

Женски студиј и вигледованја, Нови Сад

Рускинії

животни приповедки

приихтали:

Мария Тот и Вероника Митро

зоз

Ирину Гарди – Ковачевич, Славицу Сендерак,
Каролину Джуджар

футура публикације

Нови Сад, 2003

Рускинї: животни приповедки

Приихтали: Мария Тот и Вероника Митро зоз Ирину Гарди – Ковачевич,
Славицу Сендерак, Каролину Джуджар

Нови Сад, 2003.

Видаватель

Дзекуєме на сотрудніцтве шицким женом хтори нам зверели свойо животни приповедки и дошлебодзели же би зме их у тей кніжкі обяви. Тиж дзекуєме на помоци у роботи на тей кніжкі: НВУ "Руске слово", проф. др Янкови Рамачови, др Яковови Кишнагасови, адвокатови Симеонови Сакачови, новинарки Агнеты Бучковей на совітох и Желимирови Тотови на комп'ютерским обробку фотографийох.

Окреме дзекуєме професорки докторки Свенки Савич, координаторки Женских студийох и вигледованьох на фаховей и несебичней помоци у зазберованю животних приповедкох женох и виробки публікаций.

Миколови Шантови, директорови Руского Слова дзекуєме на помоци у видаваню кніжкі, Софій Ніколаєвич на лекторованю и хасновитих совітох и Вери Васич на лекторованю сербскога тексту.

Лектор: Софія Ніколаєвич

Лектор за сербски язик: Вера Васич

Приклад послеслова на руски язик: Мария Тот

Друковане публікаций оможлівіли:

Женски студії и вигледованя

НВУ Руске слово

Покраїнски секретарият за роботу, обезпечоване роботи и равноправносц полох

Екуменска гуманітарна організація

Змист

Основни податки о животних приповедкох Рускињох	4
Уводне слово.....	5
Животни приповедки женох:	
1. Маргита (1909), Руски Керестур.....	21
2. Леона (1913), Руски Керестур.....	35
3. Нина Лела (1922), Петровци	62
4. Леона (1923), Коцур	80
5. Амалија (1924), Руски Керестур	100
6. Любица (1925), Рајво Село	116
7. Мария (1926), Руски Керестур	131
8. Вера (1927), Шид	147
9. Леона (1928), Руски Керестур.....	178
10. Мария (1940), Коцур.....	196
11. Златица (1954), Руски Керестур.....	213
Послеслово (Уводне слово по сербски)	226
Биографији авторкох	240
О Женских студијох и вигледованњох.....	242

Основни податки о животних приповедкох Рускињох

Ч.	Мено	Рок на родзе- нија	Место наро- дзеня	Место биванја	Образов ни уровень	Занемане	Число дзецах	Малж ен. статус
ДЕКАДА 1910–1919.								
1	Маргита	1909.	Рус. Керестур	Нови Сад	10 кл. шк.	газдиня	3	гдови ца
2	Леона	1913.	Рус. Керестур	Нови Сад	6 кл.о.ш.	газдиня	1	гдови ца
ДЕКАДА 1920–1929.								
3	Нина Лела	1922.	Петровци	Петровци	4.кл.о.ш.	газдиня	1	гдови ца
4	Леона	1923.	Коцур	Коцур	6.кл.о.ш.	пензионерка	3	одата
5	Амалија	1924.	Рус. Керестур	Петроварадин	6.кл.о.ш.	пензионерка	2	одата
6	Любица	1925.	Расво Село	Нови Сад	4.кл.о.ш.	пензионерка	2	гдови ца
7	Мария	1926.	Рус. Керестур	Нови Сад	Стр.фах. пр.	газдиня	2	гдови ца
8	Вера	1927.	Шид	Петроварадин	Стр.фах. пр.	пензионерка	3	одата
9	Леона	1928.	Рус. Керестур	Рус. Керестур	3.кл.о ш..	газдиня	3	гдови ца
ДЕКАДА 1940–1949.								
0	Мария	1940.	Коцур	Коцур,Флори да	6.кл.о.ш.	газдиня	12	гдови ца
ДЕКАДА 1950–1954.								
1	Златица	1954.	Рус. Керестур	Рус. Керестур	Стр.фах, пр.	новинарка	4	гдови ца

Уводне слово

Хто Руснаци?

По остатнім попису (2002) у Войводини нешка жио 15.626 Руснаци (7.584-ме хлопи и 8.042 жени), а вкупно у Сербії єст 15.905 Руснацох (хлопох 7.682, жени 8.223). Українцох у Войводини єст 4.635 (хлопох 2.175, жени 2.456).

Кед ше поровнаю податки зоз пописох у останіх 50 роках, обачує ше значне зменшоване числа Руснацох у Войводини. По попису зоз 1953. року, у ФНРЮ було 37.353 Руснацох – Українцох (найвецей у Войводини – (23.043): Руснацох 17.652, Українцох 4.569, у Босни и герцеговини 7.473, у Горватской 5.908). Шицки податки указую же єст вецеj жени як хлопох.

По попису зоз 1971. року, Руснацох було 24.640 (Українцох 13.972), а по попису зоз 1981. року Руснацох було 23. 320 (Українцох 12.809), же би у попису 1991. року Руснацох було 18.099 (Українцох 5.090), од того у Сербії 18.073 (у Войводини було 17.652 Руснацох, Українцох 4.565) и у Чарнай Гори 26.

Попис зоз 1991. року указал же у рускей национальней заєдніци було меней як 1% неписмених. По общих мерадлох то процент хтори означує полну писменосць народа. То и результат 250 роках континуованого школства при Руснацох.

Статус национальней меншини рускей национальней заєдніци припознати зоз Уставом Войводини зоз 1974. року, у хторим поєдинечно начишлені национальні меншини (Українци ше нє находза на лістини), а руска национальна меншина менована истого року и у Законе о хаснованю язикох меншинох.

По нешкайши дні на историйней сцени присутни пейц теориї о статусу Руснацох (Тамаш, 1988):

1. угорска: Руснаци грекокатоліки Мадяре;
2. польска: руски народ польскей национальносци;
3. словацка: Руснаци виходняре одноносно восточни Словаци, а Руснак уствари Словак грекокатолік;
4. українска: Руснаци старши етноним за Українцох;
5. автохтона (з вецеj верзиями): руска вира "Кирило–Мефодийова"; карпаторутенска орентация у смислу старорускей автохтоносци (Тамаш, 1988).

Не уходзаци глубше до анализы кождэй поєдинечнай теориї, зоз хторей би на перши попатрунок було ясне же перши три асимилаторни, значне наглашиц же идею окремного руского народа шицки державотворни нації віше лєгчайше прилапайовали од ідеї руского або українскогго интегрализма.

Нет сумніву же на ділу логика и пракса "подзель, та лєгчайше прелїгнєш фалаток по фалаток" (Тамаш,1988).

Югославянски Руснаци ше нігда национално не идентификовали зоз другима, окрем зоз Русинами у старей оцощини – без огляду на мена хтори ше хасновали за означоване руского, або українскому народа. Вони себе, у зависносци од часу и од собешедніка наволовали Русинами, Руснацами, Угрорусами, Русами, Русинами-Українцами, або Українцами. Шицки тоти мена за ніх значели єдно – народносць хтора их розликує од сущедох: Полякох, Мадярох, Словакох, Сербох, Румунох и других. За ніх вона оставала єдна единствена национална цалосць, зоз хторей ше не видвойовали, голем не у своєй маси, и попри одредзених розликох медзи дзепоєдними групами у поглядзе языка, вири або дзепоєдных обычайох (Сабадош, 1971).

Емоционалне и политичне опредзелене факты о статусу Руснацох Югославії яки источано не засланяю научови увид до об'ективного историйнога препознаваня статуса тей етнічней заєдніци (Тамаш,1992).

Селене

Войни, бунти, бида, худоба и рижни понїжованя, а потым мир медзи Габзбургску монархию и Турским царством зоз граніцу на Дунаю и Сави, и нова нагода за нови селеня – Бачка! Хаснуюци право шлєбодней селідби, хторе у преццосци часто хасновали и прето су наволани "тэнс вага" – блукаюци народ, Руснаци на половки 18. вику почали селіц зоз Закарпатя до панонской ровніни. Карпатски гори, хтори Руснаци волаю Горніца (Горні край), вице було периферия у рамикох Угорской, дзе Руснаци угловним жили зоз другима народами и дзелели з німа судьбу. И у Бачкей було подобне, бо ше до лем цо не пустей ровніни, такповесц источасно, доселюю и други народи.

Перши доселенцы у Бачкей по походзеню зоз найсивернейших комитатах Угорской, зоз краюх медзи Ужгородом и Мукачевом у України и зоз Мишколцу у нешкайшай сиверней Мадярской. Вони потомки гевтих виселенцах хтори сцекали зоз феудалних маесткох и насельовали ше вице южнейше, затримуюци ше драгом и у краюх нешкайшай восточней Словакской (Жирош, 1997). О тим як випатрали селідби, перши населеня, нови живот у новим стредку, не остало писани шліди, а податки маме лем зоз приповедкох хтори преношени з колена на колено, и хтори записаны велью познейше. Прето би мало остац на писателькох же би конструували приповедки на основи постояных податкох о предкох Руснацох у бачкей ровніни пред 250 роками (Рамач,1993). Нам у тей кнїжки остава пот-

вердзиц як жени чуваю традицию, а обдумую ю млади жени хтори жадаю затримац генерацийни вязи медзи гевтима хтори маю богате искуство о живоце у Войводини и гевтима хтори тото искуство лем здобуваю.

А Рускині?

У контракту, хтори подписали 17. януара 1751. року администратор коморских масткох у Бачкей Франц Йосиф де Редл и шлєбодняк Русин, Михайло Мункачи, зоз валалу Червеново зоз жупаниї Берег, пише же ше до Керестура населюю "200 фамилий Руснацох...", цо значи же пришли и жени и дзеци, алє ше о нїх мало зна, понеже ше у перших пописох нових доселенцох пописую лем хлопски глави (зоз мадяризованим меном и прозвиском) и гевто цо маю: конь, крава, вол, житарки. Наприклад, у попису зоз 1743. року хлопска глава Янко Хома (Joannes Homa) мал 1 коня и 1 краву, 18 пожонски мери жита и по 4 мери овса, проса и кукурици (Жирош, 1997, 27). Заш лем, у попису Велького Керестура зоз 1762. року зоз рубрики Anni Mulieris дознаваме же газда мал и жену, зоз рубрики Filiae кельо мал дзвики, зоз рубрики Matres Senes кельо у фамилиї було старши жени (баби). Кед жена була гдовица, попри назви статуса було лем ей мено (наприклад гдовица Ана), або як супруга своего мужа, без власного и фамильного мене (по мадярским обычаям), наприклад: супруга Милош Михала. На єдним месце находзиме и податок: "и його жена бабица". Занімане тей жени було очиглядно барз значне же би тот податок уряднік препущел зазначиц. У попису зоз 1763. року зявлю ше и мена даскельо женох менованих зоз власним меном и прозвиском, хтори жили у газдовстве зоз своїма дзецми. На тот прогрес, надовязує ше пошвидко ище єден кед ше у попису зазначує и рубрика Hospitissa – жена газдиня, а у хторей жени заш лем уписовани на стари способ: под меном и прозвиском мужа, або з ознаку соціального статусу опрез мене (нпр. гдова Анча). Уж 1770. року у попису єдней грекокатоліцкей парохії находзиме, окрем мене и прозвиска газди, и мено його супруги, мене дзецох и кельо маю роки (Жирош, 1997).

Живот нових колонистох у региону Войводини не могол буц легки. Кед привреда на Закарпатю (напущеней оцовщини Руснацох) концом 18. вику була на периферии периферии Аустро-Угорской, (Рамач, 1999), вец вона у пустей Бачки могла буц початок початку. Нови жителі не були крипаки, достали жем под одредзенима условиями хтори мушели почитовац, а за шицко друге ше мушели сами остарац: сами направиц хижи, старац ше сами о церкви, школи. Зоз постояцей историйней градзи мож реконструовац чежки живот, борбу зоз природу, воду, инсектами, хортами, вельку смертельносцу дзецох и женох. Значни и податки о вельким числу

фамилийох без дзецах, вироятно пре инфекциі, малим чыслу старых, можебуц і пре нови селеня и розсельваня до других местох и горадох.

Жывот ше у остатніх 250 роках у Войводини и пременел и не. Здогадована на прешли часы дзекеды ясны и моцны, а дзекеды цалком виблядли. Здогадована даваю живот прешлосци, вона ше повторює и у приповедкох жіс. Кед дзеведзешатрочна жена у своій приповедкі (у тей кніжкі) преноши слики и слова своій мацери и баби, вец вона шведочи о чашэ хтори старши од половкі періода пребуваня Руснацох на тих просторах. Вона их чула од своій мацери и баби, а вони тато чули од своіх мацерах и бабох. Приповедкі ше преноша з генерацыі на генерацыю, як ткани червени парток, як вышивані заглавчок зоз ліловима кветамі, як стара кудзель. Цо мац пренёш на свой дзеци, на дзівкі, баби на свой унуки, пісні, приповедкі, язик, обичаї, любов гу свойому, традицыйни вредносци и кодексы, то остава як нависцерующи шлід, хтори новы генерацыі знова преноша на новы поколеня. Улога жени у очуваню "здогадована" ёдней національнай заедніці німерліва.

Виглядаць поступок, обдумані так же бі имитовал животны процес, оможліўює же бі ту зазначены животны приповедкі старших женох були іще ёден допринос мозайку исторіі и традиціі, з тей нагоды зоз женскаго угла, хтори по тэраз оставал у циню.

Цо по тэраз обявене о шведоченых Рускиньох?

Мірон Жирош (Жирош, 2000) у кніжкі "Міли сину мой" обявяю писма мацери Ани Папуговай хтори вона посылала свойому синові Дюрові до Аргентини, як и його писма мацери. Автор кніжку пошвецел руским мацером. У кніжкі ёст и дополнюющи шведоченя (медзи німа и женски) о дзе-поечных подійох зоз рускай исторіі селеных до прэйгекеанских жемох. Нажаль, кніжка обявена лем по руски, та чысло чытательох ограничэнне.

Ірина Фейса обявела кніжку "Наш стари дом" (Фейса, 1999) у хторей часточно шведочи о живоце и обычайох Руснацох на основі здогадована ей мацери. Ту и часцы хтори ше одноша на женску учасць у обычайох: робота на полю и у дому, улога у дружтвенным живоце, дзепоедні улоги у свадзебных обычайох, шицкі файты прадкох, медзи німа и женски, робота зоз конопу, хтору звичайно жени окончовали. Ту и процесіі и молітвени дружтва, ярні роботы коло обисца у хторых участвовали виключно жени, потым ткане облечива и рижні файты народнай медицины.

Мелания Марінковіч (Марінковіч, 2003) у кніжкі „Дац квету живот” пише свой здогадована на дзецинство и младосць у Шиду и на путованя по швеце.

Зазначени животни приповедки Рускиньох ест мало и нїгдзе вони не у стредзиску уваги, як цо то ту у тей кнїжки. Постояци фрагменты написох у других кнїжкох и публикацийох тиж жридла хтори ше муши мац у оглядзе. Зоз двух уж спомнутих кнїжкох Мирона Жироша достали зме податки о краях у хторих Руснаци жили и през хтори ше селели; даскельо дипломски роботи (зоз обласци этнології хтори одбранені на Катедри за руски язык на Філозофским факултету у Новим Саду) маю у своїх змистох податки о женских роботах, окреме гевтих вязаних за готовене єдла и очуване назвох єдлох у Руским Керестуре. Дзепоєдни обрабяю руске народне облечиво або систему власних хлопских и женских menoх (часц обявена у часопису "Studia Ruthenica" ч. 6). Можебуц ту мож уключиц и дзепоєдни белетристични виданя хтори, можебуц, настали на основи правдивых подїйох хторим автор бул шведок (Кочиш, 1968). Шицки тоти податки чекаю же раз буду оформлені до єдней всеоблапнай студії о различних формох живота Руснацах у каждодньовим живоце на подручу Войводини.

На яки способ векшинске дружтво перципує Руснацах у своїм окруженю?

У єдним пилот – вигледованю, хторе робене зоз студентками у Женских студийох у Новим Садзе, Свенка Савич (2002) сумирує перши податки такей файти у групи податкох хтори достати за дзешец розлични национални групи у Войводини. Податки достати по методи шлебодных асоциацийох – одвитуй на питане: Цо ци перша асоциация кед повем Рускиня? Позберани одвити 100 особох класификовани до даскельо категорийох, же би ше зоз шлебодных асоциацийох заключело дацо о прилапенім (стереотипним) похопійваню женох зоз векшинского народа о женох зоз меньшинского зоз хторима ведно жиу на просторе Войводини (дзекеди таки стереотипы прерастаю до предрозсудох).

Податки авторки (Савич, 2002) указую же жени зоз векшинского народа (углавним младши Сербкіні) Рускиню ідентификую, зоз позитивніма прикметамі: *роботна, вредна, дисциплинована, симпатична, шорова, пишна, скромна, поцагнута, вирна, ніжна, блізка, способна, схопна, всестрана...*

У зависносци од угла патрена, дзепоєдни прикмети мож потолковац як позитивни, або як негативни, наприклад: *шлебодне справоване, (покус) плеткарка, патриярхална, твардоглава, традиционална, прерахovaná, саможива...*

По випатрунку: *били власи, белави очи, красна, нашмеляна, барз красна, била твар и червени ліца...*

По схопносцох: *хтора крашн€ шпива, танцує...*

По традиції: а) облєканя: *бабка у пестрих сукњох, рижофарбово широки и длуги сукнї, народна ношня, пантлїки хтори виша з власох, на глави хусточка*; б) обычайох: *Кирбай, фолклор, іх писнї, народни танци...*

По фарби: *тиркизово белаве, шицко полне живих фарбох...*

По єдлу: *чай, колачи, добра кухня...*

По занятосци (не видза ю у явним живоце, лем у приватним): *добра газдиня...*

По вири, або месце на хторим ше зазберую: *грекокатоліки, церквочка...*

По уметносци: *наївна уметносць, Русалка.*

Шлідзи друга лістіна одвитох о свидомосци же су национална меншина у Войводині: *припадніца национальнай меншини, народносць, национальносць, друга национальносць, етник, часць Войводини, Войводина, Войводянка, жена руского походзеня, рускай национальносци, народносци.* За розлику од других национальных групох у Войводині хтори повязую зоз матичніма жемамі (нпр. *Румунка – жена з Румунії*), Рускіні ще вяже лем за войводянски терен.

Познане места у хторых жию: *асоціяція на Руски Керестур, Бачки Петровець, валалски пейзаж.*

Імпресіонує лістіна познаваня конкретных особох, найвецей пайташкох: *Слена, Нела, Марія, ніна, студентка на Факультету.*

У єдней групи одвитох видзи ше одбліск актуалнай полемики о походзеню: *Українка, Чернобиль, вони фактычно зоз восточнай Словакіі, то істи язік, вяза зоз Русію, жена странкіня.*

І у вязі зоз тим одредніца язіка: *язік, руске презвіско, красни женски мена.*

Єдна група одвитох ше одноши на Рускінію як жену зоз меншинскай групи: *меншина – нормална жена, уклопели ше та их не можем препознаць, двараз дискримінована, випатра модерно як и шицки дзівки, жени у городу, подобносць зоз Сербінію, шицко их разумім...*

Дадайме ту и податок же вецей жени не жадали одвитовац (категория без одвиту): *ніч, ніч окреме, не познам ані єдну Рускінію, не мам ніяку асоціацію.*

Свенка Савіч (2002) заключае на основі теста асоціяційох же Рускінії прилапени з боку (младших) женох векшинскаго народу. Присутна свидомосць о тим же вони меншина у Войводині, або же жию ту з нами (за розлику од женох зоз дзепоєдніх других групох, наприклад Албанкох, хтори асоциирую на гевти зоз Албаниі). Єден краткі діялог у тим смислу типичны:

– Цо ци перша асоціяція кед ци повем Рускінія?

- Думаш на тоти нашо?
- Як ти думаш?
- Уклопели ше!

Факт же Рускинії навидліви по своїх окремих специфічносцях (як цо, наприклад, Ромкинії по фарби скори, характеристичних широких рижно-фарбових сукњох, углавним их видзиме на уліци у групох).

Кед опатриме хтори інформації нет у свідомосці женох зоз векшинського народу вец можеме, можебуц, заключыць же вони кус стереотипно похопюю Рускинії: нет одвіти о фамилії, дзецеах, о присутстве у явносці, гоч значне число Рускиньох присутне у явним, науковим и культурним живоце. Векшина ше здогаднє, кед ше на тим інсистує, мена даєдней найвній малярки.

Прецо животни приповедки женох?

Термин животни приповедки (oral history) облапя розлични методологияни приступи, обединены у ідеї же животи индивидуох можу помогнуц у розяшњуваню розличных питаньох зоз живота заєдніци у єдним окруженю, чаше и просторе. Дзепоєдни методы фокусую лем одредзени сегмент животного циклуса индивидуи, у зависносці од питаньох на хтори ше жада у вигледованю дац одвіти на основі достатих податкох (наприклад о живоце вибеженцах и розселеных особох на просторе Войводини од 1990. року по нешка). Други ше интересую за вкупни животни циклус индивидуи, прибліжно єднак фокусовани на кожди сегмент живота.

Животни приповедки женох у Войводини лонгітудинальны проект Женских студийох и вигледованьох "Милева Марич-Айнштайн" у Новим Садзе хтори у остатніх пейцох рокох афірмовал методу, результаты и свойофайтову визию хтору реализую вигледовачки (координаторка Свенка Савич и асистенткині Вероника Митро и Сара Савич Євденич) у супрудніцтве зоз студенткамі у рамикох обвязней образовней програмы хтора ше потым реализує як публіцкация: Войводянки (2001); Ромкині (2001); Жени зоз меншинских групох (2003); Словачки (2003); Ромкині 2 (2003) и Рускині (2003).

Материял за животни приповедки Рускиньох результат тренинга студенткох и їх оспособованя за тоту методу (у периодзе шейсцох мешацох: од септембра 2001. по фебруар 2002. року) у хторим студенткі зоз розличных национальных групох здобували знане о шицких фазах вигледовацкей методи, же би го далей пренесли на свойо (найменей) три нови супрудніци (такволана метода тренингу тренерох). Понеже овладала зоз методу, тренерка позберала нови супрудніци: Ирину Гарди-Ковачевич, Славицу Сендерак, Марию Тот, Каролину Джуджар, Веронику Митро

хтори, кажда по своїм плану, формовали корпус у хторим облапени 11 животни приповедки Рускињох. Животни приповедки (біографії) старших Рускињох зберани по правилах (uniformni за шицки женски приповедки у проекту), з помоцу полупланованого упитніка, хтори облапяя шлідуючи питаня:

1. Фамилия з хтой жена походзи: дзецинство, воспитане, генерацийны вязи з мацеру, бабу, зоз дзивку и, або, унуку;
2. школоване, професия, або професії, ровноправносц на роботи и у розличных периодах живота;
3. партнер, муж, або мужове, любовни живот, малженство, сексуалносц у живоце, питане контрацепції (розвод...);
4. дзеци: народзене, мацеринство, положніцке одсущество, дзецински заградки, дзецински хороти, розлики у воспитаню хлопскаго и женскаго дзецка, приклад оца и мацери у фамилиі;
5. материяльні стан у фамилиі през час, квартельна ситуация (квартель, хижка), питане ровноправносци у фамилиі; газдовство и каждоднёвосц (роботни дні, швета)
6. шлебодни час: чи го жена нашла за себе, за культуру, приятельох, значнейши соціяльні вязи женох зоз другима женми, приятелями, препровадзоване шветох, викендох, рочних одпочивкох, разпустох, старосц о здравю и допатране;
7. явни и политични живот: участвоване у нім и рефлексия о нім, скорей шицкого у одношенно на войни: Друга шветова война и войни на просторах остатней Югославії. У Войводини непостредна повойнова ситуация: национализация, конфискация маєтку, аграрна реформа, одкуп жита, дзелене постаяцшаго квартельного простору, запровадзоване самоуправяня пейдзешатих рокох, заверане до лагрох припаднікох дзепоєдніх народох (Немцох), осуда квислингох – Информбіро, 1949, дзвигане новей класи управячох, дефинаване политики невязаносци, привредна реформа 1965, зражене у самой партії и держави зоз А. Ранковичом; студентски демонстрації 1968, либерали 1971. року и моцнене националных партійных елитох, уставни пременки 1974. року и поцисковане самоуправяня, Титова шмерц 1980. року, щипане жеми през братозабойніцки войни, санкцыі медзинародней заєдніци проців Югославії, криза на Косове и интервенция НАТО пакту на Югославию;
8. питане вири, улога церкви;
9. цо ше значне пременело у живоце жени после 1990 – року;
10. ключни хвильки у живоце: цо найбаржай вплівовало на живот жени; найщешлівши, найгорши период у живоце жени (евентуални кризи), цо жена жадала як дзивче посцигнуц у живоце и цо ей ше не виполнело, як

себе жена нешка видзи як жену у прешлих 50 роках, цо би препоручела своїм дзивком и унуком.

11. Попри тих питаньох, мож ще поставяць и други, у зависносци од особней приповедки жени (кед вигледовачка оцені же то интересантне зоз женскага угла патрэня (нпр: АФЖ у Югаславії после войни)

Метод роботы на корпусу облапя шейсць основны вигледовацкі фазы.

У I фазы менторка упутює студэнткіні на спосаб водзеня розгваркі зоз жену, на хасноване технічных средствах за знімане розгваркі (пантлікі, магнетофон, фотоапарат, тека призначкох...), дава им упутства о зніманю, транскрибованю и систематизованю материялу у писаней формі, окреме о водзеню шоровай документациі. После обуки студэнтка ше стрета зоз жену, пояснюе причини за знімане животнай приповедки на магнетофонску пантліку („Жадаме зазначыц Вашу животну приповедку“) же би здобула ей доворое и согласносць и предочела можлівосць контролі материялу по конец роботы.

II фаза: Знімане розгваркі на само зоз жену, зоз упутством же ше жени дава шлебода спонтано бешедоваць о своім живоце зоз цо меней претаргованя. Єдна касета (од 90 минути) найкратши час хтори може задаволіць потреби корпуса, цо источашніе одвітуе и количству енергіі старших женох же би без павзи бешедовали у ёдним дыху. Знімане мож предлужыць даскелью раз кед же жена жада вецея бешедоваць о своім живоце (и о других особых). Таке знімане може буць закончене после даскелью стретнущох. Кажда аудио касета ма одредніцы на основі хторых ше чува у документациі (мено, рок народзеня жени; мено вигледовачкі, число касеты у групи (1,2,3...)). Касеты ше можу систематизоваць у документациі на розличны способы. У нашым прикладзе выбраны хронологійны рядошлід народзеня (починаючи од 1909. року та на далей). Препоручує ше такі спосаб збераня документациі хтори оможліви швидке находзене податкох у трох формах: у аудио запису; у тексту транскрибта; у фіналней, компьютерски законченей формі, зоз трома провадзазіма документамі: біографіям, протоколом, зжатым составом. Гу тому материялу комплементарны и шыцок други документацыйны материял: фотографіі хторы зніма студэнтка зоз дошлебодзеньем жени, документы хторы жена выбрала, фотокопії и други списы хторы помагаю у реконструкціі периода у живоце дружтва або жени.

У III фазы вигледовачка зняти бешедни материял транскрибуе (преноши бешеду зазначену на магнетофонскай пантлікі до писаного тексту, по правілох хторы направеви пре цілі проекту). Потым такі материял уноши

до комп'ютера. У фокусу анализа змісту приповедки, а не конверзацийні поступки (повторйоване, виправянє, докладане, подли початок...), а іще менеї граматично исправна бешеда, або прецизне діялекатське вигварянє, лексика, природа морфології и подобне). У транскрибути ше дошлідно зазначую слова, длигши павзи, невигварени часци виреченьох. Установена и графична презентация материялу у форми тексту хтори уключує основни правописни (ортографски) правила. Слови ше зазначую так як су вигварени (окреме числа). Зозажду приповедку правя ше три провадзаци документы хтори у себе ноша основни податки (пишу ше у лівим горнім угле): власне мено (праве, видумане, або ініціяли) жени, рок и место народzenia; о вигледовачки (мено, найчастейше и ей рок народzenia); датум и место знімання. З єдним словом, у трецей фази ше документує шицко гевто цо може буць релевантне за будуцу интерпретацию так зазначеных податкох.

У **IV фази** єдна особа редигує кожду поєдинчну приповедку у корпусу. Редакция рукописа за друковане подрозумює велі правила. Єдно з них ше одноши и на ступень прибліжкованя вигвареного материялу гу стандартнай язичнай норми. Таки способ збераня животных приповедкох женох розличного образованя и діялектнай основи вимага адекватни способ язичнога представення – помириц діялект и стандартнай язичнай вираз у датей язичнай форми. Установени и дзепоєдни правила (хтори ту наводзіме, бо можу буць хасновити вигледовачом подобней ориентації).

1. Кед жена бешедує у діялекту, затримую ше діялектні прикмети вигваряння, морфології и лексики, у міри у хторей то можліве у писаней, транскрибованей форми и у міри у хторей жадаме же би транскрипт бул предстаўва о женовим ідентитету у писаним тексту. У тим смыслу веџ треба похопиц же постая ступні транскрибцыі тих текстох хтори шицки ведно муша буць єдинствені текст за читане у тей книжкі.

Кажда жена мала можлівосць вибрац язик на хторим жада бешедовац: мацерински або язик стредку (сербски). У обявенім тексту виоставаю граматични и други гришки, кед жена бешедує на ей немацеринским языку, затримую ше виречене и способ бешедования.

Обявени текст ма основну намиру информовац, а други документы (хтори ше чуваю у документації Женских студийох) жридло за други файты вигледованьох: аудио-касета, перша транскрибвана верзия текста и три провадзаци документы: протокол (зазначоване информаційох о цеку знімання), биограм (биографски податки винесены по рядошліду подійох у живоце жени) и зжати состав (вкупна сущносць приповедки приказана на способ хтори понукнє вигледовачом елементы за хтори су заинтересовані: наприклад, мацеринство, занятосць, народзене дзецеох итд).

После редакції, хтору у тей кніжки дошлідно поробела Мария Тот, текст ше понука жени чия приповедка зазначена, най го видзи. Вона дава свойо зауваги, вименки, дополнення и цали материял враца вигледовачки же би го коригovala. Дзепо ёдни жени вимагаю же би видзели текст, а дзепо ёдни ше соглаша же ше текст може друковаць после перших віправкоў, кед вигледовачка хаснусе нагоду же би од жени достала и други материяли (фотографій або даяки други ілюстративни материял). Може ше случыць же жена и даскельо раз враци текст, бо ё не задовольна, не ма довірия до вигледовачки, та материял не дошлебодзи друковаць. Таки остава лем у документації проєкту.

Треба досць труду з обидвох бокох же би ше жена зверела (дакеды цалком непознатай и барз младей) вигледовачки хтора би постала часць ей віпповеданей приповедки. Обидва преходза през процес з тим же у методи предвидзене же жена може даць віправки (віше на датим ей тексту, же би остали у документації вименки хтори нет у аудио формі). Уношэнне віправкоў до дурканого тексту на комп'ютеру окреме длаготирвача робота, але вецей стретнуца жени и вигледовачки ма смисел у дальшим прибліжованню и упознаваню собешедніцох, з чим вигледовачки метод уходзі до сферы іх кождодньового приятельства: то вецей не лем вигледовачки метод але часць животнай стварносці. Понеже зазбероване приповедкох длаготирвача робота, у нашым случаю тророчна, вець ше и приятельства обновюю през рижні форми стретнуцох хтори вецей не часць першобутнога вигледовачкого методу... присноць медзі особамі постава условіе за дальше сотрудніцтво. З другого боку, істи процес ше одвіва и медзі вигледовачкамі у цеку вецеймешачнай тымскай роботы.

У V фазы вигледовачка закочуе остатнюю верзию тексту и на основі транскрибту прави три провадзаци документы хтори помогнью будзім вигледовачом же би ше знашли у одредзеных пітаньох у приповедкі. Обявіні текст информуе, а провадзаци документы жридло за другі файты вігледованьох: аудио-касета, перша транскрибвана верзія тексту, шыцкі віправлені верзіі и три провадзаци документы оставаю зачуваны на одредзені способ у документації.

У VI фазы рукопис ше лекторуе (по одредзеных правилах у проєкту) и друкуе, або охабя на чуване у документації проєкту.

Так обдумани метод велью вимага. Ніа, лем даскельо квантитативни податкі. За ўні приповедку од 90 минуты потребны: два годзіны приріхтуюцей бешеди; потым два годзіны знімання; транскрибція тирва коло 12 годзін у зависноці от искусства особи хтора транскрибуе); повторена розгварка зоз жену цо тирва коло шейсць годзін; уношэнне віправкоў три

годзини; за редаговане віправленого тексту треба коло шейсць годзини; кедше приповедка преклада, іще дополнюючи осем – дзевець годзини; три годзини за лектороване и найменей два годзини за правлене провадзящих документах (протокол, биограм, зжати состав) – за ёдну приповедку вкупно треба коло штерацець штири годзини тымскай роботи (ту потребне доложиць и час за путоване). Работа тренерки у тим проєкту була же би кожду поєдинечну студентку упзнала зоз кожду зоз шейсцох наведзених фазах так же би постали у подполносци компетентни за цалу методу хтору можу пренесць сотрудникіцом. Работа у тиму на виробки публікації о Рускиньох була олегчана з фактом же три авторки уж велі роки новинарки, хтори звікли на водзене інтервюох, штири дипломовали на факултетах и групох гуманістичних наукох, що їх професіональне интересоване прибліжусь тому проєктному. Основни продукт тот же ше у процесу роботи стваря нови квалитет одношенох старшой жени и ёй младшой собешедніці.

Історийне и индивидуалне искусство: цо нам гваря податки зоз животных приповедкох женох?

Ту друковані животни приповедки часць документациі хтора аж чека на рижнородне обрабяне податкох же би ше з ёй помоцу ошвицели розлични дружтвени, политични и культурни процеси на просторох Войводини у періодзе од 1917. року, хтори вплівовали на живот женох, имплицитно або експлицитно.

Аж после векшого числа позбераних приповедкох зоз розличних старосных и націоналних групох, годни зме вецей повесць о медзизависносци у процесу заєдніцкого соживота Рускиньох у ширшай войводянскай заєдніці. З другога боку, кожда животна приповедка єдинствена и неповторліва. Кажда жена ше здогадуе подійох так як их вона дожила, зоз шицкими емоциями хтори ознова преживюе, спатраючи свой живот, з тей нагоди наглас – пробуючи оформиць до приповедки давни події и скрити чувства вязаны за ніх. Прето виречения у приповедкох часто длуги, без видлівей інтерпункції, медзи шорикамі оставаю недоповедзеносци, павзи, зоз емоциональними реакциями радосци, жалю, гніву. Шицко тогто бешедзе место словох и лем нагадуе цо ше скрива за недоповедзеносцу або забутим одвитом.

Гоч приповедки барз розлични, дзекуючи одредзеним конкретним питаньнем на хтори жени дали одвiti, мож створиць слику о рижних періодох живота Рускиньох як цо їх дзецинство, школоване, одношено у фамилиі и медзи дзепоєдніма членами, о статусу жени у фамилиі и у ширшай заєдніці, о одаванки и малженским живоце, приватним живоце женох, о роботи, воінох и жени у воіновых и повоіновых часох, о старосци и о тим

як жена патри на живот. На тот способ ше достава велью материялу хтори, зоз другима приповедкамі хтори робени на істи способ, може послужыць як матеріял за рижні вигледовання. Істочасно то и нагода же би ше спартрели рижні події зоз рижніх жридлох, видзены зоз рижніх углох. Та так у шведоченю о пвойновым періодзе ёдна жена з валалу будзе твердзиць же нігда не мала ніяки проблемі кед жадала отримоваць религіозны обряды, а друга, интелектуалка зоз просвіти, у своій приповедкі детальна наводзішицкі проблемі хтори мала кед лем и подумала на церкву.

Жени припадаю рижним соціяльнім пасмом. Гевти народзены у худобных фамилийах провадзі дзецинство у роботі и у борбі за живот. Тоти жени не мали велью можлівосці за школованне як гевти зоз маестных газдовских фамилийах, хтори ше школовали, або були унапрямовані остаць на жемі газдоваць, як и жени зоз ремеселніцкіх або клерикальных фамилийах чийо ше родичи часто опредзельовали школоваць их. Шицкі жени ходзели до школы и шицкі були свідомі значення школовання. Шицкі писмени, зоз найменей законченима трома класамі. Медзі облапенімі женми нет такі цо закончели високі школы. Векшина з іх газдині и гдовици. Народзены су у вельочисленых фамилийах, зоз среднє пецерима, шесцерима дзецьми, а у своім малженскім живоце жени ше опредзеліли за меншое число дзецох, просеково тройбо. Векшина народзела дзеци дома з помоцу бабиці. О дзецох ше у фамилії найвецей старали мацери и баби (мацеріна мац), а часто ше у приповедкох спомінаю и дзеци хтори подзвігли мачохи. Жени указую вельку пошвеценосць фамилії и оставаю вязані за ню и за ширшу фамилію, без огляду на живот и судьбу малженскай вязі. У приповедкох находзіме шицко гевто цо жени порихтани зробиць же би фамилія не лем обсталая, але и напредовала. Не ридко то и радикальни, шмелі животни одлуки: селене целей фамилії, одход за заробком, одаванка баби же би помогла дзивкі подзвігнуць дзеци. Животни приповедкі женох вироятно побию упечаток о пасивносці и гетоизованносці живота наших предкох и зведу го на уровень предрозсуды, бо жени путую, школую ше, таргую у далекіх и цудзіх страдкох и на странских язікох. Векшина жени не жилю у месце народзеня, а у цеку свогого живота веций раз меняли место пребування. Жени тоти хтори ше стараю о мацерох, бабох, швекрох и старших родзинох по юх шмерц.

Шицкі жени религіозни и церква у юх живоце ма вельке значенне и як место потіхі и розуменя. Защ лем, вони порихтани церковним високим особом и церкви як інституції зауважыць и критично ше огляднуць, а своім дзецем охабяю шлебодні выбор у религіозным опредзельованню.

Скоро шицкі жени барз стримані у шведоченю о своім любовним и интимним живоце. Дзепоєдні шведоченя лем отвераю даєдні темы, а

дзепо єдни обласци живота оставаю подполно нєдоступны за розгварку, бо жени тримаю же ше о нїх нє бешедує явно (сексуални живот, контрола народзования, фамилийни звади). Векшина женох трима же мали ровноправне положене зоз мужом и у фамилиі ше нє чувствовали подредзено. Напроців, векшина свою улогу у фамилиі оценела як вредну, з чувством одредзеней моци. Жени у приповедкох думаю же сучасна жена обтерхованша як цо то вони сами були у младосци.

Значна часць приповедкох ше одноши на дружтвени живот, обичаї, облєкане, фолклор, кухню... Окреме облєкане. Шматы не були лем статусны символ у рамикох заедніци але и национална ознака. Прето вони прецерпели найвекши пременки. Єдна жена гвари: – Вец сом зруцела фитюлу и вец сом була иншака.

Шицкі жени ше здогадаю войни як периода хтори им у здогадованю остал як цошка страшне, але векшина дума же период после войни, период худоби, одніманя и малтретировання уж витрапених людзох бул вельмо чежши.

Жени свой живот видза як нєпрерывну борбу у хторей вони вивойовали победу, але у хторым пре утрати и хороту нє можу на прави способ уживаць.

Пред читателями ёденац животни приповедки Рускиньох хтори першы раз представени явносци як стимуланс же бы ше убудуце систематично зазберовала тата файла документу як можліве жридло даякей женскай історії. У тим поглядзе кніжка успишна ініцыятыва за гевтих хтори приходзя после ней.

Мария Тот, Вероника Митро и Свенка Савич

Нови Сад, 17. юлий 2003.

Литература:

- Гнатюк, Володимир ред. (1988), *Свадзба у Керестуре*, Етнографични материяли з Угорской Руси: Розправи и статї о Руснацох Бачкей Сриму и Славониї, том 5, Руске слово, Нови Сад, 234–281.
- Жирош, Мирон (1997), *Бачванско-сримски Руснаци дома и у швеце 1745-1991*, 1. том, Грекокатоліцька парохия св. Петра и Павла, Нови Сад.
- Жирош, Мирон (2002), *Мили сину мой*, НВУ "Руске слово" и Грекокатоліцька парохия св. Петра и Павла, Нови Сад.
- Йованович, Єлена ред. (2003), *Ромкинї 2*, Женски студиї и вигледованя и Футура публикациї, Нови Сад.
- Кочиш, М. Евгений (1968), *Осушени слизи: ляд на гарадичох*, Руске слово, Нови Сад.
- Костельник, Гавриїл, (1998), *Либер меморабилиум грекокатоліцькій парохії Бачкерестурскої*, Союз Руснацох и Українцох Югославії, Нови Сад.
- Маринкович, Мелания, (2003), *Дац цвету живот, Шид у моїм паметаню*, Дружство за руски язык литературу и культуру, Нови Сад, Шид.
- Рамач, Янко (1993), *Кратка история Руснацох (1745-1918)*, Грекокатоліцька парохия св. Петра и Павла, Нови Сад.
- Рамач, Янко (1990), *Привредни и дружтвени живот Руснацох у южнай Угорскай 1745–1848*. "Руске слово", Нови Сад
- Сабадош, Янко (1971), *Проблеми на линії опредзельовання Русин-Українець при тей народносци у СФРЮ*, прилоги зоз совитованя: Традиційна культура югославянських Руснацох, Нови Сад, 239–282.
- Савич, Свенка, Мария Александрович, Станка Димитров, Єлена Йованович (2001), *Ромкинє*, Футура публикациї и Женски студиї и вигледованя, Нови Сад
- Савич, Свенка ет ал. (2001), *Войводянки (1917–1931): животни приповедки*, Футура публикациї и женски студиї и вигледованя, Нови Сад.
- Савич, Свенка (2002), *Жени зоз меншинских групох у Войводини*, ЦМК Информатор (Рускинї), 8–15.
- Савич, Свенка, Вероника Митро, Сара Савич – Євденич ет ал. (2003), *Жени зоз меншинских групох у Войводини*, Футура публикациї и женски студиї и вигледованя (у друку).
- Studia Ruthenika 6* (1998), зборнік роботох, Дружство за руски язык и литературу, Нови Сад.
- Тамаш, Юлиян (1988), *Володимир М. Гнатюк и ідентитет Руснацох Угорской и Югославии*, Етнографични материяли з Угорской Руси:

Розправи и статті о Руснацох Бачкей, Сриму и Славониї том 5, ред. Володимир Гнатюк, Руске слово, Нови сад, 297–358.

Тамаш, Юлиян (1992), *Літопис и история Руски Керестур 1745–1991*, Месна заєдніца, Руски Керестур.

Фейса, Ирина (1999), *Наш стари дом: живот и обичаї Руснацох*, Греко-католіцька парохия св. Петра и Павла, Нови Сад.

Феркова, Антония ет ал. (2003), *Словачки*, Женски студиї и вигледованя и Футура публикаций, Нови Сад (у друку).

Маргита, (1909), Руски Керестур

Приповедайце ми о вашим дзецинстве?

– Родзена сом езер дзвецсто дзвяртаго року, осмого юлия. Од родичох, оцец ми бул месар, ал€ зме мали и карчму, бо у баби зме були, у мацеровей мацери. Мац ми ше волала Иля, а оцец Мікола. Н€ була сом, л€м сама. Добре ми було. Сама сом була та ми добре було. Мацер сом любела. Ал€, мац н€ барз мала кеди зо мну, бо мац... оцец бул месар, та робела зоз оцом. А баба у карчми була, та сом найвецей зоз бабу була. Баба ми койцо приповедала. Так як давно було, яки людзе були худобни, давно... же баба, моя пррабаба, мо€й баби мац, кед Кирбай бул та ферталъ кили купела цукру. За Кирбай! А рейтеші ше л€м цагали. Іншакі колачи н€ були. Тото знам. Оцец велью робел. Оцец ходзел баржай по валал€ куповац статок, а мац вецка у месарнї робела. Та так, з мацеру сом мало була. Зоз бабу сом вецей була. Оцец добри бул!... Раз ме л€м набил, паметам. Іще сом мала була, а у нас Петриголово були. Ви знаце хто пан учитель Петригала? То мо€й мацери шестра була, нина, його жена. А їх дзеци у нас були, бо зме мали вельку хижу. Вони малки були. А я була найвекша медзи нїма. И кед вони робели там у клальнї под шопу, та ме оцец послал по якишик нож, чи по цо, до месарнї. А я озда при дзецах була. А я н€ пошла по нож, ал€ сом пошла там гу дзецом бавиц ше. А оцец пришол та ме набил. Теди раз паметам же ме набил. А вецей ме н€ бил нїкеди.

Га, любела сом ше бавиц. Мала сом пайташки. Там, сушеди було пекарово и tota Мелана Давидова. Було сушеди там, пайташки. Дзецинство ми було красне. Га, можебуц дакеди дацо було и н€красне, ал€ таке н€ паметам. А мац ме нїкеди н€ била. Н€ паметам да ме мац била. Нїкеди. А оцец, гварим, теди ме раз бил. А од теди ме н€ бил вецей...вец сом ше чувала.

А як сце ше школовали, яке сце мали воспитан€?

– Зоз бабу сом ходзела віше до церкви. Каждей н€дзелі сом з бабу ішла до церкви. А мац н€ могла ходзіц, бо мушела и варыц и до месарнї іще. То давно н€ так було же теди роботни час та теди ше ходзі. Гоч кеди, хто кеди надумал теди пришол меса купиц до месарнї. Та віше мушела дома буц. Мац н€ барз ходзела до церкви, а

баба ходзела. Я з бабу ходзела. И вечар кед молитви були, так по хижох, та внёдзелю вечар, віше сом з бабу ходзела там на молитви.

А до школи сом у Керестуре ходзела пейц класи основни, а вецка сом пошла до Соботици, до шестрох, до самостану, до манастира. Там сом була штири роки. Добре було там. Любела сом буц у шестрох. Гей. По мадярски зме учели. Теди ище мадярски. Га, було и сербски школи, ал€ мне дали цошка до мадярской школи. Бо, шестри Мадярки були. Градянска школа ше то волала теди. Були шицки гевти предмети, рахунку, земльопис, па историю, па... як осмолётка тераз... Давно було л€м шейсц основни, а вецка хто сцел та далей ишпол. А я кед пейц завершела, кед шесту, сом уж не, а вец сом пошла до Соботици. Га и рисовали зме и так, ал€ варыц зме не учели. Варыц зме учели у Марибору кед сом була. Двацец седми якбачу, двацец осми рок бул кед сом пошла до Словенії, до Марибору. До домачинскай школи. Там сом єден рок була. И там... га шицко добре зме учели. Учели зме и шиц, и варыц и штрикац и шицко цо треба єдней газдинї да зна. То була л€м школа за дзивчата и то л€м єден рок. Шицко таки як я, таки од шеснац, седемнац роки. Таки. И була зо мну єдна з Керестура. Два зме були.

Уж и по мадярски сом скоро забула, и словенски. Га, зато знам дакус, кед чу€м та зато разумим, ал€ видзиш, уж сом позабувала... Знам ище и по сербски и руски. Кед сом закочела таки школи, вецка ище рок сом була дома, а вецка сом ше одала.

Виприповедайце як сце ше одали?

– Я познала паноца од скорей. Вон не бул у Керестуре, бул у Крижевцах при владикови, бо му мац владикова шестра була, та бул там віше, л€м приходзел до Нярадия учителя, през ферії влєце да-кеди. А я, га так сом го познала. Нігда сом ше з нім не дружела. Вон ше волал Дудаш Габор. Штири роки бул одо мн€ старши. А я теди мала двацец. Двацец єден. А вон мал вец двацец пейц роки, л€бо як? Видзела сом го у церкви, бо сом ходзела до церкви. И шпивал там, ал€ сом не думала же ме приду питац. Ніч сом, ніякей вязи не мала зоз нім. А вецка раз бачи Няради, учитель и ище и Дудашов єден, як же, його оца брат, вон у Керестуре бул, та вони двоме пришли до нас та ме пришли питац. Гу мацери и гу оцови. И вец, такой неодлуга, була и свадзба, бо ше мушел пошвецац понагляц. Та так же якошник на яр, не знам кеди то баш було точно, л€м знам же по Кирбаю керестурским, у маю. Шестого юния уж свадзба була. Га так то було наяр якошник по Велькей Ноци кед ме пришли питац, так же не була сом длugo млада.

И я себе уж велью раз думала же як то було, але я то уж нє паметам. Знам же сом раздумовала чи ше одац, чи ше нє одац? Нє знам! Га, церкву сом любела віше. Та сом вец якошик надумала, та... та сом ше вец одала, та! И вец сом постала паніматка. Бо, у нас ше паноцец перше муши оженіц, а вец ше пошвеца. И вецка такой го влєце у юлию пошвецали.

А вец зме першого септембра з Керестура пошли до Драгох, першого места службования. Троме були там пред тим паноцове. Паноцец доставал шицко таки слаби парохії. Так то владика нарэдзел и гоч бул бачи владика, нє было ту же нє пойдзеш. Маш исц і готове. До Драгох. Бул перше Буила, вец паноцец Пап, але вон уж умар. То шицко там худобни, худобни фамелиї, але там була наша вира, але Горвати. Ягод и тот паноцец Хранилович, гей, и вон бул Горват, але бул нашей вири. И там було наших, але нє лем у Драгох бул оцец паноцец, але ишол и до Поповичох, до Попович Долу, Сухору. Га, так були разтрещени людзе... Мали валалчки... Поповичи, Драге... места при Карловіох, при Метлики. Га и тераз ест наш паноцец у Метлики. Як ше вола? Гарди! То на граніці. Горватска була. Наша церква була так на брешцку, та за нашу церкву тамаль такой була уж Словенія. Так же зме цалком на граніці були. Ново Место, то уж було у Словенії.

Красне було! З каменя направене, але красна хижка була. Була и школа у парохії. Бо, пред тим як паноцец Буила ишол, та бул и Голеш паноцец, Горват. Та вон бул и учитель. Нє мали ані учителя теди, лем паноцец бул и учитель. Аж кед ми пришли, кус скорей пришол учитель, та уж учитель бул. Бул ище у нас там ёден рок, чи два, баш нє знам точно, вец нам охабели тото шицко, а у єдней хижки, там у валале, була школа.

Як паніматки мойо образоване ми добре пришло. Церкву сом нє пораєла бо нам церква була далёй од парохії, та требало исц... га, дас дзешец минути, петнац. Так даяк. Та то робели жени. Ёден хлапец там бул, та його мац. Бо тот хлапец паноца послуговал цо треба, ані дзияка нє було, а його мац пораєла церкву. Таке дас ферталль годзини ше ишло по церкву. А ишнігу було, гей, та то у шнігу требало...

Влєце ходзели паноцове, бо крашнє там, гори и красни добры воздух. Я ше там и поправела. Я була досц слаба кед сом ше одала, вец сом ше там поправела. Мне було добре там. Мне одвітовало. Худобни людзе там, гей, але щири. И помогали и упуттівали и шали шицкого у загради. Петрушка и мархва нє сцела, то не росло там... Парадичи зме нігда не могли мац. Нігда не дозрели, бо уж

дакеди у септембру, кед бул Кирбай, 21. септембра, на Малу Матку Божу, та уж шнігу було горе на горох. Алे зме гевто достали шицко. И кромплі добри там, га и мали зме овоци и шлівки. Ховали зме себе живину, а дідо нам принесол швиню. Але нє було кукурици, та вец зме тово варели зоз загради желене, лісца койдзеяки, крумплі...

Яки вам бул живот у малженстве?

– Га добре, добре нам було. Добри бул паноцец. Добре ми було. Нє вадзели зме ше. Баш гварим, я тераз чуем як ше други ту и вадза и... боже мили, га я то нігда нє видзела таке. И мой оцец и мац ше нє вадзели нікеди так, а ту ше тоти так вадза ягод... Як то? Почитоване було. Нє вадзели ми ше нікеди. Га так, дакущичко дацо, але да зме ше вадзели? Нє! Радзели зме ше. А у нашым обисцу, нє було главнейшого. Єднаки зме були. Каса була, пенежы при обидвоїх. Нігда зме ше на каси нє вадзели. Видзим и ту ше, тоти ше дзеля, тото його, а тото ей. Га, як же то? То мнє нігда нє було ані на розуме да я то ше дзелім. Шицко ведно було.

Марчу сом о три роки мала. А шейсць роки зме були там. Та Марча три роки мала кед зме пришли до Бачинцох. А вецка зме у Бачинцох були дзешец роки. Кед зме попшли до Бачинцох то бул трицец шести рок. Остали зме у Бачинцох до 1946. року. Та так. А штерацец шести кед зме пошли до Керестура. У Бачинцох ше народзели други дзеци... мала сом двойнятка, то були нёдоноща, гей, у тот час нє було инкубатора и поумерали

обидвойо, Ганчу и Владка сом мала. А вец Терезку и Ромка. Терезка у Бачинцох ішла до основнай школи, а вецка у Керестуре предлужела, бо зме з Бачинцох пошли до Керестура. Там зме нє були як паноцец, але дома були зме. Бо, паноцец ше не осетел цошка добре, по войни бул таки... бо, у Бачинцох було вшэліяк кед була война... Га, були усташе и Немци, спали у хижы... и будз и ёдним и другим добри, бо кед нє будзеш, ноц це однеше и вец знаш... и живци. И вец зме остали и дзешец роки там у Керестуре. Цошка нє дали нам место, чи ўзнам чом зме остали дзешец роки аж, а вецка зме добили, до Пишкуревцох зме пошли пейдзешат... чекай, га баба ище була жива... га, дас пейдзешат штвартого.

Як ше войни здогадуєце?

– Були зме у Бачинцох. Страшно було! Першу ноц так пред вечаром зме чули якеш гучане, цошка гучи, гучи, иду, кед нараз почню приходзиц перше моторки, а вецка авта, а вец то ішло, ішло, ішло шицко, а ми цали валал цихо, нігдзе ніхто ніч, ані вонка зме не шмели висц и так цалу ноц ішли. И вецка такой першу ноц, ше ми видзи, га гей, першу ноц то було, нараз нам дурка хтошка до облака. Боже, хто тераз дурка? Патриме, а то Шваби баш на моторки якей-шик. На облак вишол паноцец та ше му озвал, а паноцец знал по немецки дакус. Нє знал баш перфектно, но але знал по немецки. Та гуторя же ше им погубело ту цошка, та чи нє можу ту преспац, а паноцец гутори: – Га нє знам, гвари, я мам ту, гвари, уж... А ту партизане уж були у нас, спали вноци, бо вони у хижі шицки. Но, гвари: – Макс никс. Нє хиба. Най вони шпя. Но и вецка тоти спали у кондзеларії, а им зме дали, троме були, до хижи, ми у єдней хижі спали, у штредней хижі трпезария, то було за госцох, та там зме им дали, им тром да шпя. Та вецка у єдней хижі партизане, а у другей хижі Немци спали. А ми, знаце же зме не спали цалу ноц, бо зме ше бали же цо то будзе тераз рано. Алє ніч. Вони крашнє станули, тоти Шваби, поумивали ше, таки комотни ягод да су віше у нас, а партизане исто дзешка ше щупели и пошли, озда да их не видза чи цо. Но, то була перша ноц така. А вецка после було вшеліяк. У хижі и у шицких хижкох слами по жемі и то ше спало, то єдни приходзели, други одходзели, але Шваби не спали на слами, лем партизане. Шваби не спали. Шваби вец вецей не спали у нас, лем першу ноц.

Найстрашнейше цо паметам... уж на краю. Но як же то було? На краю, кед победзели партизане, та Швабох влапели цо позаставали ище койдзе, та их до нас до двора приведли. Було их дас дзешец, дванац, якбачу. И так коло мурика по... єден коло другого, а вони сегинята ше трешу так, видно гладни вигладнєти, та же штреляц их буду у нашим дворе. А ми ше до кухні скрили до куцика да не видзиме, да не чуєме. Но, але их не попштреляли у нас, але их на теметов одведли та их там поштреляли. У Бачинцох. Гей. И то таке страшнє було. Ааха, велью приходзели, то вец віше було, раз Шваби, раз партизане. И чежки були часи тоти за време войни, барз чежки були. Принесли, я ше здогадую, до тей велькай хижі слами и у тей слами, то ше лёгало єдно коло другого, партизане, гей, и вец треба рушиц на фронт, то чежко пребудзиц младого человека, то шпи у нім шицко, а ми у другей хижі, чуєме як копаю: – Ставай, мушин исц! И

тота слама, з початку ми спальовали и вечар кед други пришли, принесли другу сламу, а вец уж и даскельо днї тота слама, а по тей слами и вши ходзели и шицкого було. И так раз винесли вонка и спальовали и комушкі остала бомба у тей слами и рознёсла би...оцец видзел и... дрилел ю зоз видлами...

Га, уши зме шицкі мали. То ше нє мож було отресц од ушох. Партизане були сама уша. Кед преспали, то страшно було. Терезка мала варгочи дlugоки, красни. Била була и так ишли на ню же аж. А ми кед ишли спац, та з кухнї зме их прескаковали, а сегинь були замарзнути, премарзнути, мали зме тот, кальови, як гваря, пец, то топели до пеца, хпали да ше зогрею, сегинята. Вец знам же була якапик санитетска з Београду, ишли на фронт, а фронт бул там на Бездану. Було вшэлія-

ких. Ёден бул з Београду, официр партизански, и нас сцел зоз хижи до кухнї стрепац, бо и там сцели якихшик... нє знам, официрох положиц спац, але вецка пришол ёден други та гварел же: – Нє. Нє шме ше. Вони муша мац ёдну хижу, а гевто най хасную тоти. Иншак би нас вигнал тот вонка, та бизме у кухнї мушели през ноц, а вони би там спали. Канцелария була з німа полна, ёдна хижка, друга хижка, то шицко булополне... Знам же и Лелка, Кирилова, учительсьва, и вона у нас була. И нас було, ище и вона до нас пришла, бо и у ніх було страшне там. Нас було полно, а и зоз Миклошевічох зме мали. Теды було вибеженцох, та дідо исто таки стари бул як я тераз, дзеведзешат ёден рок мал кед умар. И баба стара и бачи и андя... яй... було нас да бог зачува кельо.

А на дворе котел стал и веңка партизанє, швиню дзе ше заклало у валалє и то ше варело и вең ту ишли ёсц шицки. Я нє сцем то анї думац, бо вең ми дораз... прейга од нас партизанска больница була... видзиш як єдному повязана глава, другому рука, а кед през дзень, а воно Немци питаю же чи знаме дацо за партизанох. А паноцец гвари же нє. Бо, да ши поведол же ту прейга и ми би нестали. Страшне. Позабивали и наших людзох. И з Бачинцох. Руснацох. Кого влапели. През Бачинци ишла пруга Винковци-Загреб и тамаль за Греческу и ту ше оружие цагало. Немци чували гайзибанску драгу. А воно ту чуваю и нє шму ше анї макнуц, а партизанє лем з єдного або з другого боку подложа и пойдзе шицко до воздуху. Ютре дзень нєт у валалє человека, баби, дідове и дзеци, а гевто шицко посцекало. Лем щесце, нігда не было так як у Крагуєвцу.

Єден чи двоме Руси, ту было уж ошлебодзенє, та шедаю до авиона и митралез и таки метки. И вең иду до Бачинцох и до тих валалох на Немцих и штреляю до ніх. А ми, на єдним угле церква, а на другим угле Колесара Драгена было обисце. Ту була копа кукуричанки. У нас был єден стари, то уж было пред конец войни, якишик зоз Лайпцигу чловек, фабрику мал. Йому нє было до войни, але мушел, гей, и тот го осетел Рус и баш сцел, бо видзел же ма якишик чин и тот ше якошик знапол и пошол до тей загради и так коло копи, а тот зоз авионом нє могол. До копи улецовали таааки кульки. Тот таки пришол чловек преплашени!

Я нє знам, з нами Шваби добри були. Паметам, ми теди за маргарин ище нє знали. А вони мали. Та кед були у нас, чо не поєдли, чо им остало, шицко нам охабели. Таки вельки тоти плехово кабліки и у ніх маргарин. Знам же таки добри бул. Так зме любели хлєба з маргарином.

Ви вашо дзеци школовали?

– Ша гей, але як з тей єдней плаци? Га, у Бачинцох зато досц добро было. Бачинци досц добри були. Бачинци нам були найлепша парохия. А Тerezку кед зме школовали, уж зме були у Пишкуревцах, там нє богзна яка плаца була, але нас барз и од мойого дому помогали. Од паноцового нє, бо, оцец и мац му були у Крижевцах при владикови. Та вони нє. Га, и владика веңей раз нас помогнул, дацо.

Марча ше школовала за воспитачку. Вона ходзела и до Соботици и до Зомбора до школи. А Тerezka до Нового Саду ходзела, гей. Висшу педагошку завершела. А Ромко, вон нє сцел ходзиц до школи. Вон нє сцел учиц, та вон лем осмолётку ма. На железніци робел, а тераз є

уж у пензії. Железница скорей го дала до пензії, бо нє маю роботи тераз на железници вельо. Нє нагваряли зме дзеци же би ше школовали. Вони сами надумали. Сами. Ромко нє сцел ніяк ходзиц. Вон гварел же вон нє будзе ходзиц до школи. Нє любел школу. Вон волі таке робиц зоз статком, зоз курами, на польо и таке волел. Польо-привредну требал да ишол, але зме цошка теди ше нє... та нє ишол далей. Але вец ту на железници ишол и вецка ше и на железници школовал як робиц почал, после осмолетки. То го Сима, жец, уж упутел. Теди ше Марча уж одала. Та вон му теди нашол, бо и Сима на железници робел першее. Та вец вон робел и учел.

А ѿ ви робели на парохийох?

– Га, були зме три роки у Пишкуревцах, вецка владика купел хижу у Винковцах, вецка зме там прешли. Та вец зме мали Винковци, Андрашевци, Андревци и Пишкуревци. Штернац роки зем були там. Там зме були найдлужей. Добре було, лем плаци ніякей нє було. То впадзи, у тих Андрашевцах, Андревцах, по даскелью фамелий там, то таке як ніч. Там не було вельо Руснацах. Вони ше уж баржей попокчели. Лем, у Пишкуревцах сом церкву не пораєла. Лем у Винковцах сом сама церкву мушела пораїц шицко, бо и ту нє було людзоз. До церкви нє ходзел ніхто, лем дас штворо, пеццero.

Хіжа була велька, требало пораїц, віше шицко сама сом мушела...як права Рускиня мушела побиліц, а вец у церкви шицко. А вец и заграда була барз велька, у загради було вельо роботи, але вец нам заграду вжали бо нам на загради направели згради. Але тото шицко у церкви цо на олтару то шицко райбац сом мушела. Уж и у Бачинцах сом райбала. Бо як же да повем, бачи дзвонар цо бул, га вон бул и церковнік и шицко. И дзвонар и дзияк. А нє. Дзияк бул други. Сивч бул дзияк. Чекай, нє. То у Пишкуревцах було. Но, але гварим, и у Бачинцах сом уж райбац мушела, бо у Бачинцах тата церковнікова жена нє могла скоро ніч робиц. Чи була шлогирана чи цо, та вон требал да раббе церкву, але вона така хора була, нє могла вона ніяк порайбац, та вецка я рабала и церкву у Бачинцах.

Пред Кирбайом було найвецей керпари, не тельо тепихи, та пред тим ше шицко райбало, а на Лукача, а то уж 23. октябрь, Кирбай у Бачинцах. Диждж, блато. Тоти керпари, було шицко чисте. Вец прішли, до Сріму ше ходзело на Кирбай, та зоз шицких бокох паноцove, цо повем яки тоти керпари и яки тот патос остал. Пред тим зме шорели и после того знова. То вельо було паноцох, зоз Шиду, твой дідо... Зоз Шиду нам були найблізши. З німа зме були найлепши.

Панучитель бул у Бачинцох, Кирил, Сенка ходзела зоз нім, па Лела була зоз панучителем док ше не оженел. До нас приходзела и Лелка, була кума Тerezки. Ище мам и тераз цидулку зоз рецептам, медовнікі що ми Лелка принесла.

У Бачинцох ше правело барз вельо колача, то було госцох зоз шицких бокох... бул з Митровици паноцец Ванчик, па з Беркасова Гербут. Гербут не бул. Бул теди уж еден Українєц. Гвозданович. Гвозданович бул. Саламун бул теди, але мне ше видзи не бул паноцец теди ище. Лем богослов бул. Або уж и бул? Не можем шицко паметац. Барз вельо паноцове ше зишли и вец после того знова шицко чухай и доведз до шора. Блато у Бачинцох познате.

Га, мушела сом кухарку теди волац. Кухарка зоз Шиду пришла, бо на Кирбай зме рихтали так як и віше. Юшка, сарма, и праше ше пекло и колачи, торти. Тото я сама напекла, а гварим, на полудзенок зме мушели волац, то ми вашо Бесерминьово препоручели зоз Шиду єдну жену, та тата ми приходзела вецей роки вариц, а з початку сом сама док сом младша була, та сом не знала дзе ми глава. А фіронги знаже же не були найлоново, але то шицко було платно, то требало попейглац, а кед дакус пейглу пригрееш, кед положиш вецей жирячки, пошло. Давно було боме робота пейглац. А и райбац, кед диждж падал. Кед не падал та не маш у чим райбац. Бо, тата вода не барз добра за райбане була. А було вшелляк. Ах, віше було чежко. Віше було роботи.

Владика бул, гей, але на Кирбай не бул нікеди владика. Ша шицких паметам. Приходзели вецей раз так, але од госцох зме найволєли Бесерминьових, бо були там найбліжей, зоз Шиду. Ми ше з німа найбаржай сходзели. А других не так. З Беркасова не барз ходзел паноцец, лем на Кирбай, а вец ту з Митровици не барз ходзели, бо и то далеї, лем на Кирбай кед пришли.

А приходзели паноцове пред Вельку ноцу споведац. Приходзели. И теди ше мушело порихтац даяка закуска, док робели. А у Вінковцох исто зме мали досц роботи. Там ше купела хижка, та тоти перши хижи, мур требало ше виняц, а тот енжелір... од енжеліра була купена хижка, чи виєднал же ище док вон не пороби, бул дас рок, чи два ище з нами. Енжелір. Та вон бул там у тих хижох. Та зме не могли мур вибивац. Вецка уж владика наганял паноца же цоже не почина дацо робиц, но та вецка тот енжелір вишол вонка, уж лем у тей єдней хижи бул, а тоти перши хижи дал, та вецка зме мур винімали, дзвери вибивали, та вец требало робиц, а не було кого, а требало плациц, кед ніяка плаца. Да церква дацо мала? А владика не барз помага... То теди уж Букатко

бул. А вшэліяк було. Паноцец ходзел до римокатоліцких паноцах кожди дзень парохій робиц, им помагац. Та з того зме жили. Так паметам же червена була двацец динари, та тото добил кожди мешац. Зоз тих зме жили пенежох. Дома нє мал ніякей роботи. Кед нєт нікого.

У Вінковцах умар паноцец, вец зме пришли ту до Новога Саду. Хижу зме скорей купели, ище кед мойо родичи поумерали, та зме предали у Керестуре, та зме ту купели. Вон умар седемдзешат другого. Яаай, та було страшно. Я була баш у Новим Саду два, три дні зуби оправяц. И кед сом пошла дому, його нєт дома. Так пред вечаром. Кед одомкнєм, видзім цошка шыцко порозтресане, непопоміване, чудно ми. А дзе же ё, же го нєт, пред вечаром, дзе пошол, га нє можем знац. Кед раз, а вон ту. Придзе, та гвари: – Патри ѿ! А кед воно, а вон шлогірани. Шлогірало го. З руку нє може. И уста му дакус до крива. Гварим: – Дзе же ши бул до тераз? Га, бул у апатики по лікі. Гвари: – Я гладни бо сом не ёдол ніч, та увар, кромпльюсей юшки бим ёдол. Та сом уварела тоту юшку и повечерал и умил и ноги и умил ше и: – Я ідзем лёгнуц. И пошол лёгнуц, и я іще там пошорела и я пошла лёгнуц. Кед вноци вон станул, чуем цошка нараз лупло. Кед станем, зашвицім, а вон спаднул. Га, реку: – Цоже ши робел же ши спаднул. Гвари: – Га цошка сом ше заплянтал, та сом спаднул. И вец сом рано такой пошла до дохтора, та гуторим. И одвезли го до больницы и вец тидзень бул. Приходзела сом и пущели ме віше, а и людзе тоти з Вінковцах що були даскељо и вони були го патриц, але вон так уж бул, так як да нас нє познал. Раз кед сом пошла, питала сом ше же як, вони гуторели, та питал же да принесем клайбас и дописници. Бо, сце пісац комушк... Владикови и іще комушк, ше ми видзі. А теди бул владика Сегеди уж. Уж и Букатко умар. Або да іще бул Букатко? И я принесла тово и тоти му дали и я чекам же напіши та вежнем тово. И цошка нє можем дочекац. Но вон уж теди нє могол пісац, та до ёдного угліка там цошка на дописницу написал. Ше ми видзі же написал: – Я лежым у болница. И вец чи іще дацо, нє мож було видзіц пречитац. И вецка, всаботу умар, такой. Вец сом дзивчатом явела, та вец гу мнє пришла Тэрэзка, а вец и Марча. И док нє умар, було віше горшэ кожди дзень. Дохторе гварели: – Ми нє знаме кеди будзе край. Кед му буду тоти шлогі приходзиц ёден за другім та фришко, а кед нє, та може остац такі. А вец приходзели фришко, та так и умар. И вецка пондзелок зме го ту до Новога Саду принесли. Реку, дзе го там охабіме, а ми ту шыцки будземе. Га мушиме го принесц дагдзе. А до Керестура нє. Кед сом ту хижу купела, лем ту мушиме, та зме го ту принесли. На скели іще. До

старого теметова, а веџ зме го ище до нового преношли. Тераз трицец роки. Умар 1972. року.

Га, селели зме. Дал нам владика камион, мал таки невельки, а дзе тот камион стал, не знам, чи у Митровици, чи дзе, ўшко не паметам уж. Та вон нас дас три раз, штири раз привезол. Кед мал кеди пришол та привезол ту, а веџкаль дому пошол, а веџ зап. Тоти ствари ше селели, зоз Бачинцох до Керестура... шейсц раз зме ше селели.

Поведзце ми як часи после войни паметаце?

– Га, страшно було. Га, и у Бачинцох ище кед зме були та нам наредзели же ванічку масцы треба дац, же тово треба дац партизаном. Знам же сушедово прэйг драги мали сина у партизанох, Серби були. Та на танёру масцы неслла, та так зоз ложку награбала, вжиме, та така тварда була, так стала масц горе, та вони дали на танёру масцы, а ми мушели ванічку дац. Та так. И писачу машинку. Вноци дуркали, а то кед вноци дуркаю, та ше зна же таки дахто цо би не требало да идзе. Та писачу машинку мали зме, та питали. А паноцец не могол, цо я знам чи ше правел, чи лем не могол, ше злекол, та веџка я там з німа тоту машинку ношела на облак, а оцец гварел: – Цо ши ю не пущела да ше розбила. Ооо! Знам же ю однесли и нігда ю назад не врацели. А була там ёдна нина Горнякова, та ю випитовали партизане койцо за нас, а нина так була добра з нами, якаш дальша родзина, та вона не дала партизаном да нас, бо и вона унука мала у партизанох. Та вони нас дакусчували. А можебуц и инше дацо з нами би робели...

А у Титовай Югославії добре було. Не рушал нас ніхто. Паноцец ше не мишпал до политики, та нас не мали за цо рушац.

Як вам роки преходзели як гдовици?

– Ша роботи зме мали бо зме ту койцо оправяли, преправяли, та віше було роботи. Веџ сом дзивки Марчи дакус помагала, у ней сом була кед ше Ромко оженел, дзеци до школи ходзели и Владко и Борис, а и вона робесла ище та сом варела, а веџ после кед невеста мала тоту Сашку та сом пошла там, бо требало там помочи, а веџ уж и Марча пошла до пензії, та так. Так прешли трицец роки. На седемдзесят роки двойо ище унучата сом одховала, Иринку и Сашку. Віше у роботи. Га и тераз ище. Заградку сом там вчера пошорела. Ище мам ёдну градку пошориц. Унуком до Канади вишывам. Вистанем. Віше сом могла робиц, але тераз уж коло дзеведзешат и од дзеведзешат, тераз уж віше осетим, віше ми горшее. Віше сом слабша. Дакус робим та вистанем. Лепши кед робим як кед шедзим. Гей. Лепши. Бо, кед

шедзим, вецка сом така же анї рушиц нє можем, а кед робим якошик сом...

Як сце дожили Нато бомбардованс?

– Аяяй... паметам кед сом, га спала, а тоти авиони, га лёжим на кавчу, а авиони видзим над нами як лётаю, блійца ше вноци. Та вшэліяк було. Ал€ зато прешло. Кед першираз бомбардовали ту Новы Сад, вони двойо, дзивка и жеџ баш дзешка були. На промоцыї кнїжкі. Осем годзіны вечар було. А яки дзень бул, нє знам. Та, баш сом ішла до хижі, чи облак заврец, чи ўто? Нараз мі ше дзвери почню отверац, облакі тресц. Боже, реку, ўто то? Цо робя же так ше треше шицко? Я сама. И веџ кус престало, о мали час, зап. И веџ лёдво пришли якошик, та мі гуторя же бомбардираю.

Хтори були ключни хвильки у вашым живоце?

– Цо я знам цо найвецей паметам? Мне найстрашнейшее було кед паноцец умар. Реку: – Цо тераз будзем сама? Баш куми Лелки, бо вона Ромка кресецела, та ю кумо волали зме, та ей гуторим: – Цо я тераз будзем робиц? А вона гвари: – Та тото цо и други робя кед останю гдовици. А и вона нёодлуго веџ осталася гдовица. А боме нє знам цо найкрасш! Нё знам. Га, було и красного и вшэліяк. Нё знам. Вельо сом прежила. И шицко прешло як да то тераз лём було. Швидко. Швидко. Я ше и тераз нё чувствуем же я тельо роки мам. Анї сом нїгда нё думала же будзем тельо роки жиц. Мне ше видзи же ипце нё мам тельо роки кельо мам. Ал€ осетим уж тераз. Як мі дзеведзешат прешло, осетим. Дотля сом нё тельо осетела. Шицко було добрае. Ал€ тераз уж осетим. И то осетим же мі, же мі віше ідзе на меней.

Ша нё задумовала сом мой живот таки. Дзеци ше попристановяли. Уж сом такей бриги нё мала. Нікеды сом нё думала кед сом була дзивка же яки живот будзем мац. Чи? Аах... Нё знала сом. Теды мі нё було...

Цо би ви препоручели вашым дзецом, унуком, праунуком?

– Га любім их баш. Тоти дзеци. И гевти у Канады кед були ту и тоти тераз. Особіто унучку Марину тераз. Така облесна. Віше нас два баби. Бо и я и моя дзивка тераз баби. Цешімс ше ёво у унукох и вишывам и виштрыкам и колачи им направім. Ево то я правела. Тераз однёсла Маріна полну пікслю. Тераз вчера принёсла, гвари: – Пал€, празна піксля. Родзени днї приихтуєме. Тераз у маю три родзени днї. Гвари

Виктор кед придзе, вон тераз рошнє, а я, реку: – Патри яка я уж мала! Віше сом менша. А и Иринка ми исто, од Ромка дзивка, вона у Керестуре, ходзи до гімназії, та ми гвари: – Бабо, цошка ши уж така малка. Не зnam, осетим, так ме цага до жемі. Так ме цага до жемі. Не можем ше випросциц.

Мам штвero унучата, Борис, Владо, Сашка и Иринка и штвero праунучата, ту двойо Віктор и Марина и у Канади двойо Тарас и Оксана.

Шицко сом уж виприповедала. Лем нe чуем барз уж. Барз нe чуем. Треба на мнe кричац. Марча гвари, вецей раз ше и гніва. А кед праунучка Оксанка була гевтого лета та Марча на мнe кричи ту у кухнї, цошка кед зме варели. А вона гвари: – Бабо, ти ше вадзиш віше зоз бабу? А Марча гвари: – Га, нe вадзим ше, кричим на ню, бо нe чуe. Вона думала же ше вадзиме. Ми ше не звікли вадзиц. Я нe знам. Я ше нe знам вадзиц. Я гварим, я тераз чуем як ше то вадза. Боже, я то нікеди ше так нe вадзела. Ніхто нікого нe церпи. Теди ше церпело. Подношело. Подношело. Га, и з дзецми док були мали, Марча, каронку! Я их нігда нe била. Нe мушела сом их биц. Нe були таки нe добри. Як видзим яки тераз нe добри дзеци ест. Га да. Паметаш да сом це дакеди била? Чи дакеди... кеди сом це била? Алe то лем так дакус, га? А и Терезку.

Здраве вас служело?

– Га, я слава богу здрава була віше. Раз сом лем мала упалу плюцовей хусточки. Теди бул паноцец Тимко у Шиду. Нe знам чи за ньго спe и чули. Вон уж давно умар. Дохтор. Бул з Керестура оженети. Вон уж стари бул, кед ми були там.

Алe паметам мою бабу. Вона була хора. Вона віше предла, алe лічела астму. Мала канчов таки и закрила віше з хусточку и шедзела, а уж була стара, та мушела виплювовац фурт. Та виплювовала. Алe, мала и танерчок. И нe шмелa до устох тото клоче, тот прах, алe віше до того танерчка и віше предла. Предла, предла. И то знала крашнe пресц, крашнe ткац. Цо я мам ище ручнїки, то моя баба предла. Моя мац предла, алe нe знала так крашнe як моя баба. То таке красне, ценке, ценке и єднаке. И до шимерци шедзела, предла и модлела ше. Віше ше модлела. Вона вілічела астму у гарничку. Гарничок мала и миши хвосцики віше ше ёй назбералo, та вецка тоти миши хвосцики уварела рано, та вец през дзень віше пила. Мой унук ше оженел зоз дохторку – Швабицу. То уж було по войни. И вец пришли бабу опатриц уж кед хора була, та ю препатрела, та гутори: – Баба нe умре

од астми. Вона астму вилічела, ал€ умре од тумору. Ал€, оперирац ше ю уж не може бо є стара, та муши так умрец. Но, так и було. Баба уж вецей не плювала. Ал€ дотля мала віше того при себе и віше мушела, кед шедзела, кед робела дацо, віше мушела виплювовац. Осемдзешат ёден рок пожила. Баба красни роки мала. Я себе віше думала, будзем и я так длиго жиц як и баба, а я прежила и бабу.

Нет даякого специялного рецепту за длиги живот, ал€ віше шицко начас. Єдло ше три раз на дзень, велью цеску сом ёдла, одпочивала начас, шицко було на час. Ша я на фриштик рано віше цеску. Га, уж роки так ём. Цошка сом себе так вжала теди кед сом почала мац прицисок. Та сом чула же добре, реку будзем я ёсц, я любим. И ето велью роки сом уж. А тераз не ёме, бо нет. Тот млади ище не, а стари уж нет. А кума Мелетка дакеди кед придзе та гутори: – Тот вас цеснок трима.

Яка розлика медзи животом дакеди и тим нешка?

– Яй, я би не любела у таким живоце жиц як тераз. Я волім гевто шицко як давно було. Та то шицко не добре, ше ми видзи. Понагляне! Гей. Понагляме віше. Га, и скорей зме понагляли. Ал€, не так як тераз. Тераз вецей. Жени дома були, та тоту женску роботу дома робели. А тераз жена ма велью роботи. И робиц и дома и зоз дзецми. Нешка жени вецей робя як скорей. Вецей. Га гей, кед на роботу идзе. Цоже. Цали дзень є не дома. Як и ви тераз. Кеди пойдзеце дому? Цоже можеце дома зробиц? И вистати сце и шицко, а треба робиц. А теди то крашн€ по шоре ше ишло. Жена свою роботу робела, хлоп свою робел. Я би не любела тераз жиц. Не любела бим млада буц.

Леона (1913), Руски Керестур

Приповедайце ми о вашим дзецинстве.

– Народзена сом 9. новембра 1913. року на салашу у вепровацким хотаре у Руским Керестуре. Алё, вецка ме, гат, принесли кресциц до Керестура и ту сом записана.

Уж кед сом мала три роки, мала сом дзешка и слику лём сом дала до керестурскаго музею та нігда нястотысли, уж сом була облечена по руски. Знам кед сом мала, дас пейц роки та сом мала целову паньску сукню, барз красну, зоз белавима и зоз желенім лісцама и з ружичкама, и блузну. Я гварим, боже як то теды облекали! А мала сом лилову блузну, таку рипсову красну, а ту на першох таку жовту рецу пришиту так на штири угли, а блузна була така, як ми гварели – швабска, така зоз фалту, знаш, а фартушок сом мала исто лилови, таки як и блузну, на нім полно жовти златка напришивани и реци. Исто зме ше так ношели як Словачки. И моя мац ше так ношела, алё моя мац мала барз красни шмати. Теды у Мадярох у Австроугорскай було барз красни платна. Моя мац мала гатласку зоз ружами, па целову з целовима, чарну з белавима ружами, па з целовима ружами. Па хустки, яка лём була паньска, красни барз мала. Желену, па целову, па белаву, па жабурову, па жовту, па мала гатласку зоз целовим кветом, па з белавим кветом, тоту и нешкана ище дзешка маме, тоту сом одложела, алё ше барз розпадуе. Чарна гатласка зоз кветом, то була гу чарней гатласкай сукні. Шицко таке як на рукох вишиване. Бо, моя мац мала мачоху, та ня сцела да ей дзивчата, як вона гварела, буду заостати, да поведза же мачоха та им ня купи. Та шицко мала цо найкрасаше. А ня були таки барз богати.

Тота моя баба ше одала, мой дідо ше зоз ню оженел на шейсц тижні после женовей шмерци, бо му остали штворо дзеци: нина Борка, дзевец роки, моя мац шейсц роки, бачи Дюра три, бачи Янко осемнац тижні и баба, покойней жени мац, заражена у посцелі. И тата баба ше одала на штворо дзеци и на покойней жени мацер. Ище ей штири роки служела на посцелі и тото мале дзецко одховала. И так их любела! То була тата баба цо Йовгена Гаргайового мац. То була и моя баба. Вона ше вец, кед дідо умар, одала за Гаргая аж кед их шицких попристановийovala. Гаргай ю питал ище кед осталася гдовица. Бачи Дюра, мацеров брат, бул у Русії зара бровані. Бачи Янко ше уж оженел, младши брат, алё скорей ше оженел, бо Дюра бул штири роки зарабровані. Та ю Гаргай питал, та гварела: – Я ше ня можем одац, да мой Дюра придзе, а да отвори капурку, а ту нікого нястотысли. Док Дюра ня придзе, док ше мой Дюра ня оженї, я ше ня одам. И кед Дюра

пришол, оженел ше и пошол и вона дас два роки була там на Збегньове, у мойого діда хижки у Ільковей и вецка пошла до мацери, до баби Кирдовей, там дзе тераз Гаргайово биваю. Вона мала брата, але бачи Митро умар млади, не мал дзеци. Гаргаі ше оженел и заш му жена умарла, та ю вецка заш питал и вона ше заш одала до Гаргая на штворо дзеци. Та ей гварела нина Жулкова, ей брата жена то була: – Нино, ми таки як тот хробак з хрину, гоч яке му горке та заш лем пойдзе до ньго. Одали сце ше до Ілька на штворо дзеци, кельо сце з німа прежили!... Мой дідо бул барз добри, а вецка три остатні роки пил, так як ніхто не пил. Та так вона з тима дзецими сцекала, и до мацери, и по сущедох, и з мою мацеру, и сами дзеци уж сцекали. И вецка цо уж видумала, оправела на пойд, за комином, таке як посцелі. И кед дідо ишол пияни по улічки и лярмал, а вони шицки на пойд и драбину вицагли и готове. Так же вон не могол ніч. Пошол до комори, та лярмал, кричал, док не заспал. А як баба гвари, не осетел ше же при брадлі була друга драбина опарта, та да принесол. А не могол, бо бул таки пияни.

У нас ше добре кармелю, бо зме мали на салашу и живини вельо, и швині и крави, мали зме млєка, и пчоли, та зме мали меду, и так. Тоти нашо руски єдла, то віше рано ше упекло у пецу, лебо кромплі, лебо капусті на теплички, лебо кед баба пекла хлеб, та напекла и белюши, лебо капущаніки, та віше так. Дзеци, знаш, було худобнейши, а дідо Саболов, на улічки, там од Маковского шора на Вельки, дзе тераз Гімназія, мал олєянрю, та кед ишли дзеци зоз школи, а вон віше вишол та кричал: – Дзеци, принешище нарано хлеба, та вам помачам до олею! И дзеци ношели хлеба. И я почала, але ми баба не дала, же то не шлебодно, бо вецка дзеци мали хрости вельо, бо то олєй не бул препражени, ище бул сирови. З того репченю ше теди робел олєй. Дідо им лем помачал тот хлеб и посолел и дзеци єдли, були задовольни. То було добре, зоз репченю олєй бул барз смачни, але кед бул препражени, вон бул ище лєпши. Та, я лем дас два раз ношела помачац хлеба. Але тоти дзеци цо не мали, цо наисце були худобнейши, га цо мали? Даєдну швіньку там забили яку забили.

Накадзи сом могла, такой сомчувала крави. Кед ше жито покошело на сцерні, а вецка уж вешені зме чували крави на ланцох, так по дильовох, я и Йовген, моего оца брат, а шестра була мала, вона ище не. Перше, рано зме пушали швині док не було горуцо, та зме чували швині, а вецка уж кед оцеплєло, на дзешец годзин, дзешец годзин на єденасту, вецка зме швині заварли, вецка крави. Одогнали зме на пашу крави и вец зме их чували. На поладнє, дас на годзину, пригнали зме их дому, напоєли, до аклю заварли и вецка зме полуудньовали, дакус ше одпочинули. И кед три годзин заш крави чувац до шейсц, вецка уж почало хладнейше, вец ми випуштовали швині заш на пашу, та зме их чували. Мала сом шестру младшу одо мене три роки.

Вона веџка уж нє чувала крави, бо мала седем, осем роки кед зме уж пришли зоз салашу.

Були ту тройо дзеци Ситкарово, Меланка и Йовген, Йовген бул найстарши од нас, веџка були дзеци у Шинки Виславсково, цо були биреше у Шинки, та були Яким Виславского и Веруна, вона була ище старша одо мнє, цо була за Андичовим одата, а Яким вон мал Ирину Папугову, и вон уж умар. И Йовген и Ситкарово уж помарли. А веџка зме прескаковали штранджок. Так зме го завязали на колок, забили зме єден колїк та зме завязали батог, та єден обрацал, а ми прескаковали тот штранджок. На угорех зме ще бавели, правели колеса, таки вельки, та то нам було таке як школа, па зме бегали, па уруцовали каменьчик.

Дзеветнастого року сом почала до школи ходзиц у Керестуре. На салашу сом була више док нє требало до школи ходзиц, а веџка сом була у валалє зоз дїдом и бабу.

А праве сом почала ходзиц до шестей класи, та ме виписали, бо зме ишли на салаш. Мойому оцови веџка, кед дїдо их подзелел, та ше му видзело же то йому мало, та зме пошли до Сивцу на салаш споли робиц жем єдного Шваба. Та сом лєм два мешаци ходзела до шестей класи. И мнє и мою шестру виписали. Я нє знам чом нас виписали? Кед зме могли буц зоз дїдом и бабу. А кед зме пошли до Сивцу веџка нє знам чом нас зоз школи виписали и мнє и шестру. Више сом ше питала оцови же прецо: – Чи нас дїдо не сцел? Га, нє знал повесц. Так же я веџка нє закончела шесту класу, я лєм два мешаци ходзела, а моя шестра, кед зме пришли, та предлужела веџка трецу и веџка виходзела и шесту класу. Я ше барз сцела школовац. Була сом барз добри школьнтар та учитель Галуска, учитель Поліўка, учитель Лазор, шицки ходзели до мойого оца да ме да школовац. А мой оцец гварел же вон то не годзен нїяк, бо вон то не годзен плаціц, вон нє ма. А кед ше Йоска Гаргайова, цо ма сто ланци жеми нє идзе школовац, нє можеме ми цо маме єденац ланци. Нє можеме. Нїяк ме не сцел дац. Барз сом плакала, я сцела пойсц, голем за учительку. Була сом барз добри математичар, шицко сом добраe учела ше. Барз ме любели учителе и више сом була одлична. И тераз паметам цо зме учели. Стеван Првовенчани знала сом донедавна, слухай: *После Неманє владао є син Стеван, али Вукан помочу Мадяра удари на Стевана, кад...* Ми шицко учели напамят, шицку историю, и веџка зме шицко мушели виприповедац. Нє шмели зме вихабиц єдно слово. Таки систем бул. Знала сом добраe сербски бешедовац. Тото цо зме читали та зме знали. Учела сам цара Уроша, цара Душана, кнез Лазара, Свети Саву, того, Стеван Неманя, гварим, па Стеван Првовенчани. Теди Руснаци нє барз знали по сербски. Ми дзеци уж знали, тоти цо зме до школи ходзели. Гевти

нашо стари, вони по мадярски, бо вони по мадярски шицко учели, по мадярски и бешедовали. Дома лем по руски бешедовали.

Ходзели зме до валалу, на Крачун, на Вельку ноц. Ишли зме до малей служби віше. З мацеру до малей служби, лёбо мац пошла до велькей, а ми з бабу до малей служби. Уж кед зме були векши та зме и сами ходзели до малей служби. Но, я на шейсц роки почала до школи ходзиц. Та вецка уж зме ишли зоз панучителью до малей служби. Перше зме шицки ишли рано до школи, а вецка у пару, до церкви зоз панучителью, лёбо панучительку. Бо, не мали зме теди лем ёдного учителя. Перше, у першай класи ме учела паночителька Петригала. Тей Ицуки Ковачовей мац покойна. У першай класи кед ме почала учиц та пред край рока, умарла. Вецка нас докончел ёй чловек, панучитель Петригала. До другей класи сом ходзела гу панучительки Русиянки, зоз Русії пришла, так як емігрант, тоти емігранти цо пришли як и дохтор Наливайко, и апатикар наш, и велью пришли. И тот Мафтей зоз нім, цо Ірина Шовшова ше одала за ньго, и бул ище ёден. Кед була стара Югославія учели зме по сербски, а и по руски и по сербски. Найвецей по руски, але по сербски зме ше учели историю, учели зме земльопис, як зме теди гуторели, география тераз ше вола, чи як? Вец зме математику учели по руски, рачун ми то гварели, же наютре будземе мац рачун и райзоване, и то уж було по руски, и шпиване по руски, и по сербски зме шпивали, сербски шпиванки. И руске читане зме мали, мали зме руску читанку, и сербску читанку. А у першай класи зме мали букварки. Я уж мала буквар и таблічку, на таблічки зоз крейду ше писало и з клайбасом таблічковим. З тим цо вецка ше посцерало зоз шпундю, и то друга домашня задача була.

Мали зме сукенки зоз своєй роботи платна. И зафарбели зоз червену фарбу, лёбо зоз белаву, лёбо з яку, та нам нашили сами, мац. Влєце зме ношли тоти сукенки, а вжиме зме мали байочки. Таку сом мала, паметам, червену байку, байочку, и штриканіцу. То ушите було зоз порхету, таке платно було, знам же моя була така червена, по ней було чарни черешні, а то платно було порхетове, таке грубе платно и була подложена зоз своєй роботи платном, а нука була вата. Лёбо, кед не було вати, та положели пачески. Та вецка було грубше, знаш, лёбо влакно, бо конопи було теди и з конопу ше барз робело. Тото положели, та було цепло. Мали зме и штриканічки, цо нам мац сама виштрикала и брушлічки, сукенки, ботоши. А ходзели зме у деревяночкох вжиме до школи, бо у ніх було цепло, не було жимно, ані зме ше не шлізкали. У деревянкох мали зме слами накладзеней, іх зме шицки зохабяли у конку. Мали зме шицки чарапки наштрикани зоз предзи, та зме нука у класи чарапки обували. И ботоши зме мали наштрикани. Но бул ёден штрикер, Пашо, та зме мали дакеди и штрикер. Але, найвецей цо сами штрикали нашо жени. Мали зме и овци, та предли волну,

та зоз тей волни вецка нам штрикали и ботоши, зокночки, чарапки и шапочки. Ал€ я мала огулячку, та зме огулячки ношели до школи. Так, байку и огулячку завязали ту на карк. Я мала таку барз красну, паметам, жовту, а по ней було якишик ружички. То ми моєй мацери баба купела. Кед сом мала дас три роки, та ми так завязовали як на шию, а вецка сом ю ношела до школи як на главу. То не було як хусточка, ал€ огулячка ше волала. Іще до трецей класи зме ше по мадярски бавели. Бо зме научели тоти мадярски шпиванки вец зме шицки „чулни,” до кола зме ходзели. Пилькали зме ше, пильки зме мали по пейц. Лабдали зме ше, так зме пошедали до кола та зме ше лабдали, та хторей до сто не спадло, та вец шмела до сто пейдзешат. Хторей спадло до сто, та вецка друга ше лабдала. Бавели зме ше на джмурки, завязали зме очи и крили зме ше. Кед зме ше бавели дома, та зме ше крили по шопох, поза сламу, а тот нас гл€дал. Лабду зме мали, уж зме мали, ал€ яки зме мали лабди! Таки же кед ше вжиме чесало крави, та totu шерсц ше мачало и закруцало, шерсц ше з огребла виберало, и зоз коњох, та зме мали таки лабди. А кед це вдерела по глави, та ци гиря остала. Та, таки. А пильки було, таки фарбени, таки округли, а було и червени и белави и жел€нни, пейц различни. Та зме ше пилькали, а мн€ вше огурвали бо я з лїву руку ше пилькала, я „левак”. Та я з лїву руку, та сом вецка вше гевтей подбила цо коло мн€, бо вона з праву, а я з лїву. А знала сом барз ше пилькац. То тото кед єдну руциш, а штири мушиш вжац и вец заш лапиц totu єдну цо ши ю руцела горе... Перше єдну, вецка два, три, штири. И totu єдну вше руциц. Вецка ше так руцело заш, та кед ци ше так розишли, а два ши мушела нараз вжац, га? То було наисце интересантне тово пилькан€. Пошедали зме до кола, так ноги порозширяли, та ту вецка зме ше пилькали пред ногами, а вецка дал€й, єдна за другу, а кед мали зме двої пильки, та вецка ишло два шори, так же єдна престала, друга почала, єдна престала, друга почала.

Були дзеци хори и марли дзеци. Мн€ у штвартей класи умарли тройо од тей, як ми теди волали гуги, дифтериї. Умар Дюри Бабянски, тей шестри Йосафати мацеров брат, умар Емилко Гаргайов, умарла Фебронка Бурянова и Иринка Шинкова, вона умарла, вона була така горбата. Була дифтерия, були чарни поки, були вельо осипки. Тоти дзеци цо мали чарни поки вецка остали рапави кед хрости зошкрабали. Так же були, були хороти, наозай же було. Я мала осипки, мала сом и тоти овчи поки як гварели, но ал€, вицагла сом ше. Га, бул дохтор. У войни нїяк не лїчели. Сами жени, од горучки прикладали мокри ренди и так. Кед зме ше порезали баба вошла до заградки, та натаргала шалви, та потлукла, зоз сланїнку, та нам прикладала. Кед зме пал€ц збили исто, баба до заградки, та шалвию пошекала, та так на рендочку, та прикладали так. Варели нам цибулю зоз чарним цукром. Теди бул tot чарни цукер, таки длогоки, та чарного цукру до води и цибулю

порезали, та до пеца. До гарничка, и вецка покривку зоз цестом замасцели да ані пары не видзе. Того зме чаю пили од кашлю. А варели и руменцу. Зберали зме по дильвох. Сами жени лічели од жовтаки, мали дзевец трави жовти, дзевец квеца жовти, та так их мишиали. Шульово масци вецка правели, од гемороїдох. Нина правела, баш тей паніматки Дудашовей мац. Па правела андя Петрашкова, па баба Янова. Я ані не знам цо ишло, то з лоюше правело, зоз кравского. Кладли тот кантарион, кладли волово хвости, то було жовте, кладли тот репик таки якишк, мал жовто квеце. Я знам же и нам баба Янова віше гварела: – Дзеци, назберайце ми дзевец жовти квеца. Но та ми гледали цо було жовте. Бетелінка на жовто квитла, шицко цо на жовте квитнє та ше назберало од жовтаки.

На кельо роки сце ше почали дзивчиц?

– Га, на дванац. На шеснац сом ше уж одала, а дзивчиц ше, значи, же зме почали на прадки ходзиц. Першэ зме ходзели до баби Рацпетийовей, на Збегньове. Мойо пайтashki шицки були на Збегньове, я сама ёдна була на Іиглашоре, та віше сом ходзела през улічку, та сом ше и бала, бо теды було и жандаре ище и полицае, не було шлебодно, лем до дзевец ходзиц. Соботу и нёдзелю лем до дзевец, а роботни дзень до дзешец, бо зме предли. А наш яка то була предза кед сом мала дванац роки кед сом почала пресц! Ношела сом кудзель на прадки. Я мала таку кудзель, до шруба як теды гварели, бо то у моего оца були штири шестри, та баба ище нини Гані купела, та шицким служела тата кудзель до шруба. Така була, не мала тот ту, лем мала палічку, а мала лем вреценко. Не мала тата горе ище направено, як гевти кудзелі цо зме мали познейше. Алс, ношели дзивчата таки кудзелі, обычни. Сегинь, віше сом сановала Наталу Бругошову, бо вона там з ярашу, а така була малка, слаба, а туту кудзель влекла. Та вецка ёй слуга ношел, Янко Бругошов, бо и вон ходзел з нами. И хлапцы ходзели тут нам. Вони ніч, вони ше картали, на посцелки шедзели. Газдиня мала лем ёдну посцель у хижі, там дзе спала. Була вец посцелка по пеци, та хлапцы вец пошедали на посцелку, бо ту не мали места кед ми були осемнац у хижі, около. Алс, нас ані не було велью. Наших векших було штерацец, цо ходзели до Гуздерки до газдині, на улічку. Там хлапцы нігда не мали места, віше були, сегинь, лем у приклече. Віше до нас пришли, бо віше було веций места у хижі.

И шпивали зме, и брацковали ше, и препредали цалу ноц, а хлапцох зме не сцели. Вони ше вец дознали, та пришли под облак, уж вецка кед зме були векши, кед сом мала дас петнац роки. Но, на шеснац сом ше уж одала. А брацковали зме до рана. Предли и препредали до рана. А брацковац ше то значи правиц госцину. Лібо, кед даєден знал грац на гармоники, при-

ведли зме гудацох, кед нє, вецка Говльових гудацох зме приведли, та вецка гудаци нам грали до рана. Та то вецка и хлапци и дзивчата танцовали. Газдиня нам варела папригаш. Дома каждэй мац упекла колача, та зме однёсли до газдинї и кажда зме однёсли меса швіньского зоз гордова. Теди то у гордовох було месо. Газдиня нам наварела папригаш. Хлапци себе купели так вина, кельо шмели, бо то теди полицае пришли, та патрели кельо то ест, да ше не поопиваю. Теди не було так да ше хлапци опивали, лем ше били на дзивчатох. Били ше, барз ше били, и поджобали ше, и у гарешту шедзели и шицко було. Вельки уж кед були, таки, седемнацрочни. Яким Кашовскага боме три роки одшедзел, поджобал Йовгена Балінтовага. Прето же тот сцел лёбо тоту, лёбо гевту, та ше повадзели и побили. А вон указовал же ю сце так же ю лёбо дому одведол, лёбо танцоввал зоз ню вецей танци у карчми, лёбо нє дал ю другому да танцує зоз нїм.

До карчми сом почала ходзиц на тринадцать роки. Перши рок зме лем до газдинї ходзели, танцовали и бавели ше. Кед сом мала тринадцать роки уж зме почали до карчми ходзиц. Я ходзела до Осифки, ту дзе Планчакова карчма на Циглашоре. То були Осифково. Була красна велька сала направлена нова. Маргита ёй була така як я, зо мну ходзела и до школи, а Иринка була старша, вона віше карти предавала.

Танцовали зме чардаш, як теди гварели, бо то праве Мадяре пошли. Па зме танцовали полку, вец тодору, вецка кед сом мала дас петнаць роки, вец зме почали руски танци танцовац, и до шашу, и хлапци барз крашнє знали кола танцовац. Мали остроги на ногох, и то вони сами кед почали хлапцовски кола танцовац, вецка годзину нє було да дзивчата танцую, лем ше на нїх припратраю, бо хлапци танцовали. Дакеди плацели и гудацох, але не мали теди хлапци велько пенежжи. Так, телько цо заплацели карту и дас на погар вина, лёбо соди, уж кельо им оцец дал. Нє було, бо то и теди зато було чежко, по войни, бо була велька порция, плацела ше од жемох, од статку, од шицкого ше плацела.

А як сце свійого мужа упознали?

— Га так, ведно зме ходзели до газдинї. Дзивчела сом ше штири роки до одаванки. Упознала сом го, цо я знам, дас пол рока зме ходзели, а вецка зме ше повинчали. Таке то було ходзене, приведол ме дому зоз карчми, и кущичко зме стали при капурки, та зме ше наприповедали и гайд спац. Нє приповедали зме о любови, але цо зме робели дома, цо вони а цо ми нєшкай робели, дзе пойдземе на ютре, чи придзе до газдинї, чи ше врачи, чи нє придзе. Чи будзе на салашу, кеди придзе. Уж анї нє паметам цо зме бешедовали, то барз давно було. На яр зме ше побрали, 10. мая 1927. року нам була свадзба. Пошвидко сом народзела. Теди ше нє ходзело до

больніци. Бабица була. Теди кед я була, та була Шухайданя бабица. Тота ніна, на Новим шоре бивали, Шугайдово, нє мали дзеци. Вона була з Коцура. Надьфейова, и вона була добра бабица. Моя мац ше на салашу породзела. На салаш привезли бабицу. А я дома, ту у мацери. Иринка на штири годзин рано ше народзела. Бабица вечар пришла и до рана при мнє прешедзела, нє пошла док ше дзецко нє народзело. И такой рано до кресту го однесла. Такой мушели дзецко до кресту однесц, рано на шейсц уж була у церкви, уж ше дзецко окресцело. Я дала мено. Я сцела Сенку, а вон гварел же нє сце Сенку, бо теди була єдна Сена Магочова така на гласу у нас, така була пуста, мала и фраєрох и шицко, така, як розпусна, така жена була. Та нє сце Сенку, да будзе як Магочова, но та я гварела вецка най будзе Ирина, та була Иринка.

мачоху, цо нє дзбала за нїм, можебуц вон мал и скорей тото шерцо таке слабе, алє то ніхто нє дзбал. Знаш, оцец як оцец, як наша сушеда гвари: –

По Крачуне, у децембру, мой чловек ше похорел. Я пошла до валалу суботу зоз нашима, зоз мацеру. Вони остали у валале, а я пришла сама на салаш, на кочу. Кед сом пришла, а вон стал так опарти при хліве. Станула сом зоз кочом, а вон стої. А я гварим: – Цоже стойш, цо же нє випрагуеш? Гвари: – Нє можем. Так ме ноги боля же ше нє можем рушиц. Патрим, ноги запухнути, ягод ступки, по колена. И я випрагала коні, одведла их до хліва, дала им есц, вон пошол до хижки. Дас о три дні, нашо пришли. Гварим: – Владо хори, мушиме пойсц до дохтора. А вон исто мал мацер

Отац ко колац, а колац ко и друго дрво! Так, оцец нє дзбал, а мац ані тельо, бо их вше мержела. И бачика, того владику цо и нєшкa жie, и його. Вона мала ище двойо свойо дзеци. И так же ми пришли до валалу, до моей мацери и до оца и ту вон хоровал дзешец мешаци. Бачи пришол, одведол го до Загребу, до больнїци, але и там нє було помоци. Умар у Загребу. Од шерца. Вeшenї. Иринка мала пейц тижнї. Принесли зме го дому, але то уж було 1931. року.

Я мала осемнац роки кед сом گдовица остала. Осемнац мешаци зме були побрани. Ані два роки. Вон бул єденасти. Я була тринадцяти. Вон нє мал ані двацет роки кед умар. Я од теди گдовица и вше сом з Иринку. Вислужела сом и його дідови и баби, дзевец роки сом им служела, там при Янка, Жидови, дідови Ковачови. Нє остала сом при своїх родичох бо такой други рок, Иринка нє мала ані два роки, пришол дідо Ковачов, як моего человека дідо: – Гибай, бо ше баба похорела. Бо, и вони нє мали уж нікого. Мали два дзивчата, мою швекру, вона умарла, и друга дзивка цо була у Корпаша одата, умарла. Так же тот бачи Корпашов Йовген вецка пошол до Дюрдьова, там му бул унук. А унука була єдна нина Провчийова, вона мала шесцеро дзеци, ані вона нє сцела, ані вони ю нє сцели, бо дзе же зоз тима дзецими до тей хижки. Так же дідо пришол по мнє. Я пошла, думала сом, пойдзем, баба ше похорела. Баба уж мала осемдзешат шейсц, а я пошла, та сом остала дзевец роки. Баба умарла 1936. року, дідо умар 1940. року. Дідо мал дзеведзешат шейсц роки кед умар, а баба мала дзеведзешат. И я так їм служела, а дзивче було у мацери моей. Доходзела, вецка кед уж почала до школи ходзіц, та уж була дакус при мнє бо да ей нє далеко. Но вец уж баба умарла. Баба ю барз нє церпела. Вше. Тота, як дзецко була несташна, та по карсцельох, по лавкох, на лавку. А вона вше: – Цо ходзиш по тих звишкох, зидз долу, бо спаднеш! А вше на ню кричала, та вона вец нє сцела там буц. Вше бежала до моей мацери. Нє сцела у діда.

Дідо мал осем ланци жеми. Вони були барз худбони кед я до нїх пошла бо дали тому шовгрови Провчийовому, тей унуки, да им роби жем, да им дава коменцию. А вон жем вжал, а нїч им не дал. Таки були худобни кед я пошла, же я з дому ношела да маю цо єссц. Вецка од нього дідо вжал жем, та мой оцец робел зоз трецого totu жем, та вецка зме шицко мали. И краву сом вецка купела, и швинї сом кармела и мали зме шицко цо треба. Мой оцец totu жем добре робел. И я ходзела на полью, уж кед сом могла их охабиц. Док сом не могла бабу охабиц, бо ю требало знїмац, та сом не ходзела. Вец уж кед баба умарла, дідо могол сам. До остатку ходзел. И мали зме шицко: заграду сом мала, та сом шицко садзела до загради, мала сом живини. Мали зме жита, кукурици, швинї. Прашата сом купела, краву, та сом и млеко предавала сущедом, так же сом мала и динарка.

Паметаце Першу шветову войну?

– Кед vibila война 1914. року, я цалу войну була зоз мацеру и зоз оцовима шестрами на салашу, а жени робели, бо не было хто. Но, было Русох теди, велью. Теди и у нас бул, кед я була дзеци, седемнастого року, кед пришли емігранти ту, Українци були заправо, ёден Віктор, ендэлір. Нашо хлопи були у войни, та вецка тих Русох розобрали же би робели, бо не был хто, то сами жени остали – кед була война. Але, вон сегинь бул ендэлір, та вон не барз знал ані робиц. Але научел ше. У Ситкара бул ёден Міхал, вон бул тишлір, та вон барз знал тоти хлопски роботи. Віктор ше бал и од коњох, сегинь. Але, нашо жени ше не бали, нини мойо, оцово шестри. Та так зоз нїм, та ше поробело шицко. То барз було чежко, бо то было велью роботи. Штири роки шицки хлопи, и мой дідо ище бул у войни, и мой оцец и оцов брат. Мой оцец мал штири шестри, а ище лем ёдна була одата. Ніна Лисого. Але и вона була у нас, бо була катоначка. Були на салашу – сами жени. Мой дідо мал 50 гольти жеми, але мал седмеро дзеци, та то док ше роздало, не ушло ше нікому богзна по келью. Але нини робели шицко. И орали.

Мой оцец вецка бул ранети, та бул у Пешту у больнїци. Вецка уж кед прешол до Суботици та пришол дому 1916. року на урлаб, але му рука була завязана бо му було праве плецо одбите, шицко. Не мал тото яблуко. Пoshol, исто, до Суботици, та купел машину. Бо, кошели з руками. Знаш то кед то дас петнац ланци жита, та то барз велька робота була, але купел машину та якошик з єдну руку, конї були моцни, та якош кошел. Кошел и Швабицом, бо и Шваби були шицки у войни. Вецка ше ніна Лисого научела, та вона шедзела на машини, та кошела. А Віктор вон лем вязал тоти снопи. Научели го вязац. Ми пресцерали порвисла. Як дзеци зме віше ношели звязку на хрибце, и кед сом ше одала, та сом віше мала звязку на

хрибце и шерп под пазуху. Требало и накладац и вецка порвисла пресцерац. И Иринка моя пресцерала вецка уж дакеди. Но, так гварим. Вецка уж, 1918. року престала война. Теди зато кед була война гевта шветова, та у нас нє было така глад велька, нє брали так тото як кед була тераз тата Друга шветова война, кед була тата велька обавеза и кед ше брало шицко. Теди нє было так. Теди мали людзе зато, цо себе виховали тото мали. Алє, то сами жени цо виховали, бо то хлопох нє было, хлопи шицки були у войни. Од седемнац рокох. Кед мали седемнац роки уж пошли, а до шейдзешат. Та то было барз страшне.

На вепровацким салашу сце ше згваряли зоз Швабами?

– Гей, там зме були зоз Швабами. Складали зме ше зоз Швабами. Крашнє барз, барз зме крашнє жили... Наш салаш бул у вепровацким єдини ёден. Коло нас були шицки швабски салashi: Аментово, Полинг'ерово, Нунсово, Сайфлийово, шицко були коло нас лем швабски салashi. Алє вони нє барз були на салашу. То биреше були, Руснаци. Алє було и Швабох. Ша кед того Адама Полинг'ерового поджобали после войны, Серби зоз Пиньвиц, ёдни двоме браца барз крадли коні. Йовгена Петьевого забили теди, вони, Йовгена Шинкового поджобали, ранєли го, а Аментового Адама, наш сущед баш там бул, барз поджобали. Серби пошли гу Адамови пополадню, вон орал, вон нє мал вельки салащ, нє мали биреша, вони сами робели туту жем, рисаре робели. Мой оцец праве бул дома, вон ище и по войни бул у больніци, у Суботици, алє уж 1919. року пришол дому так на служей. Ище му рука була повязана, так паметам. А вони пошли гу ньому, Адамови, пополадню, бо мал барз красни коні таки шарги, да им преда. А вон гварел же коні нє на предай и вони го охабели, а вечар кед випрагал, вони пришли, повязали му руки и ноги и трицец два раз го поджобали зоз ножом. Попрагали коні и пошли. Ишли през Керестур. Бачи Габор Бадарка бул теди нареднік и лапел коня, кед коло општини бежали. Алє вони так гнали же вон спаднул коло коня та пущел. И вони пошли до Пиньвиц. А тот Адам... моя мац вишла вонка, то була ёшень по Першай шветовей войни. Я ше так нїгда нє бала. Я ше так нє боїм барз, наисце так нїчого. Алє сом ше теди так бала! Мала сом теди, дзветнастого року, шейсц роки. Тот ёден наймладши, то були крадоше Серби зоз Пиньвиц, врацел ше и одвязал му руки, бо вони думали же вон викирвави до рана, та нїхто не будзе знац же хто. А Адам себе одвязал ноги якошик, и вецка ишол до нас и кричал: – Габор бачи, Габор бачи! А то було цма, уж шейсц годзин. Моя мац вишла вонка гвари: – Габре, хтошка кричи як спод жеми. Пси нашо бежали тамадз дзе вон кричи. Вон бул дас двасто метери од салашу, нє бул уж далёй. Спаднул до бразди. Оцец мой вишел, и за псами. А вон там у тей бразди

скирвавени шицок, дзе го джобали вшадзи крев чурела. И паметам як го принесли до хижі. Моя мац фришко плахту, поньву, и андя Мелана ище була у нас, покойна, бачикова, мойого оца братова жена, и вона була там и зоз ормана, виняли и поштригали тоту плахту там на пантліки и оцец віше: – Лем го сцискайце, лем го сцискайце... А мнє послали до Виславскаго, єдни гони на Шинков салаш, же: – Беж по бачика Виславскаго. Оцец гварел же го сам не може вожиц до Вепровачу бо з єдну руку не може ані добре попрагац ані ніч! И я пошла, я так бежала, я ше так бала теди, же кед сом убегла до Виславскаго, та ми заварло бешеду. А баба, а андя Виславскаго: – Гале цо ци, га Левонко поведз, га цо ци? И вони не могли гу мнє дойсц до слова, та ме зграбели обидвойто та до нас пришли зо мну, бачи ме несол на хрибце. А, Адам уж там лежал, уж го нашо повили, андя и мац и оцец, кельо могли. И вецка бачи Виславскаго такой слами до коча, моя мац перину и заглавки, поньву, плахту, и однёсли вони го до Вепровачу. Оцец и бачи одвезли го на кочу. Остал живи тот Адам, але віше таки бул худи. Можебуц є и тераз живи у Немецкай дагдзе. Не, не може буц живи, бо вон мал теди дас 17 роки. Мац му тераз дас пред петнац роками умарла, стара Аментаня остала у болница. Га, не. Бо мой оцец ище ю ходзел опатрац, а оцец уж 25 роки як умар. Але бачи Бадарка Габор, нареднік зоз Керестура, ютредзень организовал екипу, и хлопох полицайцох вельо, и з Кули и з Вепровачу, пооблекали ше до цивилу, и на конъюх пошли до Пиньвиц. Обколели салаш тих Цернянсковых и бачи Габор, яки вон бул високи чловек, строги таки віше, пита ше чи маю коні предац. А бул як дідо дома и тот найстарши брат. Га, же маю, уведу го там до хліва, а там тоти шарги Аментово. Вони вецка шицки ше посходзели и дочекали, кед гевти двоме пришли, шицких трох загарештовали. Вецка тоти двоме младши и стредні були осудзены на доживотну робию, а того найстаршого обешели у Вепровачу. Га кед Йовгена Петьевого забили. Йовгена Шимкового поджобали, бачика Йовгена, а Петю забили. Того Петра, ту на Маковским шоре цо бивали такой, тата малка хижка. Тоти Петьево од Катончика купели. Жена му була хрома, вона була Бругашова Веруна. Любу Бругашовага оцова шестра.

Теди барз вельо окрадли людзох. Шмати, шицко. Цыгане були найвецей зоз Бодян, зоз Дироню. Паметам, окрадли Чорбовых, нину нашу Макрену, кед ше одала, шицки шмати ей винесли. Окрадли Бругашовых, окрадли нашого Йовгена, окрадли Джуджаровых. Барз вельо людзох окрадли, до чиста, з хижі. Нашого Янка Илькового окрадли водне. Кошиц пошли, окрадли, ище и дзецку у коліски зблекли перинку, и тото однёсли, шицко. А повиднє. Вони бивали на Збегньюве, там на Цегляру заграда им ишла, та през Цегляру. Сушеда Пляскачка гварела же кед на поладнє швині у ніх була напойц, ніч не було. Вона ніч не видзела.

Паметаце Другу шветову войну?

– Я могла настрадац. Можем ци виприповедац. Теды кед Секицкія забили, ми пошли з моїм оцом ламац на Сейки. То було 1943. року. Пойдземе, а я чуєм же цошка сущи, тоти хлапци ше позлекали: – То Иса Секицкі. Гварим: – Исо, шта радиш овде? Я го познала, бо у Вербаше Иринка ходзела з Ильйом до школи, и там зме були на истим шоре и бивали. Ерделі, цо го после забили кед их видал, вишол з кукурици та гвари: – Маш даци ёсц? Бо зме барз гладни. Оцец гвари: – Мам, цо зме себе вжали. Вони чекали когошик ішце з Дюрдьова. Не Владу Ерделя, алे того цо го вецка ту дзешка на Білей, чи медзи Вербасом, забили. Я гварим: – Исо, ідзце отадз бо нєдобрае прэйдзеце. Вони го чекали, але го нє дочекали. Оцец гварел же ідзeme дому, нє будзeme ламац. Ерделі вишол, напрез нас, гвари: – Баран цоже ідзеш дому, тераз ши пришол! А оцец гварел же ішце желена кукурица, та ішце нє будзeme ламац, дакус зме нарубали та ідзeme дому. А я на рано гварим мацери: – Напечеме хлеба, и упражели зме когута и сланіну сом им одрезала и на бициглу и однешем им ёсц. Кед, а Ерделі заш з кукурици: – Дзе ідзеш? А я гварим: – До Вепровачу. И я пошла гет аж тамадз дзе ше скруцовала и врацім ше, охабім там бициглу у ярку и по кукурицох назад, тадзи до нас... Гварим: – Исо, ідзце отадз, бо вас ту лєшую. Уда вас тот чловек. Идзце! И забили го там на Сейкох. Аж там на Берековей дзешка, блізко при бегелью. Гевтого ранељи, а ёден сцекол. Ёден преплівал якошик бегель и пошол. Ерделі удал, и вецка пришли, обколељи туту кукурицу нашу там и там их влапели. Кед пришли партізане, та Ерделя забили на яразу. Там баш дзе бул фодбал, там є поховані.

Були зме у Торжи мобілісані. Були седемдзешат зоз Керестура, нє хлапци, але млади жени. До Торжи Шваби пошли, але нє шицкі, привезли трісто шейдзешат ранетих зоз фронту и були розпоредзены по хижох. Були 17 павільёны у тих велькіх швабскіх хижох. Я була з Мелану Бухерову и зоз Марчу Хомову. Вона гавари нє зна, нє памета. Та як нє паметаш, господи! И ёдну Сербкіню зоз Сентіваню, Лолу якушік паметам. Вона уж там була, тата Сербкіня, ей змена пошла, ю нє пущели. И ми були баш у Тацтеровей хижі, мали зме трицец шейсц раненых. Барз були тоти людзе хори и ранети. Найвецей були Мадяре зоз Сенті, отадз, з Банату... И то ніч нє було, ніяки лікі. Дохтор, ёден ёдини бул ту зоз Петроварадину. Але ніч, ані фатьюли, вицаговали зме тоти швабскі періні з орманох, та зме драли. Знаш, ніяк, нічого нє було, та ше тоти рани віше заляпели та ше одрало, та крев чурела и страшно. Ми нє варели, ми ёдли ведно з тіма катонацамі цо уж могли шедзиц за столом, а тоти цо нє могли та зме им ношели. Помивали зме сами. Та зме пошли раз зоз Мелану Бухерову на пойд на чутки бо зме себе води грали. Кед знаш ідзем, та ей гварим: – Мелан, ту

цишка дупка! А вона ше гніва же вше ми цишка дупка. Пойдзeme долу, а я гварим командирови, ёден Сава бул зоз Банялуки, же там на пойдзе ёст якишик магазин, же ёст два пойди, цишка дупка. Я трох чи штирох катонацох раненых, преруцаме тоти чутки, и Мелана пришла, же най отворя тоти дзвери, а вони не отворя бо чи нєт там Шваби. Гварим: – Та дзе вам Шваби, помарли би Шваби, цо плещецце. Кед ми отвориме, а там жита, дас пейдзешат метери, а на тим житу дас дзвеъц ванічки масци таки по пейдзешат литри, сланіни, ані не знам кельо боки, шунки, шицко... И вони то выбрали вонка и гвари Сава: – Све чемо дати у кухиню. А я гварим же масц не идзе. А вон виццирел на мн€ очи. Пришол дохтор, а я му гварим: – Тоту масц треба роздзеліц по павильонах, треба раненікам рани масциц, да ше тоти ренди не ліпаю на рани. И знаш як ше тоти рани вецка почали гойц од тей масци? То ше крашн€ засушело, то ше храсты направели, и одпадовали, и то ше лічело. Вецка другу чи трецу ноц, я дежурна, тоти ранети даёден шпи даёден йойчи, а я на облаку, так шедзим, та ше припатрам. Ліпі таки густы насадзени, раз чуем же по ярку, цишка ше цага. И приду, лавочку зме мали там пред Тавштера на драже, троме Шваби зоз тима машингеверами и бешедую по швабски. Я, цо будзем, фришко, ніч амфур отворени нашежкар, ніч ані ўдного вояка, ані ніяка стражка, нікого, ёден єдини офицір бул цо обиходзел павильони, так дакеди вноци чи даёден не умар. Мн€ тераз треба пребегнуц през амфур бо треба збудзиц командира. И вон бул ранети до пети. Пребегла сом амфур, ширцом отворени, а тоти шедза там, ал€ дакус далей та ме не видзели. Гварим: – Саво, Саво, брзо, Швабе су ту! А вон скочел та бежи на драгу. Я го цагам на други бок. Стоїме там обидвойо, вони бешедую. Не разумим ані я, не разуми ані вон. Гвари: – Иди ми по пиштоль. Заш мушым пребегнуц коло амфура. Принесем му шиштоль. А вони ніч, шедза и бешедую. Шветла погашени, ал€ облаки не можеш заверац бо чуц. Сава ше одшмелсл та ше озвал: – Другови, шта ви овде тражите? Скочели и почали штреляц, ал€ щесце же не до хижі, ал€ до луфту. Шицких нас могли там позабивац. Вон дас два раз опалел за німа, и вони сцекли. Вецка зме дознали же не пошли шицки Шваби, же су у криптох у теметове. А я ходзела там. Видзела сом, два крипти отворели. Я пошла на ружы, реку, катонацом ружы принесем, цоже, да голем даяку радосц маю. Та ми вецка забранел. У тих криптох було и сламячи и покровцы, и шицко, згарнути косци на громадку. И так я була у Торжи шейсц мешаци. Други ше зменьовали, а мн€ не сцели пущиц. Пред Вельку ноцу, як зме пошли на яр, та до ёшені уж ше и ламала кукурица, док ше не розишли шицки ранены у Торжи. Достала сом и похвали там и койцо. Вецка сом не мушела ані ходзиц на тоти манифестації. Бо, по Торжи ишли, та шпивали, кричали, и катонаци уж хтори могли, славели...

Була ёдна Сегешова така цо кед була войска у гимназіі у Другей шветовей войни, та вона ше зоз німа барз тримала там. Так вецка же ю на носилкох винесли отамадз з гимназіі. Так ю виробели же умарла. Га нс силовали ю, вона сама пошла. Вона... га силовали ю. Була як пораячка, знаш, у тей войски. Партизане були. Войска була, та. То була Мелана Сегешова. Ганя була за бачиком Макайовим Михалом, одата, шестра ей. Яким мал Ирину Пашову, брат ей, вони на Лейох бивали там, дзе тераз Магда Провчийова. То так прешло, та. Руси були опасни. Кед були ту, Руси були опасни. Вони, шицко робели. Габор Янчийов, вон бул и заварти, и побил ше з ёдним Русом. Вон бул дома, на концу, та ёден бул там официр, сцел силовац... Та побил ше з нім, вецка бул дакус и заварти. Габор. Вецка пошла до шестри, так же прешло. Руси кед пришли до нас, ишли з конца, и вошли дас шейсцме, и ёден официр, и видзел же я сама дома, и розказал ми най варим чи папригашу чи цо, а гевтих шицких вигнал. Пошли до сущеда, до Джамбаса. А я дзвичецу гварим, вона була ту: – Беж ти по бабу до Планчака. Яй як ше нагнівал кед баба пришла, ані нє ёдол. Баба була у дзивки, у Планчака, там на Лейох, тоти два салаши Планчаково цо були. Пречитала сом го, такой сом го пречитала накадзи тих вигнал.

А було жени цо настрадали! Ша тота Магда Рацмишкова, вона вожела нє знам чи Швабох чи Русох, якихшик до Торжи, та ю на кочу силовали. Вецка ше одала за того Яника Винайового, та вецка мала дзецко. Кед ше одавала, уж була гет. Я ей була свашка, та зме ше чудовали, з нашу Верунку, же чом же нас тоти нини нє допушча, бо вони нам кумово тоти Винайово були, ані кед ше млада ишла преблекац, ані кед ше ишла млада чепиц. Тоти нини зоз ню, Барнаня и Ситкарка. И о мешац ше тото дзецко народзело у Виная. Яни гварел же вон ю сце, алє дзецко нє сце и кума так гварела. Но та так, дзецко було у ей мацери и умарло дас о мешац. Нє знам цо, нє будзем приповедац бо нє знам же цо було. Було вшеліячини, знаш. Вона гварела. Ша мац ей знала, и оцец, алє нє поведли, сцела да ше ода, алє нє требало. Бо тот чловек вецка, тот Яни, до шмерци бул убити. Алє уж так було. Вшеліячини було кед Руси пришли. И Шваби були гади, гоч Шваби нє були нательо. Шваби лём теди кед сцекали та барз були опасни и коні брали. Дас три раз були у Керестуре коні брац тоти цо сцекали з Філіпова, а цо нє мали коні. Тоти цо мали свойо коні, та сцекали зоз своіма, а гевти пришли до Керестура та брали од людзох. Яй боже, кельо раз сом бежала на бицигли, людзе ламали, єшень була, а я кричала з бицигли: – Не ідзце дому, врацайце ше назад! Врацайце ше назад! Шваби пришли коні брац. Раз зме пришли зоз Марю Сопкову, три дні зме були на Брестовцу по кукурици, хлєба напечиц. Вечар, а коні уж пошли. А Руси кед пришли, исто. Коні им барз вистали, та мёняц сцели. "Лошади меняц". Вони охабе-

ли свойого, такого цо нє могол уж ходзиц, а вжали доброго коня. А нач же ци таки їх? Людзе не сцели анї примац. Тот не стане, тот здохнє... Я нашу єдну кобулу вше крила. Та до плєвніка, та до загради. Кед сом уж видзела же Руси до шора, а я фришко Малку, та до загради. Там зме мали шеменцово конопи, та сом так на ню як копку накладла и завязала. Тота кобула так чутела, же анї не сфоркла. А друк, праве сом сцела исц на польо, та коч на дворе и серсан на друку, а вони же „лошад”, а я реку же нет, га ево у хліве нет. А кобула скрита. А тот серсан ту же стої одкеди конї вжали. Та сом мушела циганіц. А озда сом ю дзешец раз крила, и зачувала сом ю. Вжали нам три конї, алє цо можеш. А кед раз ишли Руси, ишли по калдерми, а дзеци бежали: – Руси иду, Руси иду. Раз Иринка ту з єдним Русом, на чейзи. Питали ше же хто ма шена, ми мали там кус у плевніку, а вона приведла Руса да му да шена бо му конь бул гладни. Шедла зоз Русом до чейзи, та гайд... но и гат, набрал себе. Пришли на капурку же дайце нам водки. Я гу студні та канчов, та води им однешем, а вон вируцел тот канчов, же нє сце такей водки. Я нє знала цо то водка, я думала же води сце.

Теди зме, кед були партызане у Сриме, кед нашо хлапцы пошли, вельо робели: гнєтли зме галушочки, та резанки, штрикали зме ботоши, шицко катонацом. Тота нина, Мелана Иванова, вона то ношела дзешка до Сриму. А вецка нам Сримци пришли вигнати, та зме их витримовали. Вони пошли до Вепровачу, бо Вепровач празни бул, Шваби пошли, та вецка тоти Сримци Миклошевчане шицки бивали у тим валале, а ми им давали ёсц, ношели зме им. Кельо зме мали, и ми теди нє мали бог зна цо, алє зме давали. Нє лем до нас, вшадзи пришли. Пришли по штверо, цала фамилия. Нашим Гирйоватим їм лем дідо остал дома. Андя пришла зоз штверима дзецими, бачи Миколу забили уж теди, та лем адня пришла зоз дзецими. Бивали у Вепровачу, алє до нас ходзели часто, кажди други дзень. Хлапцы. Уж им мац куру дала, уж им сланіни одрезала, кельо було. Га кед од войни сцекали. Там бул фронт такой за Миклошевцами, такой за їх заграду, за шором. Та їх вигнали. Вони нє сцекали. Наредзели їм же вони муша висц бо фронт будзе през валал. Та мушели висц отамадз. Вони ше шицки врацели, лем уж кед фронт прешол. А бачи стари остал, вони го нє забили, лем гаче забили, бо гаче му остало дома. Вони на коньох тадзи пришли, а гаче остало. Вон го на воду виводзел на валов, а теди баш, през їх заграду, през двор кульки лёстали. Шицки им облаки були повибивани. Алє бачи гварел же вон стари, вон з дому нє пойдзе, най го забию, та остал дома.

Иринка ходзела до мадярскай гімназіі два роки, а вец треци рок аж у Вербаше. Я пошла зоз ню, бо я була теди хора на туберколозу, нє могла сом робиц, вжала сом себе два дзивчата, Марчу Лисого и Йоску Джунькову, покойну, та були у нас на косту. Шваби теди сцекали и пришол Лоц,

директор, вноци лупал ми на капуру же: – Идзце з дзецми дому, сцекайце, бо Руси приду! Шваби ше барз од тих Русох бали. Вон не пошол, його забили у Вербаше. И я, гат, цо будзем, гайд рано, реку идземе, шицко зохабиме и идземе пешо. Янко Биялошов там у сущеда бивал, пришол зоз зайду, зоз перину, зоз заглавком, зоз плахтами, зоз шицким. Бо, будзе ношиц. Я гварим: – Та руц ту, идземе, хто же ци будзе ношиц? Дойдземе на край Вербасу, Джуджарово стоя обидвойо з куферами. Гварим: – Ношце тоти куфери до познатих. Идземе по калдерми. Шваби иду, сцекаю, на каминонах, на кочох, та шицки же най идземе з німа. Вони думаю же и ми сцекаме. Застановяю нас, а я гварим: – Дзеци, ище нас даяк войска одвеже, идземе ми крижом! Идземе прейга, коло железніцкай драги, тамадз по дильове, не по калдерми. И дойдземе до Кули, а Владо Джуньев, Йосков оцец гвари же бул на урлаб, та идзе! Гварим му най не идзе нігдзе, же Шваби сцекаю, най остане, най ше врачи дому, на салаш! Пошол, нігда ше не врацел. Забили го дзешка. У Пешти теди бул, не знам чи бомбардовали, ані ніхто не зна же дзе страдал. Уж з Кули до Керестура по калдерми, кед зме уж були, дас при Джуньевому салашу, иду Джуджар качмар, Янчи покойни, Витомир, Янко Давидов, вецка оцец його, иду напрез нас. А Янко, Витомиров оцец, яки уж бул, шалі ше же гварел же най ше не стараю, же их Левона приведзе. А вони иду за мну, сегинята, шицки ягод овци... И Владо Канюхов, Витомир Бодянцов и Иринка, Славка Канюхова, вец Марча пекарова, Янко Биялошов, Фемка Джуджарова, Миже Джуджаров, цо дохтор тераз у Словениї. Так зме пришли до Керестура.

Вецка була схадзка же отвори ше гімназія у Рускім Керестуре. И покойни Баков же на якім тераз сцеме языку да ше учи. Чи руски, чи українски, чи сербски? А я зоз нину, покойну, станула та гварим: – Руска гімназія, най ше по руски нашо дзеци уча, най будзе руска гімназія. Други там станули же по українски, треци же по сербски, бо то іншак не може буц, бо тераз сербска держава, па по російски. А Баков так кляпкал же: – Добре, добре, руски, най будзе руски. И вецка так остало же руски. У гімназії то було.

По воіні ше почало славиц Перши май, Осми марец, алі нашо людзе зато робели, знаш. То дутяни не робели, тото не робело, у церкви паноцец наш бул ту ище Сегеди, вон віше служел службу рано, за войску, бо гат бул Перши май. Но, Перши май, вон гварел же то дзень роботи. Зато, людзе робели, ишли на польо. У валале не швецели, у варошу не знам. А школяре ишли до школы, швецели, мали якишк там забави.

Спомли сце чежкі часі обавезі.

– Обавези були барз чежкі, по Другей шветовей воіні. Ми якошик ище добре жили бо тоту жем цо я мала, Иринкову жем, то було два ланци, на

тоту зме нє мали обавезу, бо хто нє мал до пейц голъти, тот нє мал обавезу, а хто мал вецей як пейц голъти мал чежку обавезу. Шицко мушел дац, и жита, и кукурици, и швині, и овци ище мойому оцови наредзели, алє зме овци до теди нїгда нє мали. Кед зме заклали швиню, та ши мушела дац трицец кили масци, мушела ши дац меса, уж кельо одредзели з ёдней швині, та нам лёбо остало пейц кили лёбо нє остало. А вони там були док ше робело зоз швиню. Кед ше тлачело, пришли гу машини, охабели нам пейц метери жита на хлеб. На особу охабяли метер осемдзешат кили жита. Но, цоже то? Гевто шицко вжали. Но вони плацели якошик там тото жито, то держава плацела, алє теди було недосц анї за порцию. Та людзе барз чежко жили. И велї людзе були у гарешту позаверани. Же нє мали за обавезу видац, нє мали уж за цо купиц. Бо, тоти людзе цо мали на предай, як там наш сущед Виславски, вон мал пейц голъти жеми, робел и цудзу жем, та предавал по пейдзешат штири езри людзом метер жита. За обавезу людзе куповали, бо нє мали досц зоз свойого, кельо одредзели. Та то було барз чежко, людзе барз охудобнєли. Вецка жем побрали. Почали жем брац. Я була и у гарешту заварта у Кули. Нє була сом długo, лём єден дзень. То було прето же моего человека братняк, сцекол до Мадярской. Вон бул у Словениї, мал там якешик иманс, там го Шваби заварли. Та кед вигнали Словенцох, та вигнали и їх. А вон пришол зоз гарешту та их ту пренашол. Вецка их отадз нашо вибавйовали же вони австроугорски граждане, та зме им кресцени писма посылали. Но, вецка вони сцекли до Мадярской, а ми у нїх у Вербаше бивали кед моя дзивка ходзела до седмей класи гимназии. Та гварели: – Левонко, ту андя Етела ма таки барз красни ствари, однеш ти их до Керестура, та кед би ше уж були дараз врацели, та да им зачуваце. Но, та я нє вжала. Я вжала лём два наткасніки, бо сом нє мала дзе положиц, и вжала сом єден канабель. А у нини Сопковей, там на Куртим шоре два посцелї и пирнаги и спальня андьова. А у стрика були орманы, у паноца на парохii. Я гварела же: – Га стрико, можеце дацо прияц, ту така велька парохия? Гвари: – Можем орманы, бо ми треба за кнїжки. Та най стоя кнїжки у нїх, кед би ше врацели дакеди. Но, алє, хтошка удал же ми то принесли. Кед нина умарла, шовгра заварли. Богати були. Вецка пришли по мне, же я мам скрити ствари. Я им такой гварим же не скрити, бо зме их везли през цали Вербас, по видне, и през цалу Кулу на шпедитеру, на тей приколици, єден чловек привез, вон може пошвичиц. Алє вони ми нс верели, та ме однесли до Кули и мне и нину Сопкову. Та ме рано випитовали же як то, бо шовгор уж там бул, та вон гварел бо го мучели, же то у нас. Но мне ніч нє робели лём ме випитовали же цо мам. Я им гварела, и вони пописали и вец дас о три мешаци вони пришли по тоти ствари и однесли до Кули шицко. И мала сом єдну ладу, у ней судзини полно

плехово. Та койяки миски, танёри, гарчки, шицко тото, та же мам якишик есцайг? Реку: – Есцайг нє мам нїяки, але мам у єдней лади судзини на пойдзе нашим. Вишли вони зо мну на пойд, моїх шицких угнали до кухнї, нє шмели висц. Мой оцец и моя шестра праве купели серсан нови на коні на вашаре. А вони ше лапели за тот серсан. Реку: – Серсан нє однешеце, бо такой вас тераз одведзем до того майстра цо завчером на вашаре у ньго купене. Мой оцец го преруцел през банти. А вони гледали мотор од авта. Но, Гомзово були богати та ище у старей Югославії мали авто. А авто бул у шопи у Гомзи, але мотор з нього бул виняты, та вони гледали тот мотор, та и чутки преруцали на пойдзе и плеву у плевнїку и шицко. Гварим: – Мотор нє найдзенце, мотор нє у нас. Але, питайце србобранску општину. Там вон. Други дзень як Гомзово пошли, вони шицко однєсли, до єдней лошки, шицко було пописане цо однєсли. Но та якошик сом теди вибавела и себе и нину Сопкову. Нина, сегинь, нє знала по сербски. Так зме ше шмеляни. Перше ю уведли нука на випитоване, а вона им гутори по руски. Вона мала сеператор за млєко. И мала перини, та їм гутори по руски. А тот бесни, бо ю нє розуми. Црногорец, цо бул, чи Серб, га нє знам хто бул. Вони праве теди пришли, гат нє розумели ніч. Вецка пришол же най я идзэм та най им повем же до вона ма. Но та сом им поведла та нас пущели. А ми нє мали анї динар, бо нам нє дали вжац. Диждж падал, так лял же страх. А я гварим: – Га, дайце нам, як же пойдзeme, патьце, шицко нам ноги буду мокри. У чарапох зме були обидва. Але нам вони нє дали. Вецка зме на драже стретли Сену Насцикову, тоту Виславскаго, та нам дала на камион. Теди не ишол автобус.

Раз сом була на випитованю кед криж тот зоз Керестура, зоз сред драги, при општини, премесцали. А стрико наш нє бул дома, кед го волали, та вецка ме волали же цо би Сегеди поведол кед вони тот криж преложа. А я гварим: – Сегеди би ніч нє поведол, бо вам нє може зопрец кед го преложице. Тот криж там стой одкеди Керестура, по нім ше вола Керестур, бо керест Мадяре гварели, а теди були ту Мадяре, була Австроугорска кед криж кладли. И вецка кед жем заш брали, та Михал Белаков ме поволал, и шицки, же кельо мам жеми, а я ше так нагнївала бо я нє мала ніч жеми теди на себе та сом гварела: – Я мам шицку цо по ней ходзим. А вон гвари: – Цихо будз, нє будз бесна, бо пойдзеш до гарешту. Най идзэм, и мой дідо вожел на ньго цегли, та и я можем дакеди у нім одшедзиц дакус. Та так знаш, то було барз, барз чежко. Кажды дзень ци закуковал, кажды други-треци, Джуджар на капуру, чи швинї натили да их одвежу. Людзе аж замикали капурки, уж ше нє могли отресц, наисце. А нє можку швинї затиц за тидзень. Но, ище им нє досц чежки були кед их видзели. Та кажды тидзень их ходзели опатрац кельо швинї натили. Га реку: – З чим? Зtotу

кукурицу цо сце побрали? Так, знаш, и вадзели зме ше, и шицко було, так вшеліяк. Но, я мойого оца нігда не пущела да идзе там на тото випитоване. Віше сом пошла и віше сом ше з німа поспердала.

Од мойого оца жем не вжата бо не мал велью. Але жито віше шицко, кукурица, вецка швині цо викармел. Но, краву лем єдну яловку нам вжали. Швині віше. И овци разписали, та мушели зме дац овци, гоч зме не мали, та сом у Вербаше у Лалицкого купела два овци та зме дали. Бо зме мушели овци дац за обавезу, гоч зме не мали. Озда знали, бо мой оцец віше так єдну овцю, єдного сикана, купел баранче, през жиму, а вецка през лєто го дал гу югасови док не вирошне, та зме оштригали волни на цо нам треба, а овцу оцец предал месарови. Та так, я не знам чи вони думали же ми маме овци, бо югас до нас заходзел пре туту єдну овцю цо зме давали на пашу.

Жили зме зоз платна, зоз конопи. Тото же зме велью предли. Я баш гвардим, я не знам як то тоти нашо жени шицко посцигли. Бо, конопа мушела ше поробиц шицка до ламачки, бо вецка уж ишло ше ламац. Конопа ше жала у августу. То кожде мал конопи. Хто не мал та ишол з рису нажац себе, чи пейц крижи, чи шейсц крижи, уж кельо. То ше з дзешшатого жало. И я єден рок була бо нам побило. Каменец нам побил конопу, та жали зме у єдного Серба, там зоз Ирину Медешову. Та сом себе шейсц крижи зажала. Шейдзешшат крижи сом мушела нажац да буду мою 6 крижи. А то не було ані велью, бо зме могли оробиц осем крижи. Так седем-осем крижи, то було так, нормално за жену. Але зме мушели до ламачки то шицко поробиц. Мушели зме тоту конопу вимочиц, висушиц, витрец, знова намочиц, випрац, зомлец, вичесац, на покрови шицко поспушковац и виткац покровви до ламачки, бо то було до Кулянскага вашару. То було за єшень облечиво за тоти пенежы. Шицко ше мушело накупиц за тоти покровви. Груби блузни, груби ботоши, чарапи, груби, як зме теди ношели, тоти чарни збивани. И так хлопом исто. А вецкаль зме пошли ламац, док зме виламали вецка до посту шицко пресц. Кед почал вельконоцни пост вецка ткац. Ткали зме платно, мехи, ручнікі, ткали зме партки. Га, шицко зме ткали. И предавали. Кед Иринка уж ишла до трецей класи гімназії та сом раз на пияцу у Зомборе предала осемнац плахти, поньви, груби, своей роботи, цо сом ёй порихтала ладу. Вец уж сом мушела. Та сом други рихтала. Так же зме цалу жиму ходзели на прадки и предли до посту. Вец у посце зме ткали. До Велькай ноци, до Квитней недзелі, шицко мушело буц поткане, бо вецка уж требало ше рихтац гу Велькай ноци. На яр требало тото платно биліц. И тоти ручнікі, кельо там води требало ношиц. Баба наша ше телью води наношела. Ми вец уж пошли на полью а баба полівала на гумнє, колічки набити та так ше зохабело, на тоти штангли платно ше престарло. Платно було на латох та, лем ше полівало зоз шитком. Пейдзешшат раз на дзень

требало полівац кед було горуцо. Бо ше сушело. Було, можебуц по дзешец, по дванац фалати платна, бо то и мац предла и я предла, кажда кед зме мали штири, то було дванац фалати, то було през цале гумно. Лєбо у загради, на бетелїни док була ище мала, на трави. Жени, сегинь, тоти цо не мали загради та сушели на драже. Мали набити колічки, та платно пред муриком, та на драже полівали платно и сушели. Баба Олексова раз, на концу, сушела на драже, видзела сом, бо вони не мали там вельку заграду. А у гумн€ кури, та вецка кури галадза по тим платну. А вона на драже, себе набила колічки, та на нїх, на драже сушела платно. И вецка зме платно качали, на рифи, то куповали Мадярки, Сербкинї, вони не ткали так велью и вони то куповали. Мехи барз куповали, бо, гат, требало мехи за жито и за шицко та зоз конопи зме правели пенеж. Я мою дзивку лем з конопи вишковала. Я не могла іншак.

Були сце ангажовані жени, у АФЖ, у добродзечных акциёх?

– Були. Нам Регакова андя була там якишик председник, але ми то да ци повем не барз дзбали. Ми так правели, гнєтли галушочки, штрикали зме и ношли тей Мелани, вона же да однеше, але тоти схадзки зме не сцели. Не могли зме тей андї Регаковей церпиц. Знаш, вона пришла зоз Сриму. И барз сцела же най ми идземе там на тот фронт, ношиц тим хлопом. Ми гвариме же ми не можеме. Зробім шицко, тото не можеме. Так же ми якош не фермали ю. Самі на свою руку, цо зме могли та зме зробели, а цо зме не могли, та зме не.

У Керестуре було же пре Информбіро одводзели?

– Знам велїх, по три роки одшедзели. А було и на Голім отоку. Любо Рамач, покойни, цо бул паноцец, вон бул лем прето три роки у Пожаревцу же ишол, ище и мою бициглу вжал, од шестри, од Марї, а Кароль Мішков, покойни, вишол од нини Петьевей, чи од нини Креніцкого, на Вельким шоре, и гварел ей же муши дац тельо и тельо жита, и швині и не знам цо. А Любо станул зоз бициглу та гварел: – Га, одкадз же вам да кед не ма? И зато три роки у Пожаревцу одшедзел. Його оцец уж бул там заварти у Пожаревцу пре обавезу. Же не виполнел обавезу. Велью людзе так були пре обавезу, же не виполнели обавезу. Покарали го же бунї людзох, же людзе муша дац а вон бунї людзох, одгваря людзох да не даю. За Голі оток не знам хто бул з Керестура лем Янко Ердельов. Не знам за других з Керестура, не знам. Янко Ердельов цо после бул якиш режисер на загребскай телевизії. Жие ище. Марчу Джуньову мал, вон бул на Голім отоку. Єден. З Керестура не бул ніхто други. То теди ше анї не гуторело, анї не знали людзе, анї не сцели гуториц. Джуньово, анї не сцели гуториц. Бул, анї не

знали дзе ё. Алё у гарешту були барз велью пре обавезу: Бачи Михал Джуньов, наш сват Рамач, бачи мой, моёй мацери браца, бачи Янко, бачи Дюра, бачи... Велью було, гварим, тоти цо не могли виполніц, не мали пенёжи купиц жита, не зродзело ше им телью келью им питали.

Гварице же сце свою дзивку школовали зоз предзи. А не мала даяку стипендию после?

– Не, не, ані зме не питали, ані не знам чом. Нігда. Першу и другу класу сом була зоз ню у Вербаше, так же сом вжала и тоти дзивчата, та вони плацели ёдзене, цо зме мали з дому зме ношели. А вецка уж кед ходзела до Керестура, тото цо сом могла шмати сом ей парала, моёй широки сукні, та сом ей шила. И Ганча Фейдийова ей шила, та зме ше віше вадзели, бо вона сцела кратки, а я не сцела. Я мала барз велью шмати, вшэліяки и штофово. Мала сом и лілову и жандарову каменкову и меняци койяки. А вецка сом ей купела, дзешка у Вепровачу було, белаву блишову и червену блишову и якушик печінкову. Уж кед пошла до Београду, та не мала сандали та зме ходзели цали дзень по Београду, та зме ей купели били сандали за седем езри, а езер динари кирию плацели на мешац. Шицкі пенёжи цо сом мала та сом дала за сандали. Га, мушело ше купиц, кед не мала. Не було ніяки. На бони зме куповали, алё требало и пенёжи, не лём бони. А кед вельку матуру закончела та сцела мантіл, бо го не мала, а нігдзе не було ніякого штофу у дутянох. Та сом нашла у ёднога шнайдера у Вербаше штоф драпови, такі красни бул зато, так до клаша ішол. Но та за сподок сом дала моёй меняцу сукню. Осемнац езри динари тот мантіл бул теди. Ані не було нічого.

А кед ше школовала у Београдзе кед зме пошли стан перши гледац, та перше була у Амалки Грубенёвой, два мешаци, там сом плацела пенёжи, езер динари на мешац. И сама ше хранела. Но вецка зме нашли дзешка у професора. За езер динари зме ше поєднали, алё сом мушела у ёдзеню намириц. Та сом кожди два тижні ішла до Београду. Ношела сом броцак на хрибце у зайди и муки, пасулі, кромплі, меса, и сланіни, и цо було. Як любели нашу сланіну, страх! И то кед сом пошла, такай на вагу, и мерали, и такай раховали чи ёст до езер динари, кед превишело та було и на други мешац, та то було зато барз страшно. А вецка зато, други, рок, уж вецка було якош легчайше. То бул пейдзешати рок. Теди Београд празни. Раз зме ше так шмеляли: водзела сом нину Бадаркову, Наталки Сегедийовей мацер. Телью сом ю нагварела: – Гайде, поце и ви до Београду! Та я до того Београду уж бим на джмурацо знала пойсц, а ви не придзеце! Дзивче ей перши рок було там. А то знаш, и трамвайски шини розруцани и шицко, а вона нігдзе не була, нігдзе ніч не видзела так же ровно приповедала: – Патыце,

свахо, патыце. И пошпоци ше, и цап. Гварим ёй най патри под ноги бо спаднє, та ше потлуче, зламе дацо, та цо з ню будзем робиц? Догмало, заш ше пошпоци. Зоз зайдами. А там шицко розрите. Идземе дому, а пешо зоз Кули, бо нет автобуса. А вона гвари: – Знаце цо, одламме ми конари, та тоти куфри на хрибет так на конар, па вец лёгчайше нам будзе ношиц. А ёй куфер спаднє, та віше на пети спаднє зоз тей паліци. Вона ідзе, ідзе, та гвари: – Ганьо, сцеш господю? Так зме ше шмяяли сами зоз себе. Вона, сегинь, нігда вецей не пришла.

Ходзели зме вшадзи, и до Сараєва олэй предавац, зоз слунечніку цо зме мали дома. Доставали зме за слунечнік цо зме садзели, олэй. Ніч зме, сегинь, не заробели, бо зме лём по динар драгіше предали як бізме го дома предали. До Банялуки зме масци ношели. У Міколи месара зме купели таку паковану на ладички. Но, там зме зато добре прешли, але то было пред Крачуном, та зме купели яблука, ёденац ладички, бо ту не було, та да будзе яблука на Крачун. Барз велька жима була та нам тоти яблука у вагону змарзли, або вони змарзли док их зоз Кули на санкох везли до Керестура. Ту нам змарзли. Но, та зато ми попредали тоти яблука змарзнути. Жени куповали бо не було то ані ёдно яблуко на Крачун, лём зизи. Зизи зме вец куповали, лём тоти таки у мешкох. То было у Мадярох. Ішце было у Вербаше. Пасле ошлебодзеня не было нічого. Знам же зме мали преспац бо не було гайзибан. У Вараждине то было. И пошли ми два на тустаніцу, нікого, войски полно, лём ми два жени. То было баш по ошлебодзеню, а я ёй гварим же я ту не будзем спац. Вечар зме дошли на шейсць годзин, а мали зме гайзибан аж ютре на ёденац годзин. А там полно войски. Пошла ше я питац кеди ест гайзибан до Крижевцох. Теди там бул преосвящени Букатко, шестра Дионізія, яй як ше нам зрадовали. А шестра Венямина такой першэ кошарку: – Принесли сце нам хлеба? Я гварим: – Шестро, мали зме хлеба, але не думали ми ту ані присц. Вецка ше Натала так радowała же сом ю одведла! Остали зме ішце ёден дзень, бо зме сцели ішце пойсц до Беловару на орехи, але зме не нашли та зме не принесли до Керестура. У Крижевцох ше нам барз зрадовали, а то и там була у Горватскай теди барз велька худоба, не мали ані хлеба ані цо ёсц. Чарного хлеба лём ёдли, вони віше зато там ёдли чарного хлеба. У владичеству віше ше на просто, але бул добри, а, по войни, теди якишик сама отруба. Побрали им теди шицко цо мали, жем, владичество цо мало, були худобни. Мали зме там якушик кромку та зме им дали. Навечерали ше з ней, и владика, шицки. Преспали зме, були зме рано на служби и вецка зме пошли до Беловару, по тоти орехи. И драга ше нам виплацела и заробели зме дакус. Та так, мушели зме вішеліяк бо не було, чежко було барз. Велі жени ше так знаходзели же варели, предавали вайца, велько предавали и ходзели и до

Београду и до Суботици и до Зомбора. Но, я до Зомбора на пияц ходзела лем предавац платно, ручніки и таке. За тоту робу ше чекало на Рускіні, гей, а док були Шваби ище баржей, бо мехи барз куповали, знаш, та, нашожени мехи ткали, бо Швабом требало мехи. Швабици нє предли, нє ткали. И ручніки барз куповали и плахти, платна, та себе тоти поньви, плахти шили на посцель.

Хлопи газдовали з маєтком, але то барз мало було. По войни барз мало було зоз жеми. И по гевтей Першой шветовей войны, родзело ше и нє брали обавезу, але була барз велька порция, та людзе нє могли одплаціц, та их, як зме то теди гварели, реквериали. Боже, яке то було и шміху. Велька Корпашка, цо зме ю волали, на Вельким шоре, пошли ей пописац шицко. Зоз општини бул якишик писар цо ходзел, а вона, кед ей пописали и пире и шицко, зграбела, уж вона мала порихтане, розпарала заглавок та му на главу здзала. Нє знал цо робиц, да ше зафойтовал шицок у тим пирю. А вона гвари: – На, та ше задав у нїм кед сцеш мойо пире, ту ци. Та було вшеліячини, вшеліячини було. А цо можеш, жандаре, полицае ходзели, били, я ше кельо раз стретла з нїма. Але, кед Иван бул нареднік теди наисце бул шор. Теди нікого, нікого полицае нє били. Вон нє дал, я ше зоз нїм кельо раз стретла ту на Мікловшовей улічки, га лем ше ми питал: – Дзе ши була так длиго, видзиш же прешло дзвеец годзин? Віше ме пущел. Иван ше нє виживовал, нє, нє, Владов оцец. Бул нареднік, бул роки, теди бул шор.

Були сце дакеди хори?

– Як дзецко, я була барз хора. Була сом хора на туберкулозу першне 1942. року. Шейсц жени зо мну ходзели по инекций до дохтора и сама сом осталася – шицки помарли. А нє було ані ліки, бо то бул 1942. рок, нє було ані пенициліну, нє було ніч. Зоз калциюmom нас дохтор Наливайко лічел. Паметам як сом, можебуц, увредзела людзох, бо сом раз пошла до апатики инекций купиц и там була моя школска пайташка, Ганя Томашикова, вони исто там дзешка бивали у Резаковей улічки. Як и я була хора на туберкулозу. Ходзели зме веднак по инекций. И вона пришла купиц инекций, а не мала досці пенежы, та ей апатикар нє дал. А я чекала шор, а вона ше обрацела, таки слизи, а я хвацела од ней tot рецепт та гварим: – Дайце ей! Апатикар гвари же нє ма досці пенежы. Мала вона пенежы, лем нє мала досці. Хибело ей там чи осем динари, чи кельо, нє знам. Так сом ше нагнівала, а там шедзела Креніцканя и Макайка покойна, дещарка и бачи Ильков, ані дзеци нє мал, шицки газдиній цо мали по три салаші, та як сом станула гу тей тезги та гварим: – Скорей гамила прейдзе през иглову ушко, як цо богати войдзе до царства небесного. Баржей сом подумала на апатикара, же ей нє могол дац

пре тоти осем динари? Га не худобни є, а я кед сом ше обрацела, як и мнс дал лік апатикар, а Макайка станула та гвари: – Барз ши нас увредзела! А я гварим: – Я ше не чувствуєм же сом дакого увредзела! И заплацела сом сёй. Вона худобна була, праве ше одала, не мала дзеци. За Цмаровим вона була одата, була моя пара, вёдно зме до школы ходзели у штвартей и пиятей класи. Я ше вилічела. Доставала сом инекций за завапіоване плюзох. Я мала и каверну отворену, и пила сом якишик лікі. Теди Рус, дохтор нас лічел. Вон барз добры дохтор бул. Гваря же бул такі дурністы, зоз дзецы ходзел по драже з куку, цагали го на коньох, алє мнє вилічел. Теди ше лічели Ганя Томашкірова, умарла, Феброну Бурянова, умарла, ніна Марча Джуньова, и вона умарла. Хто ішце ходзел? Ніна Йоска, но вона зато пожила служжай. Алє Ганя и Феброну умарли теди ішце док зме ше лічели. Вецка сом мала хронічны катар. Седем рокі сом мала преганячки страшны. Вилічела сом ше у Аранделовачкей Бані, штири сом воді пила. Княз Милош, цеплу, сумпорну... Бала сом ше, кед сом пришла дому бо мі ніч не було лєпше. Дваццеден дзень сом там була, кед сом першираз була, и ніч, алє кед сом пришла дому, та мі як да з руку одруцене. Алє седем рокі сом озда и двацц раз на дзень, ані пол канті воді сом не могла дзвигнуць, так сом вислабела. И мала сом запалене плюца, не знам кельо раз, три раз. Шицко сом мала. И ребра поламани, и жовч мі пукнул и на операциі сом була, тераз мі шерцо барз слабе, а ішце сом ту.

А як сце прэжили бомбардоване у Новім Садзе?

– Ту дома. Перши дзень Велькай ноци було, ту сом шедзела. Оленка цошка бабрала коло телевізора, а бомба бухла, а нам облак бул отворены, а я гварим: – Заври телевізор! Я скочела, як я швидко скакам, же спущым ролю, так ме руцело як кед мех руцишь, так сом спадла. Почали ме дзвигаць, а я им гварим: – Не рушайце ме, я зламала клуб! Не могла сом ше ані рушиць, барз ме заболело. Волали хітну помоць, алє такой не пришла, пришол дохтор Яшо, и віложілі ме там на посцель. Рано, пришли і дали мі инекцию. Друге рано пришли заш і гварелі же клуб зламани та до болница на слизковане. Положілі ногу до гіпсу, а дохтор гварел перше же ме не буду оперисаць. Вец Иринка вібегала же да ме оперишу. Я ше не дала оперисаць, на тельо рокі ме буду оперисаць? На рано ме буду ховаць, тераз ме буду оперисаць. Уж сом була у тим авце же дому ідземе. Вецка зме вішлі, та назад. Вецка ме оперисали, алє то була велька брига, бо ортопед не сцел, гварел же ест ішце чежши случаі одо мене. Однесьлі ме до болница до хижі, сама ёдна, болница празна, виселене шицко, нікого ні, ні... Сами там даскельо шестри, дохтор. И чуем же там ёдна жена йойчи дзешка у другой хижі. А я гварим: – Приведзце ю да не будзем сама. Бомбрадую вноци,

тото, знаш, гурчи, шицко празне. Гваря нє можу, бо вона ма иншаку хоро-ту. Сама ёдна у хижки, шейсц посцелі. А ёден чловек барз йойчал, дас три, штири днї, и я ше раз питам: – Хто то тот чловек? А чуєм же нє гутори по сербски, а пораячка гвари: – Тот пришол отамадз, та указала на горе, а пойдзе там, та указала до жеми. Ніч вецей нє гуторела. Даяки пилот, так сом себе думала. Бо милиция кажди дзень була. И у нас була, милиция, же чом сом у больнїци. Теди нє шлебодно було анї оперисац нікому ніч. Нє було у нас нікого, та им вец сущеда гуторела же баба спадла кед бом-бардовали, та зламала клуб, та ю однесли. Та я вец пришла, карагуля под посцелю, ал€ дома, знаш, нє можем з ню вшадзи, ал€ пойдзем и без карагулї. Ище ме Бог нє сце...Нема смрти без суднега дана, баш так.

А поведзце ми, цо вам було найгоршее?

– Найгоршее, найстрашнейше було кед була война. За шицко сом ше бала, бала сом ше за тоти дзеци же пойду, же їх позабиваю. Моей шестри чловек ше нє врацел. То нам наисце було барз жаль, барз було чежко. Чежко було и кед ми родичи помарли, барз було чежко. Моя мац седем роки лежала у посцелі, не могла анї муху зоз себе одогнац. Требало ей велью служиц. То найвецей шестра и оцец вицагли. Я була з Иринку у Пиньвиц, вона уж була там апатикар. Теди ми було наисце барз чежко. Бегала сом до того Керестура... було ми чежко кед ей чловек, мой жец, умар. Барз ми було чежко, любела сом Яника нашого барз и барз ме поштовал и гварим, такого жеца озда ніхто нє мал як я. Вон бул барз добри, вон ми нігда не повед анї же: – Чувай ше отадз! Єст велью чежкосци у живоце. Велью. Чежко ми було кед мой чловек умар, кед сом млада осталася гдовица з малим дзецком. Оцец ме мой віше цешел: – Не бой ше, не будзе ци ніч, будзе ци добрэ. Внёдзелю пополадню, кед други ишли до мацерох, а я ю вжалася на руки та на теметов. Та так, велью, велью вшеліячини було, було и доброго и жалоснога и вшеліякого.

Цо Вам у вашым живоце було найкрасаше?

– Шицко ми було красне. Мне було красне кед ше моя Иринка школовала, уживала сом у ней, кед ше одала, кед сом мала унуки, теди сом ше барз радовала. Я ше од ней не одліпела, віше сом була зоз ню, накадзи ше одала пошла сом зоз ню. И наисце ми було крашне. Мой живот ми бул красни. Кед ми гварели: – Но цо ше не одаш? А я гварим: – Цо ше мам одавац, я ше раз одала, мне добрае. Я задовольна з моім животом. Наисце сом була задовольна. Ал€, людзе були барз злобни. У Керестуре, кед останеш млада гдовица, то страшно. Я ніч не шмелла. Роками сом нігдзе не ишла, роками сом лем чарне ношела, дас осем роки, уж дзецко зо мне

таргало: – Зруц туту чарну сукню. И, кед сом ше з даским стретла, з мойм дажким пайташом та приповедаме, кед уж ютредзень: – Патъ як з нім сладко приповеда, люби го. Патъ, як ше прибера, одавала би ше... То ци страшне, то на валале, то ци людзе таки пакосни, таки злобни, же не можеш... На валале барз чежко буц млада ғдовица. Дзивка уж не так, бо гат дзивка, не одала ше ище. Пришли по мне мою пайташки и пайташе, будземе бал правиц. Та яке бал, не идзем я нігдзе, цо пойдзем, да ме огваряю најотро. Тоти дзевец роки док сом була у діда Ковачовага и баби, я наисце нігдзе не ходзела, я була дома з німа. Но уж кед ми пайташка прішла дажака та сом ше радovalа, алє Владо Бругошов, вон так знал зайсці же да ме видзи, як сом. Та, идз, нач ши пришол, думам себе, догмало уж такой ме буду огваряц. Янко Дюренцов ходзел гу Амали месаровей там. Кед Амали не было, та вон пришол ми дуркац на облак же гат, принесол ей квіце, лєбо най ей повем... Гварим му: – Янку, не ходз ми дуркац до облака, не ходз, бо најотре буду мне огваряц, не Амалу. Вон бул таки барз за ню. Вон гу Амали месаровей ходзел, барз ю сцел, и мала вона и дзецко з нім, того Яника, лєм вон умар кед мал осемнац роки и Дюренцово го не сцели признац. Алє ей виплацели, не знам кельо езри ей дали пенежы, да вона нікому не гутори же то Янков син. У адвоката були тоти пенежы та же най ей дава кажди мешац. Вон ше Бучко волал, не дал му меню. Вецка пошол до Кули та ше оженел з туту Виду, зоз Сербкіню. Та так, було вшеліяк.

Тераз добре, так, дакус вишивам, дакус читам, дакеди уварим, дакеди и дудрем на ніх же не добре дацо зробели. Добре, и питаю ше ми дацо, а дакеди гваря и: – Цихо будз! Алє, през літо найвецей зме вонка на Поповици, на вікендици, там ми барз добре, там воздух добри.

Нина Лела (1922), Петровци

Приповедайце о вашим дзецинстве?

– Мено ми Леона Пап. Дзивоцке! Одана сом Ерделі. У Петровцох сом народзена. Оцец ми бул Пап Янко, а мац ми була Мария Надзордь. Нас было пецеро дзеци: троме хлапцы и два дзивчата. Я штварта. Маля сом шестру, а гевто браца. Брат ми найстарши Дюра. Вецка шестра Ганя, брат Янко, вецка я, вец брат Владо. Воспітовали нас по свойм. Право по руским, цо зме и до дан данас остали Руснаци. Шицко нас учили по руски, и модліц ше, и бешедовац, и прывитац, и випровадзиц, и шицко, право по нашим, так зме ше дома ховали. Оцец нам бул предобри гу дзецом. Мац нам вецей важела за хлопа. Вона кед поведла, так мушело буц. А оцец би нам пущел, як поведза дзеци то було так. Досц часто то було у нашых фамелийох, окреме ишце хтора фамелия була мегчайша. Було и твардейши фамелий. У нас то було так же мац твардейша од оца. Нє поробел би и оцец гоч цо док би ше нє порадзели. У нас ше мушели віше шицко порадзиц и віше шицко мушели знац. Ми як дзеци свойо, оцец робел на полю, вечином вонка, віше зме мали и слугу, мали зме досц жеми, а мац дома, з нами з дзецими, у загради, випровадзела до школи, дочекала. Хлопи барз почитовали жени. Наша мац віше двоела кед ше ишце я одавала. Ви Михале! Кед ше цошка раз поспричкали, а вона: – Та магарцу! Но та престань, та нє будзем ВИ. Цошка ше претерйовали там у загради, чи цо, а мац придзе, гвари: – Уж од тераз нє будзе: – Поце Михале, алєти Михале. Мац моя нє, можебуц ей годиште першэ престало двойц. Зато же ту до нас барз доходзел Шпиро, уйо Гирёвати, паноцове, па Гарапич, а ту кед пришли віше були шицки у нас паноцове за Кирбай и спали ту. Алє, моя мац озда и перша почала.

Була сом у баньох з мацеру як дзецко... нє сцели ме охабиц, бо сом була барз жива. Була сом у Липику, и у Градищу... а мац моя у Врнячкей Бані, то уж сом була девойчура. А я и Янко ёднаки. А ту мац пойдзе, а ми з андю. Вецка муша ёдно вжац. Ша Янко ше нє могол випендряц на древо. А я гоч на хторе, чи на бағрен, чи на ягоду, чи на черешню. Або кед зме були дзеци, та зме спали веднак, нонагей, то віше зо мну спали, я на краю, Янко при муру. Янко на нєдзелю швичкар, и цо добие динар, чи кельо, купи бонбони, подзеліме! Баржей сом була префригана од нїх. Дзивчата префриганиши од хлапцох. Веднак сом почала з Янком до школи. Я ше наро-

дзела у децембру, а Янко у фебруару. Мушим з Янком до школи. Пейц класи шицко зоз отличним. Од Матових шицко сама. Перше зме учели на горватским, а од трецого зме и чирилицу.

Я ишла пейц роки до школи ту до Петровцах, ми анї ёдно нє школовани. Паради зме шицки.

Я ше бавела зоз ёдну партию, свойо роки, Янко зоз свойо роки. То ми були барз ёднаки, ёдно од другого зме лем два роки, алє свеёдно зме ше кажде зоз свойо роки партию бавели... Зиходзели зме ше так, кед вжиме по прадкох, а кед влєце по драже. Ёдни гу другим ходзели, тата ше партия ту, тата ту, вец зме віше ходзели. Марча Копчанскова була моя пайташка! Од малена пайташки зме були... То було верна, так ше волало. То значело же зме ёднаки мали шмати, ёдна без другей нігдзе, кед так дацо чи на прадкох, лем сом ше опарла так, чи я пойдзем скорей, чи вона, лем зме ёдна гу другей шеднуц, пошентац себе, погуториц цо зме мали и так... то була верна. При Руснацах таки бул обичай. И кед ше вона одала, я була у нини, я була и кед ше шовгор Денчи пошвецал и кед ше винчали, перша... И шицко мала одо мнє, хусточки, сукнї... то верна.

А до валалу зме ше шицки вечином рушали ми оталь од Долу. Ту нас було досц дзеци. Од Вуковарского шору, як тераз. Вецка зме ше дочековали и терай. И кед з прадкох од ёдних до других зме ше дочековали, и дому. Прадки були кед єшень, віше було на Лукача. Віше ше дагварело, пошли хлапци, поєднали ёдну, нонагей, хижу и вец зме половку плацели до Крачуна, а вец половку од Крачуна до поста. То теди так було. Петнац динари до Крачуна и петнац од Крачуна, а вона нам мушела натопиц, попорайц за нами и шицко.

Кед пришол пост, вонка, як було жимно да було, газдиня нам кажди дзень натопела и чекала нас и випровадзела. Дзивчата вишывали, я уж нє предла. Старша шестра ношела кудзель, а хлапцы ше картали, скакали, бавели ше та, а ми вишывали віше, кед роботни вечари. А всаботу и недзеля ёден грал на тромби та зме танцовали, скакали. Мали зме своё место, дзе пойсц. Дзивчата шпивали! И хлапцы знали нашпо шпивац. Віше зме лем по руски. Я ше нє сечам же зме иншак. З нами нє ишла анї ёдна Сербкиня на прадки, лем ми Руснаци. А до даєдних ишли. Смиля ишла до старших, Воиславова шестра. Нє було их ту лем три-штири, та цоже знали. Цалу жиму шедзиц дома, озда? Та зме ше нашпивали шицко тото цо и тераз ше шпива.

Ест цо ходзели, мац Иванчова теди уж бавела Наталку, а я нє ходзела нігдзе. Ест цо ишли до "Просвіти". Анї шпивац сом нє сцела ходзиц анї нігдзе. Я досц свой вик млади препровадзела у Жаблю у

тети Меланки Гайналовей, оцовей шестри, а вецка сом була и у Загребу у Бург'ерових. Та я вец кед пошла на Михала, дараз сом анї на Крачун нє сцигла дому. Любела сом. Вони мали, Олгу, таку як я, та зме вишивали, але часто нас одвезол шовг'ор, дохтор Гайнал Михайло, до Дюрдьова, бо мал там шестру, а шестра мала таку дзивку як я, та вецка зме и до карчми ишли. Барз сом любела там буц. Барз.

Я барз и ходзела кед були даяки славя, свадзби, хованя, даяки значни подїй та віше жени то робели...кед печиц торту, та нина Лела, кед... Я ци гварим, я ше барз научела од тетох. Тета и ёдна и друга, вони ходзели аж до Фризаку до школи. У Французкай дзешка. У Фризаку учeli кухню и вишивац... Нє было того цо тета нє знала. Цоже... и вец як да повем, я була досц шмелла. Бург'ерово дзивчата кед росли віше сом була у нїх. Шовг'ор и тета: – Айде, айде. И я, кед ше шовг'рово браца женели, я кождому Бург'ерови на свадзбу. Безо мнє нїгдзе. До Гайнала кед пришол владика Няради, часто ходзел, шовг'ор дараз писемко на оца: – Припровадзце ю на ладю. Я ю на ладі дочечкам, владика приходзі. Олга була сама своя, нє послухала... Боже кед мал раз присц владика, перши раз, шовг'ор нам уж теди купел папучи з гомбами, мендюши на цицалки, на цицалкох увязане, ідземе послуговац владику. Служніца там, але гат цоже и я уж була петнац роки, чи кельо. Олга нє будзе. Нє будзе и за Христа...и я сама послугуем и служніца ми доноши...Шовг'ор гвари: – Но тераз нє пойдзеш дому док ше нє набудзеш кельо г'од сцеш. А цо ... глава ю болі. Ша да ме як болела! Я була окретна! Бо, шовг'ор кед ше дараз подшмелел, кед пришол як гадово ока, знаже од партій вечар и тово... же чи будземе мало танцовац. Будземе. Шовг'ор накруци радио, танцуеме.

Кеды сце ше одали?

– Осемнасти ми бул кед сом ше одала. Ми були прейга драги. Та зме руцели око ёдно на друге. Перше вон гуторел же ше я йому пачим. Вон бул од старших, два роки и вецей одо мнє, а вец зме ходзели дому, мішали зме ше шпицки, та вецка цоже, та так сом ше вец и одала, та. Вон и робел у нас велью, та вецка кед зме уж чи копали чи цо та віше нас омладину на бок, та вецка сом себе думала, мала я досц прилики, але тот ше ми не пачи, там вельке дружтво, нє будзем уде-шавац нікому. А тот ше ми пачел. У маю зме ше штерацетого винчали. Мали зме вельку свадзбу. У Просвити була. Красна! Була сом поприбераана. Сукні зме мали широки и шлаер сом мала ище тот. Нє мала сом, як гварел Йов'ген, Павлини нашей, фиронглу на чоле. Шлаер. Я мала руски. Тот цо округло правени так на три венци. То було з

паперу и воску направене. З Керестура зме куповали. Було и жвераточка и квецики и лісца, ту дроцики, та кед ши була млада, та ци перше ту на главу дацо звязали да ше не видзи, бо жуляло барз. Шматка була била! Шицко биле, лем ципели чарни. Лагово! А ботоша била. Шмати зме накупели у Вуковаре. Кабат, кед ше винчало, алє вецка уж пришли и габово, добавяли зме зоз Керестура. Там були Дзвонарково, вони баш тоти шмати предавали. Вельо зме мали шмати и рубани свили зме мали з Керестура и таки койдзеяки. Ту у нас не було тельо вельо у валале. Було доокола. Алє, за нас теди бул Керестур за шмату. А младий мал чарни шмати, билу кошулю, чарни лагово ципели. То було найсвечанше. Вера и калап и то блишови! По церкву. Винчал нас Янко Будински. Оцец!

Вецка я пошла до ніх и була у ніх. Я пошла до таких людзох же я була ище другого августа у церкви, а осемнастого ше Яни народзел. Знаже сом була. Яни ше пейц кили народзел. Мустра. Мац гвари: – Нє мушиш исц до служби. Изд кед сцеш до утрині! Швекра ми так гварела. Яника сом народзела так же на годзину сом ше по пол ноци похорела, а кед першираз до саночного задзвонело, на пейц, зврещал. Бабица була ту, баш виучена. Нє гоч яка! Юлияна Крайніцки, Рац ей дзивоцкє мено.

Яни ше народзел у августу, а Яким у єденастим пошол. Таки бул мали. Яким ішол на вистацию, прияти є, и вец пошол до войски. Вон наруковал такой 6. 11. 1941. року. Перше наруковал до Вінковцю а вец до Каменіці, а зоз Каменіці го преруцели за Сараєво. Вон нам ше и явял зоз Сараєва. Ішол зоз Калиновику за Фочу и там нестали. Нам явели же их заробели. А хто их заробел, цо же ми знали. Вон препад, нє було го. Нє явял ше и ніч. Ево, телі роки.

Я була озда ище и петнац роки з німа єднак робела и шицко, догод Яни роснул. Уж сом и вишла вонка, кед була тата аграрна реформа, лем да добиєм мойо од оца, алє сом фурт з німа робела. Там було оцец и мац и оцова мац и моего человека брат, Сільво. Барз ме почитовали. Да ме не почитовали нє була бим так длugo з німа. Так гварели віше, кед сом ше одала и ту приселела, ище віше ту двоєли хлопом.

Рускині жени и хлопи медзи собу, ту було шицко крашнє-порада. Я кед себе задумам у Маслея, оцец и мац и баба. То нігда нє було же то баба-баба, то шицко єдно, мац. Я нігда анї нє гварела швекра. Мац! То так ше, єдначело ше.

Почитоване було! Тераз нєт тово таке почитоване. Баба Маслейова кед сом ше одала, знаш як, вони спрам нас були худобни. Я тал од

седем ютра, а вони штворо, ал€ вони стекли штернац. Вони ше побрали оцец и мац, кажде по пол ютра. А тринац купели теди. Знап як то. А вона, баба, кед дацо: – Яй, знаже у твоєї мацери иншак. А я гварим: – Исто! Исто! А ледво чекам да сцекн€м до мацери ше наесц гевтого єдла. Чежко приучиц на друге єдло. Вшадзи чежко. У каждого иншак. Удешавали вони барз, ал€ зап я волела, док сом н€ научела. А тераз шицко баржей по Маслейовим. Бо, як вон роснул, там роснул и то ше так научело. Знаже кед оцец наш барз н€ любел цесто. Ал€ више ше на самих вайцох гн€тло, ал€ у води виварело до юшки. Яким више до мн€: – Бер и цесто. А юшка више ми плївала по верху, кед цесто н€ у юшки уварене, не? Так ми то и научели. Ми тераз уж зато єме и так, ал€ кед му дараз уварим у води, Яни гвари же ище кед швиньской юшки дакус то права юшка!

Мойого человека брат ше вец ожен€л и вец я вишла, думам престала сом з нїма и робиц и так. Ал€ зме ше сходзели. Пришли зме ту до шестриней, до ниновей хижи. И вона була گдовица, вецка, и ту сом була у єй хижи догод зме н€ купели тоту стару, и вец зме правели нову.

Як паметаце Другу шветову войну?

– Да повем правду, н€ барз так паметам. Мацер ми у войни забили и вец то за мн€ препадло. Ніт сом дагдзе ишла, бо мацер ми 1944. забили и то за мн€ чарнїна шицко.

Зберали их ту по валал€ двацц€ другого у десембре, и ту их вецка пригнали до церкви и ту их позабивали и вец зме их кажде своё розношело... поховали... У порти Сербской церкви их позабивали! Ту маю и споменик. Маря наша зна, мойого брата жена, кельо их позбериали. И вона там була, лем вец гварели же да видзе єдно, бо були два Пап Марії, вона гварела же, гат, вец вона видзе, бо вона ма мале дзецко, Ганчу, єй було рок. А моя мац осталася. Так же я то, н€ можем ци повесц же паметам, або же сом сцела да паметам, н€ знам анї войску, анї нїч, так...знаже, гварим, я би мушела раздумовац як то було шицко. То вельке так дацо дожиц на тоти роки. Я мала двацц€ два якбачу. Од Руснацох лем моя мац сама, ал€ ту Серби, Шуваково було пецero и Фунтош бул Руснак и мац моя. Седмеро их було, я думам же. А я знам яка войска була? То теди рация була, чи що, так гварели. Я н€ знам. Гварим ци, мн€ ше од теди смркло, више, же я дораз... бала сом ше. Вони позабивани остали у порти цалу ноц. Шнїг их завял. А нїхто од валалчанох их н€ шмел рушац, лем паноцец. Паноцец Янко ше рескирал и пошол и поопатрал шицких и замкнул

их до порти. А вони остали лежац под шнігом. И веџка мой оцец и ёден Серб и паноцец шицких поскладали. Оцец мой розвожел по теметове. Знаже... добре же ме и розум нє охабел! Мац мала теди пейдзешат шейсц роки. Вона ту похована на Петровским теметове.

Теди були ей синове у партизанох. Янко, Владо и Дюра. Озда були у партизанох. Янко ше ту дзешка облївис скривал а тоти ані нє знаме дзе... та веџка лем зато озда.

Яки бул живот по войни?

– Яни ше ми похорел. До чого ми? Ні до чого веџей. Похорел ше, уж бул други разред, 1947. а до 1952. ше лічел. Пришла тета Бургерова, швині клала. Алё веџ гварела же най я придзем зоз нім до Загребу. Бо, вон ше, интересантно, през дзень даяк, а кед гу вечару и гу рану віше му сцаговало першне ноги, веџ руки. Я з тету пошла веџ до Загребу, алё пред тим дзень сом з нім була у Осеку у дохтора Вайцмана. Вон мал свой сенаториум, там лежала андя Петрова та ме одведла. Тета пришла и я ей гуторим же яки Яни барз хори и же дохтор гварел же ево ту ми коверта и директ до Загребу, кого мам и цо мам, а вон шицко списал до коверту, же будземе знац дзе пойдзенце по коверти. И веџ тета гвари: – Знаце цо? Кольце ви наютре швиню, да я ідзем такой зоз нім. Тета почитала цо там писало. Кед го препатрели ёден дзень штирме и кед зме пошли гу пиятому, Майкоферови, вон шеф клиники бул на дечійм оделу и жена му дохтор, а бывал тресца хижка, чи штварта од тети, и вон так кед го положел гу дзвером и гвари: – Овай є мали, сад колко му є година, исувіше дебо. Же дзе сом? А тета гвари, ту є у мнє, на Медвецак 8, а вон на Медвецак 14. Гвари: – Онда фіно, кад сте ту ево господь ваша є коверта, сутра уютро да є на свеучилишной клиники на Шалати. Думам себе, но, ша и пойдзем! Алё цо, ані нє шпім ані ніч. Тета, рано, станеме, айде, айде... приведзе ме, а тот озда два кілометри тернац. Нас полно, я шедзим. Я у руским! Жима! У кишэнки коверта! Єдна придзе з боку, а чи шестра чи дохторка, гвари: – Ко є са плавом ковертом? Но ша, явим ци ше, ніхто нє гутори, та ані я нє повем. Кед друга заш придзе, уж од тих дзверох, кед раз придзе треца та гвари: – Ко є ту из Срема? А я гварим же я, а вона ше ми пита же чи нє мам белаву коверту. Я ей гварим же мам, у депу! Вжала коверту, вжала Яника, ані чи я дам, ані чи я нє дам, гуя! Шедзим я, чекам, тета гварела, вона по мнє придзе. Шедзим я, чекам я Яника... Аая! Ані Яника. Заш тата иста з папером, як да ю тэраз видзим, пришла и же пойдзем тадзи и тадзи, па упути такой да ме водзи, такой уписац го до

шпиталю и анї сом го веџей нє видзела. Анї да я идзем, або дзе я будзем... Яй кед я пойдзем други дзень, гварим шестри, реку, нє знам, бешедує вон по србскогрватски, теди ше так гварело, цоже, нє, але баш нє знам чи зна шицко. Реку, кед будзе сцец исц мокриц, вон пове же я би шикал. Часна шестра, теди ище так було, гвари: – Будите ви без бриге, све че то бит добро. А вон гвари: – Я вас апацо нє сцем, сцем мою мацер! Вон мал перши бокс, але цоже, то шпиталь як швет, два посцелї, мури...мури... шеснац мури ёден бок, а други так исто. По двойо лежали. А такой ту вона мала вельку фотелю що ноцкова, що мерковала на тот бокс, да я будзем бизовна, же ше вона вола шестра Аранка, а вон ту будзе. И кед я пойдзем други дзень, вона гвари: – Ви можэце присц кажди дзень, лем мушице на тоти дзвери дзе ме одведла, и указац легитимацию. Бо я нє оталь, треба присц, нонагей, бо я више була од Буковара. Нє повем же сом од Янковцох, нє? Петровци край Вуковара! Та так я и доходзела. Осталася сом 30 днї у Загребу. Була сом у тети, у оцовей шестри, Бургеровей.

Диягноза була же бул криво лічени. Бул лічени же є на плюца слаби, а вон премоцни. Дораз му пущели крев и дораз му крайники виняли, бо уж добил на зглоби од крайникох. И на шерцо пошло... Гварели же заправо ше им видзело же то ягда була и мала срчана мана же ше цошка и видзело. Но, але и тераз кед зме були у Каменици, уж за време у Країни, та го заш послали тоти нашпо дохторе. Вон гвари – нє пойдзе. Та пойдзеш ты, кед вони тебе посилаю, одкуд би ты нє пошол. И ту бул барз длugo. Цали дзень снимали, нє знам келько компютери там стали. И гварели же то мала срчана мана, але не пошла далей.

Та му лем крайники повинімали и зуби му виняли и гварели му же му тот ёден зуб нігда нє наропнє, а вон нароснул кед бул у войски. А кед бул у войски, там мал дохтора з Керестура Юлина Надъордьового, мацерового братняка сина. А веџка ше тот мацеров братняк явел своіому синови же ту єст нини Матовей син, катона, и веџ му було ко бог. Дзе ишол Юлин, як дохтор, чи на излет, чи дзе, више го вожел.

Теди бул трицец днї у шпиталю, але веџ до 1952. року нє бул збрисани. Я лем више ше явела на картон же малому Сремцови є позлило и такой пошол. Раз бул длugo. Седемдзешат днї.

А я, кед вон бул хори, пешо, ногу, два, на гайзибан и айде... През дзень сом робела у Задруги, кед суботу вечар сом ше умила и дакус шедзела вонка под тернацом да нє зашпим и кед два годзин, сама пешо до Янковцох... штири километери. У штири годзин сом мала

гайзибан, кед дванац, я була у Загребу, осем годзин сом путовала и там ме віше Бургерово дзивчата дочекали, док сом не знала, и такой за шпиталь и зоз шпиталю до тети, то було суботу, нідзелю сом була при ньому, внідзелю внощи ме такой покойна Геница провадзи на дванац на гайзибан, да сом дома рано. Раз сом ішла да придзем внощи, не добре, вжиме, то бул януар, бойм ше назад присц. Седем годзин, дзе я іще, а воно цма, не? Та віше ме випровадзела, вец рано придзем, и ідзем на роботу. А кед сом ішла зоз дзецком вец ме чекали. Владо, дідо Маслейов на кочу. Я явела же приходзим, бо було пол седмей вечар кед сом пришла зоз нім та ме чекали. Кед так, вец я пошла, вец дохтор гварел, кед раз сом го одведла у марцу, а пришол у маю, теди дохтор гварел же най явим же о два дні най ме чекаю. Вец вон уж ходзел и здрави бул и вец лем так на контролу, бул уж штварти раз чи пияти раз у шпиталю. Бул и по три тижні и по два тижні, кеди як.

Пейдзешат другого року оздравел. Од 1947. до 1952. Председник свеучилишній клініки гварел: – Наш пацієнт! Теди докторирав дохтор Планчак, дохтор Колбас и дохтор Павлович, а не придали ше же то Яни. Вон бул барз випитовани бо пред тим Ерделії Яни, цо страдал дохтор, вон бул чувено лице там. Питали ше нам же чи зме зоз фамелії. Га озда зме? Вони зоз Шиду. А дохтор ше волал як и мой. Яни. И слика там у шпиталю. Вон робел у Далмациї, була велька буря, звалела го до моря з автом. То даяки Керестурци и знаю, його ровень.

Мой Яни так хибел по штерацец дні зоз школи. А я гварим там, реку: – Яй вон мне хиби зоз школи, ша заостане дацо... А мне председник так гварел, придзе го випитац загребачки кед спаднє. Ша то дзецко паметне. Вон свойо ліки уж знал.

Треба ше питац учительки Вері яки бул школяр! Гвари: – Вон буні школярох. Я толмачим, а дзеци муша писац. Твой не пише. А я ше питам чи зна? А вона гвари же зна, але буні дзеци. Яй, не же зме ше віше вадзели як пси. Вон барз ма добре памчене. Кед не зна Маслеї, вец не зна ніхто. То моя среча була. Але вон до петнац рокох ніч не шмел робиц.

Яни ше нігда не женел. Не знам, чи ше бал пре шерцо дацо, чи цо? Вон ше барзчувал шицкого того и да ше не узруя. И вон ше не може барз насекирац. Не шмел би. Вон то свател одмалена. И вон ше барз зна чувац да ше не прехладзи и да ше не премори. Вон будзе робиц але ше не премори. Цоже, вон и Шнайдер були ёднак хори. А одкеди Шнайдер умар? То не же були ёднак хори! Кед зме були у дохтора ёднак, я и Шнайдер покойни, гварел дохтор ту у Вуковарским доме

кед их препатрал, же анї да ше двойнята народза та би нє могли буц таки єднаки хори. А гевтот умар давно. Знаже сом го совитовала най ше женї! Яг же бим го нє? Вше сом му гварела же я раз умрем. А вон лем так одмахнул. Вон нє был нікого питац. А його були питац дзивки. Родителе! Не сцел та...анї сом го вецка, уж кед бул старши, нє на ганяла. Цоже ше будзем лем вадзиц вше, чо ніч по нім? Уж тераз шицки ми гваря же ми добре бо ме поштуе. Га, вон лем ценї тово мо ю за млади днї. Цо сом ше старала да створиме.

Сами зме хижу купели, кед стару, половку дал швекор, а половку ми шицко и до рока зме хижу створели и уселели. Ю звалели у десембру, у марцу зме уж у хижи були.

Знаже кед ишли, мам вше туту слику пред очми, до Коцура, кед бавели ногомет. А вон гвари: – Мамо, я идзем! А я му гварим чи нє дума вон себе, карчма, а у Сими свадзба, а з Негославцох. Ша то будзе народа телью же страх, а ту ше винчац буду. Гвари: – Та не придзе то мамо ніхто. Га, най идзе. Ишол би, та идз! А я у карчми. Трицец тоти гайби док винесла пива и послужела. Вше сом патрела да го заменім вшадзи.

А анї я ше нігда вецей нє одавала. Нє. Нє. Я гварела вше лем же зачувай боже того хто ми дзецко увредзи.

А були сце здрави у живоце?

– Га, раз сом оперирана на яйники и то сом лёгла до хладку, а мала сом свойо време, и вец ми ше

загноєли. И кельо ше сечам у оку ми наросло, гварели як куре око и то ми виняли, але то дас седемнац роки як ми оперисали, а иначе нє знам же сом була хора.

Клуб сом поламала уж тераз. Розтрушел ше бо сом ту спадла. Положели метални. Як дохтор гварел Яникови: – Забетонирао сам га. Нью ё било яко тешко, а нєму ё лако. Мойому братови Иринейови. Вон пошол, лем го барз болело, а цело здраве. А мой, ша мнє ше нє разликовала тата нога од тей ботоши цмобелавей. Я сама твардо-

глава. Я спадла штварток, а пондзелок сом пошла до дохтора. Яни гвари: – Мамо, ви зламали ногу! Нє зламала кед пальци робя. А кед внєдзелю, кед уж нє мож далей, Яни пошол и такой ме положели на тот кочик и одвезли. Яой и кед дохтор гвари: – А, то є велико, то є велико!

И шицко добре паметам. Гевто шицко! Тото нє можем цо тераз. Тото ми шицко фантазия. У шпиталю кед сом була тераз, кед брат Ириней пошол, три раз ме дохтор на телефон волал тот цо ме оперирал, гвари: – Бако, како сте? Ша реку: – Добро, одам како очете, одам на шест ноге, одам на две ноге, одам на ёдну, а по соби веч без ёдне. Гвари: – Бако, само немойте без штапа. И того притримовача. Вон аж тераз виволал Яникови шицко цо було при мне. Кельо сом хороти мала велью. Знаже кед ми шицко препатрели, кед ме до машини штурели, до ёдну жилу ми препатрели же чи ми нє остало дацо у креви, бо кед ми остало у креви, гвари, чкода да кладу езер пейцсто марки до ноги.

Шейдзешат дні у шпиталю, у посцелі да нє знаш дзе ВeЦe. Сувинше ме служели у шпиталю. Кед сом гварела же я нє ідзем до купкох, а дохтор гвари: – Бако, па зашто нечете, па идите! А я им гварим: – Ево, шта сам рекла доктору, то чу и вами. Имам я баню и код куче, имам купатило.

Зато я... знаш кед сом лежала... ту пацерки, ту молитвенік, а дохтор вежнє, та гвари же: – Бако, па шта є то? Па крунику знам, ал ово? – Па нечете ни знат, ел то по русински... по нашим баш сом...о Пресвятей Богородици пише. Вежнє, чита: – Бако, айд да знам! Па кад знам великоруски. Аaaa, па и ви знате и великоруски и српски и грватски, па бако и ви сте нешто. Па реко: – Зато сам и сломила ногу у седамдесет седмой. Барз бул, так... Ириней гварел: – Досадзел ми, віше лэм ходзел... То бул заинтересовани за свогого пациента. Яй, зачувай боже да ме кажди дзень нє поумивали шицко а да ме нє окупали. Бо я лэм лежала, гей. Штераец дні сом нє спущела долу ногу, а камоли інше. Гваря: – Бако, данас чемо вас...умивац, купац. Га, гварим: – Ючер су ме... Па свеёдно, умиват морамо.

Так, знаш то найгоршэ хто ше направи, як даёдни, то зачувай боже... кед приду до дохтора та досадни таки, ёст ту вецей таких цо віше: – Най на рано умрем, ... та цо нє умрем... А я гварим: – Кому ти досадзуеш? Богови!? Раз сом нє подумала же умрем!!! А знала сом же ме шмерц чека у шпиталю. Кед дохтор гвари, операция заш... клистираю... одрилюю. Га, я була свесна же цо ме чека. Нє? Або да сом раз поведла: – Нечу! Не могу! Боли ме! Нє! Можеш знац кед ми

до пупка трицец шейсц енекціі дали. Тераз вони виволали Яникови же ше бали же ше крев стидне у мнє. Єлка наша гвари Иринейова:— Нино, кед сом пришла од вас од шпиталю, та сом думала цо за роба? Нит ше пита за дом, нит плаче за нами, ніч.

Цо я мала пациентох у шпиталю, я даёден дзень добила и по шейсц кили помаранчата! Так гварели шестри кед сом одходзела: — Плакачемо за вама. Вельо сом мала, але шицким сом ёднак дзелела. Ніхто не осетел же сом Рускиня. З Петровцох сом мала, исто шестру, Гардийову.

Спадло тераз лічнене, видзиш, на тоти ту масци, мелеми за реуму, за шицко. Дакеди и нашо жени правели даяки масци. Шульово масци правели. Я ані не употреблюем нігда иншаку масц але таку того травара з Велебиту. Яка тата моя нога скроз оперирана. А яки сом мала кврги? Там ми масцели у шпиталю зоз тоту цо лилова шкатулка. То то, кед ме барз болі, лем кус, тата ёдна ми досц, чи ме крижи боля чи цо, то досц на цали мешац, ані не потрошим.

И теди ше пило чаї зоз шалвій, зоз гузбанку, камилици, репику... Коньска шошка знам же була од преганячки, а од репику рани, а шалвия и гузбанок од мехира.

Цо сце робели у живоце?

— У польопривреди, на полю. Мала сом скоро осем ютра, але тераз мам седем и кус вецей, бо нам побрали у комесаций...

Ша знаже сом моцно робела, кед сом, кого требало вноци до дохтора та лем по мнє пришли, попрагали ми коня у хліве, и я вожела. Барз сом робела, барз, барз, цо барз, кождому бим поведла да не роби так.

Ту кед зме мали правиц хижу... не питай ше. У хлівку мам двацец у тову, штири прасни, буяци, вон пойдзе, купи, уж кед вон почал робиц, нє, га там горе у Загорю, таки сухи купи, па ми придзе, па кармиме, па я доїм, па буяци сом вожела, вон робел у карчми уж. Мала сом крави дойки. Вон приведол два, або три таки худи да их подкармиме, да их можеме предац. Мали зме з чим кармиц. Та з того млека зме хижу направели, и зоз швіньох. Шицко сама. И подоєла и до млекари и вон у карчми и віше сом му три раз на дзень однесла ёсц и шицки и не лем Владо мой брат, вец зме купели трактор, за перши пенежи зме дали полу до трактора и вецей, вец Владо гварел, вон будзе робиц, Яни най роби там без бриги, вецка зме купели други трактор зоз Владом заш, па и треци а кед треци трактор ше купел, а покойни Мирчо гвари: — Гоп, стойце! Я гварим же вецей не робим.

Треци нє купуєме. А вон гвари: – Нино, тот трактор Яников. И среча и бог, тот, у войни у Країни тераз трактор Яников бул. И остал... И Владови трактор остал, бо зме мали два.

Ніч нам нє вжали. Мирчо то так мудро робел. Чи сетвоспремач, чи тово цо садзи кукурицу, цо вшадзи єдну руци, то шицко маме за порабу и то шицко Яни добил. То можеме захваліц же ше ту таки трафели добри, знаш? Гвари: – Нош шицко, а я умрем, а тот шицко ноши... яй яй... алє мали зме на вельо и уг'овори, Мирчо Яника подпісал, так же зме ше служели, ище и Владови трактор остал и нову приколицу зме праве предвойну купели и тото шицко. Барз сом вельо робела, шицко...

Я ше нажила кед ми осемдзешат роки, лєм сом ше нє набула у своїм доме, бо сом ше за ньго старала и нє навишивала сом ше кельо сом сцела, а кельо мам можеш опатриц. Навишиване. На крижики нє. Слабо. Аж и барз слабо. Я шицко лєм на вибиване и то шицко да будзе красне, шарене. Лилова за мнє фарба цали швет. Як сом тебе парток вишила. И зоз лилову фарбу сом мала шмати и... нє знац яки. И поделінську и фенчову и блиш лилови и габову лилову и шицко. То за мнє найдрагши шмати, лилово. Баба нам куповала дзивчатом шицким блиши. Шицки вони вжали желени и Олена и Павлина и Юлка, а я екстра лилови! Нє сцем. Така сом була. И тераз кед лилове то замнє дацо!

Тераз уж як сом старша ношим шос и тово. Цо мам чарну красну свилу, лєм як бетелінка. Мам ище я и хусточки. Тота то обична. Опатри! Влап! Ша то ані нє можеме добиц. А мам я тоти з блишом. Я ци раз дала белаву, мам я ище и чарни аж два. Єдна цо барз красни венец. А єдна, ружи. Я то єдино цо сцем да ше зачува... и паля як ше вяже хусточка. Тото розширим, тово лапим так, вохпам..и машлічка на горе.

Я барз любела шицко мац, алє барз сом и чувала. И тераз шицко так. А ту ме ніч нє сцели. Нє сцел ме ані Країна Червени криж, ані тоти ме нє спу... Червени криж, ані... та, Каритас ми нє дава, таким як я, по седемдзешат. Младшим дава...я гварим паноццови же чом, а вон гвари, га озда же зме стари. Я нє знам. А я гварим: – Паноцец мнє нє жаль, слава богу же ше вам модліц нє мушим. Ніхто ми ніч нє дал! Мам свойо, та... И кельо мам! Я ніч нє жадна. Ніч. Барз ме шицки тримаю же сом була им шицким добра. Алиса Бургерова, покойна Геница, Гела...

Вше ми ту сушеди гваря же віше сом лєм у хлівкох, алє слава богу и да умрем остава вон на миру. Хижя тварда, дзе ше подзее.

Як сце дожили войну 1991. року?

– Заш трагично, боме, тераз наш Мирчо, братов син погинул, нонагей и брат як ми бул вигнати зоз обисца. Ша наша Феброня нарикала дуж валала. А ту сина нєт. Ту су вигнати з дому. Як вона гвари: – Так ше за нами кед зме вишли з капури дарли крави и шицко же страх божи. То кед людзе були повиганяни зоз Петровцох! То вельке! То вельке! Вигнац зоз торбичку. До сушеда руцела лем вельку хустку. Озда думала себе же да ми принєшу, а я не сцела. Кед уж треба, най будзе ту. Я нателью не була у нічійм обисцу, анї да ше лапим як за тебе. Анї у Владовим. Кед Владо пошол, нам пришол повесц Гайдери. Кед Яни пошол гу авту, Владо, мой брат, гвари: – Яни! Ми и без пенежох и без лікох и без окулярох обидвойо. Знал дзе стоя ліки бо Феброня віше пила, Яни пошол, та уж не видзел анї бицигли, анї телевизор... Уж не було. Ліки іще нашол, бо у шпайзу. На стелажи. Тото им шицко принес и гвари бачикови себе, Владови, а вон таки у гачицох: – Наце! Кладзце долу до ципелох. Двасто марки мал при себе. Алє Владо не виволал Феброни. Кед ше вони уж там дзе були зоблекли, а вона гвари: – Владо, та одкаль ци? Цо ти то маш? А Владо гвари: – Га, Яни ми дал двасто марки та сом ту штурел. Знаже од тельо шицкого пойсц без ичого. Дзевец роки у логору, гат, не бул у логору, бул лем "кус на морю", вецка ше Феброня барз похорела, вецка фурт були у Сятей Марії. Принесла тоти бидни шмати отамаль. А вишла з велького обисца... Марча, братова дзивка пошла... Та, барз красни мали бараки, дацо. Алє Владов син погинул... Е, да наш Мирчо остал, еee? Нашли го, так гварели же ше сам розруцел... Нє! На мину страдали, двоме. Их нашли. Нє знало ше ніч шейсц роки. А тераз два роки як є поховані у Вуковаре.

А после тей остатнєй війни настали ту звади. Страх! Ми то не виходзели анї на драгу, анї я то нігда не видзела анї войску, анї як tota гвари, tota видзела того, або того. Нє, я нігда ніч. Яни гвари: – Нє идзeme нігдзе. И як була війна, анї вон нігдзе. Анї на ногомет. Лем сом го сановала, же є цали тидзень не у карчми, га най идзе и вон помедзи челядз младу, нонагей, не? То... ми ше анї з нізким анї не вадзели, анї не преречели. Престали бешедовац, престали... ево, кед сом ше похорела, ту кед сом зоз шпиталю пришла, першне пришла Любіца Мишканьова принесла сок: – Гніваце ше ви? А кед пошли, гнівали ше. Бо, кед шедзиме на драже, та же меркуєме на ніх. Ша дарараз мушим висц на драгу. Вони були тоти, озда, кед посцекали. Гварим: – Нє, Любіцо, я ше не мам цо гнівац. Цо було прешло, кед ти пре-

бачела, я пребачајем и готове. И бог зна јак зме! Так же ми нє маме задартих на себе. Нє!...але тоти вигнati то инше, а тоти посцекани инше. Ша тоти мушели пойсц. Вони нам тераз завидза же ми остали. Вони кед дацо та так... Га, да ши була у церкви... га нєт нікого, тераз на молебен кед ест петнац души. То пре пременку того календара. Ша влонї кед була Паска, та ше вецей швецели паски...влонї нам мушел швециц нашо паски, стари календар. Я почитуем и єдно и друге. Я гварела док сом була у шпиталю. Дохтор гвари: – Свесни сце же ше мушице оперирац? Я гварим: – Свесна сом. А да вас я дацо питам? Питайце! Же чи сом нє Єховец. Я гварим: – Нє! Я грватски државлянин ёр сам у Грватской родёна, по народности сам Русинка, по вероисповести грекокатоликиння. А вон мнє по плєцу: – Фала богу кад има на седамдесет седам година паметних люди. А по фаци биш поведла же є Црногорац. По плєца ма власи. Знаш, јак дзецко ту пришол. Тераз кед Иринея оперирал ніхто ше нє шмел питац що зме го плацели.

Мой брат Владо умар. Тераз вон уж у своеї хижки умар, алє яй, зачувай боже...Ша вон инвалид ище од гевтей войны. У руки и без ока. А вецка го там вигнали, нонагей, могло то буц задовольство?... Нє могло то буц задовольство нігдзе, цоже. А ту у медзичасу и Феброня,

його жена, хора. Ту єй розрезали, ту воду пущели, ту...та и тераз є хора, віше.

Мам іпце шестру и брата. Шестра, слава богу, кед дожиє тераз шести мешац дзеведзешат три. Ал€ вона яка добра! Праунук за катону, да умарла за нїм. А катона наруковал зоз Загребу до Самобору, а зоз Самобору є премесцени до Загребу. Яй що думаш, не бул нєшкa! За Вельку ноц и торту и шицко... Зоран му менo, ал€ я му нїгда іншак не гуторела, анї не можем повесц ал€ Мижо. Я, барз ше гнівала же є Зоран. Сто одсто. Нє сцела сом, та. Зна и по руски. Ал€ гвари дохтор, кед Андєлка, моей шестри дзивка, умарла, що бул з Ребра, же нину дзеци тримаю. Дзеци ю так барз сцу. Гварел Зоран же све тете у Загребу, а єдна нина, баш сама єдна.

Цо вам було найчежше у живоце?

– Як перша терха на шерцо спаднул Бато. Кед страдал. Я од теди, Марчо, у чарним. Баш зме вчера раховали. Бул ми перши Бато, вецка, нонагей, Батови тринац роки. Андєлки дванац. Готове! Мне вецей нїкто не видзел осим у чарней хусточки. Ша кед себе подумам як сом вас хovala чежко з нїма. Ги!!! Кед ми це принесли, Марчо, у перинки, длугей тей такей. Гвари: Нино, сцце ю? А я гварим: – Га... не знам. Ти ше у дзештим народзела, а то було у януару, Марчо. Гвари Вера: – Ми мушиме пойсц державни испит полагац. Я гварим нини моей ту: – Нино, що будзем? Гвари же ше вона бої, а я най робим як сцем! Знаже сом ше бала. Мешац ши цицкала та ши препадла. А я це мушим та-кой вжац. На дзешец днї на фляшку.

То ми нїгда не видзе з глави и тото же кед шовгор пришол, Крачун бул, гвари: – Нино, Вера ше похорела, гайд за шпиталь. Не питам ше що ми будземе з Марчу, нїч... Марча уж у нас, уж це чува Яни. А я мацер випровадзим за шпиталь. Кед я шедзим, Яни гвари: – Я идзэм мало до Штефана, до шовгра... Ёден ноши на хрибце кіндерберет, ёден сламячу... ти идзеш до мене. И у мене ши дагод мама не може. А вец ши до рока, до мая ши віше пришла до мене спац. Віше ши ме чекала при дзверох и моя даганова хустка. А вони: – Марчо, що чекаш? Нину ши віше чекала, віше ши ме познала, да сом була дзе... кед на ховане Горчиковой, зме раз ишли, я остатня... а ти у кочику шедзиц, и так ше дреши: – Нина, нина. И мушим ше врациц од Цапа по це, бо ши ше не престала дрец.

Яй, як сом не любела, як сом ше бала кед ше Вера одала, и кельо сом була им жертва, сине божи, тоти так трубя а тоти, так... Знаже, добре же ми тот шовгор Штефан и пребачел. Я му гварела: – Марчу

по нас приведзце, а ви нука нє идзіце! Кед ми шицкі трубели же да нє. Нє знам цо Бесерминьово мали проців нього. И вон по ню и придзе віше под облак. Я була зато віше досц тварда, сама своя. Юу... ішце тета Грайцарова, па тета... нє можем схваціц цо то було лем знам же нє любели и бог... Гварим, нє любели вони, а цо, вон гу шицкому, за шицко Штефан майстор. Я віше так гуторим же шицко зна оправіц и шицко.

Ту дзеци, па ше бию, нє любя ше и цо так. Я гварим, я таки дзеци нє видзела як ви. Я вас нігда нє видзела да сце ше раз побили. Брацік цо бул згодни, гвари: – Я пішол зоз сайдичку. Агейце же будземе и спац у вас? Га, кед зайдичка, пелюхи кед принес, таки бул згодни... и пелюхи.

Задумовали сце дакеди же таки живот будзеце мац?

– Не! Не! Га я себе думала, ша гат... патримtoti так, toti так, нє думала я же то я годна телью прецерпиц. Знаш ти цо то?

Ходзели сце до церкви?

– Я барз. Яй, и тераз паноца Режака кожду недзелю слухам. Цо крашнє!... Ми Шид слухаме. Нови Сад нє можеме, нє мame тото УКАВЕ, чи цо там? Паноцец у Беркасове, вец вон яви яке швето, яка евангелия, вец розтолмачел... Ша на шидянски и беркасовски Кирбай, ми их ішли патриц. Кед сом дараз гварела Яникові: – Яни, та паля як шлізко, та нє пойдзем до церкви. А вон: – Та Режакові нє шлізко з Беркасова присц? Я вас одвежем, по вас пойдзем. Живот ми церква дала! Нашивала сом ше, кед ше ми плакало, наплакала сом ше, и пришла сом. То за мнє було таке... Я тебе ідзем купац вечар, перше ідзем до саночного, а вец це купац, алє я ішце порайбем и повишам пелюхи... И Феброні сом помагала кед мала уж Мирча, а кед з Марчу була хора...

Яка розлика медzi гевтим животом пред пейдзешат роками и тераз?

– Га, знаш цо, я любім кед видзім, а нє мам я велью чежши живот, бо мой Яни шицко, чи чутку... чи воду чи помій, ту кабел вінеше, я ішце на рукох вирайбем, Яни плока, віша, та я нє мам тото же ме напущел дахто. Вас, да нє тата драготня, та бизме кельо раз и чули, до Загребу ме волаю, тоти ме ту волаю. Чи Велька ноц, чи Крачун, а Копчанскаго, од моей верней дзивчата, поготов. Тота баржей заробена найстарша, алє Наталка и Сенка віше. Алє нє можем ци повесц же забули дацо. Тераз кед за Вельку ноц, ми им пишеме, вони мнє: – Ни-

но, нє волайце на телефон! Ту ми. Ми догварени же ми кажди мешац. Гибаль дацо бисце мали нужне, цо вам треба. Та ніч! Мой Яни док жие ма ботоши и док я жиєм я мам ботоши... Марчо, тебе виволам, седемсто марки послали до ноги! А и так. Ми би нє могли буц так як зме да нє вони. Од ніх віше. Іще нам и поштар дал. Наталка вона то така барз же аж. Глєда, хто, дзе, цо. Яни кед явел же сом ногу зламала... папучи... пецери. Нє можем анї єдни. Вжиме по шпиталю так цагам ноги, нє можем. Пошле Наталка, таки цо ше ту капчаю, дохтор гвари: – Сад чу я да га пробам, то се може нога дигнит... покапчал ми ногу, и нє преходзим? Нє дзвигам ногу? Бала сом ше пред тим віше же спаднєм.

А цо вам було найкрасаше у живоце?

– Та цо я знам цо? Их... я як дзивка, було ми барз добре и предобре, нє можем ци повесц. Я так, прешла швета. У Загребу сом була нонагей, пошла сом на Крачун пришла сом у шестим мешацу... теди паночово Шпиро и Дзвонко легине були, га нет дзе сом з німа нє була. А ту маме штири кілометры валал, нігда сом нє була. У Свіняревцах.

На свадзбох сом ше наварела. По обичаю було пред свадзбу, капуста и папригаш. И то було, нонагей, мішане швіньське, говедзіна и бараніна кед до капусти. А вец то було и за фріштик, тото єдло. А кед за поладнє пришла юшка, вечином живінска, лем ше уруцело говедзину, и месо, парадичова мачанка, сарма и печене месо и вец нє було колачи, але каша. Обарело ше дакус крупи у воді, бо да ше тельо нє міша, а вецка у млеку. На сладко! По верху зоз ціметом!

Сарма так як и тераз. Исто так, до капусти... млете месо на машинки. Торти, кельо ше я сечам од дзецинства, ішли на придани. Але, лем до дзивки. Легінькови нє. Аж вецка ше то уж почало, уж кед ше я одала, и до легіння. А до легіння ше ношело дари, а до дзивки нє. Тераз вецка после ше исто и до дзивки. И хлеб и куру ше ношело и торта на придани, а дотлі нє.

Іще бим любела упечиц добош торту. Яй цо ме модля и тераз! Я мам шницко. Я научела од покойней анді Янковей зоз Шиду, од Владковей мамі. Бесерминьковей. Вона Словачка, зна. Кед ше Звонко пошвецал, та направела зоз бисквиту чашу. Тото шницко як чаша. Та же да ме и то научи. Яй, нє же сом му була жертва за тото пошвецанє...

Добошку направим так же стрепем шейсц по шейсц вайца, и на кажде вайцо положим ложку муки, як ідзе и мам три плотни, кажду плотну намасцім, помучим и я положим три добры ложки. Лем тельо. И вецка кед ше упече, доокола з ножом, тоту вінem, другу мам по-

рихтану, трецу будзэм рихтац, а тата ше хладзи. Мне добошка од 18 лістох. Не повем же ми баш ше віше уда, бо як ше и окруцам, як и огень и так, чи шпоргет. Алё годзину, то на милу волю, да я упечем. Шицки ше чудую як то я могла. Цо ше я ту напекла? А філ ідзе чоколадови. Вайца варим цали. И першэ их разтрепем добрае зоз цукром. Положим вельку шерпеню, а до гевтей велькай шерпені да тата стане и положим досц воді. И на тей воді фурт лем трепем, док не почнє гуснуц. И тераз сом на Вельку ноц таку правела. А и чисту орехову на штири раз сом пекла. Та тот ту Дюри Гаргайов, тот таки школовани ѿ ма Ганчу Пушкашову, я ю кресцела а Яни ю повінчал. Гвари: – Ідзме ми Ганчо до твоей кумі да ше я наем рускей торти. То за ньго руска торта. Права орехова.

Га да, така сом віше весела, разположена. Такей сом, мацеровей сом нарави. Гей, гей, мац моя така. Так віше гварел паноцец Шпиро мацери моей: – Боже, кед вас видзим, андъо, нет бриги... ані же мам седмеро дзеци, ані ніч!

Леона (1923), Коцур

Виприповедайце нам дацо о вашим дзецинстве?

— Родзена сом у Коцуре, 7.августа 1923. року. Родзена сом у худобней фамелиі. А, родзена сом Арваї, Арваї Леона. Мац ми була Мадярка, але була Рускиня у суштини, бо то теды жени кед ше одалій воні муша буц так як и муж, теды було таке правило, мац постала Рускиня и я Рускиня. Оцови було меню Йовген. А мацери Вікторія. Оцец бул народзены 1902., а мац 1904 року. Мой оцец ме воспитовал и трудзел ше за мене. О мене як о дзецку водзел велько рачуна, думам, посебно оцец, вецей як мац. Так було. А и я прихвацала, така сом вероватно була, блізки зме були. Оцец ме любел и так ме воспитовал. Я шицко цо год дацо, квице цо сом мала, то шицко оцец покупел. Квице, у облаку сом мала одмалючка. Кед сом завершела основну школу, то сом мала дванац, тринац роки, такой други рок ми оцец купел машину шивачу и бициглу. Воні тарговелі з овоцу. Малі пенежы и оцец бул способни заробіц, як гевтот гвари. Як ше оженел, гей вецкаль зоз швабскаго салашу бо, баба мала осмеро дзеци, друга баба исто, и Баратовых було осмеро дзеци, и Арвайовых. Так же то худобни були. Totи хижи два и нешка постоя у Коцуре цо мой оцец на свойю трицец два роки направел. Млади направел хижи, але млади и умар. Мал штераць штири роки. Згорел на роботи и достал хороту, реому, чежку. Як худобни чловек, дарaz бул покровец, дарaz була бунда, после уж кед була бунда вец уж було и касно, як премарзнуте и так. И то крадки вик мали тоти нашо родичи прето же були, як тот гвари, я часто о ніх и нешка думам же як то могло буц, дало ше дзецко служиц, бо не було хлеба дома. Родичи були худобни и так мушело буц. Оцец не учел школу, не знал читай, сирота. Я Руски календар купела и читала сом му. Гварел: — Читай ми, читай ми з Руского календара!

Ходзела сом до рускай школи. Родичи були биреше. Яй, Боже мой, тата моя мац так ше о мене старала, же ме на шейсц роки уписала до школи. У авгуасту сом родзена, а вона ме уписала до школи. Можеш себе думац? А, таке сом мaaале було дзецко, и од шейсц роки ме дала. Так сом мушела. Учела сом як сом учела, як и шицки, знам? Мала сом добру учительку. Ксения Лабошова, любела ме. Мам я слики дагдзе, першу класу, но, баш сом штудирава, дзе мне тоти слики, бо то од того преврацяня, нагей, од старосци, то телі роки преврацац слику. Задумай себе, то преко седемдзешат роки слика уж. Но, Ксения Лабошова, там дзе тераз Месна заєdnіца, вона там бывала, и там нас учела.

Там нам була и школа, од першай до штвартей класи. А веџ ши пошла до висшай основней, гей, веџка ши уж була цошкаль, уж ши була дзивка, мада я ещи нє мала лем 10 роки, але мушела сом уж буц барз велька, зато же ме мац барз вчас дала до школи, а чом так понагляла, нє знам. Вероватно, да будзем скорей дзивка. Кед сом була до школи ходзела, шейсц класи сом завершела, була сом нє одлична ученіца, але так, як стредня, преходзела сом, лем сом була така прилично омилена зато же сом була, таке досц бистре дзивче, нє же одлична, але сом була у шицким способна, так же сом и завершавала на време. Участвовала сом, кед зме уж старши булі, гей, до хору школскаго, на вежбі, була сом у Соколским дружтву одмалючка, гей. На дзешец, дванац роки сом уж була Соколица, вежбала сом. А вежбала сом можебуц прето, бо мойого оца брат бул Сокол. Думам, вон ме так по любел, але и у школи нас дзеци видзелі же хторе яке способне. Нє кажде дзецко за физкультуру, бо то бул спорт, гей, Соколске дружтво. И так же сом була исто у хорох. Нігда нє забудзем кед забилі Краля Александра, я баш тераз штудирала тих дньох же хтори то рок бул, якбачу 1934. лебо 1935. Учитель Фейса вискладал руску шпиванку:

Югославийо, мац млада,
жалосц у це велька влада,
живот Краля цо ши мала,
злобна рука ци го вжала.
Плачу стари, плачу млади,
шицки у нім мали нади,
бо прейг дїла заслужени,
народу бул омилёни.

И то ещи и нешка знам. У школи сом научела. У пиятей, чи шестей класи.

Нас було дзеци, мац родзела пецеро. Тройо ёй умарлі, а двойо зме остали дакус длужей, уствари я длужей, а брат Арваї Сілвестер хтори ше забил, то бул мой родзени брат. Вон писал. Мам велью о нім. Бул, як да ци повем, хлапец, завершавал вон и школу. Вон бул оженети, але ше десело тото же вон прилично, як да повем, таки дакущичко, гледал правду а правду нігдзе нє мож найсц. Мал туту хибу, але ци повем єдну ствар, же мой брат ви вершел самоубиство на пруги новосадской. Охабел писма и мацери и мнє и шицким. Тужел Задругу бо го вируцелі з роботи. Клашня бул ту теди шеф, и таки шефове мали Богове, и вон то нє могол подношиц, таку роботу як ше робело. Квачел ше з німа и страцел суд. Опросцел ше од нас шицких. Страшно... Двойо дзеци остали широти, а после того пришло же ше мож жаліц, але було уж касно. Вон нє могол поднесьц. Силви, брат мой, будзеш

знац кед будзеш листац стари руски новини. Вон пайташ зоз Соцким, з тоту генерацыю, гей, и так бул начитани, писалі о нім и Руска думка писала и... ёст написане велью о нім, а ту є и у першай кніжкі, ту цо видали нашо.

Дзецинство видзим так, як да повем, можебуц же сом задовольна, можебуц же сом нє. Я сувише скромне створене и як да повем подношим и таке и таке. Можебуц ме мац форсирала да будзем векша як сом. Гей, гей, форсирала ме дакус баржей. Чим сом завершела школу основну, на трінац рокі такої ми купел и машину шивачу. Мушело ше учыц шиц. Родичи пошлі по пияцу зоз овоцу, по срезу до Керестура, до Кули, а я дома осталася попосцеляц, вітрепац керпари, гей, бо сламнячи та помишац сламу, попорайц, тото шицко поробиц, воні пошлі, охабели ми дома овоц и пришли людзе та куповалі дома овоц. Я ту мерала уж на килашу. Яка сом була мала, така сом була, алє тот килаш и вишел там под конком, и так же я то робела одмалючка. И, воні кед пошлі на пияц а дахто пришол и на борг купиц. А, я человека познала, алє нє мал пенежи, пришлі дому родичи, а я гварим же – та бул и тот Шваб реку, та сом записала, там однесол два кили яблука, а вони ше вец віше зо мнє шмеяли же як наша дзівка потарговела, наша дзівка записала: Шваб. Кед сом нє знала як ше вола, нє будзем ше чловеку питац чий є.

Моій мацери умарліі тройо дзеци, мали. Мали умераліі, то теды бул ёден бок там теметова, то шицко дзеци мали умераліі. Кажды тидзень, односно кажды дзень, малтене ношело ше мале дзецко цо умарло. Склопци, то нє було дохторох, нє було хто да спасол. Троме хлапчикове. А, я на щесце перше дзівче и осталася. Випатра же сом була найтвардэйша. Така сом була малого росту. Зато же сом була, як да повем, вчас до роботи дрілена. А, можебуц же алє нєт по фамелиі баш таких дробных. Мац ми була висока, оцец бул нормални, алє я така була длugo малючка, малючка, аж кед сом ше одала, вец сом віросла ещи дас дзешец центи.

Мац ми була диктатор и я мушела тово робиц цо моя мац пове. Я треба да мам златни зуб и да ідзэм до Торжи да ми положа ту златни зуб, бо да будзем така дакус, иншака як други. И шмати ми куповала, красни. Я уж знала шиц на трінац, штернац рокі. Я себе сама шила шмати. Пойдзeme, ту бул ёден тарговец Жид, там и купуєме шмату, пойдзeme за Вельку ноц, а вона віше цо найдрагаше, цо найкрасаше, па блишово да ми купи. А, я знала же хто треба да ма блишову сукню, лсм то газдиня треба да будзе. Нє, нс думала сом же сом меней вредна, лем ме то нє интересовало. Нє була сом тата да, да потенцирам да будзем най. Док вона то зо мнє правела. Вона то зо мнє стварала, и то мнє стварало, як да повем, почежжкосци. Бо, то и други попатрели на мнє, нагей, то ипак нє, нє так згодно. Я худобне дзівче, я то знала же сом худобна, алє за мнє худобство нє грих. За мнє худобство то

цалком нормалне. И так же вона мн€ префорсирала, и так же сом була зоз тим дакусничко... Мой оцец кед служел у Швабох, вон ше трудзел да я до комори, там дзе буду дунци стац, бо кладземе дунци полно, да я навишивам грушки и яблука, ишце и нешка су дагдзе у шопи. То я мам навишивац тоти плаценка, да то будзе там випейглане, и да стої. И то сом мушела шицко поробиц. То було красне и добре то було, але то требало шицко зробиц, повишивац, нагей, з руку, красни шліўкі белави. Ещи и нешка найдзэм дагдзе. Н€ зато же ми их треба. Н€ можем до огня руциц зато же то моя трапеза. Така сом була. И так, гварим моя мац віше сцела да будзем, але сом зато и була така, як да повем, така яка сом. Але ме дружтво так, сцелі ме. Н€ гварим, и до хору там и до церкви сом ходзела и до школскаго хору сом ходзела. Приредби сом давала одмалючка у Соколским дружтве, до петнац рокох. Одскаковала сом од тих дзецах, од моїх пайташох. Кед ми оцец купел бициглу, а я себе ушила першираз по горе сукню, бо теди ношелі зме пасовани. А я себе ушила по горе сукню, и то така красна була желена, ещи и ёден фартушоц, так сом ше поприбераля, дзешка сом видзела оздаль, лёбо Швабичку, лёбо дакого, бо кед сом бавела забави, та сом віше од Швабичкох мала шмати. И од паноцовой тей дзивки сом мала блузочку, гей, туту вишивану на крижики.

Як сом школу завершала, як гевтот гвари, такой, сом почала забави бавиц. У Соколским дружтве сом була, и такой ме Соколи цагали. То була наймоцнейша организация за омладину. Воні, омладина була шицки хтори були у Соколским дружтве. То булі єдини цо бали правелі, то Соколії, Ганджи, вон.. Я присутствовала и на балох. На дванац роки сом уж бавела скеч. Нігда го н€ забудзэм, якишкі міш: – Ето, виш тай проклеті міш... и так, таке цошка сом мала улогу, на мачку сом вец ше гнівала, а міш бегал. То бул перши мой скеч цо сом була на біни, як ещи сом до школы ходзела.

И так же сом, гварим, на біни виросла и то н€ лем же сом виросла, него сом була способна и зашпивац и запаметац улогу. А форсирал ме и оцов брат, тот сокол Дюра Арваї, и вон ту, у тей кніжки цо тераз направлена. Барз ме любел. Любел ме як таке дзивче, гей, та вецка у тим Соколским дружтве, и ту ме и вон цагал.

Мало сом ше бавела, мало. Яй, як паметам? Жалосно кед себе подумам же мой пайташки под облаком шпиваю и весели су и бавя ше, и уж кед сом мала штернац, петнац роки, а я знаш цо робела? Я штиковала и вечар таки час. Одава ше паніматка Мудрова за паноца. Жис ещи нешка. Я штикуем ручнікі, и вечар н€ можем висц бо хітне. Одала ше, велью ручнікі треба да наштикуем, да заробим пенежы, да мац може заш блишови купиц и да будзем прибрана, так же я мушела робиц. А знаш яка сом була рботніца? То н€ крашн€ повесц бо то хвалене дакущичко. Знала сом шиц,

знала сом вишивац на машини, знала сом штиковац били vez, знала сом шицко робиц бо сом научела у Дюрьове шарени vez, то будзеш и видзиц цо моя робота. Але новтарушка цо ше одавала за пана Сакача, я ёй шицки комбинезони штиковала, шила, шицко у шицких фарбох. Шицко у фарбох. То я шила. И першим газдиньом, шицко. Надица, тата цо за Уйфалушом є одата, Сендеракова, ёй сом плахти штиковала, другей, трецей, ма каждай газдині плахти сом штиковала, бо сом крашн€ робела, и знала сом робиц. Нігда не забудзем паніматку кед ше одавала. Ручнїки сом мушела робиц и дзень и ноц бо подхитно одала ше, пришла и мушела сом. Други ше бавя дзивчата, а я мушим штиковац. Зарабяла сом досц пенёжи, зато же то озда анії ніхто не знал у Коцуре. Тот шарени vez анї не знам чи нешкa знаю. Я знам, патри, тото моя робота. Я знам и з руку, и на машини штиковац и я ше радуем же знам. Мойо дзеци не знаю. А я би любела да знаю. Але сом сцигla зато, гварим, и на забаву, и на танци, и поприберана. Нас мацери виведли таки мали та нам правели брацке, ещи зме малї лем даз по седем, осем роки, а вонї нас виводзелї да ше дружиме. Там сущедово дзеци, з конца, там було вельо сиротинї, бо то шицко млади брачни пари правели хижы там на концу. И вецка нам вонї там правелї у баби Кередяртовей, брацке. Чи було дзешец роки, чи седем чи осем, хтори яки ровень, тих дзецох. Я малючка, дзешец роки ми, а ми ше уж брацкуєме, там пойдземе танцовац. Будзе нам грац Циган на гармуники. Так нас родичи усмэравалї за будущи живот. Бо, вецкаль, кед ци було дванац, тринац роки, ти ишла до Колесара на танец, кед ци було петнац роки ишла ши до Штоку, а кед ци пришло седмнац роки вец ши ишла до Чобана. Ту булї три степени дзе ше ишло танцовац. Знало ше хтори иду. Тоти иду до Колесара, найменши цо завершелї школу, бо даєдна на дванац роки уж є така велька, нагей. Даєдна менша, а я була мала. А вец ми мац купела штикли, та сом була дакус векша. Важне же сом мушела мац и брокатову и блишову, шицко сом мушела таке мац, яке вона сцела. И була сом дзивка за пример.

Як сце ше одали?

— Одала сом ше 1942. у фебруару. Дзвеветнац сом мала. Але, я не була розвита. Я була дзецко. Мандунде! Я не була така як дахто на тельо роки. Не була сом за одай. Зато же я, не була тэди узрета, и не нажила сом ше, не була сом нагода. Гварим ци на бини сом виросла, и на бини сом ше и преславела, на бини ме упознал и тот цо ме мац за нъго одала. Бо пришол з Београду, та бул на забави. Забава була у Штоку. Але почим то така добра прилика, чловек зоз Београду пришол, а вон у Београду дзешец роки бул, и пришол до Коцуре, и моя мац же за майстра да ше одам то будзе премия. Але мн€ не до одаванки. Я мала легињох хторих сом ценела, любела,

поштовала. Дюра Бильньов, то була моя ровень. Ми забави бавели и Йовген Кошиш, шицка интелигенция. Я була з таким дружтвом. Я ценела кожного пааста, але моё место було у култури и на пробох, на бини и после того игранка и то було моё дружтво. Я поштовала и того майстра що правел ципелі и були зме у дружтве шицки, але я ипак мала свою дружину: Микола Фейса, Микола Кошиш, Йовген Кошиш на гитари, вец Андри Малік, малі ми нашо дружтво, була велька група хтори зме бавели забави.

То шицко було пред войну, пред прекляту войну. Трагедия. Дожила сом трагедию, а тот битанга пришол з Београду дому, бо нє мал куд, дзешец роки бул у Београду, вероватно и оженети, бо нїгда нє пошол до Београду. Ма дзивку там! Пришол ту и моей мацери ше барз попачел. Нормално, я человека нє познала, я знала же є старши и нє бул ми ровни и мнє нє було до одаванки. Я ше нє сцела одац зато же сом еши ше нє нажила. Можебуц да сом ше одала за того що сом зоз нїм ходзела, лєбо да ше вон женел, но. Але моя мац навалела да ше я одам за нъго и пришлі ме питац и спіталі ме и ода ме, знаш, и ода ме. Але, туга була преголема. Хлапцох одноша, єдни тадзи, єдни тадзи, а я, що будзем, правя ми 10. фебруара свадзбу у Штоку. Пайташки мам велью, гей та поволам и хлапцох, а свой уровень, пайташох моїх. А вон, битанга, влапела сом ше за Дюри Бильньового капурку да го волам, а вон там прейга у Бесерминя бул. Шнайдер, там дзе тераз пекара, там Дюра Бильня перше бивал, а я з Дюром була барз добри пайташ. Одмалючка до школи зме ходзели ведно и забави зме бавели. А вон нє мал мацер, мац му умарла. А оцец му бул у Америки, та бул широта. Ценел ме и поштовал ме. И я його. Но, можебуц зме ше дараз и побочкали. Але, нє велью лєм так. А вон, млади, легиньох на свадзбу ми нє да волац. Вон на мнє кричи же най нє отверам капурку. Млади кричи од прейга, да го нє волам на свадзбу, того моего пайташа. Я анї єдного моего легиня нє поволала на свадзбу, а дружки шеснац. А, кед о два днї, а Дюру однесли и нїгда го вецей нє принесли. Мойо дружтво зоз хторим сом росла. Жалосц. Так мнє моя мац одала. И цо. Свадзба. Я плачем, дружки полна сала у Штоку. Хлапца анї єдного. И йому гудаци граю, и з тим його пайташом Бесерминьом що були у Београду, тужа му гудаци, а я стой та плачем. Тераз ми шестренїщи гуторя, же така сом глупа була. Я би теди зоз свадзби пошла дому, а дзе пойдзем? Дзе? Дзе биш пошла, теди таки живот бул. То ше так жило. Е, и так.

То була свадзба, але вецка, после свадзби, то читава приповедка без вези. Мучене. Вон бул вероватно оженети, ша нїгда до Београду нє пошол. Хто зна. Як знаш Београд? Ти на валале та, а вон там жил, вон там робел, вец ше врацел бо препадла Югославия, та мушел присц. Мал ту родичох.

Моій мацери правел облаки на хижу. Юлиян Пушкаш ше волал. И синови ми так исто меню. Алє муки було у живоце пречежки. Пречежки.

Жилі зме у його родичнох. Я як младе дзивче такой сом осталася и у другим станю. Я то не знала же як то, а швекра станула на дзвери и гвари: – Но могол ши з пол ферталя вжац там єдну жену, а мнє вжал худобну. Бо стварно сом була худобна. А и тото дзецко уж будзе мац напрез часу. Яй, а я думам же на мнє хіжа спадла. Думай себе, я дзивче, младосць дала старому магарцови. Я двацец трецтого, а вон дванастога року. То єденац роки розлика.

Кед зме ше наєдлї, кед ше склонел хлеб вец ми фалаток хлеба не шмел одрезац та сом од мацери фалат принесла бо сом була у другим станю та сом була гладна. Чежки ствари, алє вон то такой почал и пиц. А людзе ме становяю та ми гваря: – Леона, ты знаш же вон себе пожичел на шмати до пришаги и капут да купи, громби да ше дотера. Па, не знам я, пойма не мам. Алє, тоти ми уж гварелї же будзем мац дзецко напрез часу. Боже як то таки ствари да ци дахто пове, забие це у поям. Дзецку, як тот гвари, я млада була. Жилі зме там дакус алє, не випурковали нас?! Не было добре, та вецка зме булї у моій мацери. Я мушела пойсць вязац, дзецко ше родзело у десембре, не битне, я мушела пойсць ламац и вязац гоч сом то нігда не робела. Алє єдну ноць, булї зме там, вец зме пришли ту, и кед на дванац годзин лопот и при посцелі нам жандаре. Жандаре го однесьли. А я гола, боса на дванац годзин, до мацери и гварим оцюви цо. И оцец станул та пошол да видзи дзе го однесьли и цо може, а то була окупация мадярска. А чи вон бул з даким повязани чи не, я то не знам, до того сом не уходзела, а ані сом не могла знац, агей? Теди бул сумніви кожди. Теди, гварим, по свадзби такой, однесьли мою дружину, то шицко поодношели руских хлапчох. Бо то шицко робели тоти нашо Мадяре, идиоти и тоти издаїци койяки. Шваби не нателью накелью Мадяре були опасни. Бо була Мадярска ту. То за време окупациі мнє моя мац одала. Мушиш ше одац и як будзе так будзе. Алє, то не досць було тово цо було. Вон ме уж такой и набил и я мушела их охабиц, и робел зо мну цо год сцел, цо год сцел. А вецкаль го однесьли до Мадярскай чи Немецкай, дзе го уж однесьли, уж кед рация, бо сом уж мала єдно дзецко, и гу тому сом була у мацери зоз тим дзецком. Любички було рок и пол, а вон пошол и я ту була катоначка, вон ше врацел после ошлебодзеня, я нігдзе не ишла бо ме ані не цагало ані ме родичи не пущали. И пришол, и як млада жена, я осталася у другим станю. А вон, як таки гарештанец лёбо таки хапшенік, досталі зме швабску хижу ту у улічки. И ту зме бывалі и я осталася у другим стану. О дзешец мешаци сом родзела кед сом ше одала, и о дзешец мешаци сом родзела кед пришол з Немецкай. Алє, гварел же тово дзецко не його цо треба тераз да родзим,

кед вон пришол з Немецкей. То нє його. Бо вон видзел тоти жени цо танцвали ту по игранкох и цо було вшеліячини, то мн€ було приписане. Вон бул дзевец мешаці у Немецкей, и вец пришол и заш сом остала у другим станю, такой. Зато вон гварел же то нє його дзеци, бо сом такой була у другим станю, та я како припишем йому тоти дзеци. Кед будала дахто вецка ти йому нє можеш ніч гоч ти як жиеш свой живот, а вон тебе так як вон зна, и у його глави пияней то так ідзе. Моя совисц чиста, и твоя совисц чиста, але яки увредзеня ти подношиш. Але, нє битне. Але вон мн€ бие, бие, а вон шпи там при єднай битанги обок. Там бивали два распуштеницы, Павла Кухарова и ище єдна. Вон цалу ноц там а я з таким брухом ше обрацам. Але, вон мн€ бие, а я у другим станю з таким брухом, бие, кед раз милиция пришла и хапшела го и тото и гевто и требало пойсц до затвору, а я у оца, охабена, з єдним дзецком. А оцец ми на умору. Милиция дала го до суду, заварли би го прето же ме так побил, таку трудну. Кед раз, єднай ноци, мн€ нє добре, пошли по бабицу, и я породзим дзецко, добре породзим, кед патрим вони ше цошка врполя, цошка ми нє ясне. Породзела сом ше а вони ше цошка ище круца. А бабица: – Дай да це ещи опатрим дакус. Ещи едно дзецко! Я ше му радуем, я нє знала, то ше нє ишло на прегледи як тераз. Ніч, сине, ти нє знаш, ніч родзиш так як бидло. Я родзим и друге дзецко. Я ше им радовала. Я ещи нешка, віше так гуторим, же ніхто ше им нє радовал лем я. Я нє знала же я будзем двойнята родзіц. Тройо дзеци ми Бог дал. Любку сом народзела 1942. И нешка су живи и здрави. Моя любов их виховала. Нє хлеб. Моя мац плакала. Га, цо думаш, тройо дзеци ей пришлі на карк, я розидзена а тата будала ме бие. Родзелі ше дзеци 10. марта. А оцец умар якбачу 28. марта. Терха на терху, терха на терху. То уж яки трэгедіі сом мала у живоце. И так ево.

И кед чул же ше родзелі, пришол з єдним чловеком же да го нє дам до суду, да нє дам од дзецох заврец оца. Задумай себе, модлім це крашн€, кед о пар днї а вон ше уцискал до обисца. Цо я бидна могла? А вон пришол, а пил, вично пил. Але, док ме малтретирал, то нє його дзеци, знаш ти цо, то болі... У заробленішту нє знам як було але ту, ту пил. И жилі зме ведно. Чежко, як гевтот гвари, так як ше могло.

Ніч ми нє помагал. Нє мал вон тоту обавезу. Столар бул. Робел ту, у Дому культуры дзе свадзби були, ту була єдна столарска радионіца. И там проневерел пенсжи та бул вец и у затвору раз. Баш ещи док зо мну жил, па єдна битанга ходзела гу ньому а я, нє сцел да ходзим. Нє старал ше вон, нє. Бивали зме на Штоку, у швабскай хижі, вец пришли Босанци, колоністи, ми пошли на Шток бивац, два мешаці, чи пол рока, вец зме досталі у культурним доме стан зоз нім. И я пошла на пияц. Кед ше я врацім дому, мойо дзецочко, хлапчик мой врещи, кед я пойдзем горе а вон ма... на

крижох. Вдерел го. То будала ёдна, обична будала. Знаш ти цо я робела, да сом пошалела. Да мн€ знаш, яка я була, я тоти дзеци, кочик мам за двойната, пошикуем им кошульки и чепчики и на Кирбай з німа пойдзем. Поведз чи сом нормална? То мой живот. Я ше им радовала. Воні н€ жили од хлеба, него од любови материнской. Я мойо дзецко н€ положела спац да сом го н€ побоцкала. Н€, н€, анї єдно, ал€ така сом була. Ище кед себе подумам як сом гурала кочик по Кирбаю, ягод блесава, а двойо дзеци у кошику.

Кажде швето було оплакане. И сцекало ше. Кажде, кажде швето було його, таке як вон задумовал, а мойо, а я мойо дзеци поприберала и пошлї гу паски, и пошлї до церкви до малей служби як цо и обычно дзеци иду, нагей и шицко, а вон пошол до карчми. Да ци повем єден пример. Ми направелі там хижу на концу. А хижу зме направелі швабску у Кишкиру, требало то там розобрац, знаш? И пошол вон зоз тим моїм бачиком, озовим братом Дюром Арвайом, високи, електричар, чловек моцни хтори ми и правел тоту хижу, розберац тоту хижу. А була багнїтка. По багнїтку ишлї дзеци. А воні пошлї штварток, пяточ, субота, недзеля, нет их три днї. А, теди ми жила баба, а то єй син бул зоз нім. А ми, я и його жена, шнїшок так залётовал, бралї чижми и капут сом вжала, мала сом таки вишњови, то єдини капут хтори сом себе купела, та идземе до Бачкого Поля да видзиме, бо баба гварела же их позабиваю там тоти Црногорци. А ми з таким страхом пошлї, вжала сом ещи и од баби якиш швабски амрел бо шнїг закурйовал. Та зме ишлї пешо. А рано. Други дзеци по багнїтку а мойо дома, я идзем мужа гл€дац, бо ми мужа там забилї. Но, идземе ми, га уж як будзе. Баба дала ещи Бориши кошулю билу кед го забилї да облече. Пойдземе ми там, та ше питаме же чи воні знаю дзе ше ту хика розбера, а воні же нїгдзе, воні, гвари, приду до карчми, можебуц же су и ту. Кед ми войдземе, а воні ту такой при дзверох шедза, и пред німа паленка, и кисела вода. Кед я вошла, кед сом то збачела, кед сом почала лупац по тим стол€. Шицко сом разтресла и амрел и тото шицко. А сталї за шанком Црногорци. А то бул вербаски Бубаня, председник општини, поволал курира да нас одпрата до општини. Та най нас прата дзе сце, болї ме, знаш я така розедзена, на гнївана... и там єден Обрен нас чува, при шивачих машинох швабских. Ми два на лавочки шедзиме и вон нас тераз чува бо буду нам судзиц за тото цо зме полупалї, чуда зме направелї, гварим ци. Кед прешли два, три годзини ми ше нашедзелї там, пришол секретар, чи председник, идземе на суд. Добре. Войдземе, шедза воні там троме за столом, гвари ми тот председаваючи же цо сом то направела ту. Бориша за мну, и хлопи за нами. Чом я то таки циркус направела. А я му гварим: – Знаце цо, я мам дома тройо дзеци. Його нет, пар днї дома... А вон гвари: – Али я видим да сте ви доста

добро обучени. А я найновши капут вжала. Цоже, чловек забити, треба будзе присц назад. А я гварим же: – Али ви сте нас ту затворили са овим Обреном па є ову стално диро. Циганім, сплетам. Но, тоти уж не знаю, знаш, а Обрен ше куне же ю не рушал... вецка идзeme дому, хлопи за нами, але цалу драгу нас оганяю. Но, та сцеш ти таке. Пошлі розберац хижу швабску и пилі там а вон ходзел гу тей болничарки бо то сом чула же ходзел там спац гу Павли Кухаровей. Гу тей чопавей болничарки ходзел роки. И ту ходзел гу ней и док я була у другим станто, а вецка там вона була у Бачким Полю болничарка, та вец там ходзел. То була Квитна нэдзеля. Кед на Вельку ноц я идзем з биоскопу, выдавала сом карти попладню, идзем а Міколова жена Цила ишла гу ньому, бо вон там робел у карчми у Културним доме, та идзeme ми два, а рингишпил бул ту на Вельку ноц уж поставени, и станулі зме, у тим придзе тата „чопава”, та гвари: – Но, Леона, цо же ши там таку параду направела, же бул Юлин. Ша вон бул, але не бул пияни. То ей гуторелі у општини же сом полупала же сом гварела же вон при ней. Же гат, цо сом таку параду направела, же вон приходзел але ані ёсц не сцел. Та не могол ёсц кед бул пияни, гей. Но, та, таке ши ещи не видзела.

Хижу сом так правела же ми тот оцов брат хижу направел на концу, там дзе Мікола Арваї бивал. Бо бул барз способни, вон бул електричар, але вон ю и набивал и киблу правел и струю уведол и шицко, вон ми помогал, нормално, то му ше плацело, нагей, дні кельо вон там робел и мала сом помоц. И я шила, я штиковала, я стално робела. Мойо родичи помогалі вельо. Вон, не гуторим, бул столар, але пияндura хтора ме малтретирала до края живота.

И жила сом зоз нім дотлі док дзеци не подрослі. Не думала сом ше розисц зато бо сом не любела розидзену жену, неприятне то, не, ёдна жена так гу мнє приходзела кед сом штиковала як дзивка, я знам же то вона и на игранки ходзела, не була ми вона симпатична, але ані нігда би сом не пристала буц розидзена. Але кед ёст проблеми, цо скорей та лепше. Цо скорей та лепше. Кед нэмогуще вец нэмогуще. И гварим так, направелі зме хижу, але тот живот бул вше ніяки, вше ніяки. Як да ци повем, чловек бул алкохоличар. Вон... любоморни, вон барз вельо битанговал. Я то ані не знала, аж после ше ми то розяшнело, бидна, знаш. Я була млада. Я мала дзеци, я була общеднута, але кед вон мушки пойц раз там до тей робиц ғдовици, раз до тей, раз до тей, а ніч не приноши а пияни приходзи, а мнє біе, то не бул живот ніяки.

Я до нъго сумням, можебуц же гришим, але нікому не гуторим, мнє вон бул можебуц же и даяки настрани. Не знам, цошка не було у шоре, а вероватно лебо старосц лебо, не знам цо, цошка не було у шоре. Не знам.

Кед дацо нє можеш, та нє можеш. Так. То, нє, то нє могуще обяшнїц. Я, я сама себе нє можем, нє можем розяшнїц же як то.

Я нїгда нє оскудевала нї у чим бо сом велью робела. Я була у станю да робим и тото и гевто и тамто. Я була кухарка у першай мензи у Коцуре кед бул ту Мики Сегеди. Кед булі перши учителє. Менза була ту дзе тераз Копчанскова радня. Я ту варела. Паніматка була ту оводарка. Научела сом вариц, научела сом и знала. А кед ту булі партизане, нина Наталия, я нє пошла за болничарку до Вербасу бо сом пре мужа нє пошла да нє пове же сом пошла, гей, него сом ту пришла активно робиц до кухнї, я знала вариц, але од нини Наталий ище сом научела. Мам дара за то. Вец сом варела ту у оводи, Ганча була ту оводарка, а я варела и една жена, Илї Єжа жена, вона тераз у Сремских Карловцох, чувала дзеци тоти цо ходзелі до Селячкай радней задруги кед ше жем дала. Вецка жени ишлї на роботу. Охабляї, и я мала дзеци тройо, и мойо дзеци ту булі. И други жени приводзелі ту дзеци та пошли на труду днї робиц. А ми тоти дзеци кармелії. И ту, ту сом була кухарка. И варела сом у Селячкай радней задруги, цо була ту на Вербовцу, чи ше волала Братство чи Единство то уж нє знам, у радничкай кнїжочки мам записане. И мой радни стаж мам ту записани. И ту сом була кухарка, варела сом за машину, то була кампания тлачидби. Тлачело ше и ношелі жени, помогалії. Една кромплї чисци, една того, една гевто. Нас три жени булі у кухнї, два Босанки и я Рускиня. И ту сом стаж достала. Интересантне, знаш, же мне можеш поставиц на главу, я заш лем станем на ноги. Я таке створене. Нє знам же чи мам уродзене од оца чи од мацери, углавном нє боїм ше живота. Робела сом. На Шечерани сом робела. На Шечерани ёст таки вельки котли. Вельки. Ходзелі жени и други, але я тоти котли вичисцела... чежко ми було. Там кампаньска робота. Нина Цила Фейсова, ми два, робелі. Я вецей робела як вона. Я робела по три кампанії, а вона якбачу єдну, лёбо два. И так же и там мам радни стаж. И вше сом шила. Я вжала копац на труду днї. Кед зме досталії жем, доставало домачинство жем на фамелию, гей, вецка ши тоту жем дала до Задруги. То була перша задруга так як, як єдна..... и ту ше на труду днї робело. И ту сом робела. Нє робела я, него, ты пошла робиц, я ци ушила шмату, мне ше уписали труду днї. Я мала радни стаж, а Савкичка, секретар, тата хора жена ту на Вельким шоре, тата цо ма тих хлапцох, вона була секретар, плацу богзна яку мала, тристо езри, а я мала сто, двасто. Я пошла по стаж, пришлї ми шведкове, цо ме познаю людзе, Босанци, уж их нет, мам право на тот стаж, бо ипак, гоч лем назбераш петнац, двацэт роки ипак пензия на стари днї добрэ, гоч нє велька. А вона: – Нино Леоно и ви робелі у Задруги? Га реку, робела сом дас за два днї, а вец сом нє робела, нє ишла ми тата робота польска. Я нє можем так копац як тата цо кажды дзень на полю, нонагей.

Була сом физички слаба, але я заробела, цо пошлі тоти, вжала сом два гольти и пошлі и поробелі и то ше пише на мою труду днї. Га, так мушиш кед нє можеш, га дармо я пойдзем, я ше там мучим на полю. Кед нє знам копац, тото ми озда нє лежело, мада я ту дакус покопем, але да копем телью як друга цо зна копац на полю цо виросла, нє.

Кед зме малій туту хижку у Арвая, вецка зме ше почалій розходзиц. Наймладшэ дзецко закончело дактилографски курс бо я лем тежела да вони до хлебика дойду. Знаш, цо ми найбітнейше було у тим пекле. Хлапец почал ходзиц до гімназії, але видзел же з оца ніч, же ше розходзиме, же ше биєме сталіно, та пошол до Нового Саду, почал праве Новкабел робіц теди, праве направелій нову фабрику, младих хлапцох на осемнаць роки, знаже им треба таких роботнікох, и такой ше запошлел хлапец там, и нєшка є там. А Любка вона почала до гімназії ходзиц ту до Вербасу, но але на сву сречу завершела гімназію и пошла до Београду вец. Пошла до Нового Саду студирац зоз Гаринчом, вона ходзела зоз Гаринчом велью роки. Віше док ходзелій до гімназії, віше булій ведно, а вецка пошла до Београду и там студирала и там ше и одала и там жиє и тераз. И так зме ше розишлий, але ніхто мнє од дзецеох нє оспоравал. Мой син ме виселіл. Я знам, нє радовалій ше вонї, як и я ше нє радovalа, нє, вельки то боль, то треба прецерпиц. И зато я ипак хора. Я ипак тото шицко цо сом прежила то ніхто нє вжал одо мнє, нє могол то знац.

Участковли сце после войны у политичним живоце валала?

– То було у оводи, овода була празна, и у тей оводи ми ше сходзелій ту, и нормално же после шицкого того як пришло ошлебодзене такой требало формирац тот одбор, Антифашистички фронт женох. Почим Деня Бесерминій бул у затвору, гей, ту була його жена. Вецка була учителька Гардійова, було нас ту активисткиньох и так же зме формиралій одбор. Перши одбор. То бул формирани так. За нас председница не була богзна цо, нє значела ніч, бо секретарка була важна. Так, у першим одбору була председница Єлена Цапова, гей, и то була шицкого председница можебуц пол рока, лёбо так дацо. Ніч вецей служей жена нє була, зато же ей муж бул у Немецкей, та нє любелій да ходзи. А теди бивал учитель Гарди у ніх и так вона вецка од того одустала и вец була выбрата друга председница, Шофран Єлена. Як благайник сом выбрана до першого одбору. А после ше шицко меняло, гей, жени – єдна могла друга нє могла, и так же сом вецка превжала цале руководзене, але віше бул главни секретар у нашей женскай организациі. Нє була председница битна але секретар, так же я була секретар и организатор, и з печацом сом була уж задлужена, кед зме мали уж и печац свой Антифашистичког фронту жена, малій зме свойо у 1945.

року, 1946. року, свой часопис «Жена данас» Конференцию општинску, у Кули. Општинска конференция була у Кули, там зме ішлі на конференції, доставали задатки хтори треба да ше вивершую. А задатки були чежки, зато же требало позберац добро того шицко на громадки хторе ше чекало, бо ше знало же колонисти приду и же будзе ту колонизация, и тото шицко. Ал€ до єдну ствар, немецку, швабску, жени збералї по магазинох, л€бо за болницу. Перше була формирована партизанска болница. Е, то бул перши задаток найчежши, до хторого зме ше уключелиї. Веџ зме фарбелї ту у новтарушнї, дзе тераз бива дохтор, л€бо ту була кухня, партизанска наводно, бо веџ зме досталї и зоз Чурогу ту одкадзщик, Сербох, шицко ягод партизанох. Вонї ше ту хранелї. И нашо були хлапци як партизане, цо ше волалї, цо чувалї, гей, чувало ше швабске добро, чи хлїви чи крави, бо ше зношовало теди до того. Актив женох исто робел, зношовалї ствари, гей, машини шивачи на єдно место, на друге место, и у тим истим периоду т. є у тим часу ошлебодзеня, такой ше формирала єдна женска, як да повем, организация у хторей робелї, було дас двацет машини у оводи положени, хтори шилї завої односно дарлї их, шилї гачи, шилї... И ту сом скравала тото шицко бо сом знала, и тоту роботу та сом була и ту. Моя робота була вшадзи потребна, зато же сом була така же сом знала, од первого дня єдина жена хтора сом остала активна анї, да повем поправдзе, добре даєдни умарлї, ал€ цо ше тиче самого початку живота, и по н€шкa то віше, нїгда моя акция н€ преставала. Нїгда, чи у Червеним крижу, чи у Добровольним дружству, тим л€бо там, а так було, нагей, и на культурним полю и гоч дзе, як тот гвари, дзе сом була потребна, н€ сановала сом себе и своё тройо дзеци. Кед ше биля школи я принесла зоз Цилу Фейсову на кочу вапно. Хмара ишла а ми вапна нешеме да ше обиля школи. Слики єст, документы и людзе живи еще єст. Ещи людзе єст хтори жилю, хтори паметаю того, як тот гвари, цо зме робелї. То шицко на женох було, то ше н€ легко обнавяло. То н€ було нїчого.

У новей Югославиї, я обяшнїм шицко. Н€ зато же ше хвалїм бо ми тото н€ свойствене, него лем зато же знам и паметам. Веџка иншаки ствари кед ми ше дахто наруци я их л€бо прочутим л€бо н€ доказуєм, бо я веџей н€ мам уж живих шведкох да повем. Мне дон€давна була ту як єдна бабица хтора зо мну исто сарадївала, як тот гвари, хтори зме були блїзки и робелї, вона ме, л€бо и други жени, вонї ме до остатнього дня, поштую волаю и ... и н€ лем того. Него ме познаю людзе шицки по таким яка сом. Н€ хвалїм ше, ал€ ше опитай гоч кому. Познаце ви тоту жену? Хто ме н€ позна у Коцуре? А хтора акция була и як була, нїгда сом ше од нїй н€ одняла. Я пейдзешат чланох учланела до Червеного крижу. Списак сом дала, як теди повремено були акції, як гевтот гвари, и так... Моя активносц нїгда н€

преставала, а як ме видзиш и таку, я и нєшка вольна и помогнуц и послужиц и подаровац и... а вецка сом прешла до культуры, односно до того бискупу, гей. Шицки учительки, просвіта, та шицки цо у просвіти булі, то шицко коло мнє було, як тот гвари, чи забави дзецински, дзецински представи и то єдно з другим було, ми ше зложелі, нагей. Мнє уж треба дзецинску представу дац, придзе філм за дзеци, вонї организую, то, то було єдно, вєднак зме робелі.

Ми малі велью курси, односно, то ше волал курс. Чишица, чи вареня, чи, як гевтот гвари, обиходзеня коло дзецеох чи... то ше шицко мушело. Я нє гуторим же сом була сама. Да ше ми разумиме. Нє. Ту булі жени, ту булі и учительки, ту було шицко, лем кажда учителька, нагей, вона мала свою обавезу а я то цо требало организовац. А яки моглі буц акції кед зме малі тельо велью роботи? Перше и перше, обучиц болничарки, гей. Хто бул способни, то нина Наталия Папова хтора пришла зоз Београду як београдска служніца. Вона там була и вона мала искусство добре и вона такой оформела односно под Антифашистичким фронтом женох, було шицко формироване и тоти болничарки цо булі. Тоти булі шицки. И снабдеване болницы партизанскеј у Вербаше, то шицко було под акцию женох, то шицко мушелі жени, як гевтот гвари поробиц, бо на жени велью стої, гей. Хлопи су хлопи, а женска организация, тельо болничарки, то прейг Активу женох шицко було оспособене. Алє, слава Богу, нину Наталию яку зме мали, най ей будзе вична слава, то єдна школована жена, нє школована, але є школована бо ше разумела, вона после ошлебодзеня постала главна болничарка у Коцуре у амбуланти зато же вона мала пойма, знала. Нє битне кельо вона мала школи за собу, важне же вона обучела ту трицец болничарки и була шеф болницы у Вербаше партизанох кед приношели. Як вона знала крашне приповедац то, же як превияла тих борцох, уж малі такповесц живи рани и хробаци и вонї то шицко превияли. Под ей руководством шицко було. То нашо коцурски жени, то наш коцурски шпиталь. Ми там снабдевалі зоз шицким. Кельо жени малі роботи у Коцуре? Хтори валал мал болницу осим нашого Коцура, руского валалу? То було дзе тераз тога з роштелями хижка на углє, кед ю знаш у Вербаше. Там була перша болница. А я мушим єдну ствар повесц, наглашиц. Чом ше я кретала лем у кругу Коцура? Була сом єдина на тим Покрайнским антифашистичким фронту женох. Як перша сом була зоз штири нас, млада жена. То бул перши Конгрес Антифашистичкого фронта у Новим Садзе, хтори забележени у исторії нашого народа.

То ше волала коцурска болница у Вербаше. И ту приходзелі чекки ранети борци. То по ошлебодзеню, такой було до края войны, догод требало. Коцурци ношелі на кочох, и людзе були организовані. И жени, Рага-

йово масло, сир, давали з дзеку. Рагайка, покойна Рагайка, веднак зо мну робела. Я и болнички курс завершала и тото и гевто, але сом не пошла з Коцура зато же сом мала такого мужа цо сом знала же ше не можем кретац. Од обисца, родичи ме не пущалі. Пущалі ме да придзем, пойдзем вечар до осем, дзвеец годзин на конференцию женох. Нашо жени, кед пришло уж ошлебодзене, кед пришли Руси, ишче на игранки, ишлі там... Я пошла нэдзелю пополадню, седница була, лёбо евентуално вечар, вец сом пошла зоз свою шестреніцу, була ту Коцишова шестреніца моя. Вона за Коцишом Йовгеном була одата, то ей тераз дзивка умарла Надушка тата, то ми шестреніца. То моя шестреніца, то моего оца шестрина дзивка. Мой оцец и ей мац, брат и шестра. Так зме були веднак, же я зоз ню ёдино могла ходзиц. Мой родичи водзелі о мн€ рачуна прето же зналі якого мам мужа. Же мам любоморнога мужа, мала сом уж дзецко ёдно и наостатку я гарантуєм за себе, але мой родичи ипак найволеши. Док нашо жени, як гевтот гвари, пошлі и на игранку зоз Русами, и тото, и после ошлебодзеня, док мне то не було нігда ані свойствене, ані нормалне, ані, то хто як робел так ше знало и так ше робело. Швекра чувала дзеци, ми пошлі зоз Цилу по вапно до Равногого, и принеслі вапно, да ше школи биля. И мн€ то нігда не було чежко, зато бо сом за цошка робела.

Не можеш схвациц кед после окупациі штирох роках пришла шлебода, шлебода. Шлебода, пришла шлебода, а за време окупациі и страх и трепет. Келіх моіх пайташох однеслі. Зато же сом була активна могла и я страдац, але уж сом мала ёдно дзецко, родичи ме чувалі, бо сом була теды ещи з ёдним дзецком, катоначка, муж однешени до Немецкей, гей, а я док сом була дзивка ещи, та ми однеслі пайташох. И Дюру Бильню и Йовгена Коциша. Йовгена врацелі бо му мац була Мадярка та го ошлебодзели. Але келіх однеслі хтори ше вецей нігда не врацелі. Кед ши читала о Дюрови Бильньові, то ёден напредни, фини хлапец, моіх роках, од першай класі до остатній зме ведно ходзелі, але и любелі го учительки, не лем його, него и Мирослава Николича, мац му була Рускиня, але не патрело ше, наводно же є Серб, але бул Руснак, не важне, и веліх хлапцох, активных цо зме булі, цо зме ше сходзелі поодношелі и нігда ше вецей не врацелі.

Розишли сце ше од мужа?

— До края живота пил. Охабела сом го 1964. И жил нс знам кельо роки сам. Кед ми дзеци пошлі, кед ше поодавалі, кед ше вишколовалі и розишли, вец гей, я пошла, не могла сом вецей. Баш Любичка у Београду студирала, та сом го модлела, пребог, реку, дай да омалюєме хижі, бо Любичка дакога би и приведла, та сом го модлела, дай да обіліме, помалюєме и купелі зме телевизор на кредит, и дай да ше дакущичко, а вон як лапел

пондзелок пиц так до нэдзелі і ні́гда зме дома не спаліі. Любичка пришла, син ми уж робел у Новим Саду, не мож було дома спац, лем до мацери, кожду ноц до мацери. Кед тидзень зме уж стално мушеліі сцекац, ама не будзем и готове, не мож бре, женска, не мож, га кельо сом церпела...

Тот ме бил стално, знаш. Я ишла зоз биоскопу а вон ме бие. А я мам шестреніцу цо ей умарла тераз дзивка Надушка зоз факултету. Вона Кошибова дзивка. Е, тата шестреніца ми робела у суду. Вон ме дочековал и бил ме. Бил ме, и главу ми разтрепал и на суду зме булі і шицко, вец громби ми цаліі упрепасцел и адвокат, кельо раз сом пошла, вон гварел: – Я ци не можем ні́ч, ты мушиш развод брака направиц, вон, док ше не розидзеш, вон будзе з тобу циркус правиц. А тата шестереніца ми гвари: – Придз ти да ци я одкуцам. Одкуцала, и до суду на развод у Новим Саду однесьла. И пойдзeme раз на расправу, а вон не може зо мну жиц бо я мам других и у биоскопу робим та бешедусм там зоз шицкима. И други раз вецка знова зме пошлі, и треци раз. Алё, видзеліі же з ким маю роботи, та брак бул раз-два розведзены, на штету його. Гваря, очито було видно же сплетал и таки ствари виводзел.

Я пошла до моей мацери, и була сом розидзена штири роки. Штири роки сом ходзела до биоскопу робиц, бо я достала запошлене, я и акционер за тот биоскоп цо робел там у Штоку, по ошлебодзеню. Паноцец Киш, паноцец Мудри, и ту даскельо особи, мам я и пописани, успоставели тот швабски биоскоп. А я робела вше у биоскопу. Од першаго. И вец у Дому култури. История биоскопа, исто треба да ше то зна, же як то було, бо ми, акционере, ми формирали биоскоп у Штоку. А вецкаль то препадло шицко и пенежы, и то держава пришла, мам одлуку кед вжаліі кед национализоване нам, гей. Алё вецка кед ше ту формирал биоскоп, кед почал робиц, бул ёден директор Мадяр у школі, и я нормално була и у одборах и вшадзі и вецка мац гвари же би и я могла даяку роботу гледац кед тельо робим задармо... Алё стварно, кед сом була акционер и кед ми то вжали, нагей, чом да не покушам да конкурішем и так же я конкурисала и ту сом ше запошлела до биоскопу, и до Дому култури. 1964. року сом була благайник биоскопа.

Достала сом стан у биоскопу, под Вербасом, теди бул под Вербасом. И Пишта ми дозволел да себе там оправим за бину, там було простор ёден и там сом направела два, три просторы. Єдна простория як купатило таке, дзе ше умива, кухньочка, и хижка. То ми дал вербаски биоскоп. И я ше з Миколом зишла 1964. на Миколая.

Я думам же я моцна була нательо, не лем же моцна, алё гледала сом виход зоз того чежкого. А знаш у чим бул виход? Бул виход у тим чловеку цо ме вжал, цо ме ні́гда не вдерел, а хижка не церква, о Боже мой, спадне ци

дацо, нервозна ши сама на себе, думам, таки живот. Але нє, ище кед ше сцел оженіц зо мну я му гварела: – Я живци не мам, я потрацела живци. Ти кед маш снаги да поднешеш тото, кед я експлодирам, мушиш на тото раховац кед можеш, а кед нє, я будзем сама мой живот кончиц як можем. Я нікому нє пойдзем на терет да ше дахто зо мну наруцує, лебо натаргус, нє, да ше зидзем а напоюトレ да ше розходзим. Мікола остал ғдовец, не знам кельо роки, жена му умарла, и вон вецка ше сцел женіц але мац ме одбияла, прилично пар роки пиянчел як и кожди чловек кед остане сам. А мац ми гварела: – Та нє идз за нъго бо и вон не лепши од Пушкаша. Я не знала чи є лепши, то ніхто не зна. Не знаш ти же цо будзе и як будзе. И вецка, Мікі уж його син, цо на Іво Лола Рибара бул уж у Новим Садзе у школи, и вон ше сцел женіц. Я уж ту стан адаптирава. Вон ми ніч не помогнул, гварел же не може. Мне помоглі тоти цо робелі ту, Йовген Фекета, цо були у биоскопу, Мірослав Цінгі и то, мне то кожди помогал, мала сом людзох хтори ми то успоставелі и направела ето таке симпатичне. Янко, директор Надьфеї, цо у Вербаше, цо ма тоту Дукічову, а ту ещи була школа и кондзеларія, ту дзе бібліотека. А я копем там, шорим, и цеглі, уж Мікола положел, я принесла од моего дому гузбанок и так нахпала, а директор придзе, бо я зоз школу була віше така, любелі ме и веднак зме мушелі сарадзовац бо им требала мала сала, а мне требало дзеци до биоскопу. А, директор патри та гвари: – Ніно Леона, а то ту парк будзе? А знаш то там було джумбус наруцане, цеглі, же ми то так очисцелі, же там о два роки квице квітло, само тако. Мікола то прекопал шицко, я тот гузбанок, то сом з моего обисца до биоскопу першне посадзела, бо зме там бывалі, штири роки, а вец зме туту хижу купелі, та гварим, я таки оптимиста, я себе украшавала живот зоз тим. Любімі з квецом. Обідвойо. Но я зато баржей. А да вон не любі? Вон го заліва, вон, вецей. Я мушим уж тераз признац же вон младши.

Поведзце ми о ваших дзецох.

– Любка у Београдзе, одата є, уж є у пензії, енглески закончела, а вецка двойнята. Хлапец и Єленка. Хлапец у Новим Садзе а вжал Салонтайлову Иринку поштарову Дюрову шестру, мам красни и унучата, шицко мам, як тот гвари, богзна яка сом щешліва.

Можебуц незгодно да повем, сина сом барз любела. Барз, посебно, любім шицки дзеци, не можем повесц, я барз любім дзеци, я за ніх жила. Я за ніх жила зоз туту будалу, то мой живот, я дзеци барз любім, але, сина сом посебно любела а не знам чом сом го любела. Зато же сом мац. А любела сом и дзівчата, як да сом не любела, лем як да повем, вон бул, ипак ми ше видзи же бул наймирнейши, цошка ми вон таки бул мили та. Добре,

а тераз ми шицки дзеци ёднаки, нє може мац повесц же нє, єдно би ше розтопело за мнє, и друге, як тот гвари, але маю своё животи, и вонї жилю свой живот, але нє мам разлики, и цо найкрасаше од шицкого, мнє Бог подарел седмеро унучата. Я мам седмеро унучата, и то мой капитал, то да видзиш шицко тото, слики, яка то фамелия.

Чи сце мали шлебодного часу за себе, за приятельох, за культурни живот?

– Я робела у культуры, бо биоскоп то культурна установа. А не лем у культурней установи але и у каждой организациі дзе було потребно. Я була активна. Соціалистички савез бул, гей, вецкаль Червени криж, шицко функционисало, але найважнейше тото же я робела у биоскопу и кретала сом ше у таким дружтву дзе сом з учительку Гардийову, учела ми дзеци и веднак зме були, як тот гвари, у срезкай организациі. Школа хасновала мою салу. Я була школска, вонї були мойо. Ми жилі так. Школа нє могла без биоскопскай сали, требало отримац пионирску, теди булі, ещи за време Тита и за приредби ше хусточки дзелелі, а на остатку организовані биоскоп за дзеци бул. То директор придзе, хтори бул кеди директор, гей, придзе Янко Надь, гвари: – Нино Леоно... лебо Виславски после бул. Нет проблема, ніякого. Приходзи ми дзецински фильм я поручела, будзе така и така представа. Дзеци по два три представи иду. Ма то була сарадня така. То не мож иншак. Кажда учителька була зомні. Стально. Єдина жена у Коцуре на хтору ше могло обращиц и ослоніц. Гоч хто. Гоч Соціалистички савез, гоч Червени криж. Шицко, и то була злога. Ту ше отримовалі избори бирача, нет проблема ніякого, нігда ніч. Теди и теди сала так, буду при сали. Даёден фильм давало ше и два раз, три раз, бо я ходзела и поручовац філми и шицко. То було моя организация, мала я директора, але хтори бул лем формално директор, але после сом нє мала ані директора, бо сом була як тот гвари... я була ту и директор и шицко. Я ходзела и по фестивалох. Я ишла на фестивали, я сама заключовала філми. Я шедла на автобус до Београду и пошла сом. Можем ци указац, поклони сом доставала од „Морава філма”. Мала сом таки авторитет же сом пошла, выбрала філм яки сцем принесц, хтори шлебодни, и хтори нє ма термин

заказани, лібо нови даяки філм, до вечара плакати сом принесла, положене и будземе уж бавиц. Таке поверене сом мала, и ценелі ме людзе. И давалі ми добри філми и зато же сом була уредна. Я виплацела, шицко на време мала сом кніговоджу, то ше шицко робело, а и було шицко на нивоу. Дзеци було барз велью у біоскопу и публики було барз велью. А людзох ёст вшеліяких. Були мешачни карти. Ветеринар, па, старши людзе, пан Макаї, мали мешачни карти бо теди не бул телевізор та людзе сцелі приходзиц. И я, кед вошлі шицки до біоскопу, кед дзеци осталі тоти худобни пред дзверми, шицки вошлі нука. Кед уж шицки... то мойо було. То сом и Чиррови гуторела. Шицки кед пошедаю, кед шицки маю брої на своїх карсцельох, вецка пуш дзеци най войду. Нешка якиш чловек зишол з моторкі, Румба, кричи на пияцу: – Ти си мене увек пуштала у біоскоп. Алё сом була дараз и безобразна кед дахто пошол без карти. Пошол ёден чловекі такі, тераз ё у Австралиї, безобразни, віпляскал вратара и вошол до біоскопу. Е, вецка пришла міліція на шалтер, ту міліція обходзела, знаш, то бул шор зато. А я вец раз гварим же реку тот и тот вошол до біоскопу. Кед го виведлі, на спрат там горе, так го пребілі ягод мачку. Бо кед вон пияни и кед вон може войсц. Та сом мала и таки случаі.

Мала сом віше приятельох и дружтво. Зоз Фейсовима, зоз Яковом и з Цилу. Воні нам були такповесц, Микола и Яков робели у Бачкей, алё з Яковом я була од віше була добра. Ту кед сом постала благайник, ту Яков бул ёдно време директор. Бул Скала Нестор, а вецка Яков го зменел. Яков еши як легінь, док я була и дзівка, вон бул таки поцагнути, алё кед бул Пушкаш у Немецкей, вон приходзел до нас на яблука, алё вон уж бул повязані вероватно зоз даскім та так ми ше питал за ньго дзе ё, цо ё, и так сцел зо мну бешедовац, лем мне баш ані не до приповедки. Ми, я и Фейсово, по веліх балох були веднак. У Керестуре, у Вербаше, у Илоку, у Новім Саду, ми велью дружтвовалі. Булі зме такповесц ёдна ровень. Я була можебуц найстарша, Яков одо мне старши, алё складалі зме ше, а Яков мал авто, мой Микола не люби авто, та не маме авто, та ше гнівам и нешка. Алё ше одгнівам.

Алё сом віше була, при страни худобных. Я жиэм зато, да будзе так як ше пропагірало, равноправносц, ёднакосц и да не будзе израбліваня чловека по чловеку. Не була сом даяка школована, читац сом любела, алё тельо кельо сом схватала тельо сом у себе мала, же чловек треба да роби и да зароби и да з того жиє. Да го ніхто не експлоатише, да го ніхто не корисци. Я поштовала кождого алё найважнейшее ми було поштене. Чесносц и хасновита робота за кождого, за добробіт, як гевтот гвари. Мой карактер таки уствари. Я така и родзена и така сом и нешка. Я любім кождому да зробим добре, а же ми ше то не враци... не.

И тераз. Я уж гуторела же ту хтошка... Я кед зме ше сликоваі, гвари, мушкице ше сликовац бо сце перша председница. Не. Я шицко знам и свесна сом. Ту коцеширала Злата и Славка. Ту уж воні знаш робелі, алे то мнс анії не битне, лем ми битне зато же чом ше так направело вецка. Чом положелі перша, а вец положелі треца.

Не була сом богата, я анії нешка, упознаш ме док мя будзеш видзиц же я не ценім пенеж. У богатству у чловеку цошка скrite. Кед чловек задовольни и кед чловек зна цо вредзи, бо за дакого вредзи лем да ма велью жеми, за дакого красна хижка, я то шицко ценім, лем я цалком други чловек. Я цалком друга особа и осечам ше стално богата. Осечам ше стално щешліва и богата зато же ми то дава задовольство тото цо я любим.

Амалия (1924), Руски Керестур

Яке було вашо дзецинство?

– У Керестуре сом родзена, пиятого мешаца, трицетого, езер дзевецьто двацет штвартого. Була ми на Збегньове хижা. Тоти нови хижы дзе тераз Рамач бива, дзе вашар... Ту зме бивали.

Я наймладша. Було нас шесцеро. Мам трох братох и три шестри зме були. Оцец нам умар, ёдному було, найстрашому седемнац роки, а мн€ було два. Ал€ оцец ми бул майстор. Так же мой брат, ёден при дідovi, а и дідо ми бул тишлёр, учел занат, а ёден при оцови, а тот наймладши брат, цо одо мн€ три роки младши, тот млїнар бул. Тераз є у пензії. Живи є. Гевти помарли. Лем ище мам ёдного брата у Тополі и ёдного у Керестуре. Паланчайово! Михал бул найстарши, вон умар. Вец Дюра, вец Мелана – Галускова була, вецка була друга шестра Ирина Галускова, вони були двоме браца за мою два шестри оженєти. И вецка брат Яким, вон дідо тей цо тераз на Телевизії роби, цо за Чордашом. И я наймладша.

Оцец нам бул шустер. Мац гварела же вон мал двох роботнікох, двох шегertoх и двох калфох. Я н€ паметам, бо ми було два роки. Я н€ паметам оца. Оцец ми умар, бо бул инвалид. Н€ мал седем ребра, страцел у гевтей Першай швєцкай воіни. Ал€, теди ище гуторели, мац так гвари, же будзе ище дзешец роки по воіни жиц и тельо и жил. Теди ище знала медицина!

Мац нас виховала. Шицких нас на занат дала, та ше кажде борело. Мац нам була шнайдерка, та мала ёдну бригу вельку, ніч інше. Цоже могла мац з нами. Вона н€ була школована. Кед я росла, теди уж и шивачка н€ була, бо н€ видзела шиц, ал€ було други роботи. Була ёдинїца, оцец єй бул тишлёр и родичи єй були н€пісмени, а вона написала ёдну кнїжку хтора припадла Мироньові, бо Миронь з бабу бул, тот Галусков цо ше Наташка одала за Міжа, та вони вжали тоту кнїжку. То моя мац з власну руку написала. Три годзіни читала тоти "Ісусово муки". До нас ходзели шицке сущэдство на Вельки пияток, добре ше сечам. И тата кнїжка, з руку написана, тераз у музею у Дюрдьове.

Ми мали шицко од оца. Ал€ я н€ мам оцовей любови, н€ паметам го. Мац, як ёдинїца, нову хижу єй направели, и добила вона до двох хижох намештай, и до кухнї. Знам же зме на орманчику мали шольки од кафи, ал€ н€ знам нігда же зме пили кафи, бо мац н€ мала оздак

кед з нами була, ал€ мала тоти шолїчки и млїнчок за кафу. То, значи, употреблявала кед оцец жил. Бо, мали двох калфох и ишли по тоти скори до Кули, паметам цо мац гварела, на вашари ишли з папучами, ципелами... Сушеди були таки худобн€йши баржей, та ми и фурик и шицко мали, та шицки кед хижі правели, од нас ношели, а вецка гварели: – Та ти Паланчайко, теди кед ши була на пани. А мою мацер то вредяло, же ей гварели же була на пани. Єдному шестра ходзела на наднїцу, мали зме там нину єдну, бо шовгор бул запошлени там та ю запошлел, да маме дацо за жиц, та ей требало рихтац єсц. Мушела мац кантичку мац, н€? А тоти двоме ишли за калфох, а кед калфове були, то були барз мали плаци, ягод тоти тераз цо задармо робя, то так було теди. Шегерт газдин€ робел, а калфа бул скоро задармо, бо му требало чи два, чи три роки калфа буц да би бул майстор.

Мац ми тераз не барз давно умарла. Мац ми жила дзеведзешат штири и пол роки. Була гдовица, триц€ц шейс€ц роки кед мала, до дзеведзешат. Кельо вец була гдовица? Не можем то ан€ знац. Здогадам ше, до церкви барз ходзела, любела барз церкву.

Вельо сом барз робела же бим ше обл€кла, та! И я ше учела шиц. И я була шнайдерка. Шицки зме ше учели. Шестри ше учели, єдна шиц, єдна дзирковац. Уж двац€ц седем роки, як умарла, ал€ од ней мам туту там сальвету. Вона тово учела, а я у Дюрдьове була дзешец роки шнайдерка.

Ходзела сом до школи зоз тим Юлином Колесаровим цо ше обешел, цо бул професор, вон таки як я бул. Вше сом шпивала, як моя унука Мира. И у школи, вше сом була напредку, кед Светом Сави зме шпивали и кед зме до Кули ходзели, тото сом барз любела и ходзела сом. Тото ми мац дозволела. Моя мац була культурна жена, уплацела ми пейц динари за варен€, же бим ше учела, у Червеним крижу. И хтори плацели родичи дзецом та тоти ишли. Ми теди варели раз у тижню сами у школи, у тей цо тераз там музей. Горе, тоти три облачки, там була кухня. Там зме були з оводашку учительку, вона нас учела варыц. Чи бул то курс, чи цо, я н€ знам. До школи сом ходзела, думам до шестей класи. Бо, шейс€ц разреди сом закончела основней школи.

Кед ше тата старша шестра до Галуски одала, та теди мац добила за оцом заостаток седем езри динари, а л€м два езри у двац€ц пейц парох. То була така велька громада пен€жи! Ище паметам, а малка сом була, до першей класи сом ходзела. А так за оцом єй н€ дали, аж тераз у Титовей жеми, доживотну мала пензию за оцом. Тото дакус цо зме жеми мали вона на нас преписала, подзелела...

Дідо, мацеров оцец, умар исто за моїм оцом фришко, дас о два, о три роки и діда нє паметам, а вец баба, мацерова мац, ше одала, а моїй мацери дала хижу и жем тоту. Баба ше одала да би нам дала, та вец мац предала тоту хижу, та нас виховала. Так же зме нє служели зато.

Ми ше барз шицки любели, и тераз ше любиме барз. Почитуєме ше. Коло пеца зме пошедали, кед вечар, за Крачун, шпивали зме док ше електрика не зашвицела, так було. Були зме у своїм. Шицки зме слухали мацер. Нє мала з нами бриг'у да були бєтяре, лєбо цо. Шицко так нормално. И шицки ше досц крашнє поженєли, ёден вжал богату жену, була хрома дакус. А други брат вжал Колбасову, того Владка цо у Америки, оцову шестру. Дакеди єй оцец тишлір бул и мал крупару и койцо, але вони вец препадли. Та и вона нє була з гоч якей фамелий, а тоти два ше одали так... Нє були имучни, нє були баш худобни. Моя шестра старша, цо два за двома братами були одати, вецка швекру вжала, а моя друга шестра вец пришла гу мацери моїй, та єй мац вец пол хижи преписала, пол нам вона сплацела, бо то уж на нас було од оца. Ирина у школи добила роботу, а мац мала пензию и при Ирини була и при нїй умарла. Там зме ше шицки сходзели.

Яки вам бул малженски живот?

– Мала сом осемнац роки кед сом ше одала. Моя баба була одата у Джуджара, на Новим шоре, а мой бачи мал там єдну нину, оцову шестрийницу. Та зме ше так упознали. Нє було з нїм, нє була то любав, бо була война, та дзивчата грабали да ше одаю да нє останю. Неее, нїяка нє любов. Ані сом го нє познала, ані у Дюрдьове зме дакус упознали, так ше теди дзивчата одавали, знаш? Але так, нє мала сом легиня. Була сом нялкошка, бо сом шпивала, але нє була сом остатня, нє мала сом легиня. Теди то нє було ані так да дзивки маю длugo єдного легиня. Барз ридко, знаш?

Нормалну свадзбу зме мали. Теди Мадяре були. Не шмело ше ані ходзиц длugo. Свадзба дома була. Не була у сали. Бо, у Керестуре було теди іншак...

Штири роки бул у войни, рок бул ту, а вец пошол до мадярскай войни, вец бул два роки, вец пришол зоз Суботици и вецка го такай вжали ту, іпце на Грацу бул на розчищаване, але борачкого не ма, бо война вец станула.

Кед я до Дюрдьова ше одала, а Дюрдьов ані струї не мал. Мой оцец мал струю іще, я зоз струю виросла. Но, а вони не на шицких, лем двої у уліці зме мали, тота нова уліца, єдни Романово и ми. И я видзим вішадзи о єдно облаки, тоти дзири, па на было обилёни. Ми мали одвойнє облаки, вельки дзвери, я до облака станула кед сом очко чухала. Може буц шицки людзе так не мали. Мой дідо бул тишлір та ми мали. А вец була бида. Знаш як кед шесцеро дзеци остали, а кождому мац свадзбу правела. Каждому. Дакому векшу, дакому менишу. Тому цо остатні брат бул, вон ше оженел, баш була война. Дома питанки, та зме до Дюрдьова пошли.

Осемнац роки сом жила у Дюрдьове. При швекри седем роки, и война була, бачи мой бул штири роки у войни, та. Кед ше я одала до Дюрдьова то мнє чежко падало, але не поносовала сом ше нігда, ту нет помоци. Не сцела я ше одац за моего бачика, але нагнала ме моя мац.

Нігда сом швекру не любела. То Петрикова баба була. Вше сом плакала. Але не мож було іншак. Мали овци вони, та кед требало овци рано нагонівац, а овца кожда смарката, а як да повраца, роби так: – Оуваг, оуваг! Так сом ше гадзела. Млека и сира бим не сцела овчого, кед ше од задку до нъго доходзи, ані до устох, знаш? Ми іншак у моей мацери жили. Але ме чловек почитовал. Нормално. Як и шицки.

Натку сом мала кед вон пошол до войски. Вешені пошол, а вец о рок и пол сом мала ю, на яр 1944. А Владу сом мала вец кед пришол з войски 1949. Пейц роки єдно од другога.

У живоце зме ше зато радзели. Не да зме упрекосцели єдно другому. Нашо звади були лем таки ніяки: – Ти тото, ты гевто! О годзину, ми уж добре. Нігда ше не опил, ані не курел нігда.

Як сце Другу шветову войну запаметали?

– Ша я ходзела з тоту Натку мою як кура з вайцом, знаш? Швекор бул у Италий, вон бул на немецким... Яни, тот Петриков оцец, малючки бул, вон лем рок и пол од моей Натки. Та швекра на салашу

була, така була баш досц гоч яка, знаш, та вецка я пойдзем през лёто ей помагац, а кед вжиме та ме викуса, та мушим пойсц до Керестура, та сом ходзела так як кура з вайцом.

Ал€ сом була раз кед Керестур так барз бомбардовали. Страшно барз. Теди тоти двокрилни авиони зишли на пажицу, Руси, шицок народ вишол вн€дзелю на пажицу, а воно гварели же то немецки авиони, а вони руски ишли и тук,тук,тук по цалим валале бомби пущали. Два раз Керестур бомбардовани. Теди кед падали тоти барз вельки бомби, теди гваря же ше авион погубел, та ше вец врацел, кед з Итали€ ишли, кед Пешту бомбардовали. Ал€ я н€ була теди у Керестуре. Було погинутых и перши раз и други раз. Єден погинул Мишков легинь, кед я була, и оцец му погинул и єден Папянков легинь. Якбачу, же на хліве стал, патрел, та тоти железка, гелери, що падаю з бомби, го потрафели.

Так гварели же у Другей войни по проценту у Керестуре найвецей Руснаци погинули. Гварели же штерацец погинули. Барз велью. На Болману и... ал€ нам нїхто од родзинох н€ погинул. Нашо, мой брат бул, ище таки дзеци н€ мали, а брат бул, тот Паланчаї, що Марчов дїдо, вон бул два роки у Мадярской и три роки у тей войскі у авіації. Пейц роки войску служел. Мой бачи штири, а вон пейц, бо вон бул рок старши, та телью го залапело.

А после Другей войны, як було?

– Шаааа... н€ барз було добре. Так же Владо кед ше народзел, та так у периночки, браца ми пришли на Кирбай до Дюрдьова, а зоз салашу зме пришли та зме у валале були, та мой бачи на пойдзе спал, бо ходзели дуркац, жита питали, шицко нам побрали що зме мали. Вжали нам першую волну за овци, вец мл€ко одредзели келью, па вец нам вжали овци, н€ знам келью, швинї штири вжали, вец на остатку и єдну краву, бо зме мали два, та так зме вец остали худобни, та нам на край Дюрдьова оцец хижу купел яку мож було, да ше л€м подзелїме, да не будземе в€дно.

Н€ знам як зме прежили. Кукурицу єш. Ша Владу сом дойчела. Кажды дзень зме замешки варели и кукуричного хл€ба зме єдли.... Там до валалу я вец ходзела же то крава... моя, та да нам враца, же маме двойю мали дзеци, Яни и Натка були мали, та нам вец врацели, та так зме мл€ка мали и кукуричного хлеба зме єдли и замешки кажды дзень. Н€ сцем да видзим кукурични хл€б нїгда вецеj.

А вец кед пришол Тито...гевту стару, другу хижу, под надом, зме вец погубели, та зме правели нову хижу. Мали зме обок Такачовых. У

Дюрдьове були коло нас Руснаци. Були ёдни Серби лем, а и з німа сом добре жила, алє нє сходзели зме ше на прадки. Лем Руснаци зме були там. Прадки зме мали, на прадки зме ходзели. Тоту нову хижу зме вец познёйшe добре предали, та зме тоту цо тераз биваме, цалу ту купели. Була трошна досц, віше оправяме, анї тераз є не оправена, алє зме за дзеци да маме дзе да биваю.

Ви ше преселєли до городу?

– 1960. року. Штерацец два роки тераз. Комунизам бул, та, вец ми іпце мали дас шейсц ланци жеми, а Данил, мой братняк, гварел же кед ше муши дац до задруги, вец вон може, бо добил жем, а ми мушиме купиц, а вец да пойдземе до задруги. И ми так вецка, кед найбаржей то теди було же ше препаднє, же ше муши до того колхозу, та ми ту пришли. Хижу зме теди у Дюрдьове нову направели. Я не сцела да маме стару хижу. Керестурци моіошицки мали красни хижи. Вони тераз одскочели одо мнє, а ми теди були лєпши кед зме пришли. Нє сцела сом таку хижу яки були у Дюрдьове, алє праву, як керестурску хижу, та зме жеми не телью куповали. Бачи поробел сам кед требало, а я вец шила. Я и дзивчата шиц учела у Дюрдьове, дас штири. А вецка тужели ме, та сом вец и не шмела. А вец нас волал Данил же найпридземе до Нового Саду. Вони уж були баржей имутьнёйши од нас и од моіого швекра.

Там зме предали, и тоту хижу зме купели. Га, могли зме добиц стан да зме ніч не мали. То шицки тоти добили цо ніч не маю, а ми Руснаци не таки же не сцеме да ніч не маме. Та зме настрадали же плацімі барз велью и тераз. Комуналья, велька квадратура, та барз велью плацімі. Нє мали зме загради ніч, та зме купели. Два и пол ланци жеми зме дали за тоту нашу вініцу цо ю и тераз маме на Малей Карагачи, там маме и поток и шицки зме вєдно драгу правели и хижку ёдну там маме. Я не була уж дас дванац роки горе. Хижка древена, два оддзеленя ёст, алє нам не требало. Шицки там наградзели хижи, алє кед ми ту блізко, пейц кілометери, дзе же будземе ходзіц там спац?

Любела сом же зме пришли до Петроварадину. Я кед пойдзем до Дюрдьова та аж шицких бочкам и шицки аж плачу так ше ми радую уж кельо роки...У Дюрдьове сом мала Драгу сушеду, а мала сом и ту Драгу сушеду добру, мац того цо бул директор Мича Тодоров. Добре сом віше жила зоз сушедами. Була сом добра и з ёдними и з другими.

Вецеj роки сом не робела, а вец сом ше запошлела до Петроварадинской бібліотеки, до Сречка. Ту сом вец робела, та стажу мам. Пензіонер сом зато. И знашла сом ше. Першे сом дакус и тарговала

и дакус сом шила, але ту вецка шиеш, та нє маю да ци виплаца, а кед це виплаца та це огваряю же ши нє добре ушила. Так вецка я престала шиц. Ишла я и до Италиі. Тарговела сом. Ношела койцо, бо и Натки, дзивка була, и дацо сом предала, дацо принесла за обисце. И мне до бані за лёто. Робела сом и у инкубатору, штири роки сом водзела инкубатор у Петроварадину, а вецка сом пе за стално ту до Сречка, першне на два годзини, а вецка на штири. Двацец роки сом робела на штири годзини, але сом мала лем дзешец роки стажу, а пейц сом купела. Була сом помочни службеник, поспремала сом, кніжки сом нє выдавала, але кед дахто пришол прияла сом, шедзела сом ту док дахто чита, бо ту була и читаоница, да нє будзе празне, бо Сречко віше мал састанкі.

Віше сом робела и чувала, уж було мі шейдзешат осем роки, до пензії сом пошла, а віше сом и у Сречка поробела, іще сом и на пияц ішла. И тераз іще ходзим на пияц.

Поведзце дацо о дзецах!

– Натка закончела економску школу. Натка була службеник. Першне була дактилограф, а вец ішла далей та закочела економску школу. Владо у Немецкей. Вон закончел занат. Алатничар ё, але вец там бул вельо роки шофер. А вецка пришол ту, ту му нє успело, ту за каменорезача покладал, та вон ма три занати. Бо ё и шофер. Вон трицец шейсц тони вожел камион. Розведзены ё. Ма ёдного хлапчика. Осемнац роки му. Мой Владо ше нігда у живоце нє опил. И барз ё вредни, а нє барз вельо посцигнул, нє так баш мал щесце. Тот ёден го спрэведол, та... Натка ма дзивче ёдно, Миру, вона ма двойо дзеци. Ту зме шицки. Кажде на обашку, нє вадзиме ше. У ёдним дворе шицки маме по двособни стан. Стан зме нє добили од друштва, ані кредит, ані ніч зме нє добили. Нігда ніч. Натки швекор охабел стан, але, ёй муж нє ма мацер, мачоху ма, мачоха досц млада, нігда нє дойду до того стану. Гварел мі сват раз же и Натка би могла чувац дзеци. Вон добри чловек. Фини баш людзе. Нє можем повесці, але... Га, сцела сом да му спущым, да му то повем, а вон ше можебуц погнівал, бо сом го уджобла. Вони биваю у стану на штвартим спрату. Та же: – Прийо, купио сам, купио, стан... Думам себе, купио си... за теншу риби. Ша кед мі тоту хижу купели вон бул подстанар у Степановичеву, нагей, нє? Бо нє мали, нє? Але обидвойо робели у "Югоалату", а вецка направели хижу фину зоз подкровлью на Букавачким путу. А я му гварим же Натка хора, а вон гвари же: – Па и Ружа ё болесна. Но, а я му вец гуторела: – Знате шта, приятелю? Мени мої зетови обадва не

са куфером, него са торбом код мене дошли. Сцела сом да му повем, але най зна же сом не шалена. Можеш згаздовац кед вон розвалку там купел, а я Мировому Станкови дала езер марки та сом гварела: – Ево ци езер марки, та кед ми не врациш, та нас за тото поховаш. А пожичим му да ми купи тристо марки, а вон... уложел. Добре, вон би врацел, хлапец. Я ані не питам, але... А вон розвалку купел, не? А я добиєм тоту муку, та му дам. Нач же ми тота мука, ша я не печем хлеба. Станко гварел ту єдней моей сушеди же я ище лепша жена од Натки. Же я барз добра жена. Натка му нігда ніч не гвари, але Натка, не знам... я го барз любим. И єдного и другого жеца. Любим их за право як мой дзеци. Не вредяли ме нігда. А я ше до ніх ані не мишам, знаш? Мам віше родендан, та віше... нешка Натки родендан, а докмало, на Петровдан, на Петра будзе Мири, тоту ноць тринастого, а Станкови дзешшатого. Такой два. А тей малей було у марцу, а тому хлапчикови у авгуасту. А веџка ше питам чи пойдзе на Миколая Боян у тей якни? Гвари: – Бабо, думала сом же може того року ище у тей. А я не сцем буць найгорша, веџь му дам, най му купя якну, та готове. Марки трицець, та ето ци якна, а веџь на други рок Марина виросла, та Марини сом дала. Не давам им велью, але им дам віше. Тераз кед ше кресцел, вон ше тераз кресцел, бо кум не бул кресцени, дала сом му пейць еври. Бо, я му уж дала дукат. И до гнізда, бо Велька ноць. И радуєм ше кед вони ше радую. Я гварим: – Рано поставайце, бо баба пойдзе до церкви на Вельку ноць... Та веџка пришли рано вчас да видзим як ше буду радовац кед зеко. Та так!

Тераз зме уж отарели, та веџей не можеме, а Миле, дзивков чловек, ище пензию не ма та прави намештай и койцо, бо ма лем на бироу. На ёшень добие пензию. Натка, кед бомбардовали та пошла до пензий, мала полни стаж, кус ей хибело, лем до ёшені ище, та ей три проценты одбили, але назберала, трицець пейць роки мала стажу и старосци мала, пейдзешшат пейць роки. Га, незнам кельо тераз ма пензию, я ше ей не питам, вона мала веџей од нас двоїх. Тераз сигурно же ей и веџей скочело ягод нам. Ми маме тераз, дзевець езри, езер нам одпадло... Але можеме, бо на пияць ходзим, та. И вона оперисана тераз вешиені после мене. Од долу. Женска хората, та. Не може богзна цо и вона робиць, меркує ше...

Ми шицки обашка. Як сушеди ми жиєме. Ми замкнеме, повеме дзе идземе, а не мушиме ані повесць. Лем моя Натка не така дружтвена. Не барз так люби да ма велью пайташки. Я ей пайташки, цо з німа робела, ані не познам.

Мам праунучата. Марина ходзи до першай класи, а хлапец на ёшень будзе до школи. Седемнаць мешаці су єдно од другога. Бистри дзеци

Мира ма. Барз добре учи малецка. Гвари же най-най у школи ё. Идзе и на веронауку и на физкультуру и на танец. А и найлепша ё у математики. Памета барз шицко. Я их ридко и видзим, знаш? Я идзем на пияц, лёбо віше лежим кед вона их водзи до школици. Алё, кед ше вони народзели, знаш, ми зоз німа по руски бешедуєме. Дзе же ты можеш зоз дзецком кед воно до трох, до штирох у обданишту, вец кед мац придзе и док зоз дзецми, на рано заш иду до обданишта. Вони ше одховали од рока и ёдно и друге у школици, знаш? А Натка іще теди робела, нонагей, не можеш ти дзецко чувац! Можеш, кед ё хоре, та буц зоз нім, не можеш ти цалого вика буц зоз дзецком. Марина розуми, дацо розумя кед ми дацо повеме, алё кед ані ми зоз німа по руски не бешедуєме. Мира добре зна по руски. Мира ма барз доброго члопека. И барз красни и барз добри. Миле барз добри, алё вон... я ше з моїма жецами нігда не повадзела. Обашка зме шицки. Не мам прымедбу ніяку.

То велью значи же мой син Владо уж трицер роки там у Немецкай. То вон уж лем госц кед придзе, нагей? Вон иншаким животом жиє як ми ту. Вязана сом баржай за Натку. Була сом у болница, ішла віше... уж добила да ідзе на операцию, алё одказала, бо я ше похорела. А вец заш, та пошла... дали ей посцель. И добила вец вечар притисак, та ю вец заш послали дому, та вец ю аж треци раз оперисали. Га, озда лем будзе. Я ше не питам, бо не шмем, аж ше боїм. Алё не здрава ё.

А син далёко, та. То ше одвикнє. Одвикнє ше, дабоме! Вон нігда не сцел ані да му купим дацо. Кед му купим вон после принёш. И нігда сом му ані не куповала, бо не сцел нігда ніч. А Натка ту. Га, и тоти дзеци тераз ту. Ту их видзим, ту ми радосц, добри су, баш их не віше видзим бо су у школици... Мира ёдла у мене дагод ше не одала. А вони тераз не у мене. Єдза у Натки озда?

Ходзице до церкви?

– Гей, так сом воспитана. У тим духу. Не були зме комунисти нігда. Ані нам нігда ніхто не бранел. Ані фамелія моя ніхто не бул комуниста... Я поштуєм нашу церкву. Нашу любим, а гевти поштуєм. Не мам на ніх ніч. Видзим цо им треба віправиц, вони од католикох остали за сто роки, я то видзим, алё то мене не брига. Алё вони тераз святы народ, ми не сяти, алё не важно, я мойо любим. Я би не пошла нігда да видзим секты, лёбо дацо. Я то не любим ані не поштуєм. У якей сом ше вири народзела, у такей сцем умрец, та.

А обичаў шицки тримаме, нашо шицко. Ми шваста тримаме, як ше нашо шваста тримаю, так их поштуєм. Вельку ноц зоз шунку, а рибу на Вілію... Хто почитовал, віше почитовал. Я думам же нам Тито нігда не бранел. Ми шицки Руснацы ходзели. Я то не можем повесці же им бранели. Най не гуторя, не. Мойо ше шицки у церкви винчали,

кельо нас ёст, до скорей три роки сом ишла віше на свадзби и шицки ше у церкви винчали и кед є поліцайски инспектор и вон ше винчал у церкви. Як шицки людзе, знаш, попри людзох, знаш?

Нігда ми внедзелю не робели, ані мой бачи, ані тераз вон до вініци не ідзе. Нігда, внедзелю. До церкви нігда не ходзи, тераз уж ані не може, бо з палічку ходзи на превиване, але попол на найлон. А я до церкви моей. Але, вон нігда не критиковал церкву. Ходзел до нас паноцец и пошвецыц, іще и Натки и Міры, бо Міра вона кресцена у нашай церкви. Я була катоначка, война була, та ше Натка народзела у Керестуре, а вецка ше и винчала у Керестуре у церкви, а вецка Міра, не мушело ей ніч требаць, бо ей родичи винчани у Керестуре, та Міра грекокатоликиня. Тераз до влоні плацела и паноца. И Станко дочека паноца и Міле дочека паноца, а тераз сом ю віписала. Ша цоже будзе? Дзеци ей ту кресцени, у церквочки тей ту православней... вона заправо ані не Русинка кед ей оцец не Руснак, не? Цоже будзе? Не будзе озда на два места плацциц? Не?

Чо робице у шлебодним чаше?

– Мам навішиване. Та то не треба мац тельо вельо у обісцу, койцо! А цо да му робиш? Думаш же будзеши навіки жиц, а то не треба, знаш?

Наварим и на пияц ідзем. Телевізор патрим. Тельо реклами, нагей, не? Од гевтей недзелі указую фильм и полак реклами и тото дакус цо укажу, та то све ништа. Па чекаш же будзе лепше цошка, а ніч. Од-віше вельо голотині и програм баш и не маме. Празніну нам даваю. Англоамерицкі філми да нет та би зме ані філми не мали. Тоти на-шо ніяки. И саставени су ніяки. Ніяки. То мнє ніч. Чекаш да патриш дацо, та не знаш ані края, ані штредок, ніяке. Не ма ніяку мустру. И тото цо ту "Закопано благо", га и то ніч. А тото цо тераз було на телевізії «Стретнуца» од штвартку, то Латяк бешедовал по сербски за нас Руснацох цо ше селёли. Барз було крашнє. То барз крашнє. И як іще и гварел же Руснаци сами себе церкви оправяю! Шицко сом слухала. Ага, барз, за похвалу.

Квеца любім, але не маме ми ту дзе. Відзіш, тото ми було барз красне по горе до лампи було. Кед сом их вонка вінёсла та опадло дораз. А не треба ми то ані вельо. Відзіш тото, ніа, ледво гу себе пришло, на муре. Барз любім квеца. Я не любім намештай. Любім, але не патим од того. Я барз любім двор красиви. А ми ту мали цесни двор, та ми ту черепи, та незакончена нам хижка, тото подкрове не закончене, тераз барз вельо шицко кошта, та не можем майстра во-

лац, кед ци нє зна кельо да ци вежнє. Жец Миле то люби. Вон так себе и лозу направи и шицко, ал€ дармо, нє можеш ти тоти черепи виняц кед зме то отадз зняли, нє можеш ти то розбиц. Можебуц нам то будзе требац! Пол хижки старей нам остало незакрите, нагей, зоз старим черепом, бо зме думали, ал€ як же можеш кед то вельо барз тераз кошта. Тераз ми нє маме. Теди кед зме могли нє дали нам, бо у тим краю нє дали оправяц. А тераз нє маме. Нёт. Гоч би и дали, та нє маме. Шицко то за марки тераз. Мали зме тельо, ћо зме виплацели болницу, та!

И политику я любим. Ми на пол пиятей рано віше слухаме политику. Глас Америке и тото шицко, та ми нє треба цали дзень вести слухац кед сом нє дома. И то зnam же то правда, а нє ту койцо ћо нациганя. Я барз любим политику. И розумим политику. Га, ми гуториме и ћо добре и ћо не добре. Дабоме же нє добре. Знаме хто добри. Дармо, то у нас ше слуха. Нє гуторим я нїгда нїч на пияцу. Там ше нє будзем нї з ким спричкац.

Ходзим на пияц. Доби€м сто пейдзешат динари. Кед нє доби€м, я нє можем потрошиц. На польо нїгда. Мой бачи ходзи. На пияц, гей. И нєшкa сом була. И наутре пойдзем. Бачи принеше, а я предавам. И кед ми було добре, кед сом була здрава, я дас дзешец роки нє була у винїци. Вон набере, принеше а я идзем на пияц. Маме за обисце и за нас, та. Мала сом нєшкa осем пушлета цибульки, шалати у двух гайбочкох, ротквици и мала сом кус черешнї, дас килу и пол, бо сом дас килу им дала. Баш им нє дам шицко, вони би по€дли, ал€ мушим дацо и предац. Нє ходзела сом два тижнї, швета були, та ми хиби. Добила сом езер двасто дванац динари. Порез на цалу хижу. А езер пейцсто нє мам полак пензий. Одкеди ми вжали та мам езер тристо и нє знам кельо, та ћо ми од пензий остало? А два езри нам ище за газ требало, пол мешаца, езер динари, и комуналию сом тераз дала седмосто... та три езри и двасто динари трошка сом того мешаца мала.

А у живоце сце були здрави?

– Нє була сом хорйовита, ал€ сом понастрадовала вельо раз. Мира кед ше народзела та ми пукло шлепе черево. Я нє идзем до дохтора, аж кед умерам, знат? Лёдво сом ше вицагла, а вецка сом мала як-ишик полип, та сом була три мешацы, а вец сом мала ишияс, та сом була пейц тижнї у болници и тераз сом два тижнї була. Тераз сом найвецей плацела. Три и пол езри марки сом мушела плацц приватно кед ме нє прияли до державней болници, Два раз сом напад добила, та ме нє прияли. Мала сом каменъча у жовчовым каналу. Да сом мала у

жовчу та мож оперисац, ал€ у каналу. Ту сом була на приватно ше сликовац, та сом знала же ше спущел у каналу. Штири годзини ме оперисали. Ал€, знаже драго, кед сто дзешец езри динари, л€бо три и пол езри марки, л€бо штири роки сом на пияц ишла за тото, л€бо рок и пол пензию Ѹо доби€м. То тельо. То барз вельо. Ал€ ме спасли, знаш?

А мой бачи н€ гутори ніч. Вон ше нігда анї н€ поносу€. Знаже же го болї кед ма два рани на ноги, кожди други дзень идзе на превиян€. Ал€ нігда н€ ходзел до дохтора, та ше запущел, та. Да ходзел, та би анї до того н€ дошпол. Н€ ма анї цукер, н€ ма анї притисак. Вше є у винїци, а я и любим кед є у винїци. Я волім кед сом сама. Га так сом навикла, та. Вечар принеше, вечераме, та вецка му гварим такой: – Ты л€гнї, одмор ше, я такой поробим тото за пияц.

Як сце запаметали тот Милошевичов період?

– Шааа, н€ любела сом го. Першie и першie, кед було, першie зме примецели же є не добри бо у Вршцу, чи у Белей Цркви, поздравел нас так як Гітлер. Ето, я паметам и н€шка, най дахто гутори же н€, ми то видзели. А вецка зме були у винїци та наш сушед, потпуковника маме у винїци, мали там радио, та зме вец були слухац, та нам сцел забраніц Руске слово, а вецка нам го дали кед доказали же 250 роки ми ту жи€ме, та вец нам дали. Та вец од теди нігда зме го н€ любели. Його политику зме не любели. Ал€ зме чутели. Цоже... н€ можеш ше бунїц. Яка власц, так мушки робиц. А и тераз баш вельо ёст Ѹо би виправиц требало, ал€ озда л€м раз будзе л€пше.

Тоти н€ можу, нонагей, н€? Н€ можу! Я думам же шицки зато за нїх, Н€? Видзиш кед так барз критикую того Дїндїча! Мн€ ше видзи, нам ше видзи же ходзи, ходзи впадзи, аж ошивел.

Ша н€ же думам же будзе л€пше. Вони н€ добре поробели. Нацо же вони такой стару штедню врацаю. Най врацаю док будземе мац. Кед держава була служна най держава вец враци док будзе мац, а н€ тераз и стару штедню. Тераз вони досц н€ маю, та тераз критикую бо знаю же трінац днї н€ робели, же зме швецели шицки тоти швета, а тераз буду критиковац кед доби€ме мен€й. Н€ можеме кед н€ уплацу€ ше, н€? Я так думам. Н€ требали впадзи давац такой. А н€, чак и Дафінову ту почали. Дзе же даю кед нєт. Одкадз? Вше мен€й людзе робя. Я так думам, нагей, н€?

Як сце дожили бомбардоване?

– Яааай... и тераз ми на паноца криво. Кед бомбардовали од марта, ту зме ше тресли шицки, но... Я пойдзем раз на Илий, другого августа,

до церкви. Уж нє бомбардовали. А ми нє були при мосце анї видзиц, анї скелу анї нїч. Кед пойдзем, нїкого нє познам, людзе иду, писок шицок вигажени таки... виробени же аж, но! И кед раз я осетим ветеринарового Владу, єдиного, зоз нїм идзем, вон идзе на роботу. И пойдземе, же на скелу, а вон знал же скела полна же нє може исц и вежнє вон ёден чамец узки и ище ёден його пайташ и понагляме, я за нїм, и положи ме шедзиц. Гвари: – Тетка Амала, само на средину седите! Шеднеме ми, та на моторни плациме, пойдземе... Знаш, кед я пойдзем до церкви, там шестра Йосафата зоз Керестура, барз ми добри, та сом гу ней пошла, а паноцец пришол та ей гвари же да да цошка комушник там. Нїт ше питал: – Як сце, Амало? Ша, вон ту нїкого нє познал, я го водзела кед пошвецал. И віше ми так гуторел кед дагдзе зме путовали же: – Амало, гайде шпивайце! А єдна Дюрдьовска ми гвари: – Добре, хторого року сце родзени, кед мнє віше гвари нино, а вам Амало! А я ей гварим: – Нач сце ше так угоели? Та зме ше и нашмейли. Но, и так віше ми ше питал кед дакого нє познал: – Хтора тата цо у таким калапчку була? А я то му віше потолковала, знаш? А вон ше гу мнє анї нє озвал! Ми тельо прецерпели, кед зме бомбардовани, а вон да ше ми питал: – Як сце то поднёсли? И тераз, шицким давал древа, нам до Петроварадину нє да, бо нє даю за Дунай древа, а як же придзе по тото... ша я седемсто двацец динари плацела и того року руковину, а вон нам нєда древа, бо зме за Дунайом. Нє сцем ше я замериц з паноцом. Нє крашнє. Було би ми лёгчайше да ше ми озвал же як зме прежили тото шицко. Анї ше нє озвал, нїч. Ша ми ту ше тресли шицки, шицко ше з нами тресло, нонагей? Ша знаже зме у страху жили. Дакус сом мала марки, та сом коло себе положела, та скривала, кед першираз бомбардовали, а вецка зме дома спали. Нашо подрум попораєли, дзеци ше радовали, малючки були, дома спали... Я нє идзем, мнє барз страшно. Ми маме под двома хижами подрум. Мнє ше видзело же я там нїгда нє можем дихац. Я ше бала. Ми посцелєли посцелі и ту зме спали. Дома. Як треба, знаш, нє ишли зме нїгдзе.

Хтори ключни период у вашым живоце?

– Ша кед зме пришли з валалу до граду. Мой бачи гварел, же зме теди мали до Австралиі пойсц, як други цо теди одходзели, бо зме и так ту нїкого нє познали. Прилапели нас ту ветеринарово, Згомбово. Такой зме ше упознали з німа та зме и тераз добри. Я любім дружтво. Вельо. Га, ми ше ту сходзели, Згомбова ветеринарка и Штайнерова, ёй муж бул судия, вона була учителька, и ту єдна на спрату, Марія, и вона була директорка школи "Соня Марінкович" и ту єдна млада

Аранка. Так зме танцвали кед Милошевич спаднул! Млада є, але барз мудра жена и барз шаліва. Не робела мешац у свилари та шицки: – Дзе ши, Аранка? Дораз нёвесело кед є нё там, знаш? Так ю барз шицки любімсі, віше до ней шицки бежімсі. Ту Ружица мі барз добра, па Марта, и Марія. До Марії нё ходзім, дараз ше видзімсі, але нё дружим ше як Босанка. На кафу нё ідземе. Нё. Ша то вони цалком іншак маю як мі, нё? Псую, лаю. Тоти жени школовани, анё ёдна нё псує.

Нё дружим ше мі, баржай так... Кед ѹм Велька ноц та я пойдзем до ніх, а вец кед нам, та я однешем и вайца и шунки и колача. А Аранка так исто, а Аранкову сом кризмала малу, та мі як кумово знаш, вец и на вечеру зме до ніх ходзели, лебо на полудзенок нас волаю, на шваста. И вони до нас, знаш? Нё смета нам же ёдна Сербкіня, ёдна Рускіня. Ту ёдна ше мі питала: – Ви припадате овой цркви? Ту, тей малей. А то ѹх одпад. Вони то знаюю. То нё наша служба. Нё наша вира. То старокатоличка црква хтора ше од ніх одципела. Та чорт нам нё припада. Ми маме нашу церкву. И нігда нё любім туту жену. Знаш? Бежім од ней. Ето, така є. А тоти Горвати ту барз добры людзе. Добры зме барз. Барз ше и боя, знаш, вони ту ніч нё маю.

До Дюрдьова ідзем даскелью раз до рока. На Петриков гроб ідземе, вони по нас приду та вец ідземе, а тераз зме нё були, анё того року. Влоні зме були. Кеди по нас приду, цо я знам? Идземе до Петрикового оца и мацери. То бачиков брат. Мам два шестриніцы. Я мала ёдну приятеліцу цо зме ведно робели, нараз зме пришли зоз Дюрдьова и вініци зме мали ведно, Такачова Фебра. Була Гніпова. Вона пришла, вона нё любела же пошла. Дзеци нё мала. Спреведли ю шицки, та айд... купела там красну хижу, а свою у Петроварадину добре предала за сто езри марки, туту цо тераз Кінез повалял и направел себе. Добру хижу купела у Дюрдьова, а іще пензію мала добру, але ше похорела и умарла тераз у фебруару. Алё, любела ту присц. По штири дні була у мнє. Любела и я ю барз.

Вона мі нё пайташка, бо я нё з Дюрдьова, але барз зме були добри. Як шестри зме жили. Ягод да мі шестра була, так сом ю любела.

Здогадли бісце ше цо вам було найгорше у живоце?

– Га война, нонагей, нё? Кед сама сом осталася, не знаш дзе ци муж, але то прешло шицко, бо сом була млада. Барз так почежкосци сом нё мала да сом була барз худобна, хижу зме такой мали нашу, нё жедлярела сом, же сом ше селела. А кеди год мі требало помогнуц... ша до мацери сом пошла, та сом була при мацери.

А найщешлівши хвильки?

– Не була сом така барз шешліва. Баш кед сом ше одала, була во́йна, та не таке то барз було, кед ти не познаш того легіння, нє? Так ше одавали дзивчата, нонагей, нє? Га, и родзене дзецеох. Радовала сом ше. Пелюхи я шицкі зоз вулом обгеклала, пелюшки були зоз билих гачох діда, того богатого цо зме мали. Барз сом мала красни пелюшкі, шицко сом мала, віше сом зато шицко мала красне. Нє таке гоч цо. Аней сом нігда не любела гоч цо. Я ані тераз, стара сом, та не сцем ципелу гоч яку. Таку як чамец. Лебо мантіл. Нє! Я ше барз любела облекац. Я мам осем капути. Я на тото полажем. Тото любим.

Я як жена, я ше барз фришко уклопим вшадзи. Мне познаю шицкі. Шицкі ме любя и я их... Мне моя дохторка була патриц... нє волали зме ю, кед сом пришла з болница. И була ми медицинска шестра дац од грипи инекцио. И ю зме нє волали. Уж ішла до пензій. И патронажна ме була два раз обисц. И віше гу мне шицкі, та, я мойому бачикови гварим: – Однеш им кафи! А вон нє сце, бо же хторей кед их тельо ест. Я им то приповедам, а вони ше так шмею! Шицкі ме любя! И я их шицких любим. Я им од єдного сира ношела до

банки, и до амбуланти, и до пошти. Шицкі ме познаю. И на пияц ходзим вельо роки и єдней тото дакус дам, тей тото дам, та... Колача кед печем та им однешем и так... шицкі ме познаю.

Я ше знам нашаліц, кед осетим же ме дахто подценює, ал€ сом н€ осетела зато же ме подценює. Ал€ н€ любим тото на пияцу. Висповедам ше, та паноцови гуторим же яки мам грихи. На пияц ходзим та тоти псовки слухам, та цоже иншак мам грихи. Таки цо ше ми кажди дзень деси, та. Ніхто ме н€ вредял. Я н€ упадам, н€ будзем ше мишац. Я пречитам человека. Кед циганї, я го пречитам, я му друге раз н€ верим, знаш? Я ше н€ будзем нї з ким вадзиц, знаш? Н€ мам гнівнїка... Я н€ така же ше гнівам, знаш? Я плачэм, та да слизи утрем та бим ше могла нашмеляц. И н€ мержким нїкого, знаш? Ал€, н€ нервозна сом. Да ми смета дацо. Само добре... Н€ видзим тих людзох цо маю велью вецей одо мн€, ал€ видзим позадку тоти цо маю меней одо мн€, знаш?

Ал€, я мой живот иншак задумовала! Я задумовала же будзем мац велью дзеци и же з єдного на другого, тому ушием, та облечем, а з того тому и да шицки буду весели и да шицки шпиваю. Медзитим, моёй дзеци не шпиваю, анї єдно, анї велью н€ бешедую и н€ таки су як я. Н€ таки. Зоз тим сом не така задовольна. Волела сом иншаки живот. Волела сом да будзем віше худобна, ал€ да будзем весела, знаш? Так сом задумовала мой живот. А воно иншак випадло.

Ша я касир була у обисцу. Вон кед робел та вон свойо мал динари, а я свойо, мала сом подстанарох, и до банї сом ишла и Натку облекала и до Італиї ишла да ю приберам... А могли зме вецей посцигнуц. Купел и два шприцы на мотор и трактор, шейсц и пол конї, на хторим вон вецей н€ може орац. Могли зме купиц себе авто и таки купиц цо до авта положиц, та зорац, нагей, а н€... а н€ маме дзе то тераз анї положиц кед н€ маме двор, нагей, н€? Тераз тата хижা, н€ можеме ю закончиц, бо и Влада н€ може, вон поправел ту подкровле, шицко ма, ал€ н€ закончене. А вец маме и за паленку печиц и тото шицко, а то тераз нїч вецей н€ треба. Ніч нам тото н€ треба. Лем зздравя ми треба... ал€ н€ така сом задовольна. Я... ал€, добре! Иншак н€ може да будзе, лем... Так прешол живот. Фришко барз прешол живот, знаш? Так як гваря, дзвери отвориш и завреш!

Любица (1925), Раево Село

Приповедайце ми о своім дзесцінстве!

– Народзена сом 25. октября 1925. року у Раевим Селі, а кресцена сом у Брчкім. Я Любица Бадаркова, Сегедийова. Мала сом шестру и брата, старших одо мене. Я була наймладша. Нас оцець охабел, пошол до Французкей. Ми остали з мацеру, дзеци, мене було дас три роки, я була наймладша, а шестра дзешець роки одо мене була старша. А брат, думам же до другей класі ходзел. Були зме подстанаре, бо оцець и хижу и жем предал. Бо, було так же мацер будзе волаць и ми пойдземе шицкі. Мали зме три и пол гольти у Керестуре, келью мац добила, бо вона Джуджарова. Оцець думал же там зароби пенеж, озда, та вецка док там зароби придзе назад, та ту вецей жеми купи, та буду вецей мац. Вон робел як биреш.

Там у Раевим Селі було барз чежко, келью я чула од старших, бо я була мала. Та шестра и брат кравичували, и овци, и робели жем. Не паметам ніч таке вельке, лем же робели и тото же там якаш рика була и же кед пришла вода та нам шицко виляло, та не було ніч. Тото паметам, бо зме сцекали. Крави зме гоняли, бо би их вода однесьла. Кед зме ше врацели зоз Раевого Села до Керестура, уж сом почала до школы ходзіць. До першай класі.

Шестра уж була за одай и одала ше млада. Бо ше теди млади одавали. На шеснац, седемнац, осемнац не верим же мала.

Оцец, кельо заробел, вец пришол назад до Керестура, и дас о три роки, лёбо як, пошол до Французкей. Спреведол мацер, та попредал. Вона, гат, думала же то будзе добре. А ми дзеци ше не розумели, гоч були вони двойо старши. А кед ше шестра одала, та вон ей вец и послал там зоз Французкей пенежи, не знам кельо, а я ишла на пошту зоз мацеру та сом ше радовала же оцец нам послал пенежи.

А чежки нам живот бул барз, бо зме тройо жили зоз мацеру, а мац робела кельо могла. Худобни зме були та, и тераз сом худобна. Зоз надніци сом жила од малючка. Було ми дванац роки кед мац одберала и я, а мац ме сановала та ми не дала да вяжем на хрибце порвисла, та я лем одберала, а мац вше того на хрибце мала, и на себе, и место мнє. Кед сом була уж у штернастим, штернац косаче и ми штернац жени, а ми три дзивчата були, ходзели зме на надніцу, та сом ишла за машину, цо жито тлачи. Шицко сом робела, а вецка сом и служела.

Оцец послал мацери слику, дзешка є при мнє, же то його карчма и вон газда там и насликовани шицки. У медювремену вон ше там оженел зоз Полякиню. И там мам и шестру. Слику послала гевта, алє лем моей шестри, бо вон за мнє и за брата не гуторел же нас ма, лем же ма Макрену, як найстаршу дзивку, а вецей дзеци же не мал. Но, та вона вше писала моей шестри, и слики посыала, и тераз ми тоти писма ту. Я сцела гледац тоту мою шестру по оцови, алє tota ту шестра не сцела, та то так остало. Не гледала сом, та. Дзе є и цо є, не знам ніч. Вона така як мой син Яким. Якимови тераз 54 роки, а вона була дас три роки од нього младша.

У Керестуре сом почала до школи ходзіц, алє сом лем штири роки ходзела бо сом вец мушела служиц. Школьярка сом була добра, алє сом мушела робиц. Дзешец роки сом мала, та сом дзеци чувала. Тоти цо робели, та дзеци не мали дзе, та вецка я дзеци чувала вше, док сом не виросла, не знам до келіх рокох, а вецка кед дванац роки сом мала, та гварим, пошла сом и за машину сом ходзела, и була сом за косачами, и копала. Тото можем повесц, кед зме пошли цвіклу копац, а я була мала, та ми шестра складала груди, та сом ставала на груди да будзем дакус висща, та тот цо ходзел „тота и тота”, да приме, а я на тих грудох стоїм, та гварел же „може и тота”, а шестра вецка и мой шори, помогала ми, та сом вецка ведно зоз ню по два шори. Вона вше три шори, а я ёден, бо сом ище не була така способна, кед зме плєли тоту цвіклу. А вец вешені винімац и рубац, и вец за машину сом ходзела, теди тлачарки були. Трешки були, та зме спони давали, та при плєви зме були, та знаш як ше робело при машини...

Не бавели ше ми ніяк. Такой до роботи. Я не знам бависко за дзеци. Я лем знам тото цо сом робела. Кед сом своїм дзецом, своїм праунуком пріповедала же тото сом робела и гевто, та вони то не знаю, вони не веря же то може так да ше роби.

Як сце ше дзивчели?

– Почала сом кед ми було дас штернац, чи петнац роки, а кед ми було дзеветнац, та сом ше одала. Ходзели зме до газдині, па вецка зме ходзели, кед на недзелю, на ігранке. Теды легінє кричали: – Най приідзе танцовац тата и тата. А ми вецка ишли, бо гат, цоже, кед на нас кричали же Любица, лёбо гат Марйо, лёбо уж хторей як. Хтори зоз хтору сцел танцовац, та кричали. Не пришол же: – Гібай танцовац! Алё кричал, а ми вецка важни ишли танцовац.

Видзело ше по шматох хтори славни дзивки. По богатству, по капиталу ше ценело. Було случаі же була красна дзивка, та за богатого ше одала, алё чежко. Я не паметам же да ёдна дзивка мала дзецко. Не. Паметам же ёдна ше сцела одац за худобного и на остатку ше и одала, алё не сцели ю длugo родичи. Одрекли ше од неёй, бо ше вона одала. Ані свадзбу ёй не правели.

Теды наша ношня драга була. Дацо ми дала шестра, дацо гевта цо гварим же ми була шестриніца та ше одала, а дацо я себе купела. Я ше познала од богатих. Я була худобна,

та сом була як худобна. Я не могла буц така як богати. Єдней дзивки требало робиц скоро тидзень на надніци же би ше облекла так як треба. Ми на себе мали штири, пейц сукні широки, та тоти чипки. Кед сом ше уж почала ношиц як дзивка, вец требало тото шицко. То було драге.

Яки бул ваш малженски живот?

– Красне ми було ёдно. Кед сом ше сцела одац, но та сом ше сцела одац до Коцура. Но та сом пошла до Коцура, та сом там легиня нашла, та. У Коцуру мам велью родзини, па сом ходзела на Кирбай до Коцура, моя шестриніца ше и одала до Коцура, на свадзби зме були ёй там. Та так на той свадзби якощ, нє знам анї як, сом ше зоз нім упознала... Га, вон зо мну танцовал у карчми, а я, цоже, я ше цешела, бо цо думаш я мам легиня з Коцура, нє з Керестура. И вон ше сцел зо мну оженіц, але оцец його, теди були родичи дакущичко иншаки, нє дал бо ше вон школовал, та док нє положи школу, та ше нє може оженіц. Но, та вецка мнє мой, цо ми познейше постал муж, пришол питац. Його мац пришла питац ме. Моя мац лежала у посцелі, барз була хора, та плакала и барз ме модлела да ше одам, да нє останем сама, без мацери. Я вец мацер сановала, та сом ше одала. Млада сом ше одала.

И вецка кед уж була, гат, свадзба, а Юлин, гевтот мой легинь, пришол до нас, да ме випровадзи, да пове... Та на облак дуркал, а мац лежала у посцелі, а я на облак же хто то, а вон гвари: – Юлин! Можем войсц нука? А покойни Яким, як мой муж го поволал най войдзе! Пришол вон нука, та там бешедовал, гвари: – Не думай же сом пришол одгвариц ю, ви ше мушице побрац, бо ше любице и ми ше любели, але тераз нє, бо родичи ми нє даю да ше женім док нє положим школу.

А свадзба була дома, нє шмелю ше длugo вечар швициц. Бо була война, та така. Ніяка. Так, але гат, була сом млада.

Нічого нє було. Кромпльовей юшки зме варели, и на сухо зоз кромплями. Нє було там меса, нє було там колачи, торти. Так, рейтеші, лёбо на кисле, киснуте. На квасу. Лём внедзелю, кед зме наварели, кед зме зарезали даяке курче, живину даяку, и вецка кед зме направели даяки колачи, киснуты даяки, то була вец госцина, були и колачи и юха, и меса, и маchanки, и гат шицко. А кед през тидзень, кеди цо. А кед на полю, та сланіни сом нє сцела бо була ніяка, а я себе до шольки лём усипала цукру и води, та сом мачала до води хлеб. И копац. Лёбо одберац, гей.

Зоз тим моім чловеком зме ше складали, лём, барз мало сом з нім жила. А зложели зме ше шицки, бо то худобство, та зме у ёдней хижі шицки були, я и його шестра предли, на кудзелі, а швекра ткала, а стара баба, на шпуляру цивки мотала, а стари дідо метли правел. Там, шицки зме мали места у такей хижі як тата хижка моя, шицки зме там робели. Анї зме ше нє вадзели, то таке було. То ми знали же то так треба. То данашня омладина би таке нє робела. Обашка зме спали. У жимней хижки, баба стара нам перину зограла, бо гат уж треба да ідземе спац, но та вецка так. Тото так було: млада баба и дідо у хижі спали, а стара баба и дідо у приклече, бо

так ше волало, а ми спали у предней хижі, бо гат, шицки на громади були там. А Магда зоз оцом и мацеру, досц були стари, бо вона мала двойо дзеци, Любу, дас три мешаши предо мну и Владу. Старши уж бул. Но та тройо дзеци. Вони ходзели на польо, а ми тоти тройо дзеци, мали. Гевта, як його шестра, и ей муж погинул, та вецка ми два ғдовици, зоз троїма дзецими. Га вецка, знаш як, кед двойо мали, а друге кущичко старше, а вецка требало их з вечера дочекац, лёбо з полудзенком, та ёдна мушела варіц, друга мушела зоз тима троїма дзецими...

А кед ше уж познейшэ моей шестри дзивка одавала, ані сом нє знала же Юлин, гевта моя перша любов, шофер, же вон треба да нас до Коцура однеше. Я була свашка, бо сом шпивала. А уж сом була одата за Малацку, за другого человека сом ше одала, а вон гвари: – Га слухай, того шофера треба да дахто накарми! А я вишла горе до Мироня, дзе була Мироньова карчма, та гат я нє кричим, алє крашнє ше питам: – Дзе тот шофер цо треба да нас ноши до Коцура? А вон гвари же то вон. Я на нъго патрим, дакущичко сом ше и збунела, чи то вон, чи нє, бо длugo сом го нє видзела. А вон ше шмейл. Яй, реку, наопако, кельо роки зме ше нє видзели, на кельо роки зме ше стретли. Но, кед зме ишли през Коцур, та волал свою жену, же най видзи же хто то. А я ше так збунела, не знала сом там на свадзби шпивац. Нє знам яка то була шпиванка, „Пришли зме ту новым роду”, а я далей нє знала, та сом вецка на Малацку, моего мужа попатрела, а вон видзел же я збунета, при мнє тота друга свашка ше збунела, та вецка Малацко, мой муж, почал шпивац, а ми за нім. То було шмишне же як сом забула. Озда сом роздумовала о тим же як зме ше стретли...

А так зме робели, бо сом и ткала, и предла. А кед сом после свадзби, моя швекра надумала же будземе ткац. А знаш як ше то: вона наберала, та тоти пальцы тримала, а я треба тоту нітку да ей дам. А я заспала. А вона чека. Я вецка ше таргла та сом ей дала. Кед раз, а вона гвари: – Нє будземе тераз тово, на рано, лёбо напоютре. Нє будземе тераз. А мой муж пришол, та гвари же дзе зме тераз надумали да робиме? А вона зна же треба ткац, а нє думала же я такой после свадзби будзем дримац. Предли зме. Га, ткали зме, до Нового року тово, а вец зме такой после Нового року, такой зме ткали. И вецка швекра, такой на пияц ношела, такой предавала, то ше так робело теди. А тово сом нє.

У конопи сом нє була, нє пущели ме до води. Вони то робели, лем мнє нє пущели до води, лем ме пущели кед зме тарли. До долінох ме нє сцели пущиц, нігда.

Я осталася трудна, а вон пошол до войни. Кед сом ше породзела, та сом ше чежко породзела, Магда була зо мну, та ше я озда злекла, лёбо цо я знам

цо. Та и вона ме злекла, бо гварела: – Яй, як ци, як ци? А я нє знала, бо то дараз жени нє знали же яке то породзене, та сом ше злекла, же тераз цо будзе зо мну. Алє, гат, породзела сом ше добре. А ище цо, муж кед ишол до войни, та зме пошли их випровадзиц до Бездану. А я уж була при концу та швекор сцел да идзем з німа, вшадзи ме цагали зоз собу, бо чи ме любели чи нє нам цо, та я пошла там. Вечар зме сцигли, а вецка рано вони пошли прейг Дунаву до войни, а ми пришли назад. А диждж падал, та лядовица була, та дідо коньови мехи на ноги завязал бо ше шлізкал, да може исц. А я на кочу шедзела, бо сом уж трудна була, а вони ишли пешо. А мнє нє дали да идзем пешо. Та сом вецка породзела того. Бабицу волали, алє таку обичну бабицу, жену цо ходзела, та вона пришла, та ме породзела, та добре ме породзела, лєм ме дакус випляскала, зато бо сом нє могла да дам силу, а я ше злекла, та сом шицка ше зацагла, укочела, а вона ме випляскала, а кед сом го породзела, та ме ище раз плясла же и нешкана паметам, бо вон бул белави. Знаш, зато же сом го давела... А вона ме ище и випляскала, аж и тераз паметам, аж сом плакала. А я нє видзела же яки вон. Вецка, кед уж було шицко у шоре, а вона гвари: – Зато же могол ци такой умрец. Гей.

Штвартого мая, 1945. року сом родзела сина, а дзевятого ми муж погинул у войни. Я осталася гдoviца зоз штиридньовим дзецком. Як положніца сом була у швекри. Паску ми принесли, та пошли. Я заспала, при синови, при бебі... Кед пришол на дзвери, а я ше му зрадовала: – Яй пришол ши, а я ци сина зродзела и твойо сом му меню дала. А вон, Любко ме волал, гвари: – Га видзим я, Любко, видзим, алє я нє можем гу тебе пойсц бо, навше зме роздвосни. А я ше у тим таргла зоз сна и почала сом плакац. Вон озда теди баш погинул, душу випущел. А сушеди нашей гварели же най ме придзе вецей раз опатриц бо вони шицки пошли до церкви. Я сушеди теди гварим: – Яким ми погинул у войни, зато плачем. Пришли вони зоз церкви, вона их дочекала на драже и гвари им же гевта там плаче, волайце ей мацер, бо ше похори. Праве ше породзела, а вона плаче бо погинул. И у тим мац пришла, шицки ше збунёли... И погинул, наисце. Точно було так. Дас о два-три тижні добили зме зоз войски... команди, гей, же теди и теди погинул.

И вецка сом була по ньго, я и його шестра, и його оцец у... нє нам дзе, там дзе погинул, у теметове були похованы їх седемцме у єдним гробе. Но, та зме гроб отворели. Я була якашик, нє же да ше правим, алє шлебодна, я и Фема, як його шестра, та зме вошли до гроба. Но, а познали зме же хтори, бо гробар мал його шмати, теди ношели панталони тоти широки бридж, а енглійска блузна. Гробар мал тоти шмати, бо же му команда дозволела же да може зблечиц кого хова. Но та зме видзели их, и вон гварел же тот там

и там поховани. Але то були лем дески положени по ніх, та требало єдного преложиц, а гевтого да вежнєме. А ми кед гевтого дзвигли, то було страшне, але чом ме волали таку младу, я нє знам, а я була вшадзи така шлєбодна, знаш, та кед рука му одпадла, вецка зме вишли зоз гроба, та там и остал. Та зме дали же да нароби крижик, да положи, та чи положел, чи нє, нїгда зме вецей нє були, та прешло та... Нє могли зме витримац да попрекладаме тоти, та да косци ше там порозпадую. Знаш яки бул, таки бул ягод кед биліме, вапно кед загашиш, биле, биле, биле... Та кед одпадла рука, то нє мож повесці... Бо, вешеній пошол, на яр погинул, а ми вецка другу ешень пошли по ньго. Бо, теди дали нє зоз древа, але зоз пластики труну. Но та зме зоз тоту труну пошли, аж там на австрійской граніци. Та зме пошли там гу теметове и указал нам гат, там стварно були поховани. Але вецка так ми гуторели, а чи так було чи нє, тото нє знам, тоти людзе цо нас одведли на теметов, же тот Варгов, мой муж, сцекол, бо то дзевятого мая було уж мир, а вони ше побунели, та єдни на других штреляли, бо нє знали цо, та вон сцекол до тих людзох. И у тим пошол там іх командир, цо у войски, па гвари: – Цо ти ту робиш: – Га, гвари, скрил сом ше, бо зме ше побунели єдни на других. А тоти людзе ше бали, та им дали и вина пиц. Варга, як мой муж, нє сцел пиц, а гевтот ше напил. Вони мали двойнята, два дзивки, та єдну же да му Варга однеше до команди. А вон гвари же нє однеше, та ше на тим вадзели и командир, на ніх пушку, та вона мушела пойсц. Людзе ше збунели и плакали. Вецка вони двойо тамаль пошли, же до команди, гат, и вон идзе за німа... И кед пошли, указовали нам же дзе пошли, там чули же штреля. И кед вони вибегли вонка, командир до руки бул ранети, та трезби их прешол. А кед там вошли, іх дзивка була мертвa, а мой муж бул до глави ранети. Ище бул живи кед вони пошли. Но та, командир дал слики и тото цо мал, та вони од нього вжали. И вецка зберали тих цо погинули, та нє дали тим людзом поховац, бо вони сцели го поховац зоз свою дзивку, але нє дали. Войска нє дала. Такой го однєсли, на теметов го поховали. Три-штири гроби, там бул поховани, а тоти слики и тото цо мал при себе, тото нам дали такой кед зме там пошли. Та ше ми питали, бо на єдней слики пейцме, и тераз мам таки яки бул, нє знам чи є при дзивки, же чи я наисце знам же хто вон, а я познала та реку же: – Тот! Познала сом, та сом указала же тот. Та гварели же гей, же тот зоз іх дзивку погинул, же вона була мертвa, а вон дас три годзини ище жил док пришла войска. Остатнього дня войни погинул.

Була сом рок у швекри, а вец цо я там будзем, пошла сом до мацери. Мац осталася з дзецком, а я пошла на роботу, кеди дзе, бо зме були худобни. По надніцох. Нє могла сом индзей, бо сом нє була школована.

Дас о три роки, дзецку було три и пол, штири роки, сом ше ознова одала. Вон зоз Дюрдьова. Упознали зме ше кед була двасторочніца як нашо Руснаци пришли зоз України. Но та, вон бул там, бул у войски, та пришол ягод госц. А ми були шицки поприберані у фитюлох, млади жени, шейдзешат штири гдовици цо у войски им мужове погинули. Но та нас вец шицких позберали, та зме ше поприберили, та зме танцвали. Но, та там вон бул. Вец кед ишол дому, та я ишла коло автобуса. Та вец пришол гу мнє, та раз бешедовал, та други раз, пришол до Керестура, та зоз шестриніцу ишол, та сом го стретла и так ані я не знам же як.

Першому чловекові сом двоєла, а и другому сом даскелью роки, а вецка сом зруцела и фитюлу и вецка сом була иншака. А кед сом у таких сукњох вишла на драгу та сом сcekла назад нука, бо сом думала же сом гола. Штерацец пейц, пейдзешат роки сом мала теди кед сом зруцела широки сукні у Дюрдьове, гей. У Дюрдьове сом віше була у фитюли и широких сукњох. Красна наша ношня, алє...компликована.

Одала сом ше та сом дзивче нашла, хлапца сом одведла, алє дзивче сом з нім мала. Та сом трояки дзеци ховала... Його жена умарла. Мал оца и мацер. Та зме були заведено, а вецка зме купели хижу, па зме були обашка.

Добре зме ше складали шеснац, седемнац роки, алє вецка пошол до за други, та ше префраєрел. Префраєрел ше, бо там бул зоз дзивчатами, на придаваню грашку. У Дюрдьове ше грашку вельо садзело, та и мехи, и ладички за прадичи, и швині вон примал, а женох було вшеліяких. Та кед сцела вецей мехи, лебо ладички, та тото, та гевто, та ше префраєрел, та шицки були добри, лем я не. Та вецка пришло до того же ше я мушела розисц. И вец зме ше розишли.

И як розидзена, цо сце робели?

— Такой сом ту, у Новим Саду, перше була служніца, дзивче чувала дзешец роки, тельо сом була и приявена. А вецка сом им уж вецей не требала, бо вецка дзивче виросло, осму класу завершела. Та сом вецка ше запошлела у єдним предузечу, як спремачица, кондзеларій сом робела. Не вельо сом, лем седемнац роки сом мала радного стажу. Бо, то уж штерацец пейц роки ми прешло кед сом ше запошлела. Вецка сом була подстанарка, а тото тераз цо мам, то сом вецка єдного діда дворела, цо рака у гарлє мал. Наведли ме, чи придзем, чи не придзем? Но, гат, придзем, та будзем мац кров над главу. Но вецка сом, тоту чежку хороту прешла з нім, и йому и мнє було чежко. Бо то була барз чежка и барз гадна хорота. Шицко зоз нього ишло. Алє гат, кед сом ше прияла, та сом якошик витримала. Мала сом дохторицу, ту, отадз. Кед ишла дому та пришла и мнє видзиц, же як сом и цо сом. Я була барз дотрапена... Алє, штири роки требало витримац.

Тот чловек бул уж стари, вон бул на железнічкай станіці, нє знам цо. Сина мал вон з другу жену, а син пошол до Канади, зоз малим дзецком и жену до ей шестри, и там и бул. А того чловека жена умарла, та вон ше вецка оженел зоз другу, мала тройо дзеци, вецка и вона умарла, а тоти дзеци и тераз ту живи. Винчала сом ше з нім у општини. То державни стан бул. Я го одплацела вецка кед уж вон умар. Його пензию сом вжала, бо моя би була мала.

Були сце здрави?

— Тримало ме здраве, по тераз ме тримало. Ище сом була така, кед сом робела, та вше ме гледали, Рускиню. Бо, у таким предузечу сом була, та кед зме ишли заменіц, кед даєдна пошла на рочни, лєбо на боловане, та вецка од нашей фирмі волали. Та вше волали: — Дайце нам Любіцу, бо тога вредна! А я лем зато же сом Русинка, та робиц научена. А, я кед пошла, та наисце було у шоре, бо так сом научена. Я думала же то вшадзи так треба, та зато ме вецка и тримали у „Нафтагасу”. Там сом робела горе дзе вочняк, седем роки. Га, лепшу плацу сом мала як цо сом гарадичи умивала. Там сом була у кондзеларії та сом поробела, та мир. Вец ми велью лєгчайше було. А уж сом роки мала, та ми уж чежко було. На 45 роки сом ше запошлела, вецка сомчувала дзецко дзешец роки, то пейдзешат штири, та сом вецка шейсц роки там робела. Та скоро шейдзешат роки пришло.

Мушела сом до пензії пойсц, але сом вецка мала добрих людзох цо ми помогли, мала сом Сакача, зоз Дюрьдова дохтор, та ми вон шицко же най идзем там и там и вшадзи ше ми дзвери отверали, та сом шицко добила, та сом добила пензию мою. Та сом вецка тога чловека дворела, та сом добила його пензию, бо була досц векша як моя, бо моя мала.

Не була сом хора так да сом була... Анї у дзвіоцтве. Га теди було, дас о штири роки после того діда сом була шлогирована, лем ми нє пошло на мозог, але дзешка ше ми зачепело, та сом пейц дні була у коми, нє була сом при себе, мертві сом була такповесц, и паноца волали. И вецка ме зоз Каменіци, зоз болниці ме послали назад. Дзеци, Яким и Ганча, вецка нашли єдного дохтора. Мешац и пол сом нє бешедовала, ніч. Шицко сом разумела, але сом ніч нє бешедовала, нє могла сом. А у главі сом мала слова. Шицко сом разумела. И мойо кед ме пришли патриц, хто лем: — Яй, тога Любіца кед остане жива, па, патыце ноги яки, яка є... А вецка пришол єден дохтор, виши дохтор, та єден з єдного боку станул, другі з другого, та ме тово, гевто, випитовали, а я телью ше трудзела да повем, а я лем дас штири раз поведла: — Па я ништа не знам. А сцела сом іншее повесц. Вецка ме ту лапел за плецо, та гвари: — Теткице, тетка, ви чете преживети! И тому другому гварел же тога жена будзе жиц, и бешеда же ми придзе, лем нє зна

кеди. Послали ме до бані, та вецка сом там з єдну професорку, барз добру, спала у хижі, та вец ми гварела: – Кажде пополадню ше будземе учіц як мали дзеци. Я примахла же „добре”. Та вецка віше даяку реченицу сом мушела повесц. Та я ше трудзела и так вец гвари: – Тераз ідземе гу дохторки, але, гвари, ти поведз же драгичка, дохторки. Га я пошла, та гварим же: – Драгичка! И я ей гварим най господя пове од кеди бешедуем и цо зо мну робела, но та вецка вона гуторела же скоро тидзень и пол зо мну бешедовала и я научела. И кед син пришол гу мнє там, а я ше му зрадовала, перше сом думала, у парку сом шедзела, же нє повем му ніч, да нє зна такой же я бешедуем, а вон пришол, а я ше му зрадовала: – Яй, сину мой, пришол ши! А вон гвари: – Мамо, га ви бешедуєце!

Цо вам у живоце було найчежше?

– Тераз ми тото було найчежше же сом ше похорела, кед би сом дакус прэжила, бо то нє длugo тот стан мам, а я ше так похорела, бо сом стара, хора, та. А, у младосци, кед сом ше одала други раз. Зато же вецка то тройо дзеци, и трояки, и швекра, и швекор. И вецка пришло тово цо ци гварим, вон пошол до задруги робиц, та сом побановала, бо у Керестуре хтора остала, та добили хижі, ище од гевтей держави, и добили пензию, а я пензию вец гледала. Кед сом ше розишла зоз тим, вец сом гледала пензию и нашла би сом, Білбія якишик, робел у Ізвршним вечу, та сом до ніх дому пошла, до Нового Саду, але да сом лем скорей шейсц мешаци гледала, та бім добила, але двацет роки прешло, та нє мам право да добиєм тоту покойного пензию. Но та сом почала заш далей робиц, да дойдзэм до даякей пензії. А кед сом дошла, та ме вец наведли ту, бо сом мало добила, та сом себе думала, та хто ме тераз приме за подстанарку у Новим Садзе, кед сом зоз таку малу пензию. Но та сом додворела того человека, та сом вецка одкупела, та мам тераз тово, але мам и роки, и хороту.

Я була уж одата у Малацка, дас двацет три, двацет штири роки сом мала, кед ми ше брат обешел. Нашол жену зоз другим. Наишол на ніх, но та вецка пошол до карчми, шицких часцел и єдному, нє знам чий є, у Керестуре, гварел: – Док умрем, я тей ноци ше обешим, а док ше обешим та моей мацери и моїм шестром поведзце же пре свою жену сом живот свой дал. Бо, нашол ю зоз другим.

Були зме блізки, але кед зме нє були ведно. Вон служел, шестра ше одала перша, та була одата, вецка мала уж дзивку єдну, другу мала глухонему, а я мала першую, та нє були з нами. А вон бул слуга, нє бул дома, а кед пришол та сом ше му зрадовала, так як братови, але гат, пошол служиц, а кед сом дараз пришла, та: – Мамо, бул Владо? Га, гвари же бул! А я при-

шла оддакадз зоз роботи, та ше питам чом ме не чекал, а вона гварела же не могол. Нігда зме ше не вадзели. Та, не мали ми на чим ше вадзиц.

Поведзце ми дацо о дзецах?

– Мам дзивку, вона ма тройо дзеци. И мам синово, двух синох и Тарасову ёдну праунуку. Син ми умар. И Ганчи умарло дзецко. Гей. И то була жалосць, бо дзецко мало три и пол роки кед умарло. А я була уж у Новим Саду кед умарло. Та вони пришли. Пошли першэ зоз ню до Жаблю, кед ше похорела, тата малка. Кед ше врацели, було дас пол дзешатей, а вона почала плацац и гвари: – Мамо, мамо, жимно ми! А ю жима уж тресла. Но та такой ю вжали та пошли, а кед дохторка видзела гевта... А я у Новим Саду бывала, було дас пол ёденастей вноци кед пришли до мене. А сукенки и тата на рукох, а я же: – Цо то тераз? Гат, гевта плакала, гвари: – Наташа нам у болници бо є хора! Но, але вони такой ишли назад, же да видза же цо. Я сцела пойсць, вони не сцели, бо най я будзем ту, бо вони буду бежаць, но та кед добегли до болници, кед дошли, дзецко уж умарте. Випатра же троване, але то нігда не поведли. Першэ думали же у глави, як ше то вола? Але не було тогто. Але, анёй нёшкя я не знам. Можебуц вони знаю, я не знам. Умарло дзецко.

Син кед ми умар, вон бул пред тим два мешацы хори. На початку грипу мал вельку. У Београду бул. До Београду го посылали зато же вон войно лице. Та вон там, и Сенка ше там лічи у Београду, бо є його жена. Га цигурно бул рак, полак плюца му згорело. Бо барз велька операция була, аж до плеца, аж под пазуху, аж до бруха... Тераз то було у маю штири роки. Син ми бул войно лице. Оженел ше з Керестура. Тераз и тата нёввеста хора и то барз. Од Нового року ше лічи. Тераз ма іще два терапії... .

Не дал да го оперую. Велька ноць була, гат пришол, я пошла опатриць го, и ніч сом не гварела, бо я видзела же не будзе ніч зоз нього, вецка сом лем плацала, але сом ше крила. А вон гвари: – Мамо, не плачце, най будзе божия воля! А таки бул як палець.

Га вон вшадзи службовал, а на остатку дас дзешець роки ту, у Новим Саду. На кею мали стан. Ма двух синох. Тот цо оженести, ма ўдно, тераз до першай класі будзе ходзци, Нина сей мене. А гевта унучка умарла. А тот други ше тераз оженел.

А як сце дожили тоти инфлацийни роки?

– А я, цо да сом робела. Знаш цо сом купела? Ёдного сом ту мала Руснака, вон бул у гевтей войни, та му ногу одрезали. Та вецка, я ишла на пияць, та му гварим же идзэм дацо купиць, а вон гвари же да и йому. Идзэм дацо купиць, не знам цо купим! А я пошла, та себе сом купела пейць вайца за

тоту пензию, а йому би сом дас ёденац вайца могла, ал€ сом ше бала, та сом пришла гу ньому, а вон ме на угл€ чека та му гварим же можем ёденац вайца купиц, за тото полак пензii. Гвари: – Га, идз та куп! Та сом зоз нїма назад, та сом купела вец уж не ёденац, ал€ дзевец вайца, од тей истей жени. Та аж и шмишне нам, же, задумай себе, пол пензii пейц вайца. Но, знаже...На седмим спрату бивал. Умар, я була хора, а вон баш теди умар. Та сом не була на хованю.

Га, не знам як сом жила. Якошик сом жила, да повем по правдзе, не знам анї як. Тото цо зме могли, та зме куповали, дацо ми дзивка зоз валалу послала. И так, ёдни другим. Ту, сущеди, дас мешац зме ше, даяк так зме ше якошик, не знам анї як помагали, прежили зме та. Найвецей муки сом мала, та сом даяки погачи загнестла, та, даяке дацо сом... Лепинї. Тото нашо старе, аж и горгелї. А ту ми ше сущеда пита: – Докля ти будзеш тото? Га, науч ме! Та сом ю научела, та вец и вона принесла ми же чи добри: – Га, добри. Не было тото цо треба, та шметанку, та не знам цо, ша я тото цо зме мали и готове. Ша, положим дас пол кили кукуричней муки, шметанку ёдну, посолімє и посладзиме. Вецка положим бундави. Та, нїгда не мерам же кельо. Та направим таки як погачики та упечем. Скорей ше кладло масци. А тераз олею. Ша, дас погар од йогурта. Не кладзем, нїяки прашцок. Нїгда ше не кладло. Я так научела. Га, цо було. Та тото зме ёдли. Було чежко, тераз було чежко. Ше ми видзи же не было так чежко анї кед була гевта война, прешла. Зато же ми були на валале, война не прешла през валал, та зме мали шицко у загради цо нам требало за храну, а тераз зме не могли мац, а з валалу нам не принесли, та цо зме мали, та зме так. Барем я знам як сом тераз.

Барз чежко сом дожила тото бомбардован€, бо сом шицко чула. Гевту сом не чула, лем сом о ней слухала. А тота, ту сом була кед бомбардовали а найбаржей кед звалели радио – телевизию. Бо, кед телевизию бомбардовали, та ме од того кавча одруцело, а я пошла та сом стала ту у удзверйох, та сом чекала, цо тераз будзе? Дзе ше подзеем? А не пошла сом нїгдзе.

Цали час сом була ту. Перше сом сцела пойсц до Ганчи, ал€ вецка мост ёден, па други... Як же свою худобку охабим, а пойдзем там, а ту хто зна цо будзе, як будзе, та вецка сом шедзела. Ганча гвари: – Як сцеце, не знаме вам тераз повесц цо да робице. Та сом вецка шедзела ту, та сом ту була. Знаш цо, тота ту зграда Нафтагазу, тей сом ше найбаржей бала. Думала сом же кед тото трешн€, та и нас шицких... А гевто сом видзела през облаки як нашо ше браня. А знаш же було страшне. Страшне було и готове. А найстрашнейше ми було кед тоту телевизию ту звалели. Анї кед мост та не було таке страшне, гевто ми було найстрашнейше, озда, цо я знам, озда найбаржей бомбардовали, чи цо. Я не знала теди вноци же цо то, аж вецка

сом чула цо бомбардовали. Не бул ту ніхто да це поцеши. Шицки зме були ту, але и пошли, тата моя, и тераз сом зоз ню барз добра, Румунка, тата пошла до Румунії. Цале време були у Румунії.

Як препровадзує час?

— Я найволім геклац и вишивац, вше, од кеди ше знам. Шицко то я навишивала, а унуком кельо сом навишивала, наштрикала! Я тото барз любим, то ми живци змирює, а я вецка охабим свою бригу, руцим за хрибет, геклам, штрикам, кеди цо можем. И тераз я робим, але не так як дакеди. Вше ми придзе дахто, тоти цо зме таки сами. Приповедаме кажде о своєй фамилії, та так, політика нас не интересує тераз. Тераз нам уж, уж нам поверх глави, ми стари уж та да політику водзиме. Барем ми ту.

Вше патрим телевизию. Серій найвецей. Ша, я патрим лем штири! Ша, „Кристину,” не знам гевта як ше вола, и ёдна „Председник”, так ше вола, але не о політики, але баржей о фамелії, о домашніх темох, тоти шпански, шицко. Приповедаме вец з пайташками о тим, бо не кажде ма шицки канали, не шицки єднаки, бо я не мам, стари телевизор, лем осем канали мам, а вони маю по дванац и штернац, та себе выберу цо сцу. Я ту, дзе можем та шеднем, та вец патрим.

Читам новини. Препатрим шицки, а першее препатрим, одкеди ми син умар, першее од задку, хто умар.

Не задовольна сом, зато же тераз ми чежко, бо сом стара, та не можем робиц. Але ище баржей бим була стара кед бим осталася у Керестуре. То правда. Ту ми лепшее зато же мне натопя и ту ми иншак як на валале. На валале жени иншак жилю ягод ми ту. Ша и я з валалу, але ту иншак жиц як на валале. Зато же там вельо на полью ходза, вельо ходза робиц, лем не так чежко робиц як цо ми робели, бо тераз ёст машини койяки та фришко на полю поробя шицко. Не так то як дакеди ми цо робели. Велі не маю ніяки приходи. Га, даєдна зато ма. Велі тоти пензії добили.

Мала сом вше пайташки и до церкви сом барз любела ходзиц. Тераз не барз можем, пре ноги. Бо, там сом шицких видзела, зоз шицкима сом була и любим там пойсц, та ше видзиме, бо ту по Новом Садзе не можеме ше шицки видзиц, не стртненме ше, не идземе, не маме дзе ходзиц, уж. На роботи сом ше упознала з пайташками. Цо зоз роботи, та тоти остали, а гевти так. Розишли зме ше шицки. Дружела сом ше и з другима. И тераз, ту сом, ніхто не зна же сом Рускиня. Бо сом Варга, прешла сом на прозвиско першого мужа кед сом пензию гледала, а вецка, кед за діда, та сом прозвиско не рушала, та най будзем, та шицки думаю же сом Мадярка. И вельо не знаю. Га, не гуторим же цо сом.

Я нє мам нїяки неприемносци. Я нє мам же да, же су Серби, лєбо Мадяре... лєбо таки. Наисце, я нє мам тото. Я зоз шицкима ягод да єднак, гварим, велї нє знаю же я Русинка.

Ходзела сом до рижних обисцох, та зато можем повесць же людзе иншаки, же ше обисца розликую. По тим ше зато позна же су иншаки як ми, Рускіні? Зато же ми вредни, кожде гледа Русинку. Зато же, ми кед пойдземе робиц, та поробім шицко так як треба. А газдині, даєдна завитує, даєдна гледа велью од тебе, келью нє можеш. На годзину, кед сом пошла, та сом нє могла поробиц келью задумовала, бо нє могла сом телью поробиц.

Тераз геклам. Пале, тото на фотелі. Сцем потрошиц тото цо мам, та кед умрем та да маю даци. Ево, видзиш?

А нє знаш кому легчайше, а кому чежше! Хтори яки чловек, яка жена, та так. Даўгдзе ше вони порадза же так и так, и токо, и токо. А даўгдзе нє. Чловек вежнє же вон хтошкя, а жена муши шицко поробиц, а вон придзе на готове, бо вон цошка. А, нє. Треба да вєднаки буду, и твойо дзеци, и тоти младши, да буду вєднаки и да ше крашнє порадза, же будземе лєбо тото, лєбо гевто. Але думам же нєшкя нет тото. Чловек и далей себе трима же вон чловек, та вон треба да... А ище кед є векши, школованши як цо жена, вецка окреме.

Наташи сом гварела, же кед сце того, цо сом го спомла, кед ишол до войски та гварел їм, Якімови и Ганчи, же пришол да им пове же нє да думаю же вон даяка луфтика. Але же вон сце ше женіц зоз ню, док придзе зоз войски, але же то до їх дзівкі стої чи го причека, чи нє. Но, я ёй віше тото гуторела же кед го сце, вецка най меркує да го дочека, а кед нє, най такой му пове док пойдзе. Та вона гварела же гей, а тата друга, вона ище нє, тата ма якогошик, але Якім го нє сце.

Я им тово віше исте гуторим, же най патра же и вона да ма роботу и вон да ма. Да нє завиши од нього, але да ма свою роботу и уж тата младша вжала же є флизерка, ходзи до Петроварадину, а гевта у радні у Дюрдьове роби, и я думам же ипак добре будзе, будзе мац свойо, нє будзе завишиц од того цо пойдзе за ньго. Але кед буду робиц и кед ше буду почитовац, та будзе. А вона гвари же баржей ю любя, як тогу цо роби у радні, же дакусичко є пишна, цо думаш, вона газдиня. Як тераз, я нє знам. Але я им віше тово гуторим же най меркую, най ше нє прейду як їх баба, як я ше прешла, бо кед сом ше сцела до апатики запошліц, та ми нє дал мой муж зато же нс будзем поштена. Бо же то тоти жени цо робя, та су непоштени. Бо виду од обисца, та хто зна дзе пойду.

Ша тераз нє знам цо бим пременела у тих роках. Лем да сом здрава, та да ище жиєм голем док тоти унучата нє одам. Та да видзим дзе пойду и цо буду.

Можебуц бим ше не одала други раз, бо сом мала вельку бригу, бо тройо и трояки дзеци, и наостатку сом ше розишла, а бриги вшеліяки. На польо сом віше ходзела, а вон вецка почал тото цо не треба... Алё, вец бим не мала дзивку. То. А так тераз мам и дзивку, а сина сом поховала.

Моя невеста лепшэ жила як я. Вона найлепшэ жила. Ганча не, моя дзивка. Не жила так добре як моя невеста. Зато же невеста була официрка, та ше так и тримала як официрка. И официре дараз мали вельку плацу и добре жили, а тераз тото цо пришло, то іншэ. Теды кед мой син почал буц официр, кед ю вжал, вона длugo не робела, ані не шила, ані ніч. Га, вона була официрка! Гей. Алё, вецка пришло тото цо пришло, вецка почала и вона робиц, и вецка и вон зоз ню. И вец, викендицу купели, вецка робели тото. Цо могли, гей?

Ше ми видзі же нешка женом не лепшэ ягод дакеди. Лепшэ тым цо робя, а тоти цо не робя тым так исто чежко. Бо, кед вона шицко, а вон придзе, бо цо думаш, вон запошлени, и вон ма плацу, а вона шицко роби, и дома, и обисце, и опейглац, и увариц, и дзеци пошориц, вецка ма шицко тата жена, а вон господин не роби, бо ё школовани... Та досц... Я думам же сом и велью бешедовала.

Мария (1926), Нови Сад

Приповедайце ми о своём дзецинстве?

— Мено ми Мария. Народзела сом ше двацет шестого, априла, 1926. року у Руским Керестуре. Моя фамилия була парастска. Оцец мал салаш. Там сом була по другу класу. Першу сом ходзела на Билей, мой оцец там мал салаш, та сом першу класу там завершела. У школи на Билей, кед я ходзела до ней, була учителька Толминка. Марина Толмин, ше волала. Вона була з Русії. Шицкі штири класи тримала. По руски. А у ёднай класи. Не було нас там велью, та робела перше зоз першу класу, вец зоз другу. Так зме мали подзелены лавки. Добра учителька була. Кед сом пришла до валалу не було проблема же дацо нас не научела. Іще, можебуц, и вецей з нами робела бо, нас не було велью, ал€ нас було зоз шицких салашох. Вжиме нас до школи вожел оцец. Кед було молги, вец нас вожел, лёбо пришол по нас. Вон бул двої гони, лёбо, дас ёдни цали гони од школи. Не так далёко нам анії було, ал€ мали зме дражку та по тей дражки ходзели. Раз, паметам, була така велька молга, оцец пришол по нас. Оцец мал и биреша, и бирешово дзеци ишли з нами до школи, та нас позберал и приведол. А кед бул разпуст, вец зме на салашу були, а вецка, кед нас одвезли, та зме були у валал€. Теди не було лётования за таки дзеци. Не було.

Вецка оцец купел хижу у Керестуре. Тоту цо после там Гудачка бивала, кадзи ше ишло на фодбал, там дзе Гудаково. Перше тоту купел, вецка после купел там у центру. Трицец шестого року зме ше одселели там. Спадали зме гу стреднє маєтним, меней-вецей. Мам шестшу у Керестуре. Чакановей Марчи мац, а єдна була за паноцом Гербутом цо тераз умарла пред двома мешацами и брат у Београду. Вони два старши, я аж треца и брат вецка, наймладши.

Кед зме були менши, та зме ше бавели. Пилькали зме ше, та прескаковали штранджок, та оганяли ше. Нє мали ми таки бависка як цо тераз, бабки. Бабки зме правели там зоз дачого. А дзэци у валалє ше по драже бавели. Так исто хлапци. Теди ше дзивчата велї пилькали, а хлапци фодбаловали. Мойого брата пайташе, то кед пришли, та фодбал по дворе. А пайташе му були Баран, та Чижмарянка, тераз зоз Ветернику, та тот Будински, цо уж умар. Дружтво було, та бул и Владко апатикарков.

Я була обовязна у обисцу робиц, бо я мацер нє мала. Моя мац умарла кед ми було штири роки. Вец ше оцец оженєл. Мачоха була у нас дзевец роки, та 1940. року и вона умарла. Мачоха була велью хора. Та сом мушела. Цо сом знала, можеш думац яки роботи. Мали зме єдну жену цо нам ходзела райбац. Андичову Ганчу. А ми двойю з братом варели. Шестри уж були поодавани. Єдна ше одала ище кед мац умарла, 1930. року, а гевта друга ше одала 1936. року. Та остало на мнє. А було дома живини, було швині, була заграда. Мнє нє хибели материялни добра. Мнє добре було, думам, як дзецку, окрем того же зме мали мачоху. Але гевто, я нє знам же би ми було чежко окреме. Паметам як зме ходзели по шпиваню. Крачун зме правели. Вецка уж кед сом була дзивка, баш сом тераз недакно то споминала, же кед була Вілля, та по цалим валале дзивки ходзели шпиваюци. Вецка, на саночне зме ишли. Саночне було на 11 годзин вноци. Паметам и Вельку ноц, вельке швето, а други нє таке дацо, но и на Кирбай, на Кирбай сом ишла на танец, ходзели зме около шатро...

Я ше школовала, але сом ше нє дошколовала, понеже 1946. року од оца шицко вжате, та нє мал. Нє мала сом вецей условия далей пойсц. А брат закончел факултет, але вец уж було дакус легчайше. Од мацери зме мали, наша мац умарла ище 1930. року, там дакус жеми, та попредал, вец з тим ше школовал. Мойо два старши шестри, вони два нє ишли до школи. Тота цо за паноцом була, була у Славонскей Пожеги, алє ше за газдиню школовала. Я ишла до гімназії, штири класи сом завершела, вец сом ишла єдну класу до фаховей, але сом мушела напущиц, нє мали зме вецей з чого. То була учительська, лем єдну класу сом закончела и вец нє було з чим. Теди нє було як цо тераз у Керестуре школа.

До школи сом пошла кед сом мала дванац роки. Пияту класу сом закончела у Керестуре, а вец сом пошла до Славонской Пожеги. Там сом була у интернату и закончела сом два класи. Вецка сом у Зомборе трецу класу закончела, 1941-42, даяк. Так можебуц. Алс ми ше нє пачело. Гварела сом оцови: – Я нє будзэм по мадярски учыц! И оцец ме вецка дал до Сегедину. У Сегедину була ёдна учителька, хтора була одата там за ёдним зоз Карпатох. Сакмарова, тераз ми пришло на разум, за Сакмаром була одата, оцова пайташка зоз хтору ходзел дошколи, та вон ю стретнул та ше ёй питал: – Вежнеш ты тото мойо дзивче там, та най вона ше научи? И вона ме одведла и там сом була у интернату, при тей школи. То шестри и школу тримали. И у Пожеги шестри и школу тримали. То ше плацело. Я плацела. Мне перше прияли як позарядово, бо нє знали же як прейдзэм, та я плацела, а гевти нє. Алс, зато цошка ше плацело, я нє паметам кельо. Научела сом мадярски бешедовац. Іще як! У Сегедине. По мадярски, чисто. Знаже сом научела! Нє можеш иншак. Алс, цоже кед ты пейдзешат роки нє бешедуеш. Я разумим так ту, таке цо бешедую, алс тоти там компликовани вирази уж не разумим. Штири роки сом там була. Но, патрели зато же я нє Мадярка. И у Зомборе зме цошка плацели, кажда чи при упису, чи як. И у Зомборе зме ище мали сербски язык. То нас учел Яша Баков. Яша мал там годзини, а у Сегедине сом ше учела лем чисто мадярски. А у Пожеги плацел за мне мой оцец. У Пожеги зме учели на горватским. Там зме теди

були: Иринка, одата була за Елемира, Марча Макайова, тата цо умарла, цо там у центру мали хижу, Марча Креніцкого, тата цо була одата за Дьюрдьом Алимпийовичом. З Керестура зме були дас штири, пейц.

До Керестура сом ше врацела 1944. року. Штерацец и трецого сом була у Сегедине, а штерацец штвартого и пиятого школскога року сом уж була дома.

Як сце препровадзovalи дзивоцки часы?

– Га, ходзели зме на танец у Керестуре. Танцовали зме валцер, танго, ище даяки.

Хлапцы выберали же з ким буду танцоўцац. То ишло так же хтори себе хтору выбрал. На прадки я не ходзела. Я ішла зоз школи, цо я там була у валале, през жimu дакус дома, два тижні, а влеце ані не было прадки. И да сом сцела. Не! Ходзели зме ше дараз купац на бегель. Алё, я з паастскими дзивчатами ше не дружела.

Мой оцец мал шестру одату у Коцуре, але вони були троме браца, та вони кед пришли, кед ше подзеліли на три обисца, та не бог зна келью госцох было, та зме ані велью госцох за швета не мали.

Я не мала паастски шмати. Сама себе сом шила. У Кули сом шила. Мала сом добру шивачку у Кулё. То ище шестра моя, тата цо була за паноцом, вона кед ше одавала вецка там ношели дзе и я потым ношела. Сама сом одлучовала. Не радзела сом ше. Не было з ким. Знаш, тераз кедиш гвари Меланка, моя невеста: – Га, наша баба ше сама за себе постара. Га, за бабу ше не было хто старац, та ше сама мушела. Єй не было мами. Мне оцец купел. Одведол ме до дутяну: – Но, гат, выбер себе. Та, заш лём, мац хибела. Порадзиц и повесц.

Оцец мой бул образовани, ішол до школи. Алё оцец не знал кирилку. Вони теди не мали кирилку. Вон примал новини, приходзели нам. Научел ше их чытац, але писац не знал, не знал кирилку.

Єдна Иринка, дохторка зоз Сегедину, доходзела до Керестура. Я ю после ту ище видзела. Я ше зоз ню як дзивка дружела. У нас бывала бабица єдна. Тотова. Вони пошли после до Шиду, та вона мала дзивку як я, та вона нас шорела, совитовала, тото цо зме не знали. Було теди уложки. Було у апаки таки уложки цо ше куповало, але то ше райбало, то не было як тераз

да руцаш. Райбало ше их. Перше одстали у жимней води, та вецка. У интернату кед зме були, була окремна торба, кажде мал своє число, та нам гварели най кажда кладзе своє до торби под тим числом. Тоти числа були и на орманох, та шестри там поскладали. То вони райбали. Други. Та, ніхто то не радзел, приповедал як хто знал. Пайташки медзи собу приповедали, цо поприповедали. Цо и знали? Теди не було як тэраз. Тэраз модерни часи. Теди то так не було. Тэраз пойду на лётоване ведно, пойду жиць ведно, та аж вец ше поберу. Теди таке не було, зачувай Боже. Кед я була дзивка ище то не було, було ганьба ище, та дзе! Не було би на тебе хто патриц. Думам, и млади зме ище були, так же, як ми гварела нина: "Ша гат, то кед ше ми одавали, а на шеснац, та то вец не могло ше не знам цо кончиц. Тэраз то хлопи, людзе, не можеш ти так раховац як дакеди. Моя швекра ше на шеснац одала.

Дзивки и легінс ше теди починали забавяць, уж хто як. Мойого сом упознала так же бывал нёдалёко од нас. Бавел забави, а вец ходзела сом на тоти пробы, з пайташками зме ходзели. Цоже, не було телевізора, та зме вец вечар ходзели на тоти пробы, та зме ходзели, та ходзели, та знаш вец. Скорей нього сом не мала даяки сімпатії. Гімназію закончел и вец почал студирац право. Кед пришла война, вецка ше Горватска оддзелела, та пришол зоз Загребу ту, мадярски не знал, дзе же пойдзе? Требало пойсць до Пешти студирац, дзе же пойдзе без знання язіка. Ми ше ище ані не забавляли. Знала сом го. Пошол до войски, з войски до войны, зарабровали го, чи Румуне, чи ше ми видзи, гей, та же их дали Русом. Могол вон присці дому. Дзе же придзе, ту ище Мадяре. Не ма услові присці. Вец го однесьли до Русії, до якогошик места, тэраз озда Ніжнаго. Там бул кед пукло. Мне ше теди ище не явял. После аж кед пришол. Пришол 1944. року, кед ше закончела война. Почал вон робіць у Керестуре, у мліну, у того Раца. Отамадз го премесцели до Кули, у Куле бул у срезу, ша не знам там кельо, вецка пришол до "Руского слова" за лектора, вец віше дацо треба та вец пришол ту.

Як паметаце войну?

– Мне не хибело ніч под час войны. Мадяре Керестур не рушали. А гат, оцец робел так як и пред тим, так же ми не церпели хто зна цо. Думам же у Керестуре не потрафяло не знам як, а за войско зме не мали: брат бул ище млади, оцец уж бул стари, та ані оцец не бул у войни, а ані брат. Але зме слухали радио. Ми мали радио, знаш, так у куце, та віше зме гу ньому, та слухали Лондон. А мали зме на ноц, теди, приходзело койяке мадярске войско, официре, та віше нам приведли з општини на ноц. Раз, слухаме радио, знаш, там у куце, а Мадяр пришол, ми ше позлекали, а вон нам гва-

ри най ше нє боїме, сце и вон тото чуц. У Керестуре нє були даяки вельки проблеми увойни. Єдино тото же пошли велі на фронт и на роботу. Мой оець уж мал пейдзешат роки, таких уж нє брали. А и мацери нє було, та мали у оглядзе же ми двойо оставали.

Яки бул повойнови період?

– После войни страх вошол до людзох. Нам особнє ше ніхто нє вимсцел. Нам побрали шицко и готове. Пришол на салаш єден и гварел: – Деда, можеш ичи, ти немаш више ништа. И оець пришол дому и ніч. Вецей на салаш анї нє пошол. Вецка ище зоз валалу цо зме мали, та пришли з каміоном, однєсли. Мали зме швинї, мали зме слунечнїку на пайдзе, жита, шицко позберали. То нє була обавеза. Нє, то конфискация шицкого.

После зме вшеліяк жили. Єдну краву охабели оцови, єдну швиню. Ніч вецей. Моя мац мала якуш жемочку, та вецка зме з тей жемочки. А вецка оцови врацели прейг суду, мушели му врациц дзвеце голъти жеми. Гевто, швинї, крави, додзелели йому, алє то уж нє було хто врациц. Най ци повем, оець вивез швинї, ище пред тим як вжали од нього и пришол дідо Голик: – Дайце тоти пенежи цо сце достали за швинї. И оець нє шмел нє дац. Нє бул ми оець гарештовани, або проганяни. Нє, нє бул, алє после ми гварел же дал дацо под час окупациї зоз Мадярами. Думал же би ми мали бриги. Оець робел свойо, знаш ти, політику пааста.

Член даякей организаций, АФЖ, добровольного дружтва, сом нє була. Вони би ме анї нє сцели, бо сом кулачка. Нє сцели би. Анї на курси вареня сом нє ходзела.

Поведзце ми чи сце дакеди були хори?

– Баяко! Кед сом була мала, ишла сом нє знам до хторей класи, мала сом дифтерию. Ище зме на салашу були, оець ме до коча и до Наливайка. Вецка вон ми давал инекций и були ище цо мали у валале, гевти помарли, а я, я осталася. Алє, оець такой зо мну до Наливайка. А вец, кед сом ишла нє знам до хторей, мала сом тетанус. Нє знам точно од чого. Оець велью з конопу робел, велью садзел конопи и вец ше велью тарло, я пребила там дзешка ногу, алє оець зо мну такой до дохтора и думам же ме то виратовало. Тераз сом здрава досц. Тераз ище бегам.

Яки вам бул малженски живот?

– Одала сом ше на двацет роки, 1946. року. Нє правели зме свадзбу. Ніхто ми ладу нє порихтал. Я ше 1946. року одавала, нє було то анї дзе купиц! Винчали зме ше у Господінцах у церкви. У Керестуре зме ше винчали у општини, а у Господінцах у церкви. Га, нє шмели зме у Керестуре.

Не же мой муж бул член Партиї, лёбо цо, але, не шмел. Цо я знам? Бал ше же дацо... Думам, ридко хто шмел явно. У найгоршим чаше сом ше одавала.

Остали зме дас ёден рок у Виславсковых, а вецка зме пошли, бо мой оцец сам бул, та зме до оца. Швекра ми не давала чежки даяки роботи. Цо сом знала, наварела сом. Я так не знала робиц, ище була там жем у хижи, а я то не знала. У нас то не було, я не запаметала од наших. Ми на салашу мали дески, цегелки, а у валале уж зме мали паркет. Та я на таке не барз навикла. Але, думам, не пратала ме вельо. Цо я знам, вишивала сам, провадзела сом, па сом любела читац. А вона же: – Цо читаш, губишtotи очи, на, дам ци молитвенік та читай. Цоже я ей будзем молитвенік читац. Не, не могла вона зрозумиц же... А вецка ше ткало totи покровци цо ше на nїх клоче спущовало, а вона: – Будзеш ми обрацац? А я гварим же будзем, та сом положела опрез себе

новини лёбо цо, та читам и обрацам, а ей то не ишло до глави же як я то розштудирава.

Але, не барз сом мала часу за себе, бо то требало поробиц дома. И заграду зме мали, и дзеци сом мала, и оца сом мала. Оцец мой бул без жени. Брата сом мала цо студирал, вецка уж ишол з дому, та шицко на мене.

После, видзели зме. Но цо? Ту, не маш живота, та мой ишол до Нового Саду. Першэ ше запошлел у ўдней столарской задруги. Мал пайташох зоз войни, цо до войни з nїм ишли, и тоти робели там дзешка. З nїма ше стретнул та my гварели: – Гибай ти до нас! И вец робел там у knїговодству. Дзешка пейдзешатого, пейдзешат дзевятаго року ше запошлел у "Нафтагасу", та до конца там и остал.

Вон до Нового Саду пришол аж пейдзешат и хторога?... Не знам. И я з nїм. Жили зме вшеліяк. Знаш, ище зме квартель не мали. После го вон достал пошвидко. Теды лёгкo було достац, дойсц до квартелю. Першэ нам дали на Детелинари, вецка нам дали векши, аж вецка зме ту пришли.

Не такой зме мали дзеци. 1949. року ше Богдан народзел, а 1953. року ше вец Владо родзел. Не же зме не сцели такой, але так ше случело. Кресцели зме дзеци. Нароком розлика од штири роки. Я мацер не мала, не було мене помоци нїякей. Теды ше жени чували. Так ше знаходзели не родзиц. По-

рядно сом ходзела до дохтора препатриц ше и совитовац. Покойни Папянка, я була уж три, штири мешаци, а нє пошла сом на препатрунок, а вон гвари братови: – Поведз твоей шестри, най придзе препатриц ше! Я ше позберала, та гайд. А Богдан кед ше родзел вец зме були у Кули, но та сом там була у породзилішту. Я ше уж у породзилішту порадзала. Уж там нє було же дома ше породзи жена.

Теди нє был автобус, нє могло ше ходзиц кажди дзень путовац на роботу, як тераз. Я нє знам чи и камион бул. Ані камион нє ишол. Нє маш як, нє маш лем бициглу, лёбо пешо. Вец пошла и я до Кули. Нє були зме подквартельше. Дали нам там зоз општини ёдну хижу. Алє зме нє мали ані воду, ані зогриване. Та дзе!

Породзела сом ше на двацет и три роки. Швекра ми помогала коло дзецеох. Теди сцела. После дзеци чувац нє барз сцела, та зато я нє робела. Алє, кед сом ше породзела, сцела. А друге кед сом родзела...робела сом, алє так лем, гонорарно у „Нафтагасу”, три, або штири роки, алє вецка, гварели же дзе же сом до тераз була.

Нє мала я ту обданиште. Ёдино мож было поєднац дакого, а кед ше вони родзели, доставало ше лем три мешаци положніцкого: шейсц тижні пред пологом и шейсц тижні по пологи, нє можеш ти тово дзецко охабиц гоч кому у рукох. Тераз маш ти охоронку, там го охабиш, вецка идзеш робиц. Мой муж участвовал у бриги о фамилиї. Участвовал, алє вон то мнє препущел найвецей. Вон мнє гварел: – Я кед заврем дзвери нє сцем знац ніч док нє отворим назад. Я нє сцем штудирац же цо з дзецми дотля, знаш?

Мой человек пошол рано, вецка хлапцы ишли до школы, вецка пришол ёден тераз, вец други, та зоз німа, та раз-два пришол вечар, та ци так прешол дзень. Алє зме зато ишли по варошу. И дзеци зме водзели, нашо дзеци велью ишли з нами. Теди ище нє было телевизора, гоч радио зме зато мали. Вецка, пред вечаром, гайд на Дунай з німа. Та зме ше прешли пред спаньом. Віше зме були ведно з мужем. Вецка прейг парку Дунайского зме ишли. Ми першэ тамадз бивали, недалеко од Матици сербской. Направели зме круг та дому.

Вон был ангажовани и як драмски аматер. Вец после, уж кед сом могла охабиц дзеци, вец уж могла и я. Шептала сом у забавох дзе бавел, була суплер. Я глас нє мала ані за бину, ані сом нє мала таки да ходзим до хору шпивац. Велью раз ме волали, алє цо вредзи, да сом мала глас, гайде, ишла бим.

Нє мала сом бриги зоз дзецми. Позакончовали нормално. Я ше тераз вадзим, бо Владово дзеци обидвойо студираю, алє Богданов видумус. Нє знам, гварим, я нє мала таки бриги, чи положи, чи нє положи. Бо ше ми

питаю унуки: – Бабо, оцец падал? Не падал, лем раз спаднул Богдан, и раз Владо. Владо зоз хемиі, Богдан не знам цошка з чого.

Старши син правнік, младши хемийски инжынер. Богдан роби тераз на правней помоци у општини, а Владо у „Хинсу”. Вон не баг зна як преходзи у тим „Хинсу”. Обидвоме маю Рускині за жену. Богданова Лела инструментарка у операцийнай сали на гинекології, а Меланка специялиста, дзэцински дохтор. Шесцеро мам унучата и ёдного праунука. Богданов Борис оженети, ма сина.

Не барз зме ше дружели. Мой почал до Матки ходзиц аж вецка кед Грубеня бул директор. Хлапцы кед почали танцоац. Я йому гварим: – Изд ти да ти видзиш цо вони там робя? Но та вон вецка за німа, та вец зоз фолклором зоз німа ходзел. Сцел зато, не одмагал ше, та ми вец хлапцы гварели: – Наша мац мудра, послала нас, а за нами и она. А вецка кед путовали то и я ишла з німа, та вец сом видзела цо вони там робя.

Путовали зоз Дружтвом. До Вербасу зме их водзели, па до Румы на тот музични, фолклорни фестивал. А мой их вец водзел. Но, та вон з німа ходзел.

У нашим обисцу ше водзело рахунку о ангажованю у культуры. Ми сцели най пестую нашо. Нашо дзеци научели по руски не лем бешедовац, але и читац и писац. Ходзели на позарядово годзини и унуки ходза. И тото же ше у доме бешедовало по руски їм нігда не завадзalo кед ишли далей до школи. Нігда. Не. Тераз, кед було за веронауку вияшнёване, лем ше нашо прывели и Меланки Римаровей.

Мой муж у „Нафтагасу” мал красну плацу, вельо путовал, а мал дневницы, а вецка не мал проблеми. Думам, не змагали зме, але за ніх було. Лепшэ зме жили з ёднай плаци, як вони цо тераз жию и можу дац своім дзецом, а обидвойбо робя, високообразовани су, такповесц на одвичательных роботох.

Давали зме повагу на ёдзене и на облекане, але и ходзели зме. Теди були тоти семинари за школярох. Вшадзи зме ишли, могло ше. Дацо ше и плацело, драгу заплациц требало, дац и динар до рукох. Могли зме дац, ходзиц. На жимованя зме не ходзели, але „Нафтагас” віше мал свойо одпочывалішце. Мой муж уплацоввал там, мешачно, и ми кед ишли, ми лем драгу цо плацели.

Дружели зме ше. Мали зме наприклад, Иринку Иванову Петкову. Вона ми там блізко бивала та зме ше сходзели. Мала сом куму ёдну, вони Серби, па з німа зме ше дружели. Мой мал ту шестриніцу, ту прейга, роки зоз німа зме ше дружели. Вецка дараз зоз Марчу, тоту Бругушову, професорку, Мирона Будинскага Марча. Вона мойого братняка дзивка. Не даяки зме вельки круг приятельох мали, але зме мали.

Углавним, найвецей з Руснацами. Шестриніца ми була Рускиня, ал€ муж ей Живко Серб.

Мой муж бул хори. Мал вред на дванаестопалачним череву. Вецка, кед зме ходзели на зніман€, ту на драгу, знаш, нашли му якиш шплях на плюцох. Перше го упутели зняц плюца у Каменїци, та го вецка сцели оперисац, ал€ перше правели тоту скопию, та було шицко негативне, вец н€ знали цо зоз тим. Вон н€ мал барз дзеку оперисац ше, я го велью нагваряла. Тот Владо Надь, дохтор цо бул у Сенти, вон ше з нами дружел, наша є генерація, за плюца є специалиста, та гайде, пошли ми до ньго най го препатри. И пристал вон, ми ше дагварели на телефон и вон нас прычекал у Сенти и до болнїци. И препатрел го вон, и кед я видзела, кед го препатрел, же н€ добре. Кед зме ше врацели, мой достал поволанку зоз болнїци на контролу. На контролі му гварели же: – Операция. И оперовали го, та ше анії н€ пребудзел. Вец ми розтолковал дохтор же н€ могло, же му тото єдно плюцо виняли, а друге н€ могло превжац функцыю.

Осталася сом гдовица на пейдзешат два. Владо іще н€ был закончени, остатнї испит мал іще, а муж умар 23.августа. Владо в€шенї дипломовал. Вец на яр пошол до войски, вец кед ше врацел, достал роботу.

Од теди, док мойо, Владово, н€ пошли на Телеп, я з дзецымі воюем. Так ми ше живот пременел. Перше сом ходзела гевтих двох Бориса и Ярослава чувац. Вец, кед ше Игор Владов народзел, вецка сом його чуvala. Вец, кед ше о два, о не полни два роки Соня народзела, вец сом зоз двоїмавойвала. Водзели зме их до обданишта, ал€ знаш як ше водзи, лебо єдно хоре, лебо обидвойо. А вец Игор ходзел ту, а Соня іще була дома, а я ту ше зоз ню шейтам, а не шмем тамадз пойсц най нас н€ видзи, іще сцекн€, реку. А вец, уж кельо же мали, док сом их до школи водзела штири роки: єдно два роки и друге два роки. А вецка докмало ше Аня народзела. Вецка сом зоз ню, но та вони пошли пред трома роками, штири роки мала. Ал€ тераз уж тоти вельки ю пошоря и до школи одведу. Уж Соня зоз ню.

Помагала сом унучатом, ал€ зато найвецей Меланка ше борела. Знам же раз була у Загребе, покладала тоти ёй имунологийни специализациї. Та я пошла ту до тих на дзешатим поверху, цо бываю, цо зоз унуком ходзел до класі та гварим: – Слена, я ово не знам да израчунам! А вона ми гвари: – Како да знате кад нас двое єдва смо израчунали. Знам раховац, ал€...

Тримали сце ше своёй вири?

– Гей. Н€ кресцели зме дзеци покрадзме. Н€. Бо, даєдни гуторели же н€ шмели. Ми там бивали у центру, а до церкви ше ношело дзеци кресциц, видзела нас општина, а ніхто нам н€ повед, ніїда ніхто. А и унучата ми кресцени.

Меней-вецей зме кажде швето славели. Кед у тижню, вец нє можеш славиц, але тоти як Крачун, Велька ноц, Русадля, вец ище Кирбай, вше.

Тераз вецей раз идзэм до церкви. Традиция то. Не така сом заврацена. Традиция. А гварела сом свойм: – Тримайце свойо, чи верице, чи нє верице. Тримайце свойо! Кед не будзеш свойо тримац, не будзеш свой. Я им гварела: – Руснаци, да нє церква, ані би нам кореня нє було. Тераз видзим, у церкви и по сербски служа, гваря же ест велью цо нє розумя. Кед дацо треба, паноцец приповеда и по українски. А цо знам? Знам же ест цо нє знаю по руски, знам.

Чи сце задовольни зоз своім животом?

– Га, могла бим даяк иншак, але так було. Можебуц сом и могла, а я ше пошвецела. Ище ми и гварели: – Ша дзе же? Ша ти мац, ша! Ище ми и швекра гварела: – Дзе же би ти дала дзеци од вас, ша ти мац! А я вец думала га наисце, ша я мац. Можебуц ми и жаль дакеди же нє мам свою службу, карисру, пенеж... сигурно да були иншаки обставини же бим... Теди таки чежки обставини були же сом нє знала себе найсц.

Та, кед патрим на тоти мойо невести, вони барз разтаргани, и єдна и друга. Меланка наприклад, на Крачун робела цалу ноц, а на Віллю, прышла, ані нє знам на кельо годзини, а зато порихтала... Бо, я у ніх була, бо ме волали най нє будзем сама. То велью. Вецка ище дежурала нє знам хто-ри то дзень. Вона кед дежурна рано, пойдзе на роботу, а ютре коло дзешец ше враци. Може вона рано прысц. Але би нє мала шлебодни дзень, та гвари же тоти даскельо годзини витрима, вецка придзе та уж вец лем будзе кус службей дома. А Лела, и вона разтаргана, але вона ма мацер котра ище ей могла помочи, та кед нє знала цо та: – Мамо гибай! И тераз ей мац ускочи, бо ютре будзе клац, та уж одвезли мацер. Меланка нє мала родичнох цо могли помогнуц. Цоже, Галя була стара, а и Яша. Вона од родичнох нє мала помоц. Кельо раз пошла на роботу, з роботи пошла дому гу нім, та вечар прышла, а я дотля з дзецими була. Цоже, оцец ей мал осемдзешат штири роки кед умар, нє можеш ти вецей облегнуц ше на ніх. Я ей, цо ше того дотика, баржей могла. Мац не могла, вони сцели, але нє могли. Мац ей була хорйовита, лєдво ходзела, вецей нє була за таке дацо.

Га, реално, мойо малженство було... знаш як гварел мойого шестриніци муж, вон мал жлэди поремецены та после нащиви дохторови ми гвари: – Пита ме лекар какав имам брак? А я нему: – Као и сви. Меней-вецей, знаже маш проблеми, нє правда же нє маш, але нє даяки... Пиц нє могол вон, зоз жалудком кобурел. Педиг, курел. Да нє курел, можебуц би ані нє... А же би дагдзе ходзел...нє, гат, до ухох моїх нє дошло.

Кед зме ше дацо нє розумели, веџ можебуц найбаржей пре родичох. Вон гвари мнє же цо я оцови мойому там ходзим. Бо, оца зме после принесли до Нового Саду, але вон мал окремну хижу. Бо, цо я там ходзим. Цо я да робим зоз нім? А мой оцец стой на угл€ там зоз куку, та ме чека. Га, як же да нє пойдзем? Можебуц бул любоморни, цо я знам. Я му гварим: – Ша то оца и брата любиц инше, а инше мужа. То нє иста любов. Знаш же и за брата сом то мала. Бо, гвари: – Вон ма задармо служнїцу. Я брата и орайбала и опейгала кед ишол до школи, цо год му требало вше ше на мнє обрацал, нє мал на кого. А йому нє було свеёдно. Єдино тото.

Я думам же сом у малженстве жила без любови... Чежко, чежко було. Чежко ми було и кед умар але так, да сом нє мала унуки, нє знам як би сом. Ал€ гат, веџ сом их такой мушела чувац. Веџка сом бежала там. Веџка сом ше врацела на пейц годзин дому. Нє маш кеди ту штудирац. Придзэм вистата, нє маш кеди штудирац велью же ци хиби дахто.

Добри сом мала одношени и зоз шестрами, але ми двойо з братом баржей вязані як зоз шестрами. Прето же зме вёдно росли, без мацери, та зме були обращени едно на друге, та ми и тераз баржей отримуеме вязи. Тота ту, одкеди була у Новим Садзе, та зме отримовали вязи, але вона роками була у Шиду, та веџка знаш як, пойдзем раз до рока до ней. А до Керестура, кед сцигнем, та пойдзем. Раз ми гварела Мелана Павловичова, кед ей мац умарла: – Яй, Палково, тераз я знам чом ви такой ишли дому. Вше сом себе думала, цо ви бежице дому? Бо, ми кед пошли там зоз забавами, зоз хором, та ми до автобуса, та дому, а вона вше до мацери пошла. А ми нє мали дзе. Мой уж нє мал родичох, я нє мала. До автобуса, та дому. Та вона аж веџка розумела.

Заш лем сом задовольна зоз животом. Могло и иншак буц, але заш лем... А найбаржей сом задовольна зоз дзецми. Шицки до школи ишли.

Маце даяки гоби?

– Мам велью гоблени, мам велью неурамени ище, окрем тих цо видзиш ту. Га, знаш цо? Наприклад, кожди тидзень сом ше влапела та и очка и шицко, шицко попораєла. Тераз уж нє, кожди тидзень нє порайм, як теди, кед ище нє були лакирани паркети, кед требало их жицац. Було роботи келью сцеш.

Окреме не мам даяке женске дружтво. Гварим, зоз Иринку Петькову сом ше найвецей, дружела. Жаль ми за ню и тераз, два тижні скорей як страдала ище сом була у ніх. Волала ме: – Ти не придзеш? Но, та я пошла. И випровадзела ме, и по автобус, до автобуса док сом не вошла стала и о два тижні ю згажел. Петькова Иринка.

Патрим серій тераз, гоблен мам, пред тим сом геклала. Вец кед треба, пале, ютре ме волали уж до Дюрдьова клац, та пойдзем. Вецка ше врацім на недзелю, не знам кеди, вец пораїц.

Чытаць любім. Читала сом тераз „Династію Обреновичох”. Сушеда ма дзівку цо роби у бібліотекі, ту прейга "Електровойводині", вона ей приноши, вона вецка мнє дава, вецка так читаме. Вона віше дацо принесе, вецка я превежнєм, вецка вона однєше назад. Шицки руски класики любім чытаць. Уж тераз сом и позабувала. Мали ми велью книжкі, велью зме мали. Богданові сом дала тоти книжкі. Не мала сом их дзе покласіц. Вони там маю єдно таке оддзелене, та там себе поскладали.

Цо повеце своєй унуки кед Вам ше будзе питаць о живоце?

– Най закончи факултэт. Добра барз є у школі, але ше ми видзи же Аня будзе лепша, баржей ше дриля. Гвари ми учителька, tota Сабадашова, гу ней ходзи тераз: – Тота ше не да. Но, и до Маткі на танец ходзи, на фольклор...

За жену зато найважнійши дом. Дом. Toti цо так бегаю, не можу як сцу отримаць свою фамелію. Не може. Не можеш ти дзеци лем так охабіц. Хиби!

Але, нешкак такі часи, з ёднай плацы чежко прежиць и най вона ма свою сигурносць. Не таке ми озбільне опущыць ше, най и вона ма свойо. Патрим, нёвести, кед ей треба, шеднє до авта, пошла, прибегла, одбегла, а я не знам вожиць, ані сом не мала нагоди. Независна жена... гей, може, може цо сце. Воно, треба маць свою плацу, да ти купиш цо ти сцеши.

Заш лем, жени барз разтаргани, не маю свой мир... Я видзім, мойо нёвести не маю кеди ні за цо. Тераз і можу, кед дзеци віросли, але шицко на ніх чека. Ігор и Соня віросли, та можу помогнуць коло Ані. Але, да су мали там двойо, як би? Тераз кед стане, облечу ю, пойдзе сама до школі. Не сце ані да ю водза, и сама придзе. Остава у предлуженім пребуваню, але уж кед вона надума, придзе сама. Гвари же: – Знам я! Я ю ту водзела, бо зме ю водзели тадзи та тамадз, а там ей блізко школа.

Цо Вам було найчежшее у живоце?

– Же сом мацер не мала. То, думам же, найболяцше у моїм живоце. Бо, наш оцець кед уж бул стари и хори, а брат ми гварел: – Видзиш, да маме мацер, да зме мали мацер, та би ми не мушели робиц зоз нім.

Чежше ми було як мойому братови Янкови. И нёвста, його жена, вельораз ми койцо купела, принесла, дала. А я реку, най ми не дава, я мам ту. А вона гвари: – Га, я знам же ви велью раз поробице цо би я требала, а я не можем. И вона була розтаргана. Вона робела у „Яту”, а после и годзини язика давала, и цо я знам. Думам же и на "Радничким универзитету" преподава. Вона и велью путовала, мала бесплатно авионски карти, та путовала... Вона пришла оца опатриц, пришли до мне на полудзенок, попили кафу, зобрали ше, пошли. Алс, не можем повесц, пришли лёбо кожду недзелю, лёбо кожду другу. Водзела вона рахунку. И кед му дацо требало, вона купела и принесла. Не сцела ніч. Не можем ше жаловац.

Як сце дожили тоти найновши часи од 1990. року по нёшкай?

– Барз чежко. Най нам будзе лепшее. Я ци не можем повесц за кого сом. Мне не важне же хто председник, лём най направя шор у держави.

Найстрашнейше ми було бомбардоване. Бомбардоване и Вуковар. Була Меланка на медицинскай помоци после... Кед ше врацела, та гварела: – Кед нам ше таке дацо случи, анё ше назад не врациц, алс исц, гледац други живот. Тоти зоз Славониї страдали, и ми страдали, а ніхто лепшее не жие. Бешедуем так зоз тима зоз Горватской, га, и ўм не лепшее.

Кед сом теди у часох тей инфлациі пошла ровно зоз тей банки одкаль сом дзвигла пензию, на пияц, цо скорей потрошиц пенеж, та сом пришла зоз трома вайцами дому.

Кед сом гварела Богданови, а вон ше шмейл, га, вон за свойо двацец купел! Тото пол плаци, чи як то вони давали. Но та вецка, нє знам цо ци повесц. Нікому нє було легко. Та зме теди мали полни замарзовач, та вецка цагаш док маш. Най ше нам то вецей нє случи. Озда, озда, чи вицагню, чи будзе, чи нє будзе...

Добре же нє мушим лікі куповац. Купуєм зато. За прицисак купуєм, и за шерцо, иншак нє. Ал€ нє віше анї купуєм, дараз достанєм, дараз купим. Знаходзим ше я, гварим, як можем.

Видала сом єдну хижу, та себе пододавам кед ми треба, а треба ми, и фрижидер ми стари, и машина за райбан€ ми стара. То купиц, треба ми два тисячи марки. Кельо, пейцсто, шейсцсто кожди апарат!? Поопатрала сом цени та видзим же спод тристо нє можеш мац бойлер, цо ци треба оправиц, чопи ци треба оправиц. Мушиш. Нешка з малим пенежком нє можеш ніч зробиц. Та я віше думам, голем най трошки себе вимиirim, най нє чекам од дзецеох. И вони гваря же: – Нє дай боже да од нас чекаш. И вони себе нє можу шицко тово цо їм треба. Наздавайме ше же будзе лепше. Шицко як треба. Тераз, гварела сом, кед будзе гласан€, кед ше будзе Лабус кандидовац, за нъго будзем гласац. Пача ми ше таки цо думаю на економию, видзиш же бега по швеце, помага, на шицки боки, за пенежком. А то ніхто нє припозна як то чежко. Держава хтора не водзи рахунку перше о економії, ал€ о нацыональносци, а на економию забува, тата нє будзе напредовац. Я гварела так сущедом, а вони лем патра на мене.

Одкеди сце у пензії як себе вилагодзице?

– Путовала сом зоз пенzionерами. Була сом у Праги, була сом у Дубровнику, була у Ратцу, у Оребичу, и у Толмину сом була. И дзе сом ище була? Там при Дубровнику, як ше вола тово летоваліще, у Купарох сом була, и на Корчули сом була. И у Задре сом була. Там сом була у ўх дзивки, тих, мойому шестриніца. Вони маю там дзивку, та сом була по два раз на острве, як ше вола, нє паметам. Нє можем ше здогадац, ал€ знам.

Мала сом там єдну Ружицу цо сом ше з ню дружела, ал€ вона була барз стара. Вони нас там класираю, та по два зме були у хижі, а вецка ше и дружиме. Нє маш ти там богзна цо робиц. Маш пайташку та вецка ведно идземе на фриштик, полудзенок, вечеру. Вецка у Дубровнику кед зме були, віше нас автобус чекал, та нас вожел по Конавлю, по Цавтату, по Герцег Новим, по Игалу. Кажды дзень нас дагдзе вожел. Добре зме мали органи-

зоване. Знаже було қрашн€. Идзеш, видзиш. Тераз нїгдзе н€ идзем. Анї не знам тераз чи ходза дагдзе. Тераз я думам же би було и драге.

У иножемстве сом була у Кралових Варох. З Праги зме єден дзень ишли до Карловых Варох, та вецка зме ше врацели до Праги, там нам було главне. Добре зме ше повожели по Прагу, па вецка ишли на тот мост цо тамtoti маю святых, там зме ишли, на метроу, на прейга, па на Градчани. Походзели зме. Було цо видзіц красного. Було. Але то шицко було до дзеведзешатих. Од теди нїгдзе сом н€ була. Н€ знам, можебуц банї маю даяки организовани, ал€ сом н€ ишла. Кед ше дознам, ище пойдзем.

Кед ши ме уж похвалела же як випатрам, мушим повесц же я ходзим до фризера. Индзей не ходзим, лем до фризера ходзим. Гварим, уж кед ши старе, та н€ мушиш буц н€пошорене. Н€ сцем буц така. Знаш, кед сом ходзела на родительски схадзки, дзеци вше патрели же яка идзем, най н€ идзем гоч яка. Твойо не патрели?

Вера (1927), Шид

Як ше здогадуєце вашого дзецинства?

– Я родзена у Шиду у фамелиі Бессерміньовей, як ёднасте дзецко, у парохії. Мой оцець Дюра Бессерміні родзены на Грабове 1881. року. Оцець му там робел на маєтку грофа Елца, а бул грофовски вошпон. Вожел лем паньство на фиякеру и мал на бриги три пари били коні. Алё, нажаль, оцець остал уж як хлапець без мацери, так же кед закончел пейць класи основней школы, вецка ше патрело же що би з нім. Нашо владикове, а теди бул Юлиян, владика Дрогобечки, прейг' паноцех, добрих школярох зберали и давали их до школох, та владика и мойого оца пренашпол и вжал го до Загребу до семинариї. Оцець закончел осем класи гімназії и положел матуру. После того го послали до Ужгороду до богословиї.

Е, понеже ше богослове не можу пошвецовац док ше не ожения, кед ше зоз Ужгороду врацел, оженел ше зоз Ану Гирйовати зоз Миклошевцюх и пошвецел ше за паноца. Моя мац була, зоз єдней такей, як бим поведла, моцнейшай фамелий, добрестояцей... Гирйоватово дзивчата закончели по пейць класи школы. Петро Гирйовати, мой дідо, мал єдного сина Михала, хтори тиж учел за паноца и пейць дзивки. Були уж таки дзивучи, та попатрали на ніх хлапци. Були у руских сукњох... остали на валале. Алё, кед оцець Петро видзел же тоти богослове цошкаль круца коло його хижі и запатрную на дзивчатка, хтори були млади, штернац, петнац роки, алё то так було теди на валале, такой надумал же их преблече и то перши два дзивки, Юлу и Ганю, и пошле их до Загребу до специальней дзвоцкай школы дзе уча лем воспитане, красне тримане, облекане, дзе ше их пририхтовало за висши, паньски дружтва. За два роки здобули тоти знаня зоз етики, естетики, як ше справовац у дружтве, кед придзе владика, паноцове. Но вецка кед пришли дому та ше одавали. Уж знали хтори богослове руцели на ніх око. На Юлу руцел паноцец, Спіридион Петранович, а на Ганю якошник попатрал Дюра, мой оцець. Медзитим, то их оцець баш не знал точно, та раховал же понеже Дюра уж закончел, та Юлу, як найстаршу, одаю за Дюру, а Ганю вецка после одаю... Но, ствар ше так закончела же Дюра гварел же вон віше Ганчу патрел. А Юла гварела: – Алё, мнє ше попачел Спіридион Петранович. Но и вець було готове. Спіридион незакончени, Дюра закончени. Ганю, гоч є друга, першу ю одаю. Так ше вона одала за Дюру. И шыцко ше то збуло у тим 1905. року, було и пошвецдане и паноцовство и женідба, свадзба и у тим ро-

ку бул поставени за капелана у Коцуре. Там службовал штири роки, там ше родзели штворо дзеци, мойо браца и шестри.

И вецка прешли до Керестура 1912. дзе службовал до 1917. Там мал двойо дзеци и вецка зоз Керестура истого року пошол до Шиду на шидянску парохию. Там остал до шмерци, до 1949. року.

Тринацецero дзеци нас було. Велі ше так питаю же як то було, велька громада дзецох, па не знаш дзе з німа. То було барз добре организоване од страни родичох, прето же шицки ше дзеци школовали. И тоти векши як вирастали, так одходзели зоз основнай школи, лёбо нізшай гімназій, гражданскай школи, бо у Шиду була гражданска школа, штири класи, зоз хторей ше могло пойсц и до средненай школи. Даєдни закончели тоту гражданску школу и пошли до средненай школи, а велі пошли до гімназій, од братох. Браца углавном ше шицки школовали далей, уж чи средню школу, чи гімназию чи на студій, а дзивчата вони ше лем школовали штири класи основнай школи и дзепоєдна штири класи гражданскай школи и вецка ишли исто до тих школох, женских, дзе ше приріхтовали за, як бим поведла, виспі круги, да ше наука финому справованю и так, бо далей не ишли до школи, а требало же би були воспитані.

А у доме кожди знал свою роботу, кожди знал як ше справовац, учиц, одредзени час бул же до ма поробиц, до ма помогнуц у обисцу, так же дисциплина була досц велька. Знало ше шора, але и кажде свою роботу знал у доме. Без огляду чи хлапцы чи дзивчата, віше шицки знали свою роботу.

Як ше ви школовали?

– Я ходзела штири класи основнай школи у Шиду, штири класи реальнай гімназій у Дервенти и штири класи учительскай школи у Осеку и вецка сом дипломовала.

На седем зме рушали до школи. Було нас досц. Знало буц и до трицец школярох у ёдненай класи. Материя иста була. Дзеци кед виду зоз штвартей класи основнай школи вони добио шицко знане котре и нешка дзеци добио лем на іншаки способ. Бо ше методы меняли непрерывно, а то я зnam бо сом була учителька. Я учела по старински, на таблічки зоз грифліком, перши рок и на рачуналу, на палічочкох, на орешкох зме раховали. Приповедало нам ше шицко, але шицко зме научели чо и нешка дзеци знаюю. Лем на іншаки способ, на старинскайши, котри, по моїм думаню, велько раз бул и хасновитши як тоти видумки нешка.

Я нє роздумовала же чи я будзем, чи нє будзэм учителька, чи цо будзэм, ані сом нє думала. Оцец гварел же я пойдзэм до гімназій, а вецка пойдзэм за учительку. Га, добре! Так сом ше помирела, та.

Мой родичи велью поваги давали на образоване. Я нє ходзела до предшколских установох, тих там оводох, але я добила дома добре воспитане од старших, шестрох, братох, хторы були предо мну, нонагей, упивала я тото знане, наприклад од шестри Сенки, хтора була одо мне за два роки старша. Я учела, уж я то разумела, запитковала, другого, трецого, чула сом дзе бешедую, шпиваю, научела сом шпивац, научела сом койцо друге. То була така ёдна воспитна школа.

Кед сом ше рыхтала до реальнай гімназій, мушела сом покладац прыемни испит. А покладала сом го у Митровици, пред комисиёю. Шейсцме, були учителе, чи професоре, же би видзели знане, кед посилаю школьнара до другой школи. Вецка ше дали пред тим два учебнікі, ёден за сербскогорватски, ёден за математику, же би ше дзецко пририхтало. Мушело ше знац добре чытац, тото цо пречитааш крашне прэ-прыведац, диктат писац, граматику ище, виреченя анализирац по словох и по часцох. И то сом барз научела, приклади и шыцко, обясняніц цо меновнік цо заменовнік, цо обект... шыцко, и математику. Здаване, одбиване, множене, дзелене. Кратко писмено, але и усмено. Гладко то пошло. Оцец ме одведол до Митровици. Вон одшеднул у паноца Ванчика. Я кед закончела, вон пришол по мне. Там зме полудньовали и знам же першираз сом видзела у ўх загради таки вельки заградово ягоди же сом нігда вецей у живоце нє видзела нігдзе. Таки були вельки. И наоберала сом з паніматку полну мишиску и нє же сом ше наедла, лем так!

До Дервенти сом пошла вёшені. Ходзела сом до реалней гімназіі прето же вона мала дакус висши статус як гражданска школа у Шиду. А мала сом и добру прилику же ми найстарша шестра жила у Дервенти, бо ей чловек бул адвокат там. И порихтали ме, шыцко цо требаля за тоту школу, облечиво, и пошла сом зоз шестру, старшу. Вона ме одведла и там ме охабела. Якошкі док сом ше рихтала, нє роздумовала сом телью, але уж пар дні пред одходом то була права катастрофа. То таки жалі за домом! То таки плач! Я нікому нє можем пояшніц тоту психичну чежкосц же охабям мацер. Но, але заш сом лём пошла. После сом три дні плакала. Упознала сом ше там зоз дзецы, але ми школа, боме, нє барз ішла. То була пременка за мнє. Були там шыцко професоре, нє наставніци. Учела сом кельо сом учела, але оцени були слаби. Барз ми погоршала ситуацию у тей школи, ёден случай. Я нє знала мусліманох, а вони шыцки були у класи у фесу. И шедзели зме у ёдней лавки хлапец, дзивче... хлапец, дзивче. И я зоз ёдним мусліманом у фесу шедзела у першай лавки. Вон бул іще менши одо мнє, а я була дробненька. Найменша сом була у класи. Така сом була барз дробна. Алё, ми ше так крашнє складали, шмеляли зме ше, шалели. Вон ше так любел шмеляц. Я му вжала фес з глави, па положела на свою, а и други дзецы то забавяло... И, як ми ту з фесами, нараз ше появи на дзверах професор французскаго языка, а мусліман. И вон похопел же я з тим фесом нарабям и же я до того ніч нє тримам, и зачервенел ше, з дзверах, пришол гу мнє, хвацел ме за моё кратки варгочики, хвацел ме так за власи и ёдноставно през дзвери вируцел вонка и завар дзвери. Я ше скаменела... Кед сом прышла дакус гу себе же то не сон, але правда, вецка вдерели слизи на очи и лём сом плачуци позберала по ходнику свойо машлічки и пупела ше до куцика. И ту сом дочекала край годзини. Дзецы вишлі на одпочивок, шыцки коло мнє крашнє: – Гайде, гибай нука, гайде гибай! А я нє можем од плачу дойсц... Дакле, швет ше звалел на мнє. Нє мали зме кажды дзень французки, але пришол на шор вец знова дзень...яооо! Кед сом подумала же вон ма присц, нє знала сом цо! Сто жими ме збили же вон ма войсц нука. Реку, чи ме тараз нє вируци през облак. Пришол вон на другу годзину, патри на мнє, и якошкі видзим я же вон нє бесни и же так попатра боком. Дал вон нам да пишеме диктат. Я нє можем од того його присутства ані чуц ані писац. Цошка сом писала, нє знам цо. И пайташка споза мнє шпурі ми свою теку. Гвари: – На, препиши! Я видзим же вон там аж на задку. И я цо скорей дополнюю тото мойо и преписуем и, кед раз, осетим же хтошка надо мну. Я попатрим, вон надо мну стой. Я ше обрацим презлекнута.

А вон гвари: – Ништа, ништа, само пиши. Тераз цо з тим думал я нє знам. Вошол страх до мне. И я ище дакус дополнела. Вжал теку и пошол. Яй, цо будзе аж тераз? Кед другу годзину, воно позитивна оцена. А я свидома же я преписала. Но цо ше збуло то зоз нїм? Познейше я чуем же то була дискусия у зборници. Чули и професоре же цо ше збуло и вецка питал и директор же цо то? Вон то приказал як спердню. И вец му тоти доглупали до глави же ше дзеци бавели, а же я дзецко зоз Сриму, же пойма нє мам цо фес, же я нє знам нїч о муслиманох. Ша я думала, шапочка. Так вони йому розповедли и вон похопел свою вину и од теди таки бул благи, правду повем, же сом го аж и полюбела. Віше ми помогнул, указал и шицко и я поправела тоту єдинку цо сом непреривно мала. Алє, дома сом нїч не гуторела. И вони нїч не дознали о тим. И вец шестра ишла дзешка на перште тромешаче, чи як ше там уж ишло, же би видзела мойо оцени. Пред тим були три єдинки, знам же було французки, математика и ище єден предмет. Но вецка вона бешедовала з класним, питала ше цо треба, най поведза, и вецка, кед за полроче, мала сом лем єдинку з математики. А математику сом добре так знала, алє нє знам чом сом мала слабу оцену. А теди двойка була негативна оцена. Лем була преходна тройка, штвэрка и пяятка. Кед єдинка, то уж було наисце... Зоз владаня кед дали єден та писали–рдяво! До край рока вецка шицки сом віправела оцени и прешла сом. И то таке єдно дожице страшне було за мне, же ме могло упрепасциц на чисто.

Мне ше Дервента барз пачела. Мала центер ягод на столе. И ту нє було велько хижи. Тоти хижи власци, општина, котар, так гварели там, вецка була церква, була кнїжарня, джамия, школа, ище даєдна хижя и вец отадз ишла площа єдна празна, и на ней направена єдна хижя на кат, така як кула и то єден муслиман баш упрекосц другому направел на сред тей площи. Там шовгор мал адвокатуру, та єдней ноци почала гориц, алє зме шицки бежали та зме ю загашели на час.

А чим ше рушело зоз того центра, було кадзи, ишло ше з брега. Було осем улїчки. Єдна ишла тадзи, друга тамадз... як пауково ноги. Лем єдна ишла ровно за єден валал, Плехан. Ша и тераз ше споминало увойни тей. То бул єдини ровни друм. Гевто шицко ишло нагло долу. Кед ши зишла споза церкви такой ши ишла на пияц, алє ши мушела вельки осем гарадичи зисц. Там була рика Украина, тамадз ше ишло гу сербской православнай церкви долу, гу сербской парохий, алє да на главу ше котуляш споза школи, та такой долу, та уж кед ши пришла до улїчки, та ягод зоз пойда. Алє, то мало свою красу, зачудо. Но, вецка з пияцу, кед ши рушела ровно, єдна улїчка нагло долу и на край

улічки була наша парохия. Ту сом бивала. Нє же було санкане по тей улічки! Спущоване! Бо була прикра. А ишла ище споза парохії аж гу потоку на мосцик. А около, брег, долу, брег, долу, а сами овоцніки, лєшики... На яр, га то фантазия! Як гевти гваря, Босанци: – Каđ све забехара! Кед розквитнюtotи черешнї, вишнї, шлівки, га то рай небесни. Ишла сом велью раз там на totи бреги прето же там були нашо людзе, та зме ше так крашнє складали. А и у парохії на дворе була каплічка наша, там приходзели людзе до церкви, и там я шорово ходзела до церкви, бо иншак зме од дому барз воспитовани же на кажду службу божу внедзелю, на швето, модліц ше обовязно віше скорей ёдзеня, скорей спаня. Велью зме ше модлели скорей спаня. Так зме поклекали коло канабеля, келью нас уж було, дакеди тройо, дакеди штверо, totи менши. Totи уж векши хтори ишли на школоване, totи нє клекали. Вецка молитви шицки по шоре хтори оцец розказал и хтори ше научели. А научело ше барз велью молитви. Модлели зме ше дас пол годзини. Так на клечаци. Гей. Барз, барз ше и швета у нас славели и тримали.

У трецей класі гімназії пришло до войни и настала Независна Держава Горватска. И теди зме добили поклон свидоцтва у котрих ніяки оцени нє було. На чесц Горватской держави, шицки школьніе достали преходну оцену. Далей зме нормално наставели трецу и штварту класу, а я од тей найстаршай шестри хтора мала седмеро дзеци, прешла до моєй другей шестри же бим мала векши мир. Вона нє мала мужа, лем двойо дзеци ей остали. Ёдно мало штири, друге пейц роки. А вона тримала на карменю два професорки. Ёдна була подстанарка, а ёдна приходзела лем на полудзенок. И то ми барз велью значело, бо ме барз упуцовали, подучовали, ношели ми литературу хтора за мнє, баш ёдна була и зоз сербскогорватского язика. Три роки сом була у тей шестри Mariј. Вона барз мерковала же да дзеци нє крича... мала сом свою хижку и барз ми було крашнє.

У тей Дервенти, кед настала tota Независна Держава Горватска, мали зме зоз музичного ёдного фаховца. Таки бул музыкални и схопни, як и наш, наприклад, пан Тимко Ириней. Кед ше держава меняла, вец ше и професоре меняли, та вон пришол як нови за музичне, а бул и директор школи. Фини бул. То таке було префинене, гу кождому приемне. Водзел вон и хор и осетел як я добре шпивам. Як таке дзивче, нє? И до хору такой! И кед ище баржей упознал мойо шпиване, гвари вон: – Знаш шта, ти чеш за Ускрс певати на кору "Аве Мария". Я вицірела очи. То католичка церква, нонагей. Школски дзеци, найвецей було Горватох католикох, вецка мусліманох, Сербох було

найменей, ал€ заш лем було. И навежбал ме. Красна шпиванка Марий...

"Аве Мария, милости пуна
пред сликом твойом дете клечи
убеди га сад ... ёр тада нече бити несречних...
нек додю нама дани нови, нек люди нису вишне зли,
ох, дай нас майко благослови
и све нас редом помилуй!"...

Уж сом дакус и забула. Прекрасни слова, н€ так? Прекрасну церкву у Дервенти маю католици. Велька ноц, ковруш, вон ме провадзел з оргулями и я шпивала. И кед зме зишлы долу, кед ше закончело, а воно и под звоніцу нука и пред церкву жени... Да виде тог малог анд€лчича.

И так сом пар раз шпивала на вельки швета коло оргульох, тата держава ше розпадла, цоже вона тирвала од 1941. по 1945 рок, уж там були и н€мири и думам же вон аж и пошол.

Але зоз тей церкви кед сом пришла дому такой сом на дзешец мала свою службу, руску, грекокатолічку там у каплічки. Н€ було двацец метери до каплічки од наших дзверах од стану.

Мам красни памятки зоз фамелию Биляк. Их було осмеро у фамелії, исто остали без мацери, так же найстарши паноцец Александр Биляк такповесц подзвигнул шицкі шором дзеци. Тоти цо були векши давал до гімназій и до средніх школох, а тоти менши цо доходзели, познейше давал и на факультет, так же шицких вишколовал крашн€. Здогадуем ше Ромка, вон предостатн€ дзецко, Нуушки малей... А паноцец Биляк бул як прави оцец. Вони мали оца правого, ал€ вон н€ могол. А женіц ше по други раз н€ шмел.

После Дервенти одлучели же пойдзем зоз шестру Сенку до Сараєва до школи. Вона у Сараєве уж закончела два роки учительской школи. Вона три роки старша одо мн€, ал€ два роки по школох, бо страцела єден рок, прето же ше не могла нїгдзе уписац. А оцец ше поносовал єдному чловекови, хтори вец гварел: – Знаце цо, придзце ви до Сараєва, увидзице яки то манастир. То цали варош. И церква и манастир, анї н€ знам на кельо там спрати, три, штири. Чесни шестри у тим манастире шицко дипломовани професорки. Школа єест основна, гражданска, учительска, ище там бул широтинец якишк, овода и... там було прейг' двасто шестри. А вецка ище кельо новиціяты, а ище кельо кандидатки. То громада. То войска. Е, н€ були шицки школовані, бо мушели буц и таки хтори крави доєли и шора правели и заметали и чистачки. Но, було вшелїаки професії, як гевтот гвари,

але ѿ ше дотика школи, ту були сами професионални особи, за кожди предмет. Тоти жени лем тот свой предмет виучовали и патрели як найлепшэе пренёшу школьнам же би шыцко научели. То була прыватна школа, плацело ше. Пришло тото лёто кед и я ше порихтала и кед сом пошла зоз шестру до першай класи, а вона до трецей. Е, ал€ там зап, кед н€ знаш шпивац, н€ приму це. Аней чуд кед н€ маш слух и глас, же будзеш учителька. Гварим же то страшно строга школа була. И приёмни испит, ал€ лем зоз шпиваня. Айде, пробує вона там. До, ре, ми, добре, шыцко у шоре, най тераз шпивам дацо! Що да шпивам? Бухло ми до глави и я "Устанула швекра невесту да будзі". Кед сом розпалела! А вони положели тот пиянино на двор, бо бул барз красни дзень, ёшеньски, и тоти школьнікі ше позберали, нонагей, кед раз з того боку, з того боку, громада чесных шестрох... патра на мн€, шмею ше же як я то шпивам шлебодно. Такі були одушевени, же страх. И так сом осталася зоз шестру, ал€ сом дакус л€гчайше пошла, як до Дервенти. Гей же ми було барз чежко бо сом плакала два днї, ал€ вец сом ше уж упознала а и шестра була там як потіха. Но, кед сом пошла, було нас шейдзешат. А кед сом рушела до другей класи вец ше число школьніків зменшало на триццац пре воёни прилики. Було их з Далмациі, зоз Яйцу, з далёка ше уписовали праве прето же то була специялна школа, строга. Приходзели ту сараевскі дзеци, дзеци интелектуалцох, богатых людзох, и Жидох було пред тим. Барз велью жидовскі дзеци було. Жидзи сцели квалитетну наставу, да им дзеци буду добре образовані. Знаш, вони на то барз патрели, и було их велью, ал€ вецка ше почали нараз осиповац. Га, сцекали койкадзі и таке, ѿ я знам дзе пошли, лем их неставало.

У прижемю зме мали свою ёдалню, крашн€ ушорену, на першым кату зме мали класи, а вецка на другім кату зме мали спальнї, три. Вони були не толькі строгі, келькі сцели шор и барз вельку дисципліну. Але були приёмни. Шыцкі крашн€ гу нам. Бог зна як! Та тата наша префекта, вона була Швабица, а так і бешедовала. Мала тата наглашэн€ впадзи, швабске, так як Шваби бешедую! Ал€ була барз сімпатична, мала свою заменіцу подпрефекту и тата була златна, а віле мі гварела: – Йой, Верко, Верко, кака си ти злочеста. А я була жива, у стварі, а вона од міля н€ знала як повесц. И учальню зме мали. Стол такі ягод писаци за два особи. Мали зме преполовені долу дзверка, дзе зме тримали кніжкі, полічки и таке и мали зме вельку ладу, дзе зме койцо тримали и крашн€ зме ту учили. И по шоре. Кажде рано до церкви на службу. Ставали зме на шейсць годзін и віле була служба рано. Тоти католіцкі служби були віле шпивані,

вони були кратши, шпивали ше ище теди на латинским. Абсолутно ніч горватского не було. Так же я знам скоро цалу службу божу на латинским языку. Тераз, кед дагдзе латинске слово чуєм, я знам слова велі що знача, та вецка повяжем. Зоз служби на фриштик, зоз фриштику до школи, отримаю ше годзини, мала пауза до полудзенку и долу до прижемя на полудзенок. Да ти видзиш як ше то мушело исц поцихи? Да ше не чує анї "дуп", през тоти длугоки, старински, ходники. Ідзеш, а можеш лем шепнуц кед дацо мушки. И при полудзенку зме могли так сциха приповедац, алє кричац анї случайно. А кед зме попшли першираз долу, карсцелі "Рррр", почали рипац. Професорка гвари: – Досц, станьце! Положце карсцель на свойо место! Ми положели гу столу, а вони зап рипу. А вона зап: – Е, тераз крашн€ карсцель влапце, оддальце го, придзце гу столу, приблёжце го гу себе, алє да ше не чує! Двацец раз зме понавяли тото. Вше дахто лупн€. И научели зме же ше карсцель од стола oddalї, придзеш гу столу, прицагн€ш го гу себе, алє так же го призвигн€ш, шедн€ш на нъго гу столу. Як погар вежн€ш, як канчов вежн€ш, як сипеш, як єдзен€ береш, шицко ше то учело. Шицко. Два раз до тижня зме мали, после вечери, кед зме ше одпочинули, годзину красного справованя. Бон тон. Професорка, хтора то учела, нам то розповедала. Тото так, тото так... як ше висловюєш, як ше привитац гу владики. Цоже! Владика кед пришол, га ми мушели присц, пресент, побочкац персценъ, поздравкац. Таке то було. Бо, була сом зоз делегацию зоз ище двома пайташками, винчовац владики родзени дзень. Одн€сли зме дарунок од страни манастира и школярох манастирских. Дали нам чесни шестри цошка закручене, таки якишик парток, чи мил€, ми не закуковали що и крашн€ зме придали, и так зме шицки, зап сукенку дакус розшириц, кл€кнуц, побочкац персценъ. Шедли зме зоз нім як прави за стол и крашн€ нас повипитовал о нас, чи ше нам пачи ту и кед закончел почасцел нас зоз соком и колачиками. Так то було.

Так вше було же придзеш зоз школи, зап пауза два годзини, од годзини до пол пиятей учиш и вец чай и з маслом хлеба, л€бо з маджуном, л€бо з медом, уж як було и знова до учения до вечара. А префекта не же шпацирує помедзи нас! Патри же чи то кнїжка, а чи даяки роман. А немецки сом барз звладала. Барз ме любела тата шестра, вона була єдна зоз племенитеј фамелий, племенита Гадровец. Була барз добра. И ту не було, же так л€бо так. Вона мн€ повола гу столу и гвари най єй виприповедам байку Ивицу и Марицу на н€мецким языку. И боме, туц, муц не же ше бешедовало. А кед сом погришела, а вона: – Бесер, бесер! А я ше вше аж порвала. Знаш, кед

презивала, а кед дакому гварела: – Бесер! я такой думала же Бесермені, же мне презива. А то значело, "леше, леше". Алё віше ше ошмихла. Бо, я то так шмелю погуторела та сом гнётка и посплетала. Талиянски зме теди учели, бо була Независна Держава Горватска та... интересантно, барз добре ми и талиянски ишол! И любела сом го, же ме аж дакеди професорка охабела да примеркуем, и да им дацо читам, лёбо толкуем...

Чесни шестри нас водзели до Райловцу, указац нам аэродром, ишли зме на жридло Босней, то барз интересантне. Барз красне! Келё жридла! Вец зме ишли на Требевич дакус до брегох шпацировац, на Илиджу. На Палох зме були. А там вони мали свойо добро, жеми и овоцнікі и таке койцо и там кармели краві и швині за потреби манастира. И мали свою зграду там. Барз крашнє. Яй яки то лешніка, мамо моя!

Як сце запаметали Другу шветову войну?

– Кед зме були школярки, за тей держави Горватскай, гевти сцели же бизме приходзели там гу «узданицы» Горватской младежи, а чесни шестри не дали. Вони ше од того барз клонељи. И вецка уж телью пріцискали же раз гвари шестра: – Пошлем вас даскелью. Идзце квициц салу на Скендерії. Дас дзешец нас послала и гварела же най ми патриме нігдзе ніч не гуториц и най ше там дакус пошпотаме. Ми там ходзели да нас цо вецей видза, яг'од же ми ту якишкі роботніцы и ёдна по ёдна и дому. Посцекали зме, да не будзе баш так видліво же нас нєт. То нам було барз нємило. Алё мушели зме пойсц, телью да их «главна мац учітка за ёден час», да ей не приходзя...

Горе, у широкей турні манастира були хижі, а у хижох було седем клавіри. И там зме вежбали, бо зме учели грац. Мали зме два професорки. Старша грава на шыцкіх інструментох, а кед ёй пришло на дзеску вецка отворела тоти ормані там, у тих конкох у тей турні, брала ёден по ёден інструмент і грава нам. На гарфи цо грава прекраснє! А шыцко грава як і тата младша. Я и пайташка пошли вежбац, попендрали зме ше горе до турні, та кніжку под пазуху, та першне на облак. Там з верх облачка зме ше припратрали на драгу, та нам то було интересантне. А німецкі катонацы горе – долу, горе – долу, по улічки, а офиціре зоз тіма шапкамі. А тата Катица, то таке було «спадало», гвари: – Гайде, Вера, да ми плюцнемо мало! Знаш! И я готова. Гайде. И ми, плювнєме. Не спаднє на шапку!? Правда иста! А ми кніжку под руку, бегцом, зоз турні долу, и поціхи зме ше уцагли нука да нас ніхто не чує, шедзімез за кніжку, учімез... Не вошли нука?

А волали «часну майку», па гваря: – Шта ваше то конектице раде? Па указує цо зме робели. Гвари вона же дзеци тераз маю час учненя. Озда лем видзела же нас нет. Алё баш нє знала же зме були у турні. Нє вежбали зме шицкі алё по два, по три. Яй, як барз кричал. А тата лем же: – Нє, нашо дзеци би то нє направели, га патъце, шицкі уча у учальні. Нет нікого. Па пришла вона зоз нім, па пита чи дахто бул горе? Нє, нє, шицкі святы, знаш? А вона гвари: – Знаце, цо! Та то мушела даяка птица. Чвиркла та! Же увидзи вон ище, вон ше то розпита и раздума... Вецей не пришли. Яооо, цо ше знемирели чесни шестри, знаш ти цо то Шваб? Аааа, тот би нас позабивал, так з пиштоля, коло мура як ніч. Так би нас позабивал. Бул то таки нємили случай, престрани зме ше шицкі.

Кед сом була други рок уж пруги були разрити, уж ше анї путовац нє могло вецей. У манастире зме чекали дас два тижні, да ше поправя пруги, бо там на ёдним месце було шицко прерубане и порезане дас штернац километери. Нє шмели зме ше рушиц на драгу. Кажды дзень шестри ше випитовали же чи уж мож. Е, вецка так якошкі направели же гайзибан з ёдного боку могол присц гу ёдному месту разтрещеному, вецка пейц километери ше ишло пешо и на другим боку чекал други гайзибан. Та так и ми шедли на тот други, алё требало прејсц пейц колометери пешо, а шестра и я шицко ношели зоз собу дому. Селели зме ше. Па плачеме, ношиме тоти куфри, па вельки плецени куфер на паліци. Я не можем, а шестра ме лає: – Цо віше ставаш?! И вецка нашли двоме катонацы домобране и гваря: – Шта є девойчице? Айде, дайте нама! И зграбели тот куфер на паліци и вецка ми тоти менши пакети и куфрики ище набрали и разкращали ше и на щесце зме дошли до другого гайзибана. Добре нам нє пошол пред носом, та бизме до ютре дзень чекали. Но! Пришли зме з тим гайзибаном до Броду, алё ше у Славонским Броду віше прешедало за главну пругу Загреб – Београд. Так и до Дервенти сом віше прешедала. А там людзе виша на гарадичох, шедза на крову, нє можеш нука. Нє можеш до гайзибана. Плачеме и зап катонацы – нємецкі – нам долапели куфри през облак, та аж и мнє вохпали през облак нука, а шестру якошкі уцискали през гарадичи, бо там цивили, та: – Пустите, пустите ту малу! Якошкі дошла до мнє. Я не знам як би ми пришли дому?

Кед пришла ешень, отворел ше Сримски фронт, на тот бок спрам Горватской ше не могло анї случайно, бо нам були декунги швабски три – штири километери од Шиду. Гранаты падали до двора, штреляло ше на чудо швейцске, а ми були под партизанами уж. А партизане у дворе парохиялним направели вельку бараку. Там було и шпоргети

и корита. Жени валалски райбали, а у манастире було шицко випражнене и там бул шпиталь и дохторска посада. А у нас у хижох були медицински шестри и друге особлє, медицинске. А раненых кажду ноц привожели. На кочох. Зоз фронти. То таке було йойчане, таки страхоти, кед их уношели нука до манастира, до шпиталю. Таки исти шпиталь бул и у гражданской школи. Паноцец ходзел споведац. У тей бараки жени з валалу ше зберали, чисцели кромплі, варели, помогали, у нас нука у кухні жени дас дзешеец, принесли табли за розганяне цеста и розвалки, цесто им розганяли, правели резаночки, галушочки. Тоти запашли и вербовали таки дзивчата и хлапцох да иду до польох да режу кукуричанку да ше Шваби не можу скрывац. Та шестру не вжали, бо вона мушела кромплі чисциц. А кромплі були змарзнуты та ей так премарзли руки же йойчала на страх божи, лем зме ей чухали, не знали зме до зоз ню. Жима була страшна, з велью шнігу, зоз лядовицу... А я не пошла бо ёдна ми казала же мушим вжац шерп и пойсц рубац кукуричанку. Кед ей повем же не пойдзем, будзе ше вадзиц зо мну, ище ме и кажніц будзе. А я гварим: – Дооочи чу! Ево ме уютро одма. А я крашне ручну роботу под пазуху па севай до шестри там на концу ёдней улічки, на концу Лазарета. Там ми була одана шестра. Шедла сом за буджак, та сом штрикала. Та гледай ти мне тераз! А мац пове же сом пошла. Но, алё ані не приходзела вецей, ані ніч. И таке было. Барз, барз робели людзе. Людзе так зоз ёдним коліком ишли з кочом у ноци далёко по польох, зберали тих раненых и таке тово... Страшне було, страшне. У тей бараки райбали тоти униформи. А то чежко райбац. А шицко од креви... я то шицко вецка видзела. Тоти жени, нашо андї, парохиянки, гваря: – Видзице цо ми мушиме робиц? А то закоравене. Позмарзане. Хто зна келі дні таке од креви шицко стало, алё... тово не повем. Тово страшне було.

Цали тот час док бул Срімски фронт, була сом дома. Алё, фронт ше помикал. Вецка на ёден час прегнали Немци партізанох, на гевтот бок Шида, тамадз спрам Бачинцох, Куковіцох... и знова пришли Шваби. И вони тово однёсли, туту свою «прчию» цо мали там у бараки... то не було длugo, и вецка знова були прегнати назад. Уж вецка фронта рушела гу яри, тамадз спрам Загребу. Но! Алё док була тата Независна Держава Горватска, вецка якошник, віше нам давали паноцох хтори иду на фронт споведац войску. Так же приходзели швабски паноцове. Так по ёден, по два. Теды на остатку, кед тот остатні одходзел, поздравкал и гварел: – Вецей ше ми не увидзиме, не верим же сцигнем живи дому, алё шлебода швидко придзе. И пошол. Бул Австріянец.

При краю войни, ал€ война ище була права, то тел€ колони заробл€нікох ішли по друме, же не було видно ан€ початка ан€ края. Войски, возила, то страх кельо було. Но, ал€, чесни шестри, пришли зоз Осеку на кочу до Шиду и гварели: – Вирочко, учительска школа почала робиц. Прето же у Осеку не було войни, лем, як гвари, як витор спрам Загребу, Немцох виганяли. Не було битки, не було штреляня.

И вецка такой, чим ше змирело, вони почали зоз школу. Та, гварели же вони иду до Осеку, та кед сцем та най придзем з нїма на кочу, ал€ же мушим присц до Миклошевцох, бо зоз Миклошевцох буду вожиц пирнаги до Осеку. Пир€. Яй господи, як пойдзем до Миклошевцох? Не маш нїч! Гайд добре, пойдзем, рушим пешо до Миклошевцох. А то ци шеснац кілометери. Идзем од парохії, през главну улїцу, скруцела сом спрам Товарнику, пойдзем през лес, бо познам драгу, прето же ми ішли до баби на кочу вецей раз през лес на Кирбай. До мацеровей мацери. Од Товарнику скруцим на право и така камена драга, длугоха през лес, а гости. Прави сримски леси. Яооо! Идзем, видзим ту декунги, там декунги викопани. При єдному облечиво, при другому кацига... дораз сом видзела мертвого человека нука у тей дзири. Не шмем патриц. Заджмурим та идзем єден час да их не видзим, па вецка попатрим... И так дойдзем до край леса. Вецка пришли гони жеми на ліво и збачим дал€ко же ору. А видзим тоту турню Миклошевску. Кричим: – Бачи, андъ!!! То Миклошевци? Крича вони: – Но, лем ти по тей бразди, та сцигнеш ровно под Миклошевци! Я идзем по тих браздох, по тей оранїни, идзем... а то випатра блїзко ягод и зоз Кули керестурска церква що ше видзи, а дзешец кілометери. То таке и там. И дойдзем до єдней улїочки що знам же ровно коло парохії водзи. Препознала сом, бо я ішла до парохії, бо там бул паноцец Михал Гириовати, брат моєй мацери. Рано, на штири годзин, я у манастире, бо коч порихтани, шедаме на коч и идземе до Осеку. Два конїки. А на кочу брадло перини, заглавки. Чудо єдно! Га, реку: – Дзе же я шедн€м тераз? Вони три на предок на дещичку ше сцисли коло шорогльох. И вони пойду на верх перинох, мало розгарню таке як кошар и ту я шедн€м ягод до кошара. И рушиме ми на штири годзин. Була яр, баш пред Вельку ноцу. Я шедзим, гу поладню слунко, боже, цепле, припекло, од штири годзин рано до штири годзин пополадню ми путовали до Осеку, а я шедзим крашн€ на тим слунку. Не мам ан€ амбрел, а не мам ан€ хусточку нїяку да руцим на главу! Главно же ше идзе. Там дзешка у Терпинї напоєли конї, дали им есц, и гайде дал€й до Осеку.

Такой рано сом пошла до школи и уписала сом ше. Там ми гварели:
– Явиме вам кеди да придзеце, бо школа ище баш не почала, лем шицко уж порихтане. Врацели зме ше дому исто так на кочу, але тераз не ишли до Миклошевцах, але до Шиду. Цале щесце. А випражнёти. А то вони ношли заглавки и перини до Осеку бо достали одобрене же можу тримац интернат. Але дзивчата не шму гоніц модліц ше и до церкви, але муша так жиц, яг'од да приватно жию. Шлебодно. Можу висц кеди сцу, можу присц кеди сцу. И о пар дні явя ми же школа почина же да придзем. Мушела сом ше зап лем порадзиц зоз директором и професорами, бо я страцела рок. Я пришла на яр, кед тоти закончую рок. И вони ше порадзели же да ми професоре даю материял за трецу класу учительской школи да я учим кельо ми хтори професор одредзи, и да туту часц положим. И так я учела, учела, покладала и до першого септембра сом вибагала трецу класу. Добре сом покладала. Але, така сом була хора, схуднута... мала сом штэрацец три кили, а жими віше на гамбох кельо сцеш. А штварту класу сом могла провадзиц и я ходзела кеди год сом могла, и слухала сом барз преподаваня и билешки сом влапала, а професоре ми барз ишли на руку. Дали ми кніжки и скрипти и розтолковали ми. Ёдна Швабица була така, младша жена, феш, тата ми шицко давала и толковала.

Яки бул повойнови период?

– О мали час як сом ше мало стабилизовала у ученю, придзе нараз забрана, гвари, я не можем до тей школи ходзиц. Сцигло з комитету же гевта клерикална школа була фашистична, же ше то не припознава у тей держави, новей Югославій. Кед ми то гуторел класни, не знала сом цо робиц? Гварели ми професоре так: – Ми пошліме то на министерство, най вони то видза же цо зоз туту школу, кед то така барз чувена школа на далёко. Цошка им було сумніве. Кед вони одобрыя вец предлужим школу, а кед не припознаю, вец будзем мушиц лебо покладац приватно тоти два класи ище раз, лебо напушиц школу. Можеш себе думац? Идзэм я до школи, не знам цо зоз собу и чекам. И швидко то сцигло зоз Загребу, а у одвиту: Можеце шлебодно исц до школи далей. А на другім боку клаузула же – О милошу краля Александра, дозволява се рад ове приватне школе. И подпись Александров, и печати кральовски набити.

Раз хтошкі гвари: – Гайде, шицки школьніе ідземе патриц "Зою". То теди бул барз познати совєтски фильм. Ууу, фино, не будземе мац наставі! Знаш як уж школьніе. И ми гайде до того биоскопу, там под Драву, и войдземе нука и попідаме як прави до карсцельох. Розши-

цене шицко, приповедаме, нараз ше загаши шветло, подполна цмota у биоскопу, лем на бини шветло швици, ніч ше не видзи, кед ше раз бина отвори, ту цмota, там шедзи, з Комитету, паньство – их дас осмеро, за столом. И починаю приповедку же медзи школярами ёст неприятельох, фашистох, шпионах, клерикалзох... Ми шицки занемели. И вецка, кед ше наприповедали о тим, вец гваря же тата и тата више ишла до церкви, ношела модляци пацерки. Вонка зоз ню! А тоти порихтани скоеvци: – Наполеeee!!! Знаш? И вона пошла дражком, штредком вонка, а споза дзворох чекали други, вицагли ю, удри по ней и дрилели ю там под Драву на пажицу. Закончела у шпиталю. Тераз друга пришла на шор. Титова слика, нонагей, вишела, пораєли школу, квицели там озда за Першого мая школу и вона зняла слику, ёдна там утарла слику, ёдна паучину знімала и кед зме пошорели, а тата иста Марица гвари: – Дай ту Титову слику да га обесим! Яоо... то було барз вельке, таке страшне. И з ню вонка и так исто була бита. Лем ёдни добили вецей други добили меней, озда спрам того як оценели кельо су виновати. Ёдну Злату зоз Осеку, цо на ню гуторели не знам, лем так ю набили и так ю цагали за власи же ей як длань скору витаргли зоз глави ведно з власами. Яй, цо була сирота длуго у шпиталю! И так ёдно по ёдно вонка, и вибухцели добре и кождому гуторели же там им драга до Драви. И вони так лежали, хтора могла пойсц рушела ше помали, хтора не могла лежала там, ал€ такой пришли тоти зоз шпиталю, позберали их, а цали Осек ше зобрал. То шицок швет вишол на улїцу. Демонстрацї страшни! И такой делегация до Загребу, до Комитету и до просвітного и дораз шицко гуторела цо и як ше збуло и вецка сцигла строга забрана же ше то вецеj случиц не шме. А вони, паньство, мали и други список. Ёдна пайташка ми гвари: – Знаш, Вера, мoram ти речи, али и ти си на списку. Вона була така... вони ю нїби тримали за свою, ал€ вона не була их, по душі. Я пошла гу класному и гварим му: – Знаце цо! Я чула же и я на списку, я берем куфри и ідзем дому. Вон вецка гварел: – Не! Делегация є била у Загребу, строга забрана є допла, тай список є узет, то више не сме да се понови. И так вецка я ше змирела, учела сом далей, ал€ сом ше барз бала. Барз сом ше бала. Више сом ше обавала чи дацо не придзе, чи дахто... дацо...

Е вецкаль було таке же зме у Осеку, школяре учительской школи, мушели розобрац стару зграду учительской школи у Долнім граду, на кат велька школа була цалком збомбардована, та зме чисцели цегли. Га, не можем кед ми шицко крев чури з рукох. Пайташки крича там, доволую того професора. А я не знам чи вони мали рукавици даяки чи

нє мали, я з голима руками тот малтер обивала. Та ми гварели же най вежнем канту и гарничок и най давам дзецом пиц. Да нє дегидрираю, нє? На тим слунку. Розбрали цалу школу, але я вецей нє ишла, дас два раз сом ношела воду, а вецка ми пайташе и пайташки гварели же най идзем им правиц главу за мурово новини у манастиру, а вони вец лем поліпя свой роботи. То кажди тидзень мушело буц. А я пошла, нє же сом им красни глави правела! Єдну сом направела Зидне новине, але ягод да ши плочици наскладала, па з квецом... Так мнє нёдзеля віше крашнє прешла. И до церкви сом пошла и новинки сом віше направела и так же бул мир до конца рока. Испиты сом попокладала и вішла сом на матуру, положела сом, бо ми нє мали дипломску роботу, але ознова шыцки предмети... историю и географию... и практичесна робота з дзецми у класи... Так сом закончела и пошла сом до нашого манастира, така була уж худобщина, але хлеба зме зато мали. Там у Сараєву зме уж ёдли кукурични хлеб. Ту зме ёдли хлеб красни... а пред самим манастиром бул логор нёмецки. Логораше. Яке то було страшне!

Я у Комунистичнай партii нігда нє була. Робела сом по закону шыцко як треба у школи, вредна сом була у валале, але до партii ані ёднай сом не сцела пойсц, да була яка. Але, да правду повем, вони би сцели кед би я вошла до Партиi, и да робим так як вони сцу, але вони знали же я то нє будзем, а и кед бим пошла, я би им у ствари завадзала. Вони би ше нє могли догваряц за тото цо робели, за тоти подлосци и гадосци. И я була далеко од ніх. И прето ми правели барз, барз вельки неприємносци. Тужели ме навики дзешка до Вуковару до Комитету, мушела сом ношиц аж и драмски фалати же су християнски, и же тото и же гевто и на проверу же чи то правда, па вецка єдноставно почали кричац на мнє на даяким састанку, збору бирача, як ше то гварело, га мушела сом пойсц на нъго як учителька, кед мушкиш, кед ци розказує и то твой позив, нє? И нараз пияни якиш стане на бину, партияц и почнє сплєтац, же медзи нами єст неприятельох, єст банди, треба их вируцац, як цо, наприклад, учителька, треба ю вируцац з валалу... и таки були случаі и нє ёден. Раз пришли з милицию же нас вируцаю обидвоїх зоз валалу, мнє и Штефана. И людзе ше згарли и лем цо нє набили милицайцох тих двох, видриляли их з кату долу. Вони сцекли з автом. То було баш пред нашим винчаньем. Вони сцели цошка направиц, да нас розлуча, да нас даяк розединя и да нас вируцаю. Я нє знам цо то було, лем вецка ше после змирело. И таки були велько глупосци. Ёден агент тидзень ходзел по Петровцох, так мирно ше шейтал и лем розпатрал, я пойма нє мала

хто вон бул, ище сом себе подумала: – Пале яки ё, бо бул млади а красни якишык, знаш. Реку: – Патъ, яки ё згодни! Але я не патрела на нъго, бо я знала же то цошка ту... И после чуем же вони його послали да ше шейта и да контролує кадзи ходзим и дзе идзем и так, бо же я цошка з кимшик, як ше то гвари, цошка робим нёдобре за їх партию, чи цо. А там у валале було лём дас пецеро, шесцеро тих партыйцох. А віше навики напите и віше таке розбуйдошнене, бесне. Медзитим, тот хлапец вец пошол и я го вецей не видзела. Но, таке то було.

Тоти исти людзе кед пришло тото одберане жита, так брутално поступали зоз людзми, одберали жито, грабали до остатнього зарна же людзе остали без хлеба. Людзе ше одуперали дакус, але вецка цо? Натарговали их, заверали до гарешту, били и аж дзепоедных водзели и на полью да себе копу дзиру и же их ту дриля и забию и закопу. Это цо робели. То страшне. Е, але цо. Я то, кед сом з диплому пришла зоз школи дому до Шиду, дожила у власним обисцу. Пришли зоз вельким камионом до двора, шицко жито до чиста позаметали, буквально, зоз чардаку и кукурицу шицку побрали, ані зарно не охабели и однёсли. Ми шедли та плакали. Цоже будзеш? Нам зато ніч не гуторели, ніч, лём так, озда ше ганьбели, чи цо, та чутели. Шицку нам жем у першай тури одважали. Інче 1946. року. Шицку!!! Мали зме трицец шейсц ютра. Так зме остали без ичого. А хлеба... да преайдзеш пол Югославії, та биш не нашла фалатка хлеба купиц, гибаль биш вижобрала од дакого. Нашо людзе були предобри. Такой ютре дзень пришли зоз мещком муки и гварели: – Ево, принёсли зме вам тельо да маце, але и други ше рихтаю та вам принешу. А оцец уж бул барз хори. И так же нам приношели першее покус, бо и вони не мали, але кед отлачели вецка приношели оцови шорово руковину. Так зме обстали. Так нас нашо людзе оптримали.

А у Петровцох, кед сом пришла, исто, хлеба ані думац, пекара нет, ані думац же биш дагдзе купела хлеба. Фасовали зме пейц кили чистей кукуричней и два кили напросто млётей муки, такей хлебовей як чоколада. И масци пол кили, чи таке цошка и то зме мали таку єдну карточку и писало ЕР 2 и на тоту карточку зме фасовали тото. И пекла сом хлеба од кукуричней муки. Як же можеш упечиц хлеб да ци будзе за даскелью дні, кед ютредзень ё тварди як цегла. Але заш, на щесце, нашо людзе давали. Моя родзина, ём ипак и охабяли од тлачицбі по особи, не знам кельо було одредзене – чи два метери чи два и пол, так же вони за хлебик мали. Мойо добри людзе, родзина, газдиня... и вецка кед упекли мегкого хлеба, та віше ми так одрезали доообри фалат. Гвари: – На, та будзеш мац дас за два три дні, а вец

заш дахто, та. Та так же я ридко зато пекла того кукуричніка. Виše думали и на учительку. А хто ше знапол та и скрил. Знап як то ишлo! А хто нe мал та одняли шицко. То як хто мал щесца.

У периодзе одбераня жита од паастох после войни, то було страшне єдно дожице котре наисце нe мож зоз словами описац. Одбериали од людзох жито и непреривно толковали же треба до гладних крайох, дакому дацо охабели, а од дакого и шицко вжали. Дабоме, людзе ше одуперали же и їм треба, вони на нїх кричали, лали и гадни слова и на силу позберали жито и одношли. Кед дахто бул твардейши думал же ипак успе да однeє дакус, вецка го одведли до гарешту. Направели гарешт од єдней хижи, побили людзох так же лем и заш лем вжали и однeсли жито. Кед дахто бул ище упорнeйши, вони го вец виведли до поля, дали му ашов и гварели: – На, коп себе ту гроб, а док викопеш та це забиєме и ту це закопеме. И бачи Льовчошов, єден таки побожни чловек, таки добри чловек, бивал нeдалеко од нас. Викопал дзиру, модлїм це, и вони го положели коло того и гварели: – Тераз це забиєме и ту до тей дзири закопеме. Вон гвари: – Нe мам да вам дам. Цо сом мал шицко сце вжали. Но, вецка му ище нагуторели койцо гадне и вецкаль гварели же най идзе, спроста го одогнали. Помалючки якошник пришол дому. Так, так поступали.

Кед о пар днї до двора ми уходза, нe знам чи троме чи штирме, партийци. Коло поладня, нормално, уж обишли карчму даскељо раз, гваря же дознали же я мам жита и же пришли по тото жито. Я гварим же мам, а вони же то нe по пропису! А то Месни одбор нам дал. Було два ютра школскей жеми, вона остала необробена и вони гварели же єдно ютро мнe, єдно ютро директорки. Ми тоту жем дали обробиц споли и наша пола нам принeшена. Жe нe, же то нe по пропису и же муша вжац жито. Енки вони пойду на пойд и позбераю. Стоя на штред двора, а так нeдалеко пар крохаї драбина до пойда. А я гварим: – Знаце ви цо, причекайце ви ту дакус. Гваря: – Нe маме ми цо чекац. Дай тоти мехи! А я убегла под тернац до кухнї, зняла скло з лампи, лампу до рукох, а през тернац, заобишла, и вишла на драбину и гварим: – Патъце, хтори руши гу драбини, гоч ме забиeце на месце, пред нїм одбегнем на пойд и полeem тото жито. А вецка отворим вам шицки дзвери и повем вам най сладко го поeце! Така сом була розчарована же сом нe думала анї цо гуторим анї цо робим. Так сом горе тrimala лампу, без скла. А вони станули як закопани и патра до мнe. Думали себе: – До тей лем штреляц, друге нїч. Цоже може процив тога витриону тераз. А знаже бим не поляла? Але так сом була енергична же вони думали же я то зробим. И стойм з тоту лампу и патрим

до њих, а вони патра до мн€, єден час так, очи червени од алкоголу, як жвирини. И нараз ше обрацели зоз словами: – Видечемо ми, ко че то платити, дочичемо ми сутра са милицијом... лали там ище. Яй... не знам чи сом ошалела, чи цо... шедла сом... не знала сом цо думац. Швидко сом пребегла гу управительки, теди ше то так гуторело за пандиректорку. А вона гвари: – У мн€ не були. И не вжали бо я мам оца, мацер и двох синох, та озда мали оправдан€. Ал€ швидко ше обл€кай та идземе ми до Вуковару. А не були превозки за Вуковар ище, та пешо до Вуковару дзешец километери. Пойдземе до просвітного одзелен€ до општини и повеме цо ше ту роби, нашли зме там людзох тих и наших з просвіти и других у општини и гвариме: – Ми то добили як помоц, ми то не украдли, бо зме єдли кукурични хл€б, ми не мали своє поля, трапели зме ше. И тераз цо робиц? И вони гваря же най идземе дому мирно, такой енки вони то розправя, и розриша тот проблем и най ше не бойме, нїхто не шме того нам вжац цо нам дате од страни власцох. И ми исти дзень ше врацели, знова дзешец километери пешо. Да даєден коч ишол тамадз, л€бо назад! Як упрекосц! Дабоме, ище више ме страх, чи не приду вноци да ме страша, л€бо цо. Нїч. Прешол єден дзень, други дзень, так прешло и змирело ше. Ал€ я такой вжала того жито, одложела сом го индзей и кед пришол час предала сом го, ище сом кредит дзвигла и купела сом себе шорови посцел€ до хижи, бо сом мала таке позазберан€ско з початку. Мала сом веџка так... приємни квартирель, нови, красни.

Видзи ми ше же за старей Югославиї, док я була дзивче и док сом ходзела до школи, та якошик учителе були на верху, а дагдзе даєдна жена закончела за учительку. Медзитим, после войни було нас и жени як и хлопох. Ал€ я у Петровцох була барз цен€на, барз. Л€м Комуністична партія ме не любела та ми правела вельки проблеми.

Приповедайце о учительованію!

– Га, не дораз сом почала робиц, бо моя молба за роботу не стала. Цо будзем, я веџка замодл€м братняка, вон студирал у Загребу, най видзи чи послали да не ходзим як шал€на, ту по Вуковару и Осеку. Крашн€ му напишу, под тим и тим числом, того датума, одпремета молба Бессерминї В€ри, и послата. Я чекам, га озда л€м придзе, озда є у драже, тераз кед є послата. А воно нїч. А я до Осеку. Реку: – Нема те молбе. А тот вищирел очи. На телефон, того у Осеку омагарцал, же як же може дацо цо послане препоручене, да препадн€? Най винайдзе дзе то запло, у Осеку, л€бо у Вуковаре. Же, пишце єй поставлен€ за учительку у Петровцох, як цо добила. И тот веџка дабоме

на телефон, па вибогозовал тих у Вуковаре на чудо швейцаре, а вони ище цопика зацагли, па вон ище раз, и напишу ми таки паперик – Поставлена за учителіцу у Петровцима. Було то 15. януара. И, без потписа, лем штэмбиль вдерели там, озда у просвітним одзеленю, чи дзе, лєбо хто зна дзе украдли даяки печац. И нешка то мам ту у ладички. Було ту ище вшевлячини! А я своєглава. Питам я знова Вуковар же чи уж раз сцигло того поставлена, бо я не знам тераз. Я гуторела тому у Осеку, а тото Ѹо вон поробел, я не знам чи на основи тога тераз сцигло дацо. А уж сом писала и тей до Вуковару, просвітнай совітніці, ал€ таке писмо оштр€, та ми гварела директорка: – Знаш како€ е казала? Та че ми мала обрат бостан кад дод€! И я пошла з тим до Вуковару, така як на тей слики прибрана, а вона, лем Ѹо ёй очи не випадли же яка то... Думала же даяка босорка кед таке писмо ёй написала. После гварела у повереню моїй директорки: – Па да знаш, и свидя ми се та мала.

Ал€, ту бул ище просвітни совітнік хтори ми гварел же понеже уж мешац май, бо ше то одзаговало од януара, телью я им допивала за тоту мою роботу и ходзела, и же конец рока, та най прычекам. Место у Петровцах будзе празне, бо ше єдна учителька одава до Илоку. И гвари: – Ако би ви били тако добри да одете ту у суседно место Маринце и само да са децом завршите школску годину. Розхорела им ше учителька. И я гварим: – Добро, али писмено, да я у єсен 1. септембра идем у Петровце. А, я з биціглу часом у Петровцах, у нини сом ноцавала, мало сом ішла до дружтва школьнікоў, студентаў, среднёшколцаў...

Робела сом зоз шейсцома класами. Учальня велька, полна до польадня, полна пополадню, бо сом их подзелела на два групи. Нит сом варела, ніч. И на щесце найду ше два старши дзивки Ѹо ше не одали, такі як стара дзивка од триццё рокі, то барз вельке нє? Знаже не велью триццё рокі кед ма, нє? Ёдна ми бывала з того боку, друга з другого боку загради. Нешка кричи Беба: – Учителіце, айде готов є

паприкаш! А я на папригаш. З того боку, Сека: – Учителіце, айдете на сарму! Кажде рано ми тата Сека принесла литру превареного млека.

И вецка сом тоти дзеци подучела добрэ. Пришли тоти двойю до инспекцыі, тата Ружица, просвітны совітнік і Татарович, та гваря: – Па то ё невероватно! Па та дэца нису од Нове годыне имала наставу. У болница умарла учителька. Ёдноставно, мушиш. Я им тото گрадиво шицким збила и дала сом им келью год сом могла, ище сом им и приредбу направела на край рока, та Маринчане гварели: – Никад у животу нисмо видли тако нешто.

Петровцы был чисто русински валал зоз кус сербскаго житильства. Було дас двасто обисца, и дас тысяч пейцсто Руснацох. Мне людзе барз крашнє прияли прето же я ше уж з вельма познала, бо барз велью родзини сом мала у Петровцах и з мацероваго боку и з оцового, и то блізкай, оцову шестру и мацерово и оцово шестриніці и так фамелія була барз велька. И зоз директорку сом ше од скорей познала, од ёшені, бо сом доходзела до Петровцах, та зме такой приступели гу разподзельваню класох. Велью було дзеци. Шейсці класи, а у класох було и по двацац осмеро и до трицццеро дзеци. Руснаци. Українцох ище не було. Ані ёдна хижя не була українска, але так дзешка о рок о два пришла перша фамелія Гарасимчуково, зоз троїма, чи штварима дзецмі. Длужей ше затримали и после краткаго часу почала фамелія по фамелія приходзіц и вецка ше велью наслелі.

Першэ зме лем нас два робели, так же зме подзелели нізки комбинавані класи медзі собу. Робели зме и до поладня и пополадню а у тедышні час, кед я пришла до Петровцах, робело ше и суботамі.

А тоти два класи, шеста класа, ту зме якошник, подзелели предметы. Теды ше лем преподавали тоти основны предметы. Упорядо зоз наставу, такой планавані и школскі секціі. Фолклор ми бул блізкі, прето же ше то у нашым обисцу барз пестовало и тоти мойо шестри и браца и глумели и танцавали ...

З дзецмі зме танцавали досц. Я сама правела кореографіі по дзецінских писньочкох. Даёдни сом знала од скорей од старших, такі исто бависка дзецінски зоз танцом, а потым сом робела зоз тима мало старшима, и ёх сом уж уводзела до того старшаго фольклору... Га, кроачай и рухи я не писала прето же то мне було у глави. Я то ище як школьнік учительскай школы научела од ёднога кореографа зоз України кед бул у Шиду. Та вец я знала "Козачок", "Катарину", "Коломейку", "Гопак коло"... Я направела у Петровцах за дзеци, сама, кореографіі: "Чижику, чижику, пташку мали", "Дзивче и гушатка",

вец... по писні "Пчолки" и так досц писньочки на хтори ше могло крашн€ уклапац крочай.

Сценографию яку требало ми познейше робел учитель кед о пар роки пришол. Вон то робел, бо крашн€ рисовал, мальвал и так, а дотлї сами зме ушорйовали, платна зме кладли красни з бокох. А родичи шыцко сами шили дзецом за фольклор.

Мали зме и хор, групи, шпивачох, дуети.... Я мала добру литературу за дзеци, нотирану кнїжочку Малого соловея, а було ище писні хтори сом знала сама од скорей шпивац и так, а мала сом и гармониум у школи, так же сом могла дзецом одграц и увесц гласи.

Велью дзеци прешли през нашо руки. Там сом службовала 25 роки. Ферталъ вика сом була у Петровцох, га то би мушело ше чишлїц келью дзеци.

И драмску секцию сом основала. Нашо дзеци барз крашн€ глумели, и так же кажды рок зме дали по ёдну цаловечаршу дзецинску программу. Школски секций були обашка, а секций валалскаго культурно-уметнїцкаго дружтва окреме. У нїм були дзивки и легине. За двацец пейц роки кажды рок була по ёдна драма... Цаловечарша драма, лёбо було комбиноване, бо кед бул кратши фалат, вец ше додала даєдна писня и танец и рецитация и так, а було и велью тоти приредби, як то ми гварели.. таки слички, єдночинки, звичайно за тоти державни швета.

А за старших сом порихтала, режирала сом за бину... 34 цаловечарши драмски фалати. Єст шыцко начищлене и у часописох дзешка.

Велью зме наступали, путовали зме. Теди за тоти дружтва культурни були попусни карти на гайзибану, так же сама драга, путоване не велью виношело, так же дружтво плацело. Барз зме ишли масовно... Ишли зме и на турнею по три днї, гнётка по Бачкей, Керестур, Коцур, Дюрдьов, Орахово, вецка зме ишли до Илоку, на змаганя, ишли зме до Миклошевцох, зозаждим фалатом, Беркасово, Бикич, єдино зме у Бачинцох нїгда не були бо нас не сцели. Не сцели нас там у месним одборе, вшে нас одбили и готове.

У Петровцох бул Културно-просвітні дом, як го вони волали "Про-світа". Медзитим вон о рок поваляни и на тим месце правени Задружни дом и то зоз двох часцох. Долу були рижни концеларий, тарговина и пошта, а горе на кату були исто концеларий, там ше робело, и читальня була... А назадку була направена сала за культурни роботи, за наступи. Була лем зоз цеглох и закрита з черепом. Ніч вецей. То роками заберали тоти цо одкупйовали жито и цо одберали. На концу тото Польопривредни комбінат вжал. И там фино им було складац жито. Як магазин. А ми мали право на тот дом, и писмено. Медзитим,

єден чловек скрил тот папер же би могли тоти далей жито там складац и велі роки нам не дал. Ми ше так знашли же у Сокольскім доме дакедишнім омладина направела барз красну бину, малу але красну. И цала сала була попораена и мали зме лавки, та кед були тоти забави и програми, була полна сала лавки...

Конечно, кед ше нашла тата цидула що нам дава право на салу, и кед нам ю дали, культурне дружтво нам було барз организоване и моцне и такой зме нашу салу почали градзиц, цали валал, у тим участвовал на добродзечнай основи. Культурне дружтво мало свой одбор, але ше выбрал єден посебни одбор за будоване Дому, почым вон уж бул барз очкодовани, черепи були уж спаднути, тоти градки були згніти, лесаре нам дали задармо, цали древа... Такой зме приступели гу роботи. Першэ ше направел таки план же цали валал бул по улічкох пописаны, а то була моя робота... Першэ сом пописала шицки улічки по мену и прозвиску, писала сом мулярох, тесарох, тишлірох... Камион, плато – кочи.

Кажды дзень пред вечаром сом одредзowała телью рботнікох келью главни муляр заказал и то лично до хижох сом пошла. Кед случайнно людзе не могли, вони гварели: – Нешка не можеме але придземе даен други дзень. Так кажды дзень пришло людзох дзечне келью було потребно. И то барз крашне було направене. То бул як мали театр.

Мала сом енергій, зато же я у тих Петровцах була од тих двацет пейц рокох, двацет три роки секретар. Мала сом шицко, як ше гвари, у малим пальцу. Людзе ме барз почитовали. Робела сом велью... У школскай литературнай секціі сом робела, основала дзецински часопис "Венчик". Тот часопис постоій ище и нешка. Сотрудзували зме роками зоз "Пионирску заградку" у Новим Садзе, дзеци посылали свойю роботи...

Га, кед то барз велью ёст приповедац... Я "Руске слово" зоз трицец, штерацец прикладнікох, що ше предавали у валале, дзвигла на осемдзешат седем предплатнікох. Па сом предавала календари руски, па сом прекладала фалати и за старших и за младших, зоз украінскаго, зоз словацкаго, зоз сербскаго, велью, па зме нашо руски фалати давали у винковским и у вуковарским театру, нонагей? То барз важне. Па зме ишли до Славонії...

Учителька у валале мала вельке почитоване. Учителька була так-повесц коло паноца. Мали довирия до мене. Кед ёдна школьніца осталася у тим шоре, та пришли ведно дзивка и легінь порадзиц ше зо мну же що буду. Гварела сом им же най ше ўноставно млада позбера та най,

як ше то теди гварело, одбегнє, да ніхто незнан и нараз є у младия и готове. И веџка ше помирели и родителє и шицки и направили свадзбу. Я бешедовала зоз його оцом же най будзе мудри и най приме тото дзивче, а зоз ёй родичами сом не бешедовала бо вони були барз нагнівани, ал€ ше вони помирели з тим барз фришко. О пар тижнї.

Га, велью було роботи. Кед населели Українци, дакеди було медзи німа оначэння з ножамі и зоз шекеркамі. Кед ше сцели биц і я вибегла на драгу и кричала сом: – Дзеци, цо ви то робице? А то були вецей меней мойо члени Дружтва и ту я станула и вилала сом их добре, єдних на єден бок, других на други бок.

Срімски Руснацы прывітлїўэйши, енергичнейши якошник, и кед до дакога здобуду довире вони го вецей нє траца. А то було праве при мне, так же учителька Вира осталася за ніх цошка незабудліве. И ба-чване ме крашнє прияли. Родителє віше були такі культурни, и помогнуц и зробиц сцели, бо сом барз велью робела з дзецми, и драмы и шпіване и танцы... лем у Бачкей було могучносци, бо було пенежи. Дружтво мало. А ми у Петровцох ше обтримовали цали час зоз власним заробком од забавох, од уходніцох, од членарини. Мали зме свой членски карти и людзе дзечнє плацели членарину.

Ви пошли зоз Петровцох. Цо була причина тому?

– Тоти шейсці класи у школі прешли на осморочну школу, та було велью учительюх, наставнікох. То була права школа, ал€ веџ школу реформовали... Нізжи класы остали у валале, а висши класы зоз автобусами ше преруцовали кажды дзень на наставу до Вуковару. Школа страцела уровень. Цалком. Лем штири класы остали. Вона постала подручна школа вукварскай школы «Други конгрес».

Мне як учительки би то нє завадзала. Ал€ мужови завадзала прето же вон стремел гу чомушник векшому, висшому, а то мале подручече... Так же ше преруцел до новинарох, а то му була и обсесия. У тим вон уживал. И прияли го до Нового Саду и обещали же и мне фришко найду место.

Яки бул ваш малженски живот?

– Мойого человека сом упазнала у школі коло роботи, бо и вон бул по професії учитель у Петровцох. А потым постал и директор у школі. До прибліжковання медзи нами пришло у роботи у школі и у месним культурно-уметніцким дружтве. Обачела сом же маме велью заєдніцкого у попатрункох на живот, та и у гобийох, любели зме дружтво, живот, музыку, театр... Першэ зме ше регистровали у Петровцох, а о

рок зме ше винчали у другим валале у церкви у малим родзинским кругу, прето же у вуковарским стредку було барз опасне буц преглашени за особу котра пестує религиозни обряди.

О два роки родзело нам ше перше дзивче Марча, а пошвидко о штернац мешаци родзел ше син Мирослав, а треце дзецко, син Ириней, родзени о три роки. То бул уж 1964. рок. Шицки тройо дзеци сом родзела барз чежко и зоз барз велькими компликациями. Алё, дзеци нам були здрави, крашнє развити и барз сом их лёгко виховала. У моїм чаше зме мали барз кратке породильське одсувство, хторе тирвало лем три мешаци по породяю. Прето ми велі помагали у чуваню дзецеох кед сом робела и кед сом була ангажована.

Жили зме ёден период и зоз швекру. Вона була сама, у Миклошевцах бивала, осталася у своєй хижі, а ми у Петровцах. Но, та доходзела ту до нас и так, а вецка кед гварела же є уж стара же уж не може сама, та пришла до нас бивац. Алё то не ішло якошик ведно, не прето же дахто дакого баш мержел, лёбо цо я знам, алё прето же вона биковала за своїм домом. Вона там мала свойо цошка, и вязали ю чувства, шерцо, шицко, и одселела назад. Іще на ёден завод була при нас, алё не могло, так же була сама док могла, а вецка кед уж спадла до хороти ми не могли буц при ней, вона не могла буц при нас, та зме ю крашнє дали до дому за старих.

Мой чловек и я були цалком ровноправни. Алё, наша робота не ішла у тей ровноправносци так же я рубем древа, а вон миша запражку, алё ішла у тим напрямje же вон роби тоти роботи цо я не можем. Чежши. И попилj, и порубе, и оправи радио, и помайструє клянки, а я варела. То була моя робота. Я ше не мишала до його. Анї сом го не волала до тей женской роботи. Бо би мнe аж и завадзalo. Ми и ёдно и друге мали надосц роботи, а вецка зме заєднїцки мали дакус часу за нашу розвагу. Так ше то ускладзело. А цо ше дотика тих наших культурных роботох, ту ше велько ішло, наступало, перше у самих местох, а вецка далей на госцованя. Ту зме віше ведно ішли. Дзегод зме ішли дагдзе, віше ведно, чи на госцину, чи на даяки наступи, чи ми ішли дацо патриц до даєдного валалу. Любели зме театр, ішли зме до театру до Винковцах, дакеди до Вуковару, вец до Нового Саду. Я любела, кед сом була младша, нёдзелями вечар пойсц до "Просвіти" та патриц як дзивки танцую, бо теди ше іще ношели цалком по руски. Вони танцували, викруцали ше, а я ше напатрела...

И дзеци сом так якошик воспітавала. Не знам цо повесц. Мушели зробиц дацо теди кед требало, та. Правда, не могла сом им дац пейглац и таке тово, нонагей...алё кед одросли дакус, вец ми барз пома-

гали у културним дружтве. Марча, вона була барз креативна, вона ми рисовала костими за фалати и сценографию и барз ми помогала кед зме правели скици за костими. То ми вона робела. А муж ми правел сцену. А окреме тот старши хлапец, кед уж бул векши, вон віше ішол зо мну, кед зме дагдзе давали дзецински фалати и вон бул при дзецю ягод учитель. Вон их одведол и на полудзенок, да ше крашнє наєзда, мерковал да ше крашнє справую и приведол их назад до театру, бо я віше мушела остац на схадзкох после змаганьох...

Дзеци нам добре учели зоз преходом до Нового Саду. Материялни обставини фамелії були релативно добри. Мали зме власну хижу, авто, фалат жемі на Фрушкай гори, дзе зме могли з часу на час вісц на вікенд. Плацы зме доставали порядно и нє мали зме векши фінансійни проблеми. Влеце зме одходзели обовязно на морйо, и то од малючка зоз дзецми, з початку зме ішли цала фамелія, бо зме мали свой шатор та зме ішли на камповане и то досці длugo зме ходзели з німа, уж були за стредню школу. После уж почали сами одходзиц кажде зоз своїм дружтвом. Дзеци мали токо що треба, ми тиж так, кед зме сцели дацо вец зме шпоровали и так могло ше з кредитами пойсці напредок досці, так же зме аж и помали шпорующи и складаючи з часом обезпечели и за дзеци квартель...

Яки бул ваш шлебодни час?

– Я мала барз мало шлебодного часу. Мой роботни дзень тирвал од рана до глібоких ноцних годзинох. Мала сом тройо дзеци, була сом занята и робела сом у секцийох културно – уметніцкого дружтва. Работа у културним дружтве одвивала ше звичайно у жимских періодах и то вечарами. У тей роботи я нашла розвагу. Члени друштва зоз валалу нас почитовали и поволовали и на гевти їх сходи хтори нє були вязани за културну роботу, як що то, напрклад, прадки, брацки и други форми валалскаго животу. Я свой живот так ушорела и так предлужела и кед сом пошла до городу. И у городзе зме мали одредзене число своїх приятельох хтори були госци напшого обисца, а тиж так и ми їх. А приятельох зме мали зоз кругох хтори тиж робели на плане розвиваня культуры рускей народносци. Мали зме и личне значне число приятельох и зоз иножемства. Зоз України, зоз Чехословакії, звичайно то були високообразовані людзе, писателе, професоре, науковци, и од ніх зме велью того и слухали и дознали и научели.

Мой гоби була робота у секцийох у Културно - просвітним дружтве, прето же я не робела за пенежы, за плацу, але чисто на добордзечней основи. Без динара. То була якашник розвага, радосц сом находзела,

радовало ме кед ше и други радовали же можу научиц, же можу видзиц, и то ми наймилше було. Потребу за тоту активносцу добила сом ище у своёй младосци у Шиду, у родительским дому, бо мойо браца и шестри участвовали у культурних подійох и режирали дзепо- ёдни представи, и глумели, и танцвали, и шпивали, а я то барз любела и вецка сом лём патрела цо вони робя и остало ми то так у паметаню и віше сом жадала же раз я будзем учителька и же раз я при- дзэм до валалу и так исто я будзем учиц и то ме провадзело цали час. И так ше и збуло. Постала сом учителька и нє пошла сом индзей лём сом копала там дзе сом знала же сом годна робиц тово цо сцем робиц.

Цо сце робели у городу?

– Мой чловек пришол до городу три роки скорей як я, достал роботу у Радио Новим Саду, у редакцыі, а я нє могла такой достац роботу, гоч ми вельо раз и обещане, а роки преходзели. По трох ро- кох Медзиопштинска заєдніца за образоване и воспитане у Новим Саду розписала конкурс за приём ёдней учительки на роботу у наст- ави пестована руского язика у основных школох. Поднесла сом мол-bu на тото роботне место. Молба скапала. Кед конкурсна комисия ишла зашедац, там була лём ёдна молба непознатей особи. Я напра- вела питане з того же дзе моя молба. Гваря: – Нет ей, нє сцигla. И теди направени цали гаос, же дзе, цо, як могло скапац? Та аж ишли и на пошту патриц же чи сцигло писмо и пренашли же хтошка приял, але подпись лём так зашмарбани на чипки и нє могли установиц же хто би то могол вжац, бо шицко було послане препоручено. Директор бул барз одвичательни, понішцел конкурс, комисия наново, молби и шиц- ки документы цо треба гу тому и знова повторени вибор. И знова на тото исте место явела ше тата иста особа и я. И, ёдногласно выбрали мne. А то ше збувало у тей школи "Борис Кидрич", котра була одре- дзена як матична школа за шицки тоти пункти дзе ше отримовал рус- ки язик. Так сом достала место. Но, компликациі з дзецми зме зато мали у тим періодзе у трох роках бо зме их, га, як нам одвітовало, ёдни при мнe, ёдни у Новим Садзе, вецка пременка... и так вецка ше нормализовало уж кед я пришла.

Приявила сом ше такой, дали ми задатки. Медзиопштинска заєдніца за образоване и воспитане у Новим Садзе була уж порихтана же утаргнє годзини пестована мацеринскай рускай бешеди, бо ше осипа- ло число дзецох, пре нешорове приходзене дзецох, а и неприходзене наставніци. И остатні час ше нашо интелектуални моци упарли, у Медзиопштинской заєдніци розправяли о тим и гварели же вони наба-

вя таку учительку хтора то шицко обнови и приведзе до порядку. Та пристали. Но та кед ми дали место веџ ми шицко розказали що и як мам робиц, и нє дали ми место такой, але першэ на уг'овор на ёден рок, и на други, да видза як то будзе исц, а треци рок уж було стаємне место. Телью нє верели же то мож поправиц. Но, кед сом пришла, наисце сом нашла ёдно дзецко у ёднай школи. Га, я себе думам, нє будзем я анё ходзиц тераз по школах. Цоже будзем трациц час? Треба то що скорей робиц! И одлучим крашн€ же у кождай школы попишем шицки руски дзеци що єст и без догварки, без питаня, пойдзэм од обисца до обисца на адресу да першэ я з родичами побешедуем, и да видзим же що. И так и було. У кождым обисцу иста приповедка же яка важносц мацеринскай бешеди, яка любов треба да будзе гу ней... и глібше коло того и я видзела же то людзе крашн€ прилаплюю. И наишла сом у веліх обисцох на приятельох, на родзину, на велью, велью людзох хтори приселели зоз валалу до варошу и такой: – Яй, ша ми ишли гу вашому братови до школы у Дюрдьове... Ша ми ишли, були там, знаш велька фамелия, па кажде каждого, цошка, дзешка позна, такой зме були як родзина. То чудо ёдно, як то! И я походзела и за дзешец днї шицки руски обисца котри мали дзеци за годзини пестованя мацеринскай бешеди були обидзени. И я им веџ так гуторела, але то было таке дакус у тайносци, реку: – Знаце що? Директор гварел же вон звола родительски сход, родительох дзецох хтори маю пестовац русински язик. Гварела сом им же то така ситуация разтрещена та буду мушиц анкетирац родительох, бо нє можу исц дзеци по своеї дзеки, або нє исц, але родител€ подпишу на папер чи приставаю же би им дзецко ходзело на годзини пестованя руского язика. Та кед директор придзе на годзину тримац бешеду, та реку: – Нє да ше обрукаме Руснаци же, я вам ту приповедам, а ви напишене же – Нє сцем! И вони гварели: – Та яке, та подпишеме ми, нє старайце ше. И коло того пояснёваня значносц мацеринскай бешеди, такой сом приключела и пояснене же кождай саботи буду ходзиц до Маткі, же ше будзе робиц, танечна, фольклорна, драмска... рецитаторска и же красни програмы буду, па пойду койкадзи. Га то ше муши так на детально! Иншак нє ідзе! И крашн€ сом дзеци розпоредзела. Тоти приду пондзелок, тоти вовторок, тоти среду, бо я кажди дзень у другой школы робела. А нє робела сом факультативно три годзини тижнёво, але тата баш назва стала – пестован€ мацеринскай бешеди, а то я сама одредзела. Ёдну годзину тижнёво муши буц на настави, а кед сце може буц кельо сце. Так же були дзеци и по два годзини, го-

дзину и пол... И кед сом дала разпорядок хтори дзень у хторей школи, од ёденац по два годзин, док нє почнє друга змена, то бул период кед кажде дзецко могло присц у тим чаше кеды йому найз'годнейшэ, келью год сце буц присутне. Кед раз, почали вони приходзиц. Уходза мойо дзеци, дробкаю, я гу нім.. то було барз компликоване, то нє мож ані виприповедац. Перши класи можу присц на ёденац. Други, виспи класи, закончую на петнац до дванац, треци ище за годзину далей, попладньова виспа класа, кед ма, вони за предгодзину, веџ тих помали пущам дому, малих, а други тидзень обратно, бо ше и вони меняли. Веџ знова нови разпорядок зап. Алё, я то ускладзovala и я віше гварим же мне преход до Нового Саду вообще не представлял дацо нове. Я телью мала рутини же сом ше преруцовала легко у роботи, спрам потребох. Дзеци почали досц шорово ходзиц гоч віше ту и там даёдно хибело. А я на телефон. Лёбо було хоре, лёбо гуторели уж цо гуторели, же призабули першираз и же познайшэ будзе поряднейшэ, алё наисце вецей дзеци барз крашн€ порядно ходзели, було их у класох дагдзе дваццеро, дагдзе вецей як двацц, дагдзе петнаццеро, дзе як було руски дзеци и то так тирвало ёден час, думам же пейц роки, а веџ сом осетела же ше почало осиповац у даёдних класох. Нагло ше зменшовало число школьнго. И я такой обишла вецей школи, та сом од тих школох выбрала хтори маю вецей дзеци, веџка сом у ёдних школох наставу гашела, а у других розпочинала з роботу. Таке то було. И крашн€ ми ходзели и учели. У школи зме учели о языку, дакус литературу, цо вязане за прешлосц нашу руску, одкадз зме пришли, як зме жили, дакус о прешлосци нашего народа, а на секцийах зме рабели того зоз годзинох, а то таке повязане, нёвироятно. На годзини робиш писньочку, придзеш до Матки, шпиваш туту писньочку. Ту на годзини драмски фалат, приповедаш о нім, розроблюеш го дзецом, придзеш до Матки, подзеліш улоги. То барз повязане медзи собу. Тото бависко у Матки збогацує туту рускосц и бешеду и шицко.

Мой директор зоз матичнай школи пришол на дзецински концерт и кед ше врацел назад до своёй школи, вон своём наставніком и учителем гварел же то нёвидзене чудо. Так гварел. Веџка ше и гнівали на нъго же их телью ест и же ніч не маю. А то требало видзиц гевти танци и шпиванки и рецитациї, мали зме дуести, квартеты, солистох, ёдна солисткіня нам добила у Македонії, на югославянским змаганю "Златно славуйче", першое место. Ёдна нам достала зоз литературней секції, на югославянским уровню у Биелей, у Чарней Гори, за письмени состав награду. Же цо ёй радосц у живоце, ўспіха вязане за

державу, а вона так крашн€ написала же яка єй радосц кед вежне кар-мин, мало намасци уста, пойдзе гу пайташком па ше шмею, па ше ра-дую. Руски состав победзел. Достал югославянски верх. А читане на руским языку. И преклад ишол.

Хторей сце вири и кельо значна улога церкви у вашим живоце?

– Га, я грекокатоліцкей вири, як сом уж приповедала, оцец мі бул паноцец, та зме у таким и ховани стредку. Почитовало ше нєдзелї, швета, ишло ше до церкви, модл€ли зме ше шорово. Медзитим, кед сом пришла на учительске место, ту уж цалком иншак ше поставяло. Мерковало ше на учительюх, кадзи ходза, цо робя, прето и наш брак так склопени, такповесц да нїхто не зна, же би не воскресли заш даяки бешеди, даяки напастрованя з бокох политичних моцох. У Петровцах сом дакус почала исц, ал€ сом вецка видзела же то не будзе добрε. Та сом вецка ше поцагла. А дома зме отримовали и обичаї и швета и шицко, ал€ л€м дома. Но, дзеци ишли на Віл€ю шпивац, ал€ л€м до єдней нини, и до другой нини, и до мацеровога братняка. То не было таке приметне, а вони жадали та сом их пущела. Я у себе остала тото цо сом, а явно сом ше поцагла. Та вельо раз было койцо нагуторене на нас у Комитету, на чудо шветске, и на мойого мужа и на мене, волали нас на одвичательносц. Доказало ше же то не правда, ал€ дармо кед чловекови тарга живци и не можеш нормално робиц и жиц. Кед ци віше хтошка длобе.

Тераз, як зме у Новим Саду, унучата ище малки, єдна почала л€м ходзиц до школи, но та водзі ю мама на вironауку, та крашн€ прилашлюе, та як ше опредзелї кед будзе велька, а тоти двойо уж кед придзе час, увидзиме як будзе.

Препоручела бім младим най робя, ал€ най ше не преобтерхую. Най робя за свой народ, бо ше у роботі буду цешиц барз. А дзивчата най ше не понагляю одац, бо ёст часу, свойю прежию.

Цо найбаржей вплївовало на ваш живот?

– Пре вельку обтерхованосц и пре вельо обовязки хтори сом набрала себе, а не требало мі тельо, єдного дня, було то баш на полрочю, кед сом ше рихтала до школи 1978. року, нараз сом почувствовала вельки бол€ у глави и док сом дошла нука уж мі було нєдобре и такой до шпиталю и кед зме пришли, диягноза – віл€в креви до мозгу. И такой сом остала, догод ше то лїчело. Но, не була мі очкодована ан€ єдна часц цела, так же сом ше могла рушац, ал€ и сами дохторе ше чудовали, же як то же мі нїч не одняте. После сом ше лїчела.

Тоти роботи и обовязки одпадли. Вецей сом ше до роботи нє лапала. До пензії ме положели, як инвалида роботи. Но, после сом була з дзецьми дома, кед сом уж виздравела ишла сом и на морйо, там сом ше лічела, ишла сом и до купкох и добре сом ше вицагла, цалком, але вецка на остатку 1988. року погинул ми син кед мал 27 роки и то конец. Тераз ше можем лем поцепшиц у своїх дзецох и у своїх унучатах, а друге ме нє барз интересує нїч. Нет вецей радосци, нет вецей музики, танцу... нет нїч.

Леона (1928), Руски Керестур

Приповедайце ми о свом дзецинстве.

– Народзена сом 1928. року у Руским Керестуре. Я перша. Було нас шесцеро дзеци. Двойо умарли, а штворо остали. Вони скорей умарли. Теды кед я до першай класи ходзела. Га, малючки дзеци були. Гей, манди, мандушки були. Знала сом дзе су поховани, та вец зме их обиходзели, кед зме ишли дзивчата на теметов, та хто мал dakого, та погледац и поопатрац. Ми з конца та зме их обиходзели. На теметов ше ишло, то було так поконцу, блізко на теметов нам було. Не було Палич, лёбо варош, як цо тераз.

Були зме худобни, та ше мушело грабац. Я була найстарша та лём гайд, гайд, гайд. Ша ходзела сом до школи, три класи сом закончела, а вец на полью, та. Кед ше не будзеш учыц, та на полью... Не могла сом, так ми чежко школа ишла.

На полью сом робела шицко цо сом могла. Чим сом могла пориско вжац до рукох, шерп, косир, жац конопи, копачи зберац... Шицко сом робела, барз зме робели, бо зме були худобни. Не мал оцец ані бразду жеми, та я віше з оцом, бо я найстарша. Брат, трицец пияте годиште, хлапец, та вон не сцел барз послухац, однял ше, а я така була же будзем робиц, та сом зоз оцом віше, вшадзи. У хліве вец зме спали, кед зме ламали на Брегу кукурицу з рису. З рису, то так тринасте. Дванасте, кошар, громадка. Значи, кельо було громадки, та тринаста наша. Лёбо дванаста, уж як було. А мушело ше іще вирубац, звязац и подзвигнуц до копки... Не копали зме. Лём кед пришло ламане, та кожди тринасти кошар, але ше мушело вирубац и зложиц до копки, и вируцац, іще и газдови до приколици поруцац, бо пришол сам з кочом.

Мали зме хижу. На гевтим концу дзе одпад. Міжко Штрангаров тераз ма туту хижу. Мала хіжа.

Га, радовала сом ше кед були вельки швета. Теды ши ёдла кельо ши сцела. И кед ше заклало. А други раз було одредзене, хтори фалаток твой... Юшка курова з меса, а у тижню лём кромпльова була. Таке було, худобни зме були. Варела мац и у тижню, але таке, варела цеста, не так же зме були гладни, але чежко було, барз було чежко.

На полью зме ношели таку сланіну як пейц пальци. Як да зме з мідла резали. На палец. И ніч гу сланіни, хлеба зме мали лём... Ніч не було вецей. А вечар литру млєка зме з оцом жедли и спац. Там дзе зме робели у газди та зме себе куповали млєка, лёбо нам давал, не сетям ше уж як то було. То не тераз, гей, то давно.

та ніяк, думаш же були тоти лепліви. Ушита. Ушита ренда, та ци одарло ногу. Ша, як було... Скривай, та превивай ше, та. Нє знам цошка же як то було. Ша, уж сом могла мац, кед сом завершела треци разред. Я то зато вчас мала. И вецка, длugo ме тримало. Я то нє мала як же прелазне, я нє була анї хора анї ніч. Ніхто нам о тим нє приповедал, то ше о тим нє бешедовало. Пайтashки, дзивчата медзи собу бешедовали же: – Га, ты уж маш? Нє правда же нє маш! Так зме ше у газдині згваряли: – Га, нє правда же нє маш, ты циганіш! То ше крило. То ше нє бешедовало як тераз. То була ганьба. Тераз кед зачнє такой уж гутори же будзе мац бебу. Та дзе, уж кед сом ше одала, та и я лем мала дзеци, гей, алє нігда з мацеру зме так нє бешедови. Нігда. Так було. Єдна другей, пайтashки радзели як ма положиц ренду. А кед мац видзела же цо зо мну, нє гуторела ніч, нє гуторела анї я мацери, та так прешло. Гей, то ше нє бешедовало, вообще, ніч о тим. Нє обавесцювала вона мнє анї о себе. А вец, кед ше требало поумивац, лебо цо, та скриц ше дзешка. Скриц ше, ша до доліни, та купац ше. Ша, и зошмердзело ше и було шицкого. Алє зме ше нє заражели. Нє, нє. Таки зме були здрави, слава Богу.

Як сце ше дзивчели?

– То було кед Руси пришли. Я нє знам цошка же хтори рок. Уж я була дакус дзивка, алє мац надумала же ме нє пущи, бо ше бала за мнє, бо уж дахто бул таки же уквачел даци, же ше даци десело. Надумала: – Нє пойдзеш! Та сом вецка нє пошла... Я уж була теды дзивка шеснацрочна. Га, найгорша. Та надумала же ме нє пущи, бо там Руси. Та вецка сом, гат, нє пошла. То ше мацер мушело слухац, нє так як тераз: през облак сцекнє, лебо през облак фраера пущи. А

А кед на польо вивезол нас газда на кочу, та зме там були док зме нє виламали, лебо од пондзелку, та до сботи. У хліве на слами зме спали. Та ніяк нє було. Думаш же зме ше купали? Ша, кед зме пришли дому, вецка зме ше окупали, у Цегляри, у доліни, у лаворе, у купачки на дворе, ша уж як було. А ми, як жени...

теди нс. Сцекали зме од хлапзох, та зме ше шмейли же сцекли зме од нїх.
Та нач ми фраера?

Була я и у хору, и шпивала сом. Кед сом мала лем таке дас шеснац роки на початку. И ходзели зме на страни. Нє длugo я то там була. Шпивало ше, гей, у хору.

Перше лем до газдинї сом ходзела. Гат, през жиму ше ходзело кажди вечар. А влеще по драже зме ше оганяли, ходзели бавиц пред пайташкох, тераз пред тоту пайташку, а други раз пред другу пайташку, пред нас, бо зме були досц на краю, та нє так барз зме ходзели на варош. Нє веднак зме ше бавели. Були зме подзелени. Я мам и тераз пайташки, а ёст цо уж и умарли, цо були богатши.

Газдовски дзивки ше нє одавали за худобних, а газдовски легине ше нє женєли зоз худобними. Алє ше дружели зоз німа. У газдинї були и богатши и худобнёйши.

Таки, яки було. Тота генерація моя, двацет осме, двацет дзесяте, дахто бул, думам, и трицети рок, три роки зме були дзивчата. Нє було нас велью. Озда дас петнац. Ми були найменши, вец були векши, вец ище векши. Штири генерації були. З ёдного краю зме були пайташки, та вецка тоти дзивчата, то були нашо, хто ше придружел. Зберали зме ше, як да повем зоз Циглашора, Збегньова, Пажици, Маковскаго шора, Велькаго шора; то уж були велькошорски, ми були циглашорски. А тоти Будячане, а тоти Курташорцы, а тоти так, знаш, валал на штири часци бул подзелени. Ми були циглашорски...

Ходзели зме до карчми, ми були найменши. Вецка було векши, вец було ище векши. А тоти штварти, вец уж кед их нестало, та ишли гу меншим. Кажде мал свойо пайташки. Кажды генерація мала свойо коло. Штири кола. Так зме у коле ше тримали. А вецка зме ше помишали кед зме танцовали, шицки. Шицки циглашорски зме до ёдней карчми ишли. Шицки штири генерації до ёдней, як галушки нас було. А Велькошорцы ишли до другой карчми. Велькошорцы ишли до Мироня, лебо, як ше то тераз вола Менза, а поведзме, була и Штрангарка. Знала сом мою ровень дзивчата зоз других часцох валала. Познали зме ше, а вец зме шицки до Мензи ходзели. То було уж так у войни, и по войни. Вец зме ше уж шицки помишали, та зме ту до Мироня ходзели до карчми. Вец зме були там на громади. Теди уж и хлапцы велью там остали, 1927. годиште, у войни, на Болману, та нс мали зме уж так пайташох, свой ровень. Нашо нє пошли хлапцы. Наш рок лем 1928. пошол, 1927. рок пошли остатнї, а гевти вец младши тоти уж остали.

Кед зме ше там сходзели та було... и били ше. Га, однімали, лебо дзивчата лебо цо, та зме и ми дзивчата бежали. И ми ше мишали. Хлапцы

бежали з латками же биц ше, а и ми бежали та зме кричали же: – Велькошорци шикац. И ми викриковали, а кед гевти навалели, а ми перши бежали. Латки поодвальовали там у улічки Циглашорской, цо виходзі на Маковски шор, зоз Югікового плота, та бухац Велькошорцох. А ми назадку так ішли, за німа, та зме кричали. Так зме их прездзвівали. Тото сом запаметала. Та таке то було. Не любела сом ані ходзиц. И кед сом була дзивка, та так як були райони, задружни шатри, та я була дома віше. Мац и оцец пошли, а я була дома. Я любела самотю віше, порайц, робиц тото, а так я не любела ловгозовац, ходзиц.

А найлепши легінє були газдово легінс. Тоти цо були богатши. Тоти цо мали пенеж. А тот цо бул служка, та вон бул мирнейши. Га, було и таких славних, було хтори знал танцовац. Бо, знали хлапцы танцовац даєден. Та, ніч ми при хлапцох теди не ценєли, віше зме ше лем позбивали до штредку, да ме ані ёден не порве. Так нас на танец волали. Хлапцы стали у Мирона, од тих дзверох од гудацох ше хпали, а вецка порвали. Лебо би дзивчата патрели на ніх. Я не патрела на ніх. Я так гварела: – Ко вас шміргла! А вон порвал за сукню.

А, мали зме пасово сукні. И тераз мам тоти шмати, од целовей до чарней, шицки. Купели ми. Требало мац шорикасти, та по осемдзешат, тоти як цо тераз кед правя ношню. Мала сом вецей фарбарски. Бо, гат, мушело ше меняц, и гевти церковни, на танец, вецка, лебо Кирбай пришол, лебо Велька ноц. На Вельку ноц ше куповала сукня нова. Мушела буц на Вельку ноц нова сукня и вецка сом мала дас пейц били, закрохмалені, а то таке було посцискане же страх божи. Цоже то тераз облечиц ше.

През роботни дзень зме ношели сукню. Чи там була даєдна посподку, не знам. Пасово зме мали, не було по горе сукні. Посподку були кошулі. Кошуля була така прейга, як тераз, да повем, трудничка, лебо таки кошулі, єдноставни зме мали. А гачици не було. Ма яки гачици? Аж сом и дзивка була, и кед сом ше одала, не мала сом гачици. Тераз кед ше дзецко народзи та у гачох. Та дуло. Ша знаже дуло. И кед ше спакує, и кед треба ше спако-вац дацо, та не мож було. Кед уложак, та ремень коло паса, так як войник. Помедзі ноги, зоз своёй роботи платна ше ушие, та старого дачого ше ушило, та. У старим даяким лаворе ше мочело там дагдзе за плотом, не паметам баш шицко. Так було. Не було тото фіне цо рекламишу кажди дзень. Віше го рекламишцу. Та цо рекламишце? Цоже то тераз, тото тераз?

Яки бул ваш малженски живот?

– Ша, я зато длуго була дзивка. Двацец ёден и пол рока сом мала. То за Керестур було велью. Так же мнє мац наганяла ше одац, а я ше не сцела одац. Віше гварим же да ме Циган Данил питал и за ныго би ме дала, да ёй

зидзем з карку бо сом була найстарша, за мну були тройо! Га, брат бул одо мн€ лем два роки, но та ме мац вше наганяла, наганяла, а я вше не и не... Мала сом легиньох, знаже, таких сом мала легиньох як и я була, та сом себе думала: – Як же то треба зоз ним жиц и легнуц кед го не сцем? Та сом за нїх не сцела. Та кед ме питали, а я окончела так же сом гврела же ше не одам ище. Та кед мац дознала, пила я кафу, анї ше не пила теди кафа без цукру, а я замкла капурку на легиня. Гвари: – Идз одомкнуц. Млоди дурка! А я ше не сцем явиц. Питачка була. Ша послал жену же: – Идзце ю питац чи ше ода за мн€! То таке лем було, не так як тераз, у догварки. Таке. Та сом замкла. Не знали зме нїч, пришла єдноставно, так, без поради даякей, лем так. Вона го, жена, нагварела же лем най приходзе та ми ше порадзиме: – Та зосцеш ти його. А я гварела же най не идзе. Ал€, ми замкли капурку и пошол млоди назад.

А мойого мужа сом цошка сцела. Так я себе здумала, будзе вона мн€ наганяц, ша приходзе даяки, да го дакус лем сцем, дакус, вецка ше одам. А кед го нїч не сцем як же ше одам? Як же му будзем пребачовац цошканль, бо то таки живот, не? Вше дацо. То не цали живот меду. Лем кус.

Не, не думала я себе же то баш так будзе. Бо, ми таке не мали у родзе яке сом я мала. Мой оцец не любел пиц. Було як треба. Тото, гат, иншак цалком. Та вец, легчайше сом пребачела, бо сом го сцела, та. Таки бул, облесни, знал крашн€ бешедовац. Знал и крашн€, але знал и бридко. Гей, гей, гоч ми и циганел, але знал крашн€ бешедовац. Теди крашн€ бешедовал кед му требало динари, лебо дацо. Не зnam цо, красне слово мал, гат. Так вецка, та я и теди не барз сцела, и вадзели зме ше бо я так не тримала до того. Не знала сом як то дахто облесни. Як гваря, облесне цел€ два крави цицка, а друге анї єдну. Ласкаве два. Та так и я була така, якош не знала сом ци то. Мац його пришла вецка ме питац: – Га поведз! А я чутим. Га поведз, пойдзеш чи не? А я чутим. А вона гвари: – Пойдзеш? А я: – Гей! То було шицко. И готове було.

Були зме заручени, не длugo. Од жими, та до Велькей ноци. По Велькей ноци зме ше побрали. Вон приходзел по мн€ на танец на бицигли, пешо зме пошли и пришли, а вон вец на бицигли назад дому. То далеко пешо було. Кед приходзел а я уж чекала облечена. И вец зме пошли на игранку. Танцоввал zo мну, але и з другима танцоввал зато. Ша, я мала пайтashki, вше зато барз з нами дружтвовал, вельо. Вше бул так вецей коло нас. Па пошол гу пайтashom, гу хлапцом. Ша, то вони и цугали. Думаш же баш лем танцовали? Цугали та. А ми дзивчата у кол€ зме ше там радзели. Не приповедали зме, бо не мож пред другима гуториц. Цихо! Цо я знам, уж не можем паметац, якошк док вон жил шицко сом паметала, а тераз сом зоз глави шицко уж вируцела. Нїч уж не мам у тей глави...

1950. року сом ше одала. То були чежки роки за живот. Барз чежки. Знам же теди цидулки руцал дідо Матис. Та зме пошли, та зме грабали, та да добиєм на даяки фалат платна, та сом добила на блузну. У ствари, добила сом на два блузни, озда два фалати, по два метери платна. Таке було. Ша, нє мала сом анї свой кабат. Так ме мац нагваряла на єдного, да ше одам: – Одай ше та ци купим и кабат. А я гварим: – Нє сцем анї його, анї кабат, одайце ви ше за ньго. Я одповедала, я уж була седемнац, осемнацрочна. Я уж знала, уж сом себе думала же то будзе, гат, уж цалком иншак.

Я любела буц у його родичох. Прето же вон любел ше напиц, а вец барз гадни обычай мал. Вони гу мнє приставали, вони ме так любели, сцели, цо я знам.

Та и теди ище кед зме ходзели та и теди ше нарипал, але я, гат, як да повем, нє видал ше, нє видно було, бо бул алкоголичар, то нє так як кед дахто нє пие, та кед ше напиє та то видно такой. Га, віше зме ше спердали та... Цалого живота зме ше спердали. Алє, гат, як да ци повем, кед сцеш та вецка легчайше пребачиш.

Мали зме окреме, у комори зме спали кед зме були млади. А вецка нам дали до приклєта да шпиме, а дзеци з німа спали у заднєй хижі, а предня хіжа то була чиста. Нє було ніч тово по жеми, то була жем, требало забильовац жем зоз чутаком, та.

О дзешец мешаци ше ми Слава народзела, такой... Вец вон пошол до войски, 1951. року вешені, а вона ше у фебруару народзела, так же вона була манда. Двацец мешаци, чи двацец єден, бул у войски. Дацо спущели, мешац, чи два. Бо не було два роки.

У породилишту сом ше породзела, ми таки уж були, савремени. Седем днї, до тижня ше там було. До породилища ше ішло и ношело ше зоз дому єсц. Бабица обиходзела и горучку мерала... Уж, кого же сом мала, Владу, оз达尔, пошла сом дому, а там зме бивали на концу. Нє сцел тот мой, анї його мацер, анї мою мацер, бо було шалене. Та вецка, цоже будзем, на рано будзе кресцинини, а там на концу, то нє була калдерма, драга, та було праху, та требало порайц кед на рано буду кресциц. Та сом ше похорела, упалу сом добила. Зоднuka шицко упала. Но, волали зме Папянку, пришол вон, вадзи ше...

Га, то ше такой кресцело, о тидзень. Но та сом ше похорела, вецка дохтор написал ліки таки и таки, и енекцию ми дал. Га, идзе вон, тот мой, ліки виняц. Пошол, але нє винял, бо ніби нас нє було кед дуркал, а нє пошол виняц бо нє було динари. То ше за пенёжи куповало теди. Но, але енекция ми помогла и жимни ренди... Мац моя теди вец пришла кед сом ше уж похорела. Теди уж пошол мацер волац кед уж нєдобре дацо. Ша, вон спал бо ше напил, а я робела. Пришол диждж, а конопи напресцерал же их

будзе трец, та не тар. Га, бежим та их позберам, да не змокню. Кричим: – Конопи! Преслухал, та не пошол. Знаш кед ше чловек напис, та вецка не дзба нізач, та готове...

Я у ніх зоз дзецком була, та сом у задруги ходзела робиц, та мац мерковала на дзецко, а я ходзела. Теди вельо пайташки до Задруги ходзели. Шицкі були поодавані.

И цо сом заробела то були мойо динари. Дали ми да я себе динари газдуем. Мнє мац одала зоз єдну посцелю, та сом купела креденц, орман сом мала, та вец карсцелі, та стол, бо сом не добила, як то тераз. Ша, були худобни, та ми мац дала посцель и орман. Тото сом шицко мала, и заглавки и перину зме мали. Дала нам мац шицко. Шматы сом мала досц и так... Но та сом ше сама лапала док вон бул у войски, а я накупела и стол и карсцелі, креденц, орман сом стари купела та сом го дала Грицови преробиц, и стол ми справел и так... Барз було чежко. Мала сом швиню, стару прашачку, його оцец ше цешел же як я водзим раҳунку о ней.

Його мнє почитовали же сом чувала и робела, та сом мала, та не брали одо мнє. Алс цоже, вон бул у войски, та ёден пак кед приял написал же: – Добил сом и барз сом ше зрадовал. Кед друге, та уж написал: – Пошлі ми! То так було фурт, за тоти мешацы. Та сом гат, вецка рихтала. То було вельки трошак теди. Мала сом, назберала я себе пенёжи. Ходзела сом на норму робиц. И задужене сом мала, та док дахто не пришол на польо, а я два раз обишла, а вец сом була з тима цо не були на задуженю. Добила сом ланц, голът ёден, то була окучница, то було мойо и я то мала окопац. Так нам дзелели, тим роботніцом, шицким. Вони нам посадзели и одчитали нам, одмерали: то будзе твойо и то ше ма поробиц. Тото я поробела. Вецка на норму. Вец сом ишла на надніцу. Кажды дзень сом ишла на надніцу. Бо, гат, цоже то пойсц младым? Та до торби сланінки, та шкварочкі, та мачанка. Та то таке було. Теди так було. Чежко. Не, не було так як тераз. Тераз лем хто ма пенёжи може шицко купиц!

Пейдзешат першого пошол, та гат вец 1954. и ...56. року сом мала, першэ дзивче, вец хлапца. Не сцела сом вецей дзеци. При такому чловекові не требало громаду дзеци. Кед любел попиц, потрошиц.

Га...чували ше жени. Я не знам як шечувала. Щошка не паметам як то було. Ша, як ше удесело, та так було, та. Кед не требало, та гайд зоз нім, та. Бабица, Юлка наша, отверала. Вшеліяк, було чежко. Отворела и воно пошло. Не було даяки неприємносці. Майстор вона жена була. Умарла уж и вона. То ше там ишло до породилишта, вона там робела. Заплацело ше, та окончела та. Та пошло, та гайд, далей. Не було под анестезию, нормалне. Не болело, ніч не було, кед на време ше пошло. Такой на початку, шейсц тижні кед ши осетела же не маш, знаш же готове. Скорей, чим скорей, та

лєпше. Нє була я богзна кельо раз, бо зато мерковал, але зато, гат, удеси ше. Ми ше нє знали так чувац як вони тераз то знаюю. То тераз иншак, а теди нє було. Цо я знам.

У обисцу перша нєвеста була андя и бачи Михал. Мало вона була у їх обисцу, бо вона ше нє складала з нїма нїгда. И ми були дакус, а вец зме пошли на салаш, салаш робиц на треце, чи як то було. Нє паметам. Слава остала ту до школи да ходзи.

Пошли зме на салаш, а кед зме пришли зоз салашу, вецка нам купели хижу, оцец. Предал хижу на Вельким shore, та купел ту, та им подзелел по 400 динари. Та зме купели хижу. Чи зме мали даяки пенеж и ми, кельо tota хижка була, нє сетям ше уж, та зме вец уж були обашка. Хижка була на концу, ма ю Ондер и тераз, на Каналскей, там на углє, на Куртим shore, там зме бивали пар роки, а вец заш зме назад там пошли, цошка зме ше селякали... А вецка ту набили totu хижу. То їх порта була, та. Швекор помагали, гей. Вон способни чловек. Дал му порту, та вецка мольба була, уж теди вон мал хлопох цо набивали. То ше робело так теди.

Нїгда нє знам же хторого року зме ту пришли. Мелана памета. Владо ходзел озда до першай, чи вона до першай, вона то точно зна же хторого року зме ту пришли. Іще то ше так набивало, вирезало ше дзиру кед ше уходзело там нука... Троугельнік, гей, та нука. А вона іще памета же сом гварела, же я нє пойдзем перша. Бо сом слухала же хто перши войдзе, та перши умре, та сом нє сцела перша нука. Та сом його дрілела най idзе, и видзиш же правда, кед вон перши умар, а я остала. Я теди гварела: – Гайде ти напредок, я нє idzem напредок, бо я ше боїм. Я циганела же ше боїм. А нє бала сом ше, лем сом знала же чом. Же то так гварели, же то так. Цо я знам чи то баш так ше муши удесиц, а баш так ше удесело.

Кед почали шицки тройо до школи: єдно, па друге, па треце, шицки тройо, па да видзиш. Було чежко, барз було чежко. Думаш же було видумоване нє знам ци цо? Ша, мали, нє ходзели голи, пале ния, там шицки тройо, на-сликовани. Док були мали, я iшла на тарговину, могла сом на кажде вельке швето их поновиц. Шестра його, нина Мессарова ме нагнала. Вона ме нагварела. Ніч, гвари: – Лапай кури, оберац, и до Нового Саду на пияц. До Каменіци, заправо. Видзела же mi, же нам чежко жиц. Я нє научела од нього же: – Дай mi! Але знал вон питац одо мнє, бо я віше мала. Я цагала ягод воли цо цагаю чежко. Бо гвари, нїгда нє робела, ніч нїгда. Лесм да ти тово зробела: на себе обешела пейдзешат кили, та mi єдна гварела же: – Цоже ши так схудла? Га, реку: – Обеш и ти пейдзешат кили на себе. Нє гварим, чи було баш пейдзешат, чи штерац, лесм вельку торбу меса, кури оберани, кошарку вайца, тристо, па нє знам кельо сира, па нє знам цо нє було. Накупела сом шицко цо сом ношела. Та до Каменіци сом ношела.

Пришли зме раз до Нового Саду, з вайцами, мой ме одведол, та ми гвари: – Патъ кадзи идзеш, бо други раз сама придзеш. Но гайд, добрае, патрим кадзи идзем, а то београдски, цо теди Иван вожел, автобус. Идзем я зоз Темеринской на Рибну пияцу. Обтерхована, а шніг, мало цо, не повем же до колена, алє чежко. Каждей другей особи ше питам: – Є л' далеко Рибна, е л' овамо треба да идем? А шицки ми гваря: – Само право! И дошла я на тот пияц, сама. По цме, бо то рано було вчас кед вжиме, ище на шейсц годзин цма. Мучела я ше, вецка ше лапела до Каменіци та сом там. Га, и там пияц бул. Там найлепше ишло, там не було инспекций, и печацовац, и цо я знам. Там нам було згоднє, у нини зме спали. Я роки ходзела. Попредало ше. Цо ше не предало, та до Нового Саду, гайд, цо скорей, та зме попредали. У Новим Саду зме предали. Бо, було и з Коцура два, три, упопознали зме ше, ми цо таке робели, цо мали таких хлопох, цо мушели торби цагац. Бо лем тото це спашава, мушкиш ше грабац за даяку роботу. Бо, не можеш жиц иншак. Я не знам анї кельо роки я анї не полудньовала дома, а зоз Кули пешо, бо гайзибан кед пришол на пол годзини, не маш ніч! Дому, пешо, попод ягоди, з Кули. Так було, чежко, та.

Мала сом фурт динари. Вецка сом мала вецей динари, та сом не знала цо, а оцец гвари: – На кніжочку! А я гварим: – Га як же, оцец, дам, кед найдзе та ше будзе зо мну вадзиц, будзе думац же не знам як я заробела тоти пенежи? Га дало ше заробиц, барз ше дало заробиц. То дахто дума же тарговкиня, та же вони нешорови. Ма бежи, думаш же нет псох на каждом угле... Було, знаже було. Алє я вше: – Не, одби од шатра! Бо зме були младши, та зме були иншаки, а таких вше есть, вше ше таки найду. Оцец ми, чи вон ми отворел кніжочку, та у оца стала, та сом себе складала. Мала сом динари зато. Я не знала трошиц. Вецка препадло. Мала сом вецей кніжочки, назберала сом крашнє, и тераз мам стару штедню, цо теди сом, а и познейше, ище назберала. Чежко було, алє добрае прешло, лем най ше не врача, як мац гвари, тово цо було.

Зоз нім зме нігдзе не ходзели. Нігдзе. Раз на балу зме були, та зме ше повадзели та вецей зме не пошли. Вон вше бул пияни з дзецыми, та ше вадзели. Варели вони, рихтали, а вон пришол та було шицко, як було, можебуц их и розплашел, не знам, лем да я ту була вадзели бизме ше ту на громади. Ша найвекше нещесце, нэмірни живот. Цоже то таким жиц... Алкоголичар, як гварел на телевизоре, ище двойо унішус. Лярмал, знаже, кед себе на Віллю колбаси пражел, не? А я рибу рихтам. Жилет сом му принесла и дала сом му, а вон лярма: – Жилет ши ми не купела! И шпиваче уж треба да приду, а у нас нешор. Га да. А ту зме уж були. А уж кед осталер, та було лепше, дакущичко. Було шалене, таке же страх.

Бул зато дакус любоморни, га була сом нешорова, гоч сом и шорова була. Знаш як то, кед чловек, кед вон таки, та дума же то шицки таки. А вон бул, знаже, вшеліяки. Бул вшеліяки, пошол вшадзи, та. Лем же ше я не бала од нього, я го и плясла. Мац гвари: – Чом же го биеш? Гварим: – Цихо будзце, не мишайце ше. Кед ми дацо повед, а я плюс. Я така дакус шмелла, швидка, знаш. Не врацел ми, нігда ми не врацел, але сом му зрезала спак руки. Кед дагдзе заглавел, а я му гварим: – Пакуй ше одкадз ши и пришол! Не треба це ту, будз там дзе ши бул и поталь. А, знала я дзе вон заглавел, войдзе до уха фришко, баяко же сом знала кед сом го у фраерки нашла. Ишла сом найсц го. Гей. Не сцел висц вонка, ані ше не озвал. Кед пришол дому, але вецка брал. Не пойдзе вецей, не пойдзе, а вец пошол, док прилика му випадла, та вец знова. Та так було. Цо можеш кед то таке, та таке.

Думала сом ше розисц. Сцела сом го на ёден завод охабиц, та пойсц до Немецкей, але вецкаль, сановала сом дзеци, бо ми мац гварела: – Тебе сцем, а дзеци не сцем. Як охабиц ту дзеци зоз нім? Сановала сом их та сом зато не пошла. Лепше да сом пошла та би сом себе пензию заробела, и заробела би сом себе и динари. Гу Слави сом могла пойсц бо, радзели ми ше два прейг писма, але, вецка сом не, та. Я то така, пребачліва, знаш, як цо гвари хороскоп: брзо се налуты, а одмах се поврати. Я девица, а вон тот перши... ован. Кед почнє о хороскопу, та е перши.

Ша, Слава пошла, ту не було зоз ню бриги. Кед мала 18 роки. Вец тоти двойо остали, ту ше шулькали, так зме якошик, и вони ишли робиц, заробиц себе динари. Владо и Мелана, и я, та. Дриляла сом, але вец, кед були уж вельки, та сом не старчела. Мелана ми велью помагала. Ходзела и вона на пияци як Слава пошла. Зарабяла, облескала себе сама. И Владо так исто, вецка уж було лёгчайшэ. Кажде мал свой динар, та. Кед уж були векши. Але док були таки як там на тей слики, та найгоршэ. Мали, шицки так, як гарадичи.

Дзеци сом сановала, же да их не охабям. Кед мац гварела: – Тебе сцем, а дзеци не сцем. И гонела сом го не раз, и охабела сом раз, а вец сом ше врацела. Виселела сом ёдну ноц, кед го не було дома. Пришол по мнё, та сом вецка, якошик, я то така, пребачліва, не знам, не знам же чом сом ше врацела, але... красне слово мал. Гоч ше и вадзел, нігда ми не гварел: Левоно, кед ше гнівал, лебо кед сом му не дала пенежы, лебо цо. Лем так, Левон, ме волал, Левон, тото таке, таке мал, тепал, тепал...А кед бул трезби бановал, га, же не будзе вецей. Віше тогто. Не будзеш, до першай прилики! Кед пошол до валалу та заш исте. А віше пошол до валалу. Мал моторку, та гонел віше тоту моторку. На руменец. Ша так робел же страх божи. Робел, мачкал ше, тото го и зредзело, простата и черева. На черевох мал, перше го оперисали, за ёден рок два раз. Та так и завершел. Могол жиц ище. Шейдзешат дзевец роки мал.

Вон віше починал дацо, а нігда не завершел. Таке як, не знам дзе сом слухала на телевизії, започал, а не завершел... Га, за того бешедую, за трунара, же вон віше почне, не ма заробку, вшліяк у ньго видзе и віше му не успе робота... Та так и ми. Га, якошик зме склепали тоту хижку. Кед зме тово дзе сом тераз, правели, не так давно, у остатній минут, як пейц до дванац, гварим, бо да зме то не мали та бізме ше сціскали. То кед пришли дзеци цесне було. Тото тераз кухня и купатило, и шпайз, и шицко ту.

А були сце хори?

– Не, не. Не була сом хора. Не, я и у пологу такой ставала и ходзела и не була сом нігда хора. Була сом аж тераз, кед сом ше похорела на шерцо. Тераз, дас три роки назад. Пале мисочка з лікамі! На лікох сом фурт.

А теды, кед ми дохтор гварел, пред дзешец роками, кед ше я похорела на шерцо, була сом на два заводи барз хора, думала сом же пойдзем, а мой пораї, луфтира ме, а я при облаку шпим, на Крачун, як да сом ішла на кабел нука. Так ме луфтирац. Знаш кед чловек нервозны, кед жена ніч не може, кед ё хора, кед ей треба служыц. А гат, вон не бул нігда хори. Лем кед ше напіл. Кельо раз сом го з ярку цагала, и моторку и його з дэпловамі. А вон лярма! За кормань увязовала, за кормань. Вноци, знаш, та ніхто не видзел. Бо же пошол коло мосцика, га вецка не бул пияни, гей?! Не зламал ані ногу, ані ніч. А на сухей жемі можем повесць же зламал. Спаднул, та зламал ногу. Зоз шіпкамі и пошол. Два ногі ламал за ёден рок. Ішце рок не прешол, вон уж другі раз. Раз вигнал на ньго комбі. Я ідзэм, понаглям, а и вон понагля. То бул вашар. Намиріац вон понаглял, вон не дал най швіні кармім, бо я не знам. То я не мала. Я не мала роботи у кармику док оцец жил, ані руцац гной, ані намиріац, ані лупац кукурици. То його робота була. А кед уж бул хори, а я кармелі: – Га, гібай да видзиш яки су красни! Не сцел ані патриц. Було му неправо же то не вон, але я кармелі, знаш, було му чежко зато. И поклало ше, ішце жил та ше поклало. И вецка, вецей сом ані не тримала. Раз сом ішце мала, як вон умар, то брат принесол прашатка такі цо на пияцу не могол предац. Кармелі я то, виховала так же страх. Єдно було його, ўдно мойо, бо вон принесол. А я кармелі, ша то так ше кармелю фришко. Шицко сце свойо. И статок сце свойо. Так.

Уж не можем так. И до нас ми уж чежко. Уж патрим, кед ёден дзень не легнэм, я тельо мам на рано вистатосци же чудо, же не бирусм. Мушим легнуц. Чи сом научела, але мушим. Так ми дохтор гварел, Копривица, же: – Віше одмарати, мане се замарати! Реку, цо мнє вон так дури кед я можем. Тераз тово пришло цо ми гварел.

Зоз чого тераз жиєце?

– Ша так, накерпим ше, віше ідзем на пияц, живини тримам, дакус Слава ме поможе, да ми вона не поможе не могла бим. Веџ мам тот ланц жемі, та сом дала под аренду, та добиєм даяки там пенежи, а Мелана ми придзе помочи. Реку: – Думаш ти порайц присц? А я єй шиєм койцо. Дай най ю и ушиєм, бо сом крухи платна ей подавала, не сце их потрошиц. Бо кед я ци не пошиєм, будзеш ти плациц шивачкі. Вона не, не сце ше ані научиц на машині. Я любела машину. И тераз ю любим. Я и вчера мало би шила, але сом сцела попораїц, почухац дакус, и шопу, и шицко.

Шиєм ташки и сици на бицигли. Тапетаре ми даю фалатки и Владо ми да, и добила сом уж з двух местох. Та мам, не можем ані пошиц кельо мам. Дакус док нашиєм, та однешем гу ешені на пияц. Жени буду мац баржей пенежи, будзе паприга, веџ, знаш, лепши пияц. Тераз ніяки пияц. А уж мам таки штири-пейц ташки.

Не мала я так нікому ше поносовац. Ша так, з даяку пайташку... ест пайташки, віше дружтво... Я мам пайташки пол валала. Віше кажде ме вола и сце. Але... Га ту нет у сущеда так ніхто. З мацеру зме так, дакеди, побешедовали. Я кед пойдзем, такой бешедуєме вельо, гевтого и того, и тамтого. Так сущед гвари: – Чловек ишол у машлі, тамаль ишол и таки бул виваляни, пияни, же хто би то могол буц и ми то погадяме. Ми не огваряме ніч. Бо, Томашкова кед придзе до мене, вона на Югичку, а цо вона за мене веџ гутори у Югички? Вона и за мене гутори кед за гевту ту гутори. Мац и я бешедуєме. Та ми таке бешедуєме, же я дакеди мушим патриц же я да добиєм реч. Я мам реч, реку, добра, тераз уж на мене шор. Таке згадаме... Кед ідзем на телефон, пол годзини скорей ідзем най дакус ше напрі-поведаме. Вчера мац була. Вчера рано була, гей була субота, ище зме не фриштиковали, пришла же цо робим. Ша цо сом робела? Озда сом гуски скубала, ша мам рано роботи, віше.

Мам два гуски и кури мам, уж тераз швині не, веџей не. Я ані не єм швінського. Не єдла би сом. Осетела я же то живинске легчайше. А швінське, то чежка храна... Я не мала нігда притисак, так. Бо то зоз тим притиском може буц, як Іриней гвари: – Од малого ше не умера. Од велького, кед це раз шлогира, та веџка цо, веџка ніч, гей? Бачи, вон віше мал вельки притисак. Мой брат, цо после мене, вон умар, трицете годиште. Бо бул срчани болесник. А веџ Іриней, и вон срчани болесник. Шицки зме на шерцо були хори. Маря, шестра, цо за Планчаком, вона штерацец трецего народзена, а брат трицец осмого, чи дзевятого, уж не паметам. Віше таке. Кед нас було гундер. Измедю тих були ище двоме хлапчикове. Тройо зме по оцови нашлідзели слабе шерцо. Маря, якбачу, не ма слабе шерцо. Вона баржей на мацер. Лем гевтот брат, и я, и тот брат. Ша мац жила,

осемдзешат ёден рок. Вона лем шечераш була, вельки шечераш була. Я не шечераш.

Цо то у тим живоце може буц красне?

— Як ёден гварел, не боїм ше умрец, але сануем tot красни швет. И умар зато, бо бул хори, але не сцел. Не боїм ше умрец, але сануем tot красни швет. Гей, гей, красни швет. Та то так, баш так мушки буц. Мацерова пайташка ше так мучи, мац за ню приповеда же гвари: — Чом же то так, ми уж стари мушиме буц и уж не можеме? Вона уж ані не idзе до церкви, тата Мияня. Чом же то так направене же ми мушиме буц стари, мушиме умрец? Мушиме, та! Изнемогнeme, изнемогнeme, не можеме.

Як да повем, я барз любим робиц и думам же я то можем, я през дзень сто роботи робим, и древа рубем, лем idzem ta цо видзим ta шицко робим. Робим, робим... Тримам квеце, квеца любим, заграду, ша и тераз сом мала и кромплі и цибулі, уж вецей инше не кладзем, лем петрушки, мархви, таке цо треба кажди дзень, тото при руки да будзе. А кед не будзе досц, а я себе купим. Цо мнe самей треба? Не раз ми Мелана принесе ёсц. Вона ма хлопох, ta сцу ёсц, ta вецка и принесе. Знаже, кед сом нeшка мала од нeдзелі юшку, але у змаржляку. Змарзнута юшку така як да тераз уварена. Другу да кльохцим, а тоту да одруцим? Та сом ше наeдла...

Шицко мам. Вжиме зме купели змаржляк, Михал то дзешка у Кули нашол, озда словеначки, тоти мали, таки там нeвельки, згодни, бо мой стал там под конком, чурел. Но, воно не таки є стари и хибни, лем дугов зме вируцели з найлоном, тото цо ма на ёдним kraю. Но, обецал мне ёден же го вежнe, але не idзе по ньго цошка, ta не знам цо з ним? Уж сом Мелани понукала най себе го однешу, под шопу, поволаю майстра да им го оправи, бо маю манди змаржляк, а гат, дараз уж би клали, а не маю места... Но та тераз чи го однешу чи не, цо я знам. И райбачку, гей. Та дзе, як то було скорей! Кед сом почала райбац, ta цали дзень. Райбац. Бо то на руках райбац. И руки ше щухали и нохци, руки розкисли... Вецка ми Слава з Немецкей принесла райбачку, нeмецку, од верху цо ше вибера и кладзе. Но та вец тоту зме купели другу. Мам тераз таку як спада, як и шицки.

Зато волім спац у гевтих муришко набиваних, бо там не горуцо. Ту так горуцо спац же то чудо. Тото зоз цеглох шицко, то ценки, на цеглу мури, не так як гевти набивани на седемдзешат центи, га да. Зато сом ту дакус спала, бо сом гевто шорела, зоз кавчу сом виношела, луфтирала. Уложки зоз кавча зме винесли, та да ше виветра, висуша, бо ше чуе на будю. Но та

тераз зме унесли, та сом вечар праве ше одселела там. Ириней пришол та гвари: – Селіце? Селім нука. Но та так, а тераз дакус порайбац та...

Найгоршэ було док зме були младши, док нє мали зме цо нам треба. Док зме були младши, теды велью требало, бо зме були шицкі вёдно, пецеро гу столу, агей, гат було чежко. А тераз уж, да то було за младосци, та добре би було.

Мушим повесц, я можем як сцем. Кеди сцем и станем, кед ше ми нс става нє станем. Но, нє лежим я нїгда бо нє сце ше ми стануц. Кед ше ми стане я станем. Поцагнем. Бо мац гвари: – Ми до седем нє ставаме. Боме и я нє ставам скорей седем.

Ша и мойм дзивком, невестом... чежко зато кед, ёдно таке, друге таке. Ёдно недобре, друге ше люби напиц. Па вшадзи помишане, вшадзи ёдно люцке. Мелана, вона гат, зато, найвецей ми помогала. Кед сом хора уж прибегнє, уж ми принесла есц, уж хлеб ми ноши, млеско ми ноши. Дакеди ше и наэм: та цо ше я будзем модліц. Идзем я себе на млека. Можем пойсц. А до валалу нє идзем, цали тидзень нє идзем, бо гат нє можем, до того моста чежко ми ходзіц, та зберам снаги за сботу и нёдзелю да можем пойсц. Сботу на пияц, нёдзелю до церкви и по могучносци, дакеди на теметов... Нешка сом була, бо така красна хвіля була, хладне було, таке же нє так горуцо, та сом пошла. Ридко идзем на теметов, та сом пошла да видзим яке зароснute. Та би шориц коло гроба, бо гевта придзе, та да ше видзі же там хтошка ходзи.

Кельо вира була важна у вашым живоце?

– До церкви вше сом ходзела, и любела сом, и тераз ходзим. Любим, и вше сом любела, іще кед сом була дзивка, іще теды кед Тимко жил. Любим тото красне служене, любим пойсц, та. Любим церкву, финоту тоту, красоту у церкви. Дома ше модлім дакус, по обичаю, та. И за бачика іще дакус ше помодлім, та за себе. Най му помогнє мац Божа, кед му треба. Гей, гей, та хто зна. У тим зме вирошли, народзени, та у тим и умреме... А дзеци нє религиозни. Та дзе! Нє иду анї до церкви. Ша пале, син анї нє винчани, Мелана винчана и свадзбу сом направела, а Владо нє, лем у општини су повинчани. И Слава, tota моя, думам же вони у Пазови ше винчали, кед ше нє спрэведам. Нє у церкви. У општини лем.

Унучата мам шесцеро. У Мелані ёден, у Славі двойо, у Владу тройо, а штвяро праунуки. Владо ма уж унукох. Три, уж, бо и Таня ма бебу. Пейц раз сом уж прабаба.

Кед приду, та приду. И Сабина тераз була два раз. Реку: – Сабина, кеди придзеш, поведз ми, та да порихтам полудзенок. А вона гвари: – Та нє, бабо, нє правце, придземе лем так вас опатриц, на кафу! Га, добре кед так... на сботу одходза. Гей. Там ше и породзи.

Га, радуем ше кед приду. И чекам, чекам. И опатриц пойдзем тих ту, хтори ше даю опатрац, а хтори ше не даю та вецка не идзем. То не кажде сце.

Путовали сце дагдзе?

— Гей, до бані, до бані сом ходзела, до Мадярскей, теди кед сом уж зарабяла. Гей, гей, любела сом до бані пойсц. А тераз бим уж не ишла. Не ишла би сом, не сце ше ми, до я знам. Боїм ше же ше похорим. Вше ме одбивал да не идзем бо же ше похориши. А и Мелана гварела: — Похорице ше, та там умреце, та будземе мац бригу з вами, ходзиц по вас. Та не идзем нігдзе. Бо, так начас, начас ме лапи притисак якиш, на шерцо, та вец не знам цо зоз собу.

То длugo уж не будзе, бо таки умераю, як я. Таки умераю, пале, тераз цо умар мал седемдзешат осем, Любо Креніцки, а я мам седемдзешат штири, то уж нет вельо од живота, нет ту уж вельо. То и до осемдзешат та вельо. Але, чловек вец уж таки кед коло осемдзешат, слабши у розуме, а и так зме уж не таки як треба. Забудзем. Гварим Михалови, жецови, мнё би дацо од паметаня, чула сом же у Немецкей ёст таке. Не шмем гевтей повесц бо ше будзе шмеляц, вадзиц зо мну. Ёст од паметаня якиш. Забудзем, не знам, ніч не знам, вше гледам дацо страцене.

Легчайше, зато нешкайшим женом, легчайше, зато же не робя, мотику не сцу до рукох, не копу. А гат, ёст цо робя, цо садза папригу. Мой брат гвари: — Нино, хто мал пенежы та и тераз ма, а хто не мал нігда, тот не ма ні тераз. Хто роби та ма, а хто не роби та не ма. А хто люби потрошиц, не люби чувац, не ма. Я любела чувац. Мне вше покойни Хрин гварел: — Як то, я до вас нігда не идзем два раз пре радио, телевизор. Ви вше маце пенежы, як ви газдуеце кед вше маце пенежы? Муши буц на тово цо муши буц. Тераз сцем на рано пойсц порез виплациц, бо не мож дозволіц да вельо мам. Але, вони то так пошоря же так треба, подзвигли нам шицким бо треба, та. Мам три езри, дацо вецей як три езри, та сом уж дала прейг езер, и тераз прейг езер, раз будзе меней як езер, озда. Муши ше виплациц, вимириц, я не мам ягод тот цо Гайдук умар, першэ вона умарла, та вец, тринац езри руковину не плацел, та вец паноцец не сцел ховац. Але якощик пошорели же го виплата, та вец пришол ховац. Першэ, заправо ю, а вец о тидзень и вон ше обешел, та вецка и його. То ше плаци, кажде сце свойо. Вони за тово ше виучели, ми нізач ше не виучели, лем робиц. Мушиш дац, та готове. А мнё цо остане. И руководину плацим. И мацери сом раз ношела. Бо мац теди була досц похорена, та не була сигурна, оцец вон то не кончи, як вона гвари, нігда не кончел. Плацела сом, кажде свою сце плацу кед роби. Цо знаш, мушиш дац, та готове. То мнё першэ виплациц. Я редовно струну до

петнастого виплацим, да я веџ добиєм обрачун да я знам. Тераз струя подрагшела та я будзем мац досц. Сто динари сом уж мала, та я будзем як мац, бойлер виключиц, лем кед ше купа, теди ше уключи и кед ту дзеци та запалене. Так зме бешедовали два. Веџка гат, дзеци, агей и цепле сцеце, та и струю, и тоти робя, греячи и шицко. Кед придзе жима, бо ви так научели, бо вам там у стану так. Но, та будзем тераз шпоровац того мешаца, да видзим же чи то вон наобрацал телью. Бойлер. Гвари: – Ходзице до того купатила, та доїце тот бойлер. Цверкаце го. Та сом го виключела, та ше у жимней умиєм рано. Цоже, га ище нє ламе руки.

Яй, було би то, як сушеда єдна гвари, була би кніжка така груба да ми шицко виприповедац. А и забудзе ше. Нє можем я запаметац. Кед я нє паметам хторого року зме ту пришли. А уж сом нє раз чула. Нє паметам. Знам же верба груба прегруба, того року ма буц звалена, же така була як палец ценка, лёбо дакус грубша, та зме ю цагали, бо доліну загартали, та да остане, та тераз миша, таку вельку дзизу направела, та ми ше множа там. Дре ше рано шпак, Андрия нам кукурика, до пшамаца идзем я тамадз, да я нє чуєм тото шицко, и псох, и шицких. Га, нє можем спац веџкаль. Нє можем спац и вноци, вноци на два сом вишла вонка... Кед ше ми дацо привидзи, я видзэм вонка. Нє боїм ше. А веџкаль, по сербски лаєм. Ко є тамо? Та му налаєм мацер: – ... му материна! А там нет нікого. Нікого, нікого... Пойдзем аж на деп, чи крава одорвана, чи цо. Штири пси, кед почню брехац, ягод у шинтерніци брешу. Баліцков вонка: джав, джав, джав. Нашо веџка, та сом веџ почала пушац по два, алє кед сом по два та ми и гуски з обисца одплашили. Но, уж будзем по ёдного, бо ёден нє може поробиц тото цо двоме. Но, та пушам их тераз през ноц вонка, та. Видзе пничок и обидзе около. И яви ше. Нє боїм ше, видзем я вонка.

Нє допито ми. Я научела, я вше думам же я нє сама, же вон ту. Та я шмело виходзим вонка. Зашицим ту, видзим под конком. Зашицим под конком, видзим на гевтим дворе. Ошвицене, таке ми ошвицене. Гвари, нє идз вонка бо це бовкне. Нє идзем поцме вонка. Ошвицене. Муши сцекац кед я зашицим ту. Нет нікого. Нігда ніхто не бул, нігда, анё ми ніхто нє задуркал. Вечар ше ми цошка привидзело, алє у Малацки була бешеда, галама. Бо, дакеди ме пришли страшиц дзеци Малацково, та ше з німа вадзели. И Владо ше вадзел з німа же цо вони маю з мацеру роботи. Хто то надумал да иду, та по ролетни поцагню. Знаш яке то кед шпиш. Скочела сом... алє далей ніч. Сcekали веџка, шмейнє сом чула. Алє я заш лем нє знала хто, док – придали ше. Ша такой ше придали, бо сом Нати гварела. А вони ше, там заприповедали, а дзеци надумали, бо вони братово дзеци, унуки, та вони надумали. То, гвари, сцели нину страшиц. Цо маце ви страшиц? Я ше злекла, алє я нє думала на вельке. То лем таке, таке лем улудо. Таке як дзеци. Но та нігда од теди ме нє пришли страшиц.

Цо би сце радзели тим младим женом?

– Нё знам, я да знала же то таки чежки живот, я би ше нігда не одала, нігда. А и сама не вредзи. Баш ест таки жени самотни та сце да ма дзецко. Сце мац фамелию. Лёбо ше ода, и то сом чула, ма дзецко, и вецей человека не сце. Да ма когошик па да ю хтошкя дотрима. Погар остатнї води, лёбо цо. А вечином патрим тоти людзе цо побрали дзеци, не знаш кто му бул оцец, кто му була мац. То шицко не валя. Вельо у валале ест таке цо сом чула. Не удесело ше. Незахвални су.

Цо я знам, ша кед добре, та добре... Га, най жию, не лоше анї єдней, анї другей, лем то гат, борба живот, та. Як гварел паноцец, красне брак, але и чежке. То красне: пара, красни брак, але чежке, то вше ше удеси, як да повем, єдно моцнейше, здравше лёбо вреднейше, лёбо подлэйше. То вше так. Бо, двойю подли би не могли жиц. Мушели бы поумерац, а двойю вредни би швет зробели. Добре же прешло. Тераз ми добре. Лем же кед умар, да умар голем скорей. Да сом могла робиц ище баржей, и обисце пооправяц.

Тераз ми уж так добре, мнё право гоч як. Мелана ше вадзи, лёбо гевта кед придзе. Думам себе, не идзце ми порайц, не будзеце ви мнё наганяц. Же заш лем сом праху наношела там. Защ лем мам праху гоч и оцец не жиє. Слава ми купела усисивач нови. Баш сом пред Злату гварела, мала одкуцац Слави, я го ище не запальковац. На Крачун ми принесла – ище сом не усисовала. Тераз будзем усисавац, та. На рано такой... будзем мушиц. Мала я, дала ми усисивач, та сом нёвости дала, та го погубела. Та заш сом не мала. Гвари: – Тераз вам принешем, пробуйце го дац дакому! Нё дам анї єдней. Мелана ма два, бо я сёй ёден дала цо сом прекупела дакеди. Добри були усисивачи. Кед ше винчали Михал и Мелана у матрикули, та вец им купели усисивач. Будзем я тераз порайц. То лем кед ми ше сце. Скорей було же ше ми лем дакеди не сцело, а тераз вше ше ми не сце. Дараз ше ми сце. Тераз меней мам сцелосци и моци же бим робела, волі на роботу. Шпим, як бундаш, шпим и през дзень. Два годзини мушим одспац. Ёден дзень – ёден, на рано уж не можем, така сом вистата. Умор вельки. Барз слабе шерцо. Та вец мушим, так як ми дохтор ришель: – Одмарати, мане се замарати.

Але не паметам, не можем запаметац шицко. Пенежы сом мала вше, бо сом любела робиц. То ми вше допивал: – Ти любитель пенжох! Любитель сом и любим их, любим, и готове. Зато и мам же любим. Любим и потрошыц, купим себе, кед ми дацо треба. Але кед граніца, не можем я през динара остац. Досц. Нё мам анї пензию, анї ніч не мам. Анї вон не мал ніч стажу. Га, не давали там пред дутяном. То у карчми гоч кельо мал стажу, не даю. Гваря: – Дзе же твой робел? Там робел дзе не даваю пензию... Як од рана, нарипал ше рано, пришол, виспал ше, знова пошол, заш бул там,

до вечара. Бачи Михал покойни, гварел: – Да нє Левона, нє мал би ши гачи на себе. Бачи му превредзел. Знаже нє да на себе. Вецка ше гнівал, та нє бешедовал зоз нїм. А мал и шестру. Тераз будзе два роки як умарла. Нину сом мала таку цо сом ю любела. Вше гварела да ше му нє дам. Нє дай ше му! Було же: – Хто гуторел? Цо гуторел? Я му гагор прекушим! Думам себе, кельо иду по калдерми, шицким ши попрекусовал. Приставали гу мнє та зато сом любела и буц там. То наша Левон була вше. Наша Левон! Любела сом буц там. Так же ми було лёгчайше, цо я знам. Зато же гу мнє лапали, а гат на ньго рубали, та вадзели ше зоз нїм. Алё, нє помогло. Га знова на рано по истим, та.

Цо можеш, таки живот, то такие. Тото кущичко медзiku барз зме поценко мали. Швидко ми то злізали. Швидко ми то злізали, а вецка, тото густе, та ніч, та. Живот, яки бул, добрэ, най ше нє враца вецей, бо чежко було преживац. Нє любела бим поново жиц.

Мария (1940), Коцур

Приповедайце ми о своім дзецинстве!

— Я ше волам Мария Новак. Родзена сом Бушова, 22. августа 1940. року, од оца Мефодия, а мац ми була Павлина, родзена Скубан. Я ше народзела у валале, бо мой оцец тэди бул катона, а мац була млада катоначка, и я ше народзела ту у Коцуре, у баби Скубановей. Була война, а оцец зоз войски на фронт, до Немецкай, раз дому, раз так, и кед ше война закончела, штерацец седмого року, моя мац умарла. Осталі зме два шестри. Амалка, вона одата за Мученсковим.

Оцец ше оженел зоз другу жену, вона мала ёдну дзивку. Добре зме жилі. Робиц ше мушело вельо. Ходзела сом на наднішту... Зоз конопи зме през цалу жиму предлії, вец нас так мац облекала. Я можем повесц же мац була добра жена. И я ю любела. Док моя шестра нє. Вона нє, нє мали розуменя. Вона була, як да повем, наровна баржей и одповедала и вец ю мац нє барз любела, так же вона огорчена на ню. И тераз, кед була моя шестра пред шейсц, седем роками ту, та зме себе шицко так бешедовалі, а я гварим: — Слухай, нє буц така огорчена. А вона гвари: — Я нє можем повесц же вона мац кед вона мачоха. А мнє то так чежко висловиц, да повем же мачоха. Я, я нігда нє гварела. Яка то жертва, людски дзеци ховац? А вона гвари: — Ми малі чежке дзецинство. Правда! А кельо дзеци маю чежке дзецинство при власных родичох? Правда, але, гвари, чом баш так мушело буц? Га, реку, слухай, помир ше зоз тим же, ето, так мушело буц.

Я зоз тоту невласну шестру барз ше крашне злагодзела. А зоз мою шестру, вона віше була така дакус, як да повем, ох, най ше нє виражим, як герчок, знаш, але... віше: — Так? Не так! Але так! Вона дакус була иншакей нарови. Злагодzel зме ше, лэм, ми два булі барз розлични. Зоз тоту шестру сом ше добре злагодзела, и тераз, як да повем, ми два шестри. Га, я розумела же мац волі свою дзивку. То розумліве. А мнє вона любела, и я ю почитovala, док мою шестру нє любела, ані шестра ю нє любела. А да сом була завидна, нє була сом завидна тей шестри, бо я знала же то ей дзивка. А моя мац нє жиє... Дакеди ми пришло... барз чежко. Мала сом седем роки. Ані зме мацер нє споминалі. Вона ані нє барз любела кед зме ходзелі до баби, мацеровей мацери, бо думала... яй!

Була мац добра. Мушело ше ю слухац, робиц так як вона гуторела, вона ніч од злого нє гуторела, але я видзим и мойо дзеци мнє одмудрную, а я то нє шмелa, нє шмелa сом. И ані нє сцела сом, як да повем, гоч ми як було

чежко. Я ше помирела, так мушело буц, а моя шестра то нє могла, вона од-
поведала.

А друга шестра, тата мацерова, була пейц роки старша. Серафа, вона
одата за Хромишовим.

А, малі зме бабу, тата мац, друга мац, мала мацер, стара баба, вона кед
пейц годзин прешло, вона гвари: – Шеста годзина. А тата Серафа гвари же
лэм пейц и пейц. А вона гвари: – То уж шеста годзина. И вецка мушело ше
стануц, шеста годзина, а пейц прешло, и на полью и на надніцу. Велью зме
робелі, наш дом баш, робело ше з конопу. Я од дзецинства ходзела жац
тоту конопу, па вец зме мочелі, па до Керестура зме ходзелі мочиц, ходзелі
зме млец попод камень зоз сувачу и тарла сом конопу влесце, у августу
мешацу. То ше тарло, то горуцо, а теди найлепше ше тре, кед горуцо. Мац
ми нє барз була така здрава за трене, а и тата шестра, та воні не так тарлі.
Я зоз тоту стару бабу тарла и трудзела сом ше да телью витрем келью и
вона, бо вона зато віше дас дзешец спони вецей през дзень витарла, але баба
ше цешела же келью я, а я ше цешела же ю здоганям.

Я и предла. Перше сом тото зоз конопу шицко робела ягод и велі, келью
сом сцигла, док сом нє змоцнела. А вецка зме предлі, ткалі. И ткала сом аж,
але мац зато найвецей ткала. Моя робота була цивки сукац а вец одмаско-
вац, баба дакус исто, але цивки насукац, ренди дрец на керпари, то була
моя робота. Нє була ми робота варыц.

Ані радио, добре ше здогадам, зме нє малі, ані струю. Я ше уж одала, аж
вец оцец уведол струю. Але, у сущеда бул радио и воні віше влесце себе
положелі там, на облак. Було музика, а баба гвари: – Ноле, Марйо, ідз
дакус послухай, а я ту прощу та слухам. Га и вона дакус одпочывала. А ма-
ла сом теди дас штернац, чи петнац роки. Я слухам як грае, баба дакус од-
починула и гайд знова трец конопи. Витарла сом трицец спони, дакеди
трицец пейц, але то требало трец. Чежка то робота. Чежка.

Я завершела, нажаль, лэм седем класи. Я нє мам осем. То було 1955.
року. Я уж вец престала ходзиц до школі. Моя перша учителька була Ната-
лия Ганджийова. То ми була найлепша учителька, вец ме учела учителька
Рагайова Ксения. Уж кед сом ходзела до пиятей класи, та вец уж булії наст-
авнікі. Здогадуєм ше – Димитрий Лендэр, Микола Сегеди, учел ме и
Микола Гарди, Евген, зоз Керестура, баш умар, и тот Микола...

Я ходзела до Ганджийовей школи, ту у Коцуре кущик далсій од церкви, а
Лабошова при самей церкви, а вец сом ходзела там дзе читальня. То було
од штвартай па на вісште. Пията класа, и вец сом там ходзела дзе читальня.

О ей! Моя учителька, то ми була друга мац. Моя учителька Ганджийова
Наталия то була єдна добра учителька и воспитачка. Вона ми отворела
дзвери. А и Рагайова учителька була барз добра. Та, наставніці були доб-

ри, лем мойо родичи нє жадалі да я учим, та вец кельо сом на годзини зрозумела. Га, дакеди ми и препатрела през пальци, але я ше трудзела да голем задоволім... Бо я, такой повем, нє була одлични школьнік, я була стрэдня, врло добра.

Мнє була найлепша пайташка Леона Папова Пешичова. Ми булі сушеди, вецка Шантова Мелана, па вец... О ей! Зоз шицкима, я мала вельо пайташкі з класі и почитуеме ше и нешка.

Мойо родичи нє давалі повагу да я учим. Я нїгда нє мала часу да учим бо воні зналі же я нє пойдзем нїгдзе и: – Нацо тебе, Марію, школа? Кед сом пришла зоз школі, вецка такі час на яр та аж до того... ходзела сом пупча зберац, лем да нє будземе дома. Розумиш? Фалат хлеба до рукох, мех под пазуху, нож и баш до Кишкиру скоро зме ходзелі. И ношиш мех. Док придзеш вистата ши, дацо еще поробиц и легац спац. Рано, вельо раз рано я робела задачу, бо нє було струї. Мушело ше пойц легнуц. Рано станеш, та еши тото... Га, я сцела буц, але нє могла сом. Нє давалий повагу же: – Ноле, шедні сину, та уч. То було віше так же покрадзме сом учела.

Тота старша шестра ані нє так вельо ходзела до школі. Ходзела, але якбачу три класі, чи и штварту, теди баш кед вона ходзела, теди була и война и вец то нє так ше мушело, а вец уж була и векша. Вона, нє ма тельо класі.

Сцела сом буц облечена, вельо сом нє ходзела до школі, мойо нє барз жадалі, та сом предла, и на покровцы зме спущовалі и оцец ношел до Сентомашу предавац... Е, таки бул живот, як да повем, чежко було. Ми булі худобни. Ту зме прейга жилі на Владимира Назора, на Сентомашскай драгі.

О, як сом ше бавела, любела сом ше лабдац, та мі дідо, мой дідо Бушов, чесал крави, та мі направел лабду зоз шерсци, або зме до ботоши, та зме ше бавелі. А и пілічкаі зме ше. Я тераз нє видзім дзеци да ше пілічкаю, але я віше зоз хлапцами, бо там булі хлапцы, віше сом мушела лапац пілічку лібо бегац по ню. Тим меншим. А вжиме ані санки зме нє малі ані ніч, а сцела сом ше шлізкац, але тоти хлапцы істи цо сом ше през лето зоз німа пілічкала гварелі же ше можем дакус пошлізкац, але их мушим цагац бо вони ше корчолюю. Та, я го цагам, а вон на корчольох. А, йой! Було то таке як, кед себе тераз подумам... Тераз дзеци так ше не бавя, а я теди була як дзеци и полна того да ше бавим, да ідзем и да ме сцу, та вец сом слухала тово цо воні сцелі. Добре знам, тот бачи Янко Надь, вон такі бул и моцни, и вельки и мал корчолі якишик древени, але було там желеzo, гей зоз манилу, зоз шпаргут вязал...Гварел: – Можеш, Марчо, кед ме будзеш цагац. Я го цагам, а вон вельки, вон ше шлізкал док ше нє научел, вец дакус ше мі дал пошлізкац и замарзла сом и нука и так.

Теди нє мал ніхто телевизор. И знам же мал дахто радио, алє то сом уж була така... бачи єден Новаков, мойого дїда братняк, та зме вец так зарезалї, дїдо зарезалї швиню и вон вец принесол до братняка себе, у партку, радио. Вечера прешла, забивачка була... Роби радио, грас, ми закукуєме зоз шестру там, цо то там єст, кед раз, радио престал робиц, а бачи, тот Новаков, дурка, гвари: – Гало, гало... цо сце престалї, станьце! Ми думалї же вонї там полегали гудаци, гей. То така була дзецинска машта. Реку, як же моглї и полегац... було то таке дзецинске, ак да повем.

А мой оцец нє мал струю, аж уж кед ше я одала. Параст бул, алє нє знам же чом нє положелї струю та уж и я, дзівка, при лампи була. Алє, вечар ше скорей легало, а рано мац и баба, вонї ставалї пресц, та ми вец уж станулї, та вецка, як рано шеднєш та до вечара при кудзелї. А нє, як да повем, кед шицки ше шлізкаю, дзеци, моё пайташки ту у доліни ше шлізкаю, корчолюю и кед вечар ше змеркло, кажде пошло дому а баба ми, тата стара баба, гвари: – Ноле, Марію, ідз ше дакус пошлізкай. Пойдзем я, нет нікого, пойдзем по єдну пайташку, гвари, уж не будзе, уж замарзла. А я дакус ше пошлізкала, та пришла нука та, нє маш ше зоз ким. На рано заш пресц, робиц, бо мац велью ткала и платно, и гварим, робелї зме и зоз керпарами. Так було, таки живот бул.

Га, можем повесц же я нє мала вельки приступ гу моей мацери. Вона була барз тайнаствена и, як да повем, за ню було шицко и грих и ганьба и велью вецей сом дознала при своём дружтву, а од ней ніч сом нє дознала.

Достала сом и першу менструацию. О, то було. Аж, так повесц, я мала и вельки страх од того. О! Знаходзела сом ше як сом знала а вона, вона ме ніч нє упуцела до того. И як да повем, то було... од дзівчатох других сом чула. А анї тата шестра ми ніч нє поведла. Ніч сом нє знала, як ше гвари.

Як сце ше дзівчели?

– Кратке було дзівчене. Почала сом ходзиц бавиц ше, ягод тоти нашо теди цо ше ходзелї под облак бавиц, уж тринац, штернац роки, а од петнац роках сом почала и до карчми уж ходзиц. Лем суботу зме виходзелї на корзо, а вец внедзелю на танец, або мац ми дала трицец динари та тераз кед сцеш ідз до биоскопу, а кед сцеш ідз до карчми. А, дакеди то було же сцела сом пойсц и там и там, та першее сом пошла до биоскопу, а вец сом чекала док у карчми престане робиц каса, та вец зме пошлї ище дакус потанцовац. Нє, нє було пенежы, у ствари нє давала нам. Нє, нє мож було! Лебо не сцела. Лебо себе думала, вихаснуй тоти трицец динари як сцеш, лебо за биоскоп, лебо за танец.

Зоз Юлинам зме ше нашлї на свадзби єдней. Його братняк ше женел, а на шорику була свадзба. Данил Намачински, вон зоз Кишкиру, женел ше

зоз Марчу Палінкашову и ми пошлі патриц свадзбу, дзивчата ту, у супешдстве, но не булі зме волани, бо була велька свадзба. Там зме ше нашлі...

Юлин старши бул одо мене дзешец роки и я ше того обавала як то будзе, вец вон мал дакус и дзивки, баш зоз шорика, та... я була конкурент вельки. А мой супруг ше зоз ёдну и забавял, и шицки други потримовалі ей страну, а мене гварелі же най ше охабим бо ме спрэведнє, же ме охаби. Бо я млада, а гевта була старша, але, як да повем, кед себе так подумам, га... не бул вон баш мой.

Ми мало ше сходзелі, ми ше упозналі концом апраля и початком септембра зме ше побрали. А, мало зме ше и сходзелі бо істи тот мой супруг робел у Вербаше, набивал хижі, ту при пруги, тот шор Жарка Зреняніна. Теды тот рок тото літо, набил осемнац хижі. Вон бул у тей групі як главни, знал набивац и мал своё дружтво, хлапцох и хлопох, и воні до тижня, два або и три тижні, хижі набивалі зоз гліну. Так же вец не сходзелі зме ше, лем дакеди суботу и внедзелю дакус и барз мало ми ше зналі. Барз мало ми ше зналі як легінь и дзивка и, як да повем, я себе віше думала же то ані ніч не будзе з того, а воно було. Да повем, поправдзе, не бул вон баш мой тип, бо я мала свою сімпатію, хтори бул ровень мой. Але, Юлин бул вельки легінь. Вон знал побешовац, знал ше спущиц на младосц, як ше гвари, не тримал себе горе, и я гварела: – Як же, ти ходзиш зоз туту, а я тэраз незнам... А вон гвари же ше зоз ню оженіі кед отадз слунко видзе. А я знала же од заходу слунко нігда не віходзи. Не ожені ше з ню.

Але, вец, тоти сущеди приходзелі, же цо ми себе думаме, та тово, та гевто, е вец цо скорей моя мац попонагляла, тата як мачоха, до нині Олгі Човсовой, и гвари же кед ше сце женіц вец да придзе мац, а кед не, вецка одбию ме. Но, не треба би ме на початку ані одбивац, бо я не мала баш таку любов, але дала сом слово. Я дала слово вецка же будзем, но але вец ме мац пришла питац и, праве осемнац роки ми було кед зме пошлі до паноца. Була свадзба. Штвартого септембра 1958. року ми ше побрали. Але, млада сом ше одала!

Яки бул ваш малженски живот?

– О рок ше народзел Юлінко, вецка Павлинка, вец зме купелі хижу ту туту, шейдзешатого року и... двойо дзеци, па вец тройо, па так дзеци... и так дванаццеро, гей.

Га, жила сом як ніввеста у Новаковых, два роки, и за тоти два роки двойо дзеци сом мала там, вец зме пришли ту бывац. Павлинка мала лем мешац, кед зме ту пришлі бывац, и то було зато, як да повем, двойо дзеци, а я дванаццеро роки лем, млада, не знам ані цо зоз дзецими, ані коло дому... но, не мушела сом доїц, але малі зме вецка два яловки и дванац шудовки, а чло-

век, оцец, віше нам ходзел так, робел, и там коня охабел и пришол ту, я го чекам зоз тима дзеци, не знала сом ані дом водзиц... Чежко!

Одала сом ше неіскусна, ніч сом не знала варыц. Га, швекра думала же знам, а я не знам. Вец зме ведно робелі. Так.

Оей! Моя швекра була барз добра. Барз. А и гу другим. Алё, розумела ме, розумела ме. Кед видзела же я не знам и я гварела же не знам, а вона гвари: – Но добре, будземе два. Я ше трудзела да запаметам. А вец сом пришла ту и вецка велью раз ми вона гварела: – Та, ти лепшэ варыш як я. Добри булі, його родичи булі барз добри гу мнє, и можем повесц, кельо сом була почитована од супруга, тельо сом була и од родичох, алё и його браца и шестри, шицки ме почитую. Прилапели ме як свою.

Чула сом за контрацептивни средства, алё сом... их не хасновала... Алё зато, не было проблему же ше дзецко родзиц будзе. Не бунёл ше ані чловек. Не бунёл. Так ё, добре, други, раз будзе иншак, а вона, мац, заш, не... Було як було. Алё, я була и любена и почитована. Я була тата! Од моего супруга, я була тата!

Можем повесц же зме булі щешліви. Щешліва пара. Я знала слухац, бо сом вихована да слухам. Вон знал, як да повем, провадзиц дом и як вон гуторел так було. Догварелі зме ше... О, было велью раз же ми и не было по дзеки, алё зме ше догварелі же да будзе як у войски, "не сцем и не можем", то не будзе и я ше трудзела, гоч сом як не могла, лебо не сцела, прешла сом прейг того бо, бо зме ше так догварелі же да не упрекосціме ёдно другому, и як вон пове та так да будзе. Велью раз я дацо сцела на свойо, алё нам вец не пошло так як я думала, а вец сом сама гварела же ніч на свою руку не будзем инсистирац бо вец не будзе дацо, як да повем, не пойдзе нам по плану. А, велью раз ме потапшал, гвари: – Слухай, сину, старшого та ци добре будзе! Я себе думала, га докля то я будзем слухац? Алё, заш, кед себе подумам, и найлепшэ так. Кед слухаш дакого хто це люби, провадзи це и трудзи ше, то барз крашнє. Бо, кед тераз сама треба да одлучим... о, як би ми требала помоц. И тераз, памятнік сцем баш положиц, та якошик барз ми хиби, барз ми хиби. Вон бул чловек хтори ме водзел през жывот. Абсолютно. Вон бул моцни, моцни чловек.

Не. Не одлучели ми же будземе мац тельо дзеци. Ёдноставно, так ше случело и прилапели зме віше тато. Бо, док уж тераз, остатнього зме мали, ту дакус було... найстарши син уж мал двацэт три роки, уж ми було баш не шицко ёдно. Павлинка уж робела у Любляни. Исти тот найстарши син ми гвари же и вон будзе щешліви кед нас будзе вецей. Е, то ми було мило... И барз го любел...

Я ёденацецеро, дванацецеро дзеци мала, я кочик не мала за дзецко. Та на рукох ношиш та, яй. А вон вецка купел тому малому дубак да ходзи, Ми-

колкови, бо уж робел, а у кланицы робел у Карнексу, и любел го, сликовал го на каждым, так повесц, крохаю. Уживал у нім, а я так патрела. Реку: – Яй, сину мой, то уж тебе би на двацет три роки, баржей швечело. Алё так го дзеци прилапелі, шицки, ягод да бул жадани, найжаданше дзецко. Шицки го любелі. Тот Данилко кед бул у войски, вон ше праве теди народзел, 31. decembra, а Данилко 9. януара ишол до войски. А за Кирбай пришол на одсущество и ёщи двоме пайташе Задрепков и ёден Говльов з Вербасу и ми тото дзецко далі на Кирбай та го три вояки, раз тот го ноши, раз тот, у тей горучави. Кед пришол дому, кед го принесли, а дзецко пришло смиядне. Горучава велька, реку, баш зме нє роздумовалі же як то тото дзецко препровадзи горучаву.

Жертва то, телі дзеци. Нє было лёгко. Га, робело ше. Син робел. Нє малі зме жеми. Куповалі зме, а под аренду, па зме куповалі кажди рок. То Бог провадзи. И жеми и дзецко. Кажды рок зме малі даяку памятку же зме ве-кшце дацо купелі и уж ше, други рок, дзецко народзело, тераз жеми, тераз голт, тераз крупару... вше дацо, алё велью зме робелі. Я барз сановала мо-його мужа кед вон ходзел на полью за коньми робиц. Пришол дому, напил ше води и коні понукнул и ишол уж далей. И вецка, кед зме так малі могучносц да достанеме як кредит зоз Задруги, купелі зме трактор. Вец о пар роки, та купелі зме ёщи ёден трактор. И оцец зоз трактора на трактор шедал и робел. Тот трактор охабел, гвари: – Закапчайце ми тото, бо я издэм гевто робиц. И, робел дзень и ноц. Велью раз ми спалі, а вон лём так сциха пришол и легнул, або сциха рано станул, запалел трактор, пошол, а ми спалі. Як да повем, нє сцел нас ані будзиц.

Ніхто ми нє помагал, лём мойо дзеци ми помогалі. Ніхто. Я мацер нє мала, а друга мац вообще нє дзбала. Вона ту лём бивала алё нігда ми нє пришла помогнуц. Нє, вона ані нє барз любела же телью дзеци мам. Гвари, то велька обовязка. Оцец ме сановал, алё нє мала сом помоц. Мала сом потримовку од Новаковых родичнох. Амалия купела машину за райбане, та вец Павлинка, кед пополадню школу мала, а вона рано, накладлі зме полни мех шмати, а вона пошла там та порайбалі, вец вона до школи пошла. Кед сухи шмати, уж готови поскладани, дідо Новаков принесол, и гомбички попришивалі и дацо пошилі, бо то нє було нове. Воні ми помогалі у тим погляду, алё да так ту до обисца дахто пришол да ми помогал, то не.

Коліску зме мали, а гварим, виховала сом дванаццеро дзеци без кочика. Я ше здогадуем, тераз умарла тата Фа, крупарка Галускова, вона чекала муштерию и так кед ме видзела же нёшем дзецко, та пришла опрезо мнє и по церкву ми го принесла. Кед сом ишла назад, вона ме заш дочекала, заш ми помогла. А мнє руки болелі вецка як ше гвари, и до тижня и служей. Я нє знам чом зме ше нє трудзелі же да маме кочик? То нам нє пришло на

розум. Кед сом уж могла та на бицигли сом цискала дзецко до дохтора. А до валалу дзеци нє так ходзелі. Ходзелі уж кед булі дакус векши, до церкви сом их посылала. Крашнє то було кед я их шесцero, седмеро облекла и випровадзела до церкви а ту двойо, тройо ми ещи остали малки. А Павлинка гвари: – Мамо, лем нє патри за нами. Реку: – Як бим нє патрела кед уживам. Я нє можем пойсц, але вас зато пошлем. Мала сом и бриги з дзецми пре хороти. Дюри ми бул хори та найбаржей пре хороту и пошлідок му остал. Вон бул малки и прехладзени, мал вельки кашель, бул барз хори и бул вецка шейсц и пол тижні у Вербаше сам, зацинал ше. И пошлідок думам же остал, же є таки тераз дакус, як да повем, наровни. Нє знам. Нормално було шицко але, вон нє так ані школу закончел. Но, закончел осем класи, але и тераз кед дацо почнє бешедовац, вон такой о политики. Вон ма свойо даяки, але можем повесц же ше трудзи, роби... И пожичи, але кед треба такой враца. Кажды чловек, своя индивидуа, гей... Єдино вон бул таки, найслабшого здряяя, часто бул хори, и длugo ше лічел. Цилика исто була так на бронхитис.

Мам седем хлапцох и пейц дзивчата. То интересантно, родзелі ше хлапец, дзивче, хлапец дзивче, и хлапец, седме. Е вецка нє було медзи Сильвиком и Мижком же дзивче, але такой бул хлапец, дзивче, хлапец, дзивче, и хлапец. Так су и пошоровани да ше, як да повем, да ше сцело та би озда так нє було. Але ипак Бог дал.

Єднак зме их воспитовалі и вше зме гварелі же яка дзивчатска робота, то може и хлапец. Оцец гварел же робота за шицких єднака. Але зато знало ше же дзивчата у кухні и тото, але кед требало, боме и дзивчата до хліва, и до обора и лупац кукурицу.

Малі зме, хovalі зме велью статку. Оцец нам ходзел на полью, як ше гвари, кажды дзень и вше бул на полью, и я ходзела зоз дзецми. Вец, кед вон уж бул слабшого здравя, вон на яр посадзел, а ми ходзели копац. Велью раз у валале гварелі: – Хто там роби? Га, Новачка з дзецми. Шесцero, седмеро дзеци, знаш, та уж як тото меншее окопало нє важне, и воно копало.

Булі чежки моменты, але думам же ми жилі у лёгчайших часох як тераз цо ест. Зато же зме малі велью статку, и швині и кед требало пенежы, пришол дахто... Наш оцец знал же кед нам барз треба пенежы вец дал туньше, а кед нам не так треба та ше тримал. До задруги кед ше предало, ещи ані швині нє пошлі на камиону, а пенсжи зме уж моглі достац и можем повесц же нашо дзеци були скромно облечени але малі шицко цо им треба. Лем од ніх овишело чи однесли тото до школи цо им треба. Воно мали дома але я нє сциговала да их провадзим. Яй, велью раз було же: – Чекай, чекай сину да ци гомбичку пришием. Нє мала сом кеди да сцигнем шицко тото бо то требало, як ше гвари, и крави зме дослі, и швині накармиц и

млеко ношиц до млечари. На пияци сом нє ходзела. Бо сом нє сцела. Я досла а вецка ми уж и дзеци помагалі. Ал€ зме штири крави доелі роками, так же я два, а други двойо, чи хлапец чи дзивче, доело, єдно єдну, другие другу. Шицки вонї знали доіц. То було и услов дакеди же могол пойсц на вечар кед подоел краву! То ше знало, док ми там доели, тото ше рихта за млечару и штири канти ноши до млечари на бицигли. А вец бул и шор и послух. Док оцец жил. А вецка зато уж кед оцец умар, вец уж не було.

Вецка уж чежши часи булі, и дзеци, я их розумим, и страх, и без оца, и тово худобство, нє вредзи того, нє вредзи гевто... Реку, дзеци: – Жиц ше муши, робиц ше муши. Яй, кед нє мож купиц гориво, не мож купиц того, а вец поля нє обрабялі зме як треба, барз було чежко. Малі зме двацец три гольти, и вец зме еши под аренду бралі, вельо зме робелі, вельо.

А вецка кед оцец умар, я то подзелела. Себе сом зохабела пейц и пол гольта жеми и каждому сом дала гольт, гольт и ферталъ, дагдзе гольт и пол, яка парцела була и то такой ше подзелелі и кед сом одходзела до Америки вжала сом два куфри и ево... шицко вам дзеци ту, робце. Робце! Ал€ ище вше були чежки часи. Аж тераз видзим же легчайше, та оробени поля баржей, ал€ то запущене, та нє мож. Аж тераз маю пенёжи бо робя, та уж и укладаю и за гориво легчайше... ал€ машини дослужелі. Гоч хтору машину, треба ю oprавиц, чи да ше пирска, чи трактор... но та зме зато вельо уж пооправялі.

А з початку ми коні малі. Од рана до вечара вше при шпоргету, овоци зме малі вельо. Павлинка гвари: – Мац кед почала од вишњох, та вец закончела уж вешені зоз папригу. И то вше нєдзелями сом робела. Варела. Найвецей сом и райбала внедзелю, найвецей сом и варела маджуну. Найвецей. Нєдзеля ми була, як да повем, Божи дзень, ал€ так було.

За церкву не було часу?

– Христова вира була присутна у нашым доме, була. Од свогого оца сом то мала, трудзелі зме ше гоч зме до церкви нє ходзелі, ал€... Шицко, шицко зме зналі и притримовалі зме ше. Мой чловек бул досц строги и наровни, ал€ нігда не облал. Нігда не облал, нє. Вше выберал слово, лем да не будзе лаце. И ані дзеци нє научелі од нього. Научелі индзей. Ал€, дзеци баш нє таки же да ми баш лаю. Можем повесц же нє.

Док булі дзеци мали нє ходзела сом до церкви, нє було часу. Їх сом випровадзела, а сама сом нє сцигla бо требало шицко поробиц, обисц и пошориц. Вельо раз вноци я вше ту варела, под тоту бишалму, шпоргет, вонї полегалі спац, а я шерпеню маджуну варим, пирска ми... позакруцала руки до ручніка, мишам, дриме ше ми... Над раном готови маджун.

Швето у нас, торжествено було. Торжествено було. Здогадуем ше, як да повем, и Велькай ноци и то барз було крашне, але Крачун ми бул барз весели. То, велько дзеци лем нашо, а дзе вец ище други, гей? Кед нам оцец повинчовал, "Де Христос Спаситель" вец зме себе шицки винчовалі и побочкалі ше. То було барз красне. После вечери зме себе одшпивалі даскељо писні, вец дзеци ходзелі по шпиваню, до нас дахто пришол. До нас зато баш не так велько ходзелі вечар. Вец уж пришлі през дзень. Ютредзень. Вше зме малі слами и оцец то порихтал и принесол пред вечеру. Кед була вечера на столе, пацери oddзвоне... Теди зме ше трудзелі да будземе шицки ведно. Наш оцец віше, и кед дахто до нас пришол, кед зме ёдлі, вон гвари: – Шедай гу столу, бо не маш кажди дзень таке щесце да єш за таким столом дзе єст тельо у ёдним доме. Дванаццеро дзеци и нас двойо, та штернаццеро лем свойо! А на столе риба, були бобальки, меду, малі зме пчоли, ореха, шицкого, а швичка нам горела, у ёдним дунчику сом мала віше накладзено вшеллякого зарна. Кукурица, жито, овес, и вецка тата швичка у тим горела, а желене жито було посебно на столе... то була святочносц.

Барз мало було за мн€ часу, барз мало. Якошик, так ми ішло, так ми дзень преходзел, ох, н€ знам анї як? Рано кед сом ставала, та віше сом себе задумовала: – Боже, помож ми, бо то през дзень було, як да повем, шицкого. И побилі ше, и розбило ше дацо и... повадзелі ше. Боже, помож ми, ... цо будзе н€шкa? Бо, и покалічелі ше у тим беганю, повредзело ше даєдно... Я потрацела моё пайтashki прето же сом н€ мала кеди. Я их тे-раз позазберовала, одкеди ми дзеци векши. А, теди, ридко сом ходзела и до валалу. Н€ було кеди. Ещи зме малі и пчоли, та реку кед други иду дагдзе, лёбо би малі кеди, а ми внедзелю еши и зоз пчолми. Препатралі их. Шеснац кошніци. То н€ нашо тераз, але я любим же су ту. Мой супруг гварел же купи пчоли кед будзем помагац. Я н€ знала же цо ше то роби та сом гварела же будзем, и вецка безо мн€ н€ ішол. Та вецка гоч бим и могла дарaz дагдзе, а я гайд гу пчолом та зме тоти трути знішковалі, препатралі и так.

Раз, здогадуем ше, сцела сом дагдзе пойсц як на вілёт зоз дзецми, а то було так уж початком октобра, а фіна була єшень. Ту прейга, за бегельм, н€ була еши драга за теметов, але було таке н€поугорене, та сцернянка, и було черніци. Я ёдну недзелю дзеци позберала и през бегель сом прешла черніци зберац. Мне то було таке, ягод да сом пошла дагдзе до трецього валалу. А я лем ту була. Але уж досц ми було, ідзэм дзешка з дзецми!

Єдино до оводи сом ходзела. Кед дзецко ходзело до оводи, за "8. мэрэц", теди сом ше наплакала та вец сом гварела, анї да н€ ідзэм. Жаль ми було, якошик, чувствовала сом... кельо мац вредзи, лёбо кельо ше жертуве. Так

ми було чежко же... Кельо красни писньочки за мацер, а я нє мам мацер... хибела ми. Хибела ми, вельо ми хибела...

О, дарунки, кельо раз гварим же од Крачуна хибелі дробни пенёжи у шольочки дзе сом тримала. Вше хибя дробни, дробни, кажде шпоруе. И кед "8. март", я достала поклон. А зналі ми то, алє оцец нє, нє давал повагу вельку, то дробни пенеж. Нє, нє давал же – крадню. Воні бралі за дарунок.

А у обисцу, я була каса. Вон ми дал у тим погляду, дозволел, цо дзецом треба. Вельо раз ше ми питал же кельо маме ище пенежи? А я гварела же нє знам, мушим почитац. Бо, берем, берем, та вец... я була каса зато. Єден час зато уж барз вельо требало, а вон гвари: – Нє давай тельо! Га, кед им треба! Та му гварим же най вон тераз дакущичко вежне касу. А вони: – Яй, мамо, треба... Реку: – Питайце од оца. А воні пошлі, а вон крашнє им да, тому тото, тому тото, а и тому треба, и гевтот гвари а и тото... и вон то подзелел и вец ми гвари: – Слухай, од тераз, ти будз тата. Я знам же ты не даш вецей як треба, а ані не сцу одо мнє питац, а кед питаю, нараз вельо мушим дац, бо ше назберало. Думам, вон дал мнє да я розполагам и да я купуем. Дзеци нам уж вельо ходзелі куповац. Муку и цукер цо зме віше навелько малі, очерало ше, за цвіклу зме досталі цукер, за солі кед треба и цо треба, и на велько зме себе купелі. И цо требало, то уж дзеци ходзелі. Нє було проблема. Нє мала сом же да пове чловек цо будзем варыц. Гвари: – Вар цо сцеш, алє увар вельо и добре. А, як да повем, вон вец уж остатні час бул и хори и так, та вец гвари: – Мнє запраженей юшки та кед так указал з руку, то така мисочка, гей, тей парадичовей юхи. А я резала, варела. Було цо. Нє булі нашо дзеци гладни.

Папригашу сом любела варыц зоз тих вельких курох. Кед сом всботу наварела та було и за вечеру и рано за фриштик. Нє була сом майстор на лакотки да випекам. Я пекла яки нам треба, грубого рейтеша, кифли, а таки даяки видумовани та то нам мало було. Пекла сом хлеба, роками сом пекла хлеба, та тот дзень вец сом нє мушела вечар варыц бо я нє пекла же рано садзам, алє на ноц сом пекла. Та так пополадню, кед сом замишела, мали зме руски пец, гей, та сом направела хлеба, алє пред тим лепині, белюша... та дзеци гваря: – Пицу! Реку: – Филуйце себе! Та вец Мижо и Миколка, воні... Сушеди приходзелі на млеко, каждэй сом дала по лепинь. А оцец любел, бо ми ше так волалі – оцец и мац. И зато я, Юлин да повем, то ми нє таке, алє оцец, то наш оцец и готове. Так зме ше волалі. "Ти" зме себе гуторели, зато. А интересантно, хлапцы ми гуторя, нє шицки, алє Мижо, Дюри, Сильви дакеди, Миколка и Яни, "Ви". Я нє жадам алє Мижо гвари: – Я нє можем повесц же "Ти", а оцови каждэ гуторели "Ти". Я нє знам, озда пре почитоване.

Як сце ше старали о своім здравю?

— О, я була здрава и ані сом не думала... Вельо раз ми тот бачи Дюрдес гварел: — Дал ци Бог дзеци, дал цо Бог и сили. А и здравя ми дал. Я була здрава до тераз. Нігда хора. После пологу сом не мала же да я одлежим, лебо цо. Док сом пришла, тидзень, два, я уж дораз и доела и робела ягод да то ніч не було.

О, мала сом и проблеми. Пошлідок бул вше тот же ми посцилка не зиходзела, мала сом и кирдавене. После Марчи, после штвартого дзецка сом мала вельке кирдавене и було у питаню мой живот. Лем, до болницаи ме однесьли и там сом одлежела ище штири дні, пришла сом дому слаба, бо сом барз викирдавела. Алё, то бул так май мешац, 8. май. Вец, кед ше Марча народзела, та таки час, да повем поправдзе, як тоти древка цо рослі, и розвивалі ше до тих желеніх лісцох, я ше так чувствовала моцна. Кажды дзень вше древко красаше и я моцнейша. То осетно сом чувствовала свойо здравле же ше врацело. И так, вельо раз сом гварела же: — Нешка древко не таки лісца ма, а я добре, а ютре векши, и я лепшэ, и так. Так ми було.

Но, вец дзеци ми зато помагалі. Тоти старши дзеци. Павлинка! Я гварим: — Будзце подзековни и знайце же вона вам як друга мац. Вона ше вельо наробела, вельо трудзела. И Юлинко ше трудзел заш зоз оцом и коло машинох и коло статку, а вец и тоти дзеци, як рослі так робелі.

Я щешліва же сом дома и хто ми придзе я зоз нім и пойдзем, бо и ходзим зато, алё любим буц дома, я пришла дому. Дом є най, найсладши.

Паметаце политични збуваня зоз младосци? Войну?

— Я не мала часу за политику. Мой супруг любел спорт, та гвари: — Гибай дакус. И кед сом шедла гу ньому, та сом почала дримац. Не интересуе ме, я була вистата, вистата!

Од прешлей шветовей войни не паметам ніч. Раз знам же зме спалі у шуфох и облечени, алё чом и прецо, то вец сом уж чула после. То так гварелі же кед буду дзвони двоніц, виду людзе дзешка гу крижу. Я знам же теды сом у шуфох и шматох спала, баба и ми. Алё ніч. Видзела сом тоти крилатици кед лецелі, телі двокрылни, цо их волаю чи штука, чи як, то сом ше припратрала як дзецко а оцец ми бул у Немецкей... Раз оцец пришол вечар зоз ёдним пайташом и знам же нас нашол у баби, а бывалі зме у ёднай швабскай хижі, та нас вецка на грингах ношел. Мало ше здогадам, бо я була дзеци. Я, штерацетого року родзена...

Яке було теды положене женох, а яке тераз?

— Я не знам яке було бо моя мац умарла, млада умарла, а яке було то не знам. Тота нова мац, вона вообще не ходзела до даяких организаций. Ані я нігдзе не ходзела, нігдзе сом не участвовала.

Чи паметаце аграрну реформу, одкуп?

– Мой оцец бул тайствени у тим погляду, вон не бешедовал ніч таке. А кед ше дзелсла жем, то было 1946. року, лёбо як, теды я була дзеци и я ніч не знам. А мой оцец, не, вон не бешедовал таке. Вон нам о своём живоце бешедовал же як вон чежко жил. Та вон вец гварел: – Да ви знаце як то? А я гварела же лепше да не знаме.

Можем повесць же под час Тита було велью лёгчайше. Гей. Гоч сом мала келью дзеци, але було нам лёгчайше як тераз уж кед лем двох школярох сом мала. Можеш задумаць кед ми за три роки ходзели дзевеццеро, цо до школи, цо на висшу школу, цо до оводи. И крашнє зме жили, як да повем, було чежко, але було за каждого. Павлинка ходзела до Вербасу, а Юлинко у Суботици теды бул, Данилко исто до Вербасу ходзел, Марча ходзела до Петровцу, Цилика до Керестура и гевти ми дзеци ту булі. У школі и у оводи, вше ўдно було и у оводи и то за три роки дзевеццеро випровадзаць. Тото тадзи, тото тадзи, ах... то бул, як да повем, бул бурни дзень. Знаш, робиш од рана до вечара, и вечар кед лёгнеш думам цо сом ещи требала, або цо сом не сцигла, або цо ютре будзем. А мой супруг исто гварел же: – Думаш же и я мирно шпим? И я штудирам же як да справим динар. Але, теды було лёгчайше. Мали зме шицкого, статку було велью, могло ше предаць, и пенежу було. Вше.

Кед сом ішла до валалу, найчастейше сом ходзела до задруги дацо покончиць. Ёдино сом не любела кончиць да дацо контрахирал, заключусем. Я гварим мойому же вон газда, вон разполага, а по пенежки, гориво уплаццаць, або приявиць дацо, то була моя робота. И вон гвари: – Уч ше да знаш. Требаць ци будзе! Як да повем, то моя була должностаць. Вон не любел, вон гвари же не ма кеды да пойдзе до задруги да чека гевтого лёбо пенежки, вон муши пойсць, гвари: – Ти идз, ты оконч. И думам же бул на своём месце. Гей, барз.

Не було ми чежко буць маць. Младосць витрима шицко. Младосць. Бо, уж кед сом Міколку мала на 42 роки, я станула млеко зограць, бо ані ўдно дзецко ми не цицало, вше пили кравске млеко, а Амалка цо у Вербаше, вона як дзивче, вше ше зобудзела, та вона гу ньому пошла, а я пришла на бутан зограць млеко. И вона мерковала на млеко а я го прекруцала и вше зме двойо ставалі, а то лем раз вноци, евентуално два раз. А так сом себе думала, яй уж ше ми не сце стануць гу дзецку. Була сом вичерпана. Але, Міколка бул барз добри и вироснул. Любелі го. Цилика, вше го купала, уж кед бул дакущичко векши. Марча пришла всаботу, Марча го сце купаць. Цилика гвари: – Я го през тидзень купам, та го будзем и тераз, а Марча гвари: – Ти го през тидзень, а я го през викенд. И воні ше вадзелі. Бул

любене дзецко. Можем повесц же вон бул любени. Гоч дзеци були яки вельки, воні го любелі. И то ми була велька радосц, бо видзела сом любов, и як го сцу. И так исто и тераз го любя. Міколка за ніх «най», за шицких. Вон роби у месара. Будзе мац двацет роки. Од милосци го волалії Деранчич або Бонбончич. И тараз я чуем, та уж го не волаю баш Деранчич, але гваря: – Деро, дзе ши? А так ми мило, мило ми зато.

Щешліва сом була кед ше ми дзеци уж пристановялі, або кед даєдно завершело школу. Мала сом красни часи и щешліва сом.

Мали сце и чежки хвильки?

– Утрацела сом супруга хтори ми бул животни товариш. Ту ми було барз чежко, и чежко ми и тераз але, помирела сом ше и здогадуєм ше лем на красне за ньго віше. Вше лем за красне. Цо було, гей, лем по добрим.

Вон мал астму, вона го трапела. А и робел. Та вецка, гоч му як чежко було, та и робиц и на польо. Вельо раз так през двор преходзел, бо му було чежко, так дихал, та гвари: – Іздэм да не видзиш як ше трапим. То болі.

Умар на тоту астму и шерцо. Не сцел пойсц до болница. Раз бул у болница и вец гварел же вецей до болница не пойдзе. И кед таки бул уж хори, я му гварим: – Оцец, треба да придзе дохтор, може? Гварел: – Лем Макаї най придзе дохтор, другого дохтора не сцем. Але, модлім це, до болница да ме не посилаш, бо ци не пребачим! А я гварим же добре, же так будзе як сце, и же го я не пущим до болница. Так сцел.

То було його жадане. Нагло то було, до тижня, як ше гвари. Хори, хори, як да повем, ходзел. Я му віше ліки принесла, и Павлинка ше трудзела та му посиала тоти пумпочки, але віше рано станул, обишол шицок статок, та уж тераз, бул август, септембер, але іще по три, штири желені кукурици ношел до обора. А я гварим: – Оцец, кравом я дам, да не іздзеш. А не могол уж вельо ношиц. Мали зме штернац глави статку, та сом му гварела же най вон швіньом ноши по пол кабла води.

И вон таки вистати, гвари: – Патри, еще не горуцо, а я шицок мокри. Зноєл ше, и вец, кед нафриштиковал ше, віше пошол легнуц. И кед пред шмерцу дас штири дні, пришла така велька буря, то добре паметам, и жимно було, захладло, та сом му гаврела же най не виходзи вонка бо барз жимно. О два дні умар. Два дні лежал.

Вон барз любел ёсц и не любел да ше одруца зоз сланіни тото окурене. Даkus ошкрабац и поёсц. Я то не любела. Мне то горке було. А вон гварел же вон то найволі. А я му гварела же як може, та сом орезала. а вон не любел да ше орезує, та вецей раз поёдол за мну. И кед Макаї пришол, гвари: – Бачи, цо сце любелі, цо любице ёсц, а вон гвари: – Знаш, Ярос, любим зоз сланіни тото окурене. А Макаї преврацел з очми. А я себе

думам, наисце любел? Боже як я цалого жывота ані нє верела же то таке ест. Я себе думала же санус одруциц, розумиш, але наисце як може, як то йому смачне було? Ошкрабал го, да нє будзе од того, и поёдол.

Бул строги и добри. То и дзеци гваря. Давал им, як да повем, шицко тото цо потребне. Не давал им да маю на розкош, але ишлі дзеци и на екскурзій, и шицко цо им треба за школу, як гварим, кед нє мало, значи нє жало, нє однесло себе, але порихтане дома мало, лёбо можебуц дакеди було и нє-вирайбане, то моя гришка, але я нє сцигла. Але, кед почала школа та вше гварел: – Предац буяка та школьніяром за кнїжкі и за шорцы и за патики, за карти. Кед ше закончовал школски рок, гвари: – Треба заш буяка предац, дзеци иду на екскурзию... Кажде ишло. Не дозволел да дзецко нє пойдзе кед гевти иду, най иду и вони. Сам себе нє давал повагу нателью, а мнє вше гварел же мац треба да будзе и шорова и чиста и пахняца. И кед сом ишла до валалу, нє же ме випровадзal, же да ме видзи, але вше гварел: – Пошор ше да идзеш шорова. То було крашн€.

А як ви зоз вашима дзивкамі?

– Моя Павлинка, як да повем, ми себе погуторелі, и Павлинка вец ходзела до тей школы медецинскай и вец то вона уж баржей совитовала: – Марчо тото, Марчо тото так. Так же мойо дзивчата уж кед ёдна достала, як циклус, та ше ошміхла, я уж знала. А вона гвари: – Мамо, нє треба, я уж знам. Знаш, и у школы ше учи и видзи ше. Реку, добраe.

Але боме я кед була млада, я була барз и застарана и яй, як сом церпела тото док сом ше нє упуцела и док сом од дакого другого нє дознала же цо то. То за мнє страшне. Заш лэм, повем же ми як млади нє булії сексуално порихтани. Не булії, не булії. Ані я кед зме ше побралії. Гоч мой супруг старши, як да повем, трудзел ше. И вец ми нє мали искуства, вон мал. Ми двойо нє малі. Аж у малженстве. Вон бул зрели легінь, вон мал дзивки, але я нє була и вон гварел: – Добре, док ше побереме. Побралії зме ше и було крашн€. Наисце бул добри гу мн€, бул добри цалого жывота. Зато тоти сушиди гуторелі: – Вон ю охаби! Я себе думала, га гоч ме и охаби, нє важне. Я нє знам чи бим бановала? Я го нє так ані познала. Бо, ми ше мало раз видзелі. И ище tota стара баба гвари: – Марйо, ты ше одаш а ані нє ходзице?! Га одам ше. Вон бул завжати, вельо робел бо рихтал ше за свадзбу, то и у нїх нє було, и воні нє булії богати, а сцел да будзе свадзба, сцел да ма шмати, робел и так ми ше мало видзелі. Але, добраe. Ишло як треба, наисце як треба, нє обещал вельо. Не обещал. Будземе робиц, будземе ше трудзиц.

Мой оцец умар, єденац роки прешло. А дзешец як мой муж умар. А о штири мешаці умарла тата мац, бо перші оцец умар, а вецка мац. За рок і пол та тройі умарлі.

Швекор умар давно. Еши седемдзешат шестого року, а швекра пред штирома роками. Вона у Америки умарла, бо вона вец двацет роки була у Америки и там умарла. Я мала туту шестру младшу и туту мацерову, и мужову шестру Амалию. Моя шестра Амалка умарла, а гевта друга жис. Добре жисеме, одвише. Вона ту жис и ми ше тримаме як шестри. Я ю три-мала а и вона мнє. Ведно зме рослі, ведно зме спалі, шицко ведно так же, но, добри зме. Радуєме ше єдна другей, бо уж друге нє мам.

Чи єст дацо о чим сце пніли?

— Мнє ше остварел сон, бо сцела сом да пойдзем да видзим швет. Мнє ше то остварело. А нє остварело ми ше же нє можеме обидвойо пойсц. Алё, так, да вон жил, ані бизме нє пошли, бо вон нє сцел пойсц з дому нігдзе. Нє ходзелі зме з нім нігдзе. Кед ми моя шестра була осемдзешатого року зоз Австралиі, була младша три роки, у Австралиі умарла пред штирома роками, но та кед пришла, та зме пошлі раз до „Кайра”, то ми було вельке швето. А тераз ше ми син пита:
— Водзел це оцец дагдзе? Га, нє водзел. Тераз ходзим, алё знаш, заш себе думам як би то було крашне да ми то обидвойо. Ей, нет то лепшэ, алё цо да робиш. Вон зато нє хиби, вон вще присутни при мнє, лсм го нє видзим.

Мнє ше сполнело и тото кед сом родзела Юлинка. Теди я себе пожадала дванаццеро дзеци. Нє знам чом. Так сом себе жадала. И так мам. Я нє знам прецо я теди кед ше вон народзел, 8. августа 1959. року, я жадала дванаццеро? И вец зато сом ані нє була противна кед сом оставала у другим станю. Так.

Мам дванаццеро дзеци и тринадццеро унучата. Крашн€. Я щешліва у моїх унукох. Видзим же су и мудри, и красни, и добри, и родичи, мойо дзеци исто, трудза ше, да их ховаю крашн€, воспітую. То ме цеши.

Тераз мойо вшадзи по швеце и остатні раз зме ше видзели, ведно, пред ёденац роками.

Своім дзецом жадам най шлідза, як ше гвари, наш живот, та вец буду щешліви. Кед н€ буду ше так злагодзиц и н€ буду так ше почитовац, вецка тога нєт.

Цо, по вашим думаню, смисел живота?

– Послух и почитоване. Послухац ше муши єдно друге, и почитовац. То є любов. Бо любов и любов, любов, ал€ почитован€ то векше од любови. И кед ты почитуеш свойого супруга то вец вецей як любов.

Щешліва сом же тераз мирни часи. То ми найщешлівше же мирни часи и наздавам ше лем доброму. Же то будзе добрае, лем праве же тата надія нас отримує хтору треба подкармйовац и вериц до того же будзе лепшее. Бо, кед чловек н€ вери вецка страци надію, вец то н€... Так исто до мойого зздравя. Богу дзекуем же сом, кед сом дознала же сом хора, вец сом гварела сама себе: – Тераз ше маш за цо бориц! Установене же сом мала рак на гарлочку. И то, як да повем, рапидно ми ше ширело, росло, ал€ ше н€ роширело. Не преширело ше. Бо, теды то булі найчежжи часи, праве бомбардован€ було. Вельке. И так же я за пейц мешаци, як сом дознала же сом хора, прешла шицкі тоти терапії, и слава Богу. Бог небесни ме провадзел и послал, я лем так думам. А хто дума же сом дзеци охабела пре даяки свойо интересы, лёбо пре даяке свойо задовольства, то н€. Я пошла, бо то лем так мушело буц.

Седмого юла ше врацам. Га, гей. Перше до Београду, а вецка до Праги, па до Ньюорку, до Атланти и до Джаксонвилу. Треба ми штири раз прешедцац. Сцигнем. Ишла сом осемнац годзини, ал€ у тих годзинах сом и чекала на тоти прешеданя. А дзевец годзини Атланта, Рим. А шедзиш ягод у автобусу...

Мам плани. Пойдземе на свадзбу, а вец пойдзем до Канади до дзивки, и вец ше заш врацим на контролу, та пойдзем до Алабами и будзем учыц енглайски да положим и вец да дзеци чекам. Так прейдзе и рок.

Златица (1954) Руски Керестур

Приповедайце ми о своім дзецинстве?

— Родзена сом 21. 02. 1954. року у Руским Керестуре. Мено ми выбрал оцец. Було дакус незвичайне — Златица, зато же ше теды досц давали церковни мена — Марча, Фебронка, Иринка, Натка, и так. И знам же ми оцец гварел, кед були кресцины, та ше му терашні владика Сегеди питал же: — Чом же Златица? То вше асоциировало на кромпльову златицу, знаш, а вон му гвари же: — Ви док будзеце мац свойо дзецко та го кресцице як зосцеце, а я мойо кресцим як я сцем. Ал€ до церковней книжкі вон н€ могол запишац Златица, та мушел записац ище єдно меню, церковне меню,

так же у церкви я Иринка. Моя шестра ма меню Блаженка, цо незвичайне за церкву, та вона Марча.

Я була наймладша. Мам брата старшого шейсц роки и шестру три роки старшу, а думам же дзецинство нам было велью красще як цо тераз дзеци цо маю. Я зоз ремесленіцкей фамелий, так же зме н€ були даяк худобни. Були зме таки, штредя класа то була. Н€ були зме найбогатши бо зме н€ мали жеми, н€ мали зме капитал. Мали зме досц жеми под аренду, оцец давал, ал€ зме н€ були, н€ була сом у оскудици.

Бавели зме ше теди. Бабки ше слабо куповало и паметам же шестра мала єдну зоз папера наскладану. То ше теды складало папер, слой на слой, и то вона ше уж престала зоз ню бавиц, а я ше вецка почала и пошла сом до пайтashki и бавели зме ше же беби купаме. Я н€ знала же то зоз паперу и я ю окупала. Вона ше почала розліпійовац и, нормално, тот папер сходзел слой по слой. И уж вец кед сом видзела же цо то та сом престала ю купац и придзем дому и на мосцику сом шедзела, бо сом н€ шмела войсц нука бо цо ми мац пове же сом тоту бабку, то ище од шестри ми осталася и досц

велька була, погубела. Медзитим, мац ше не вадзела. Гварела же ше не будзем мац зоз чим бавиц тэрэз, та. За бависка зме добивали од кума за Крачун, а до кума зме ходзели шпивац зато же зме ше сливковали. Вон бул сликар Бругош, вон нас віше сливковал. Бависка були доміні, або даяки древени кочик... досц, як же да повем, худобни бависка у одношенню на тे-рашні.

Телевізію зме уж мали 1963. року, поведзме. Таке дацо. Кед зме купели телевізію то досц було слабо у тедишнім чаше же ест телевізія, я гварим, я зоз ремесленіцкей фамелій так же то оцец могол створиц. А паметам же зме ходзели телевізію патриц до сущеда до Папянки, вони були моцнейши. То дохтор Папянка и його фамелія, до його брата, и там зме патрели шлізкане на ляду и такі ствари. Вецка, кед дзецов досадзело, а то була досц така велька простория, та зме ше бавели на шлеци мачки, скривали попод стол. Не мали зме условия за даяки дружтвени бависка. Добре, доміна зме ше и бавели, але паметам же зме ше скривали попод тоти чекки орехово ствари. Такі старински намештай, то такі добри бул. Вецка зме ше на оганячки, вечар на скривачки бавели, скривали зме ше. Прейга нас, опрез нашей хижі з другого боку, було велью цегли наскладано, сцели пра-виц нову хижу сущедово, та наскладали. Ми вецка там правели себе бункери, дружтво нас досц таке було на улічки, бо то Вельки шор, та нас у генерації було досц. Там зме ше бавели и вечарами зме шедзели на улічки и приповедали. И там зме приповедали нашо дожица и яке то за нас було кед ми патрели філми на телевізії. Нормално, теди телевізія було дагдзе од седем годзін, дас на седем и петнац бул цртани, на пол осмей бул дньовнік и вецка, кед літо, ми виходзели на улічку и приповедали до дзешеца, ёденац годзін. Але то интересантне було покля наша машта теди ішла. Розправяли зме кед зме патрели ёден каубойски філм, о тим же як на ёдней високей стіні бул Індіянец, а каубойци од долу штреляли и забили того Індіянца и на філму указали як Індіянец пада долу. Ми ше не могли поміриц же хто бул такі шалени же дал да до ньго штреля на філму и же го забили. Нам то стварно випатрало. Думали зме же то стварно хтошка там пошол, же то не статиста, не бабка, же то нет долу як тэрэз поведзме шкатули, шпунджій, же вон так спаднул наисце. Ми то себе, думали же то так и спричкали ше же то так, лёбо не так. Младши думали же то наисце Індіянец забити, а старши же не.

Гварела сом же зме жеми не мали, тото цо зме мали то оцец под аренду давал, бо зме, дідо кед умар, та предал коні, не мали зме з чим обрабяц туту жем. Оцец віше гварел же треба да ідземе цо далей да ше школуєме. Вон ніч не мал проців же я пошла до гімназії, же я охабела факультет. То бул мой проблем. Цо ше його дотика, вон би ме и далей школовал. Шицки

трайо зме ше школовали. Ай ёдно не остало без хлеба у рукох, без школованя. Вон планирал же я будзем адвокат, а я була далеко од адвоката. А з оглядом же сом сцела язики, гварел ми най иззем источнячки язики, даяки арабски и таки... То плацене, то будзе добре, то може. Но, медзитим, так ше обрацело же ай ёдно зме факултет не закончели, гоч давал нам шицким тройм шансу да закончиме тото цо сцеме. Брат ше школовал у Врнячкай Банї, шестра у Зомборе и я у Вербаше, а вецка у Новим Садзе. Алё думам, не спутавал, не зоперал нас нігда же: – Не шмеце... Мац исто так. Не було нігда же: – Треба дома да будзеце, ... поодавайце ше, маце роки, одайце ше, ти ше ожень, та жий. Віше було же: – Изд цо далей, уч, уч, инше вам не мам цо дац.

Віходи котри ми у тедишині час мали, то ше барз розликує у одношенню на віходи терашній младежки. Внедзелю ми обовязнно ішли до кіна. Кіно було на три годзін пополадню, алё кед ши не пошол до церкви рано, та ши не пошол ай до кіну пополадню. Кіно не було драге. То теди було пейц динари, лібо два динари, лібо три динари. Два динари вец там було за Червени криж ше давало. Алё, кіно починало од трох, а ми од двох до шора ставали і чекали карту. Кінар пришол на пол трецей, та відавал карти там. Алё, ми шор тримали, ноги розширяли, руки розширяли бо забераш хто іще придзе. Да сцигнеме до кіну. И после кіна зме мали іще право до осем годзін віходзіц док зме не закончели осму класу. Кед зме закончели осму класу вецка зме до дванац могли остац. После дванац то уж вецка так не було, ніч не було, ніч не робело. Ресторан не робел. Кед сом уж була дзівка, вецка сом уж до ресторану могла пойсц, алё і у ресторану на пол дванастей почал тот цвенкац зоз шветлом. То ше зналоже дому і не віходзело ше, за розлику од тераз. У осмей класі сом була, і осем годзін, а я іще на варошу, а шестра, з оглядом же старша була, та вона мала долгши віход, гвари: – Златко, осем годзін. Ніч. Я зналоже, дому. Паковац ше і дому.

Е, тото до церкви ходзене, то дакус так, кед були векши швета, вецка зме зоз родичами ходзели, фамеліярно. А кед було, га так обычно, обычна недзеля, вецка ми ішли зато же зме могли до кіну пойсц. Алё тоти старши, як мой брат, вони уж були префіргані і вони не ішли до церкви, алё вішли та ше на варошу зишло дружтво і не пошли до церкви, алё чекали нас младших зоз церкви же бизме вішли і же бизме им поведли же цо було на казані. Зато же вецка не могли пойсц до кіна.

Як ше гвари, я теди кадар була. Гімназія, руски язык добре познаш, владаш зоз нім добре. Дактилографію сом закончела у медзичаше, цо за новинара-прекладателя теди требало. Мало було кадри котри тото мали. До гімназіі мало хто пошол, уж пошли до тарговацкай, учительскай, меди-

цинскей лёбо на занат, а мало пошли до гимназій з тим же пойду далёй. Е тераз, закончени гимназиялци, а незакончени студенти, вони вецка якишик кадар були. З часом ше указало, обило ше ми о главу, зато же сом вецка уж после дзешец-петнац рокох видзела же то приходза млади зоз факултета котри маю векше знане, котри вецей владаю, без огляду же яки квалитет того знаня котре вони приноша и же не важне яке я мам после, поведзме, дзешец-петнац рокох искуства на тим роботним месце. Медзитим, ту ше направи систематизация и прилагодзуеш ше новым кадром, школованим, так же уж вецка дакус чежше ше можеш ношиц без образованя котре потребне за тото место, бо и прилики ше меняю котри ти як новинар мушиш провадзиц и не можеш их провадзиц зоз тим штреднім образованьем котре маш, а саме образоване попри роботи, попри дзеох, попри мужа, попри фамеліярных обовязкох, то чежко.

Одала сом ше на двацец шейсц роки. Упознала сом го... бул исто зоз Керестура. Штири мешаци зме ше забавяли, а упознали зме ше так же сом зоз його братом робела на роботи. Була сом зоз ёдну пайташку на лётованю и требало нас зоз Кули привесц до Керестура, бо досц позно зме сцигли. Дас коло ёденац вечар. Я наволала брата до ресторану бо вон там робел, же чи ест дакого да нас привеже. Но, и там бул мой супруг, будуци. Теди бул будуци. Но, и вон нас привезол. После того зме були опатриц його брата у войски ведно, але то так було зоз познаваня, без даяких обовязкох, без того же ше забавяме, без даякей намири же ше будземе забавяц, же вон мнє пикирал лёбо я на нъго пикирала. Вон исто уж мал двацец седем роки полни и то таке було наисце... То я кед ше баби питала моёй, тераз уж покойней, же як я будзем знац же за кого ше мам одац кед уж двацец шейсц роки мам, а тата моя любов за котрого сом ше сцела одац теди у младосци, препадла, вона гварела же: – Будзеш знац. Док ци придзе час, та будзеш знац. Но, та так сом и знала же то вон, уж вецка кед зме ше почали забавяц на родзеним дню його брата. Вецка сом уж знала же то вон, же ше я за нъго сцем одац и вон знал же вон ме сце оженїц. Не було вообще дискусії же чи гей, чи не. Ми од початку бешедовали же будземе мац хижу у Керстуре, же дзеци будземе мац, же вон ту остане робиц, зоз Керестура не пойдзeme, бо обидвойо зме вязани за Керестур, же свадзба будзе у фебруару, цо ше будземе ту водац, сходзиц, кед и ёдному и другому, йому двацец седем роки, мнє двацец шейсц роки. Ша, цо ше маш ту тераз забавяц без вязи, кед знаш же... Знаме точно обидвойо же ше побереме.

Свадзба нам була дакус розлична як цо тераз. Тераз су розкошни, и таки су богати. Аж на озай, як би нашо людзе поведли. Теди не було таке. А и я ше уж, як ше гвари, на двацец шейсц роки одала. Гварела сом озови же тово цо сцеш дац за свадзбу, дай мнє динари, бо цо же, то уж двацец шейсц

роки, не млада сом, гей, за... дваццрочну же тераз не знам яку свадзбу да прави и цо я знам. Медзитим, вон гварел: – Я ци динари не дам бо ти динари потрошиш, а я свадзбу направим. Вино купиме по полі зоз сватом, паленку по полі зоз сватом, швиню мам, так же не будзем мац вельо трошку. Туньше його винеше свадзбу направиц ягод ми дац динари. Свадзба не була така бесна як цо тераз цо ше прави, розумиш? Були мойо и його з роботи. Вон у спортским клубу робел, були рукометаше, були сущеди. Од пайташох не було тельо з оглядом же ше уж досц попристановиовали вельо младши, на поведзме двацц, до двацц штири роки, так же ми уж кед ше пристановиовали, уж то були фамелярни людзе котри мали свой круг приятельох, котри мали свой дружтво и зоз німа ше дружели. Так же з того боку, не було вельо.

Га, була руска свадзба, по наших обычайох. Я була у билим, гей, шлаэр, винъчаніца била, бо то вжиме було. Полудзенок бул як цо и тераз полуудзенок. Капуста и тото после колачи. И придани були.

Ютредзень, у ныго зме преспали, гей, туту першу ноц, читали зме пенежки цо млада забочкалa, цо теди предавали младу, па млада танцovala. Па сом три раз мушела, чи два раз мушела, обисц щицких госцох около да бочкам. Бо, гат, чесц каждого мушиш указац. Стоім, там у мензи свадзба була и млада стала, а млади при ней и вецка як госци приходзели кажде винчовал, з боку там ручніки им дзелєли. А паметам же Янков еден шовгор чи бачи, я дочекуем омладину, спортистох, його дружтво, його з роботи, а вон при мнe стоі и тераз, придзе гу ньюму еден дідо и гвари: – Златко, шовгор би, гат... побочкац младу и дацо удзеліц. И я його обочкам, а вон почне так по кишенкох ше отреповац, знаш, опиповац: – Ов, якбачу при баби остали динари. Добре, не хиба, щицко у шоре шовгре, щицко у шоре. И я далей госцох дочекуем, винчу... И докмало, Янко знова: – Златко, гат шовгор. Га, реку уж сом го раз... ша не будзем тераз діда пейц раз бочкац, як млада. И я знова діда обочкам, а вон ше знова по кишенкох отрепуе: – А бутелар остал при баби. Мам упечаток же вон пошол лсм дзешец крочай и врацел ше назад и заш. И три раз так. А Янко вшеш... тот озда бачи при ньюму стоі, знаш, Янкови неприемно, гей, же га цо же будзе зоз нім, кед ё ту та озда раз удзелі. Кед треци раз та гварим: – Но, добре. Щицко у шоре. Не треба ніч. При баби бутелар остал. Добре. И пошол вон на место. Вецка ище коло столох требало исц. То свашки водзели младу цо треба да роби. Млада не зна ніч. То ест жени, гей, цо знаю, та вецка свашки водзели младу же идзеш тераз од того шора бо ту його родзина, ту твой род, туtoti, ту toti... И я знова дойдзем до того діда и знова го обочкам, а вон знова по кишенкох ше отрепуе: – А бутелар при баби. А хлопи на єдним боку, а жени на другим боку шедзели. Так же, я діда штири раз обочкалa,

але дідо не удзелел ані раз. Но добре... то перши вечар. То лем таке врацане на свадзбу.

Рано пришли госци, гей, найблізши род. Перши дзень после свадзби. Медзитим, ми ше такой одвоєли, не бивали зме у його родичнох ані ёден дзень. Мали зме уж ту порихтане як квартель, хижу, же дзе будземе бивац, порихтану. Обидвойо зме робели. На плацох зме були, так же зме не були примушени буц у його родичнох и бивац зоз німа.

Я мала тройо дзеци за три роки и вони мне так... росли ёдно за другим. Зоз оглядом же така була ситуация, Янко, супруг, вон робел свою роботу и вон ше старал о материальному боку фамелії, а я була вязана за дзеци. Я ше старала о їх воспитаню, о їх образованю. Я ше зоз німа учела, я на схадзки ходзела родительски. Я их успавівала, я им приповедала, читала, бешедовала зоз німа и я була тата цо их духовно, кед мож так повесць, воздзвіговала. Бо вон и гварел же док дзеци мали вецка су з мацеру, кед буду вельки вецка буду з оцом. Можебуц, да була іншака ситуация. Да зме мали хижу, да нам родичи направели хижу, да зме вошли до готовей хижы, да зме лем... як же да повем, старали ше чи пойдземе на рочни, чи пойдземе на морйо, чи купім нови ствари, чи не купім нови ствари, розумиш? Але вецка би вироятне и вон бул вецей зоз дзецими. Медзитим, ми кед ше побрали, ми не мали ніч. Я мала тоти дзівоцкі ствари, вон... И купели зме кухню ведно. Подстанаре зме були, розумиш. Тройо дзеци кед пришли, вецка то уж жедляриц зоз троіма дзецими, то уж проблем. Так же вон баржей прицискал на тото да маме хижу, да маме кров над главу, фамелію да обезпечи на тот способ. Так же вон кед мал часу та бул зоз німа. Вон их научел плівац. Я гварела же кед вон пове же могу пойсць на базен купац ше сами, вецка могу пойсць. Вони од трох роках научели плівац зато же вон зоз німа ходзел, учел их и тото зоз німа робел. Кед ишол дагдзе на утакмицу, бо бул, гей, зоз тим спортом ше занімал, вецка их зоз собу и водзел. Кед мал часу и кед могол. Але іншак, цо ше другого шицкого дотика, ту я була. Найчастейше то було читане байкох, приповедкох, писньочкох зоз тих дзецинских кніжкох. То Сілвестер Макаі: "Пироги о три роги", кіжочка цо була. Вецка, Міколі Скубана писньочки: "Дванац мешаци", то таки були дзецински за їх возраст покля сом могла им читац и покля требало им читац, док не вошли уж сами до школскага возросту же могли уж сами читац тото цо им требало. За даєдну писню сом и сама видумала музыку, знаш. То було досц чежко зато же вони тройо тераз. Кажде мал іншаку писньочку цо ше му пачела. Вецка, досц сом тоти дзецински кніжкі куповала, байки цо були комплекти. Велью легчайше ше доходзело до тих кніжкох за дзеци як цо тераз. Тераз кніжкі, з оглядом на ситуацию, досц драги же би ше могло их толькі куповац кельо би требало.

Так же я купела єдну кнїжку "366 и ище даскельо байки" и там були таки, у даскеліх виреченьох, але то по сербски були байки, зоз рижних крайох швета. И каждому сом дала най выбере себе по єдну писньочку зоз кнїжкох лєбо зоз тей кнїжки "Байки", але то були по сербски та я мушела прекладац и досц було кед я лем погришела дагдзе, зато же вони запаметали. Но, кажду ноц сом мушела, нє мушела, але сом сцела им приповедац, бо сом их укладала и то бул найлегчайши способ же бим их уложела и же би вони на мирни способ легли без звади, без лярманя, без даяких стресох. Нє було таке же: – Гайд там до хижки, лєгай и гаш шветло и нє сцем чуц, я сцем телевизию патриц. Не! Вєдно ше купали кед були мали, и вец було: – Гайде, тераз ше окупаце, и вец идзeme до посцелі. Ви двойо там шпице, тото найменше зоз мну шпи и кажде себе выбере по писньочку. Док нє заспали... кед нє заспали зоз єдну писньочку, ишли зме ище єден круг. Так же и шицки байки цо зме мали та зме прочитали. Тоти длуги сом нє могла им читац зато же нє могли провадзиц вецка. Тото найменше уж нє могло провадзиц, так же то були досц кратки писні. Але тоти кратки писньочки то досц вони полїгали. И байки, сликовницы, дакус були текстуални, и по сербски, та сом вецка их мушела прекладац. Але, зоз слику вони то шицко упивали... наздавала сом ше же зоз тим шицким цошким им лем остане у глави, знаш. Даяки обычай читаня лєбо приблїжиш им швет байкох, лєбо приблїжиш им якишик иншаки роздумована, гу кнїжки их приблїжиш, гу знаню... знанє од того шицкого им остане. Яке таке, але остане им. Но, а сцели и шпивац, та вецка сом им мушела и шпивац. Поведзме, од тих писньочкох цо сом им таки кратки шпивала така интересантна за таки возраст то "Шиц цицо, шиц, як ты думаш жиц. Цали дзень лем шпиш, а по пойдзе бега миш". То досц така и за бешеду, гей, интересантна. Лєбо друга: "Гиша, гиша, гиша. Чеше мачку миша. Чеше мачку, чеше, а цала ше треше". Знаш, то исто им таке за вигварянє им згодне. А вецка була єдна цо ище ше здогадую и нєшкa, цо два стицки але шпивай им, шпивай, приповедай, приповедай, рецитуй, рецитуй, а вше исте а вше ознака. Нє було нательо вельки выбор же би я могла кажди вечар им други приповедац, шпивац. Па сом вецка мушела и видумац шпиванку, та сом им: – Гай буй, миle мойo, заври очка свойo, а мамка це твоя мила погласка, побочка. Но, та текст сом забула тераз, але то од Серафини Макаї озда, лєбо од Силвестра Макая писньочка. То так було пред петнац роками кед сом шпивала. Но, а мам и тоти сербски народни, тоти шаліви... лєбо жартовліви приповедки. И зоз тих сом им читала лєбо прекладала. Вецка... тоти приповедки з Угорской Руси. Там исто сом нашла таки кратки, интересантни за ніх приповедки. Так же досц то розличне було и наздавам ше же то... нє, нє наздавам ше, але сом сигурна же то мало и уплїву и же охабело шліду на

ніх, з оглядом же од штверих, тройо закончели основну школу и тройо були вуковци. Не верим же тово цо сом за телі роки з німа робела, док сом их укладала и кажди вечар читала, же баш ніч не мало шліду.

Мам штверо дзеци. Найстарши ми на факултету, дзивче ми тераз закончуне штварти рок гімназії, треци... треце дзецко, лебо други син ми у штредній школи треци рок и штварти ма дванац роки, у шестей класи є.

Тото же кельо то вплівовало на іх образоване то тераз досц, досц проблематичне бешедовац з оглядом на іх становиска гу целей ситуаций и на мойо попатрунки котри я мам. Особнє думам же ше ситуация у держави пременій и же придзе на лепшее. Їх думане же бы цо скорей дойсц до свойого динара, осамосталіц ше, мац вельо пенежы и буц свой чловек.

За тоти дванац роки котри зме мали, мали зме войну, мали зме инфляцию, мали зме санкцыі, безпенежносц, борба за пенежы, борба за опстанак, борба за хлеб. Шицко тово дзеци прэживюю, и вони не похопюю, по моім думаню, же то о дзешец роки док вони постаню свойо людзе, же ше тата ситуация муши пременіц, Як? Так. Лебо на горшее, лебо на лепшее. Тото цо маю у своій главі, тото знане котре вони здобуду, то им ніхто не може вжац. Можу им авто украднуц. Може им хижак буц розбомбардована, не сдна у прешлай войни, але знане котре маш у главі, то твойо богатство. Тото ци ніхто не може вжац и на тим треба да робиш. Я би найволела кед би шицки закончели тово цо сцу. За тераз ми ёден на факултету. Наздавам ше же го и закончи, бо кельо сом замерковала озбильнейше ше лапел до учения. Дзивче досц таке стабилне. Вона верим же закончи, гоч не знам цо ю чека у живоце. То, як гваря, кед маш дзивку можеш чекац же придзе зоз брухом, як нашо людзе гваря. Кед маш хлапца, можеш чекац поліцию на дзверох. Други хлапец, вон сце пойсц за монтера. Ремесло сце закончиц, значи занат мац у рукох и вон сце робиц. Вон не сце пойсц на факултет, гоч би могол. И я би його любела гурац да закончи, же ёдного дня и тата штредня школа будзе мало. З оглядом же кельо ест вельо з факултетом цо не робя, цо чежко дойду до роботи лебо законча та пойду зоз держави. За нами, не лем при дзецох, але у першим шоре, при нас старших обезвредзени шицки морални вредносци. Не почитуе ше и не цені ше як цо я була воспитана, да будзеш вредни, да будзеш роботни, да будзеш поштени. Да знаш, да тово цо робиш поштено одробиш, да ше гу роботи поштено одношиш. Пенеж придзе сам по себе. Кед робиш та го и заробиш и будзеш мац. Не крадні, не спреведай. Поштено зароб tot свой динар. Шицко... шицки тоти вредносци на котрих я була хована и моя генерація, спадли до води. Виплівало тово же кед краднеш, кед непоштено робиш, кед ши силеджия, кед ши моцнейши, кед ши богатши, лепшее ци, легчайшее ци. И тово вони шицко упиваю до себе, тата млада генерація. Зато думам же треба им

перше до глави утувиц же вони муша мац знане, же би зоз тим створели и свойо мено и свой статус у дружтве и же би ше зоз тим доказовали. А нє же би остали на єдним слабим уровню знаня, нізким уровню знаня и же би ше доказовали през моц, през силеджийство даяке, през негативни даяки поступки. И на таки способ же би постали хтошка и цошка. Зато я пробуем их гурац цо вецей. Тераз при кому як... як ше ми поспиши и цо сом годна.

Я воспитуем свойо дзеци так же на першим месце ми образоване и воспитане. Воспитане зоз дому цо однешу то док су ище мали. То тото до машнє воспитане: добри дзень, до видзеня, дзекуем, модлім крашне...

Друге, думам же кажде дзецко, кажди чловек сам свой, за себе окремна осoba. Нє можу и нє шму ше поровновац єдни зоз другима. Я моїм дзецом, штверо их мам, анї єдному сом нє гварела же ты мушиш буц як твой брат, ты мушиш буц таки як твоя шестра, ты треба да ше упатриш на ньго, вон лепши од це, ты горши од нього, ты треба да слухаш старшого, ты треба да слухаш младшого, ты наймладши. Нє шме буц поциснути до другого плану бо є наймладши. Ви и його мушице послухац, а нє: чекай, уцихнї, маш ту младшого. Вон ма свою подобу а з оглядом же ше воспитую тераз без оца, лем я зоз німа. Я на себе мушим превжац и улогу оца. Нє верим же успем зато же вон бул моцнейши характер одо мнє. У иншаких обставинох вон одроснул, у иншаких я одросла. Алє, сцем при дзецах створиц же вони кажде своя осoba. Кажде своя личносц зоз своїма потребами, зоз своїма жаданями, зоз своїма манами и зоз своїма добрыма странами. Я як родитель мушим погришиц зато же мнє ніхто анї не учел як да воспитуем дзеци, анї сом до школи не ишла же як треба дзеци учыц. Проблем и у тим же кед родитель направи гришку, лєбо дзецко, нє мож врациц час назад, врациц туту исту ситуацию. Е, тераз сом погришела, алє тераз нє погришим бо иншак поробим. То нє мож. Значи, идзе напредок. Гевто зме погришли. Ти погришел, я погришела. Я погришим, як цо и ты погришиш. И я чловек, и я нє мам ореол над главу же сом светац, нєпогришиви. Прилап мнє таку яка сом. Нервозна и нагнівана, радосна и весела, и зашпивам и заплачем. И я живи створ. Исто так и ты маш свойо проблеми. Маш свойо у любови, маш свойо у школи, маш свойо зоз пайташами, маш зоз... А же ши нє разположени нешкa, чекай, помали. Кажде ма окремни свойо жаданя.

Думам же треба да ше млади враца на стари вредносцы котри страцени за дзешец, дванац роки. А то тоти роки цо ми, можебуц, повеме Титовски роки, под час Тита цо були. Як нам було, то ми людзе нє знали вихасновац предносцы котри нам були дати. То знова була вина у людзох, нє у систему. А кед же ше остане на тим же наймоцнейши, найпрефриганши, найгорши буду найлепши и найпризнатши у дружтве, то уж вецка ніч нє значи. Я да так думам, я би моїм дзецом поведла: – Охабце школу, идзце до

тапетара, заробце себе, вежніце пиштоль, позабивайце, штреляйце около, ідзце та покрадніце, створце себе богатство и будзце цошка и хтошка. Не. Думам и нешка так. Поштено зароб, поштено науч, добий штврку, але да то будзе штврка. Кед двойка, то твоя двойка. Кед спаднеш на испиту, док ши на факультetu будзеш падац и покладац. Не страшне ані же ши спаднул, ані же ши слабшу оцену добил. Важне да ідзеш напредок, да маш цошка у себе, бо ми виру страцели. Не до бога. Виру до чогошик вообще. Чи я верим до бога, чи не верим, то друга ствар. Я не можем повесць же верим, а не можем повесць же не верим. Але цошка муши постояц, бо вони муша вериц. Чи то його успих, чи то вон сам. Першее муши вериц же вон то сам може поробиц, же вон сам може посцигнуц, же котри його можлівосци. Цо вон може робиц, покля вон може робиц и цо вон може сцец и цо вон сце. И чи вон може тото сцец. И чи ше вон може лапиц у коштац зоз тим. Чи вон способни тото поробиц. Кед ё способни, я його потримам. Я його будзем гурац. Але, кед ё не способни вецка нацо ше петляц до того. Вира! Не лем мойо дзеци страцели туту виру. Страцела цала генерация. Я ўдному гварела же ми дакеди мали Тита, ми до нъго верели бо ше вон выборел проців Гітлера, швєтовей сили. Зоз помоцу других, але вон бул тот цо ми до нъго верели. Як вон направел длуства то знова дружтво виновате же не виплацело тото длуство, гей? Цо направел, то уж политика, друге. Але ѿмладина терашня ані туту виру не ма. Не ма ідола. Мілошевич им не ідол, Шешель им не може буц ідол. Не маю нікого до кого можу вериц. До бога давно страцели виру и не веря зато же война була. Чом бог дозволел тога? Вони ше и тото питаю. Чом тельо дзеци погинули, чом тельо дзеци остали без родичнох кед не мушели? Тоти ніч не виновати. Чом їх пайташе були на ратишту? Чом родичи їх пайташох погинули на ратишту? Чом їх пайташе тоги страхоти, стреси психички подоживівали? Прецо?

Чи верице до бога?

– Гм... чи верим до бога? Як гваря, бог то не дідо зоз браду нарисовані, гей. Воспитана сом як цо и шицка, цала моя генерация цо сом уж гварела, зоз церкву, зоз хрыстиянством, модленьем. Кед гирмелю, вецка зме пред образом зоз мацеру клечали, модліли ше да не... да нас гром не потрафи. До церкви зме ходзели... Тото преломнє цо ме, чи ест чи нет, тераз на пейдзешат роки кед штудирам, то було кед мац умарла. Мац умарла кед сом мала петнац роки и мне не могло буц ясне же прецо бог, кед постої, вжал мою мацер. Прецо му моя мац требала, кед поведзме тога истого вечара, кед мац була престарта, у хижі шедзели осемдзешатрочни баби и модліли ше. Прецо, прецо вон не вжал їх, але мою мацер, кед наша мац нам требала. Я то себе не могла розяшніц. Ані нешка не можем розяшніц,

ані моїм дзецом нєшкага не можем розяшніц же прецо їх оцец умар, а не умар поведзме... не будзем меновац нікого, але ест вельо старши особи... Не прето же им жадам, розумиш? Але прето же то у тей ситуациі, кед таке дожиеш, не можеш похопиц же бог баш тото сцел. И прецо вон баш тото сцел. Моя мац була у апацох. Була як апаца и вецка ю винял ёй оцец, бо требало плаціц за ню. Ем цо ю дал, ище требал плаціц, та ю винял. Значи, ем була у тим християнским духу воспитана и жила, нас так воспитовала, и вецка у єдним моменту мнс не было ясне прецо вон баш сцел мою мацер. Кед сом дзеци народзела и кед сом дзеци достала, вецка сом уж... не же сом почала вериц до бога ягод до бога, до єдней индивидуи, до єдней ідеї, але до чогошик же, лем най ми дзеци буду добре. Кед пошли дағдзе на драгу, на екскурзию, на вилёт, лем най ше ми живи и здрави враца: – Модлім це, лем ми их живых врац.

Не знам же цо сом була у гевтим живоце, але чловек жиє у тим цо остане после нього. Мац умарла. Вона вецей не жиє. Вона жиє у наших думкох, жиє у нас самих, жиє у мнс кед ше я здогадам як би ми вона тераз требала помогнуц. Жиє у тим же бим могла да є жива, могла бим дзеци тераз послца до баби. Жиє у приповедкох цо я им приповедам дакеди, гоч вони не здогадую ше, гей, я була млода кед вона умарла. Тераз як оца не маю, не можем повесц же вон дзешка на небе, же вон у хмарох, же вон горе, же вон у раю, же вон там дзешка жиє, же якишик дух по обисцу ходзи и то не верим, але думам же є у наших думкох, у наших памяткох. У тим цо охабел у нас, цо усадзел до нас, до нашого характеру, до наших патреньох, до нашого живота. У тим думам же жиє после шмерци. Жиє... Мой чловек жиє у моіх штверих дзецох, а моя мац жиє у нас троіх. Вона вецей не ту и вон вацей не ту, зоз тим ше мушиме помириц и жиц зоз тим, але вон присутни у характеру мойого сина єдного, другого, трецого и моей дзивки и вон у ... моіх патреньох на... на живот и на потреби, бо зме були розлични кед зме ше побрали. Я була вецей идеалиста, а вон бул материялиста. Вон тот бул котри ме научел же треба: чекай, помали; дай да видзиме; треба дакус викасац рукави, розумиш? Не лем шедзиц и патриц телевизию, пойсц на рочни лебо розвагу даяку мац, а не мац цо на столе.

Верим до врачаркох або чарней магії и думам же постоя и же робя. И тераз ище вше. И тото барз верим.

Сцела сом факультэт закончиц. Першіе енглейски, а вец, кед сом пошла на росийски, вецка сом старославянски сцела пойсц далей специализовац. Одац ше, мац дзеци и так вецка уж шицко.

Кед сом дзеци народзела то була найщешлівша хвилька у живоце, а кед ми мац и муж умарли, найжалоснейша.

Як сце дожили остатню войну?

– Чежко. Чежко, бо сом нє знала же прецо ше то случує. Нє могла сом похопиц же прецо и уопште нє думам же Американци мали праву причину бомбардовац Югославию. Уопште, цо сцели посцигнуц, могли посцигнуц на зошицким иншаки способ. Алё, на таки способ зоз бомбардованьом нє виних нє шму... нє требали. Кед Милошевича сцели влапиц, могли го влапиц як го и влапели, спрэведли, до Гагу и конча зоз нім цо конча. А тото бомбардоване нє требали.

Цо бисце препоручели младым нешку?

– Цо бим им препоручела? Да ше враца старым вредносцом живота. Да похопя же нє лем пенеж. Пенеж лем нужне зло котре мушиш мац, необходнє. Алё же постая велью вреднейши ствари у живоце котри... як подоба треба да их маш и да створиш сам зоз образованьом, зоз стваряньом, зоз роботу. Же би ше охабели тих страцених вредносцох под час Милошевича, тих дванац рокох, же би ше врацели... Можебуц, правилне воспитане було кед я була млада, знаш, тоти вредносци же були. И думам же треба да ше им и враца.

И свойо дзивче воспитуем иншак. Ані нє треба да будзе так под'ярмена. Єдино думам же ту вельку улогу бавя гени и то прето же, поведзме, мойо дзивче нє ўдно зоз тих цо є циха, мирна, пощагнута, же ше да да ю под'ярмя, да будзе подчинена. Алё исто так як и вона нє да, так исто и хлапцы нє даю же би, з другога боку, жена була тата котра би була над німа. Алё, тому гени у основи.

Зоз економску независносцу жени би ше разбил шаблон патриярхату. И думам же би то ришело нє лем питане патриярхалного воспитаня, алё и положене жени вообще. Кед є независна, вецка може парирац хлопови. Може вона повесц же зарабя телью келью и вон. Тото цо вона у обисцу попораї, навари, випейгла, порайбе, дзеци воспитує, за тото вона нє добива динари. Покля вона муши робиц осем годзини и осем годзини дома ище, а вон осем годзини на роботи и муши буц тот цо є главни, цо ноши панталони, як ше гвари, и осем годзини после того може робиц цо сце, чекац готови полудзенок, жена віше будзе под'ярмена док су ведно. Потамаль док йому будзе завадзац же вона ма векшу плацу, же вона на висшим положеню, же вона ма вісшє образоване од нього, дотля будзе несклад. Проблем у хлопох, нє у женех. Проблем у хлопох же вони ище віше од дзецинства, од воспитаня своїх родичох, значи як баби воспитовали іх родичох, гей, оца и мацер, ноша у себе тоти гени же хлопи тоти цо главни, як цо мой муж цо бул главни, же вон муши обезпечиц фамилию, вон себе дал задаток же муши обезпечиц. Його вина, його неуспих бул да вон нє

направел хижу, да вон нє мал дац дзецом за шмати, розумиш, да вон нє мал дзецом дац динари. То його особни неуспих и то повредзовало його его. Кед би я створела як жена тоти пенёжи, то би його знова повредзовало.

А цо найбаржей уплівовало на мой живот таки яки є? Нє жадала бим о тим бешедовац!

Pogovor

Ko su Rusini?

Prema poslednjem popisu (2002) u Vojvodini danas živi 15.626 Rusina (muškaraca 7.584, žena 8.042), a ukupno u Srbiji 15.905 Rusina (muškaraca 7.682, žena 8.223). Ukrainaca je u Vojvodini evidentirano 4.635 (muškaraca 2.175, žena 2.456).

Ako se pogledaju podaci sa popisa u poslednjih 50 godina, uočava se značajno smanjivanje broja Rusina u Vojvodini. Prema popisu iz 1953. u FNRJ je bilo 37.353 Rusina – Ukrainaca (najviše u Vojvodini (23.043): Rusina 17.652, Ukrainaca 4.569, Bosni i Hercegovini 7.473, u Hrvatskoj 5.908). Svi podaci pokazuju da je nešto više žena od muškaraca.

Prema popisu iz 1971. Rusina je bilo 24.640 (Ukrainaca 13.972), a prema popisu iz 1981. Rusina je bilo 23.320 (Ukrainaca 12.809), da bi prema popisu iz 1991. Rusina bilo 18.099 (Ukrainaca 5.090), od toga u Srbiji 18.073 (u Vojvodini 17.652, Ukrainianaca 4.565) i u Crnoj Gori 26.

Po popisu iz 1991. u rusinskoj nacionalnoj zajednici bilo je manje od 1% nepismenih, što se smatra iskorenjenom nepismošću. To je rezultat 250 godina kontinuiranog školstva u Rusina.

Status nacionalne manjine rusinskoj nacionalnoj zajednici priznat je Ustavom Vojvodine iz 1974. godine, u kome su pojedinačno nabrojane nacionalne manjine (Ukrajinci se ne nalaze na spisku), a rusinska nacionalna manjina imenovana je iste godine i u Zakonu o upotrebi jezika manjina.

Do današnjih dana na istorijskoj sceni prisutno je pet teorija o statusu Rusina (Tamaš, 1988):

1. ugarska: Rusini su Mađari grkokatolici;
2. poljska: rusinski narod je poljske nacionalnosti;
3. slovačka: Rusini su istočnjaci odnosno istočni Slovaci, a Rusin je, u stvari, Slovak grkokatolik;
4. ukrajinska: Rusin je stariji etnonim za Ukrajinace;
5. autohtona (sa više verzija): rusinska vera je "kirilo-meftodijnska"; karpatorutenska orientacija u smislu starorusinske autohtonosti (Tamaš, 1988).

Ne ulazeći dublje u analizu svake pojedinačne teorije, iz koje bi na prvi pogled bilo jasno da su prve tri asimilatorske, važno je naglasiti da su ideju posebnog rusinskog naroda sve državotvorne nacije uvek lakše prihvatale od prihvatanja ideje rusinskog ili ukrajinskog integralizma. Bez sumnje da je na delu logika i praksa «podeli, pa ćeš lakše progutati komadić po komadić» (Tamaš, 1988).

Jugoslavenski Rusini se nikad nisu nacionalno identifikovali sa drugima, osim sa Rusinima u staroj postojbini – bez obzira na nazive koji su bili u upotrebi. Oni su sebe, u zavisnosti od vremena i od sagovornika nazivali Rusinima, Rusnacima, Ugrorusima, Rusima, Rusinima-Ukrajincima, ili Ukrajincima. Sva ta imena su za njih označavala jedno – narodnost koja ih razlikuje od suseda: Poljaka, Mađara, Slovaka, Srba, Rumuna i drugih. Za njih je postojala jedna jedinstvena nacionalna celina, iz koje se nisu izdvajali, i pored određenih razlika u pogledu jezika, vere ili pojedinih običaja. (Sabadoš, 1971).

Emocionalno i političko opredeljenje svedoči o statusu Rusina u Jugoslaviji koje istovremeno ne zasenjuje naučni uvid u objektivno istorijsko prepoznavanje statusa te etničke zajednice (Tamaš, 1992).

Seoba

Ratovi, bune, beda, nemaština i različita poniženja, a potom mir između Habzburške monarhije i Turskog carstva sa granicom na Dunavu i Savi, i nova prilika za nove seobe – Bačka! Koristeći pravo slobodne selidbe, koje su u prošlosti često koristili i zbog toga nazvani «gens vaga» – lutajući narod, Rusini su polovinom 18. veka počeli da se sele iz Zakarpatja u panonsku ravnicu. Karpatско gorje, koje Rusini zovu Hornjica (Gornji kraj), uvek je bilo periferija u okvirima Ugarske, gde su Rusini uglavnom živeli sa drugim narodima i delili s njima sudbinu. I u Bačkoj je bilo isto tako, jer se u skoro pustu ravnicu, takoreći istovremeno, doseljavaju i drugi narodi.

Prvi doseljenici u Bačkoj poreklom su iz najsevernijih komitata Ugarske, iz krajeva između Užgoroda i Mukačeva u Ukrajini i iz Miškolca u današnjoj severnoj Mađarskoj. Oni su potomci onih iseljenika koji su bežali sa feudalnih imanja i naseljavali se sve južnije, zadržavajući se putem i u krajevima današnje istočne Slovačke (Žiroš, 1997). O tome kako su izgledale seobe, prva naselja, novi život u novoj sredini, nije ostalo pisanih tragova, a podatke imamo iz priča prenošenih s kolena na koleno, zapisanih mnogo kasnije. Zato treba ostaviti pisćima da konstruišu priče na osnovu postojećih podataka o precima Rusina u bačkoj ravnici pre 250 godina (Ramač, 1993). Nama, u ovoj knjizi ostaje da potvrđimo kako žene čuvaju tradiciju, a osmišljavaju je mlade žene koje žele da zadrže generacijsku vezu između onih koji imaju bogato iskustvu o životu u Vojvodini i onih koje ga tek stiču.

A Rusinke?

U ugovoru, koji su potpisali 17. januara 1751. godine administrator komorskih imanja u Bačkoj Franc Josif de Redl i slobodnjak Rusin, Mihajlo Munkači, iz sela Červenovo iz županije Bereg, stoji da se u Krstur naseljava «200 porodica

Rusina...», što podrazumeva da su došle i žene i deca, ali se o njima malo zna, budući da se u prvim popisima novih doseljenika popisuju muške glave (mađari-zovanog imena i prezimena) i ono što poseduju: konj, krava, vo i žitarice. Na primer, u popisu iz 1743, muška glava Janko Homa (Joannes Homa) je imao 1 konja i 1 kravu, 18 požunskih mera žita i po 4 mere ovsa, prosa i kukuruza (Žiroš, 1997, 27). Ipak već u popisu Velikog Krstura iz 1762. iz rubrike *Anni Mulieris* doznamo da je gazda imao i ženu, iz rubrike *Filiae* koliko je imao čerki, iz rubrike *Matres Senes* koliko je u porodici bilo starijih žena (baba). Ako je žena bila udovica, pored naziva statusa stajalo je samo njeno ime (npr. udovica Ana), ili kao supruga svog muža, bez svog ličnog i porodičnog imena (po mađarskim običajima), na primer: supruga Miloš Mihala. Na jednom mestu nalazimo i podatak: «i njegova žena babica». Zanimanje ove žene bilo je očigledno vrlo značajno da bi taj podatak činovnik propustio. U popisu iz 1763. pojavljuju se imena i nekoliko žena imenovanih svojim imenom i prezimenom, koje su živele u domaćinstvu sa svojom decom. Na ovaj napredak, nadovezuje se ubrzo još jedan kad se u popisu beleži i rubrika *Hospitissa* – žena gazdarica, a u koju su žene ipak upisivane na stari način: pod imenom i prezimenom muža, ili s oznakom socijalnog statusa ispred imena (npr. gdova Anča). Ipak već 1770. u popisu jedne grkokatoličke parohije nalazimo osim imena i prezimena gazde i ime njegove supruge, imena dece i njihovu starosnu dob (Žiroš, 1997).

Život novih kolonista u regionu Vojvodine nije mogao biti lak. Ako je privreda na Zakarpatu (napuštenoj domovini Rusina) krajem 18. veka bila na periferiji periferije Austrougarske, (Ramač, 1999), onda je ona u pustoj Bačkoj mogla biti početak početka. Novi žitelji nisu bili kmetovi, dobili su zemlju pod određenim uslovima koje su morali poštovati, a za ostalo su se morali pobrinuti sami: sami su pravili kuće, sami se starali o crkvi, školi. Iz postojeće istorijske građe može se rekonstruisati težak život, borba sa prirodom, vodom, insektima, bolestima, velikom smrtnošću dece i žena. Vidan je podatak o velikom broju porodica bez dece, verovatno zbog infekcija, malom broju starih, možda i zbog novih seoba i raseljavanja u druga mesta i gradove.

Život se za 250 godina u Vojvodini i jeste i nije promenio. Sećanja na prošla vremena su ponekad jasna i snažna, a ponekad potpuno izbledela. Sećanje čini da je prošlost živa, ponavlja se u pričama i živi. Ako žena, stara 90 godina u svojoj priči (zabeleženoj u ovoj knjizi) prenosi slike i reči svoje majke i bake, onda ona svedoči o vremenu koje je više od polovine perioda boravka Rusina na ovim prostorima. Ona je čula od svoje majke i bake, a one su to čule od svojih majki i baki. Priče se prenose sa generacije na generaciju, kao tkani stolnjak, kao vezeni jastučić sa ljubičastim cvetovima, kao stara preslica. Što majka prenese na svoju decu, na čerke, bake na svoju unučad, pesme, priče, jezik, običaje, ljubav prema svome, tradicionalne vrednosti i kodekse, ostaje kao neizbrisiv

trag, koji nova pokolenja ponovo prenose na nova pokolenja. Uloga žene u očuvanju «sećanja» jedne nacionalne zajednice je nemerljiva.

Istraživački postupak osmišljen tako da oponaša životni proces omogućava da ovde zabeležene životne priče starijih žena budu još jedan doprinos mozaiku istorije i tradicije, ovoga puta iz ženskog ugla, koji je do sada ostajao u senci.

Šta je do sada objavljeno o svedočanstvima Rusinki?

Miron Žiroš (Žiroš, 2000) u knjizi «Dragi moj sine» objavljuje pisma majke Ane Papuge koja je ona slala svom sinu Đuri u Argentinu, kao i njegova pisma njoj. Autor je knjigu posvetio Rusinkama – majkama. U knjizi ima i dopunskih svedočenja (među njima i ženskih) o pojedinim događajima iz rusinske istorije seoba u prekoočenske zemlje. Na žalost, knjiga je do sada objavljena samo na rusinskom jeziku pa je broj čitalaca ograničen.

Irina Fejsa je objavila knjigu «Naš stari dom» (Fejsa, 1999) u kojoj delimično svedoči o životu i običajima Rusina na osnovu sećanja i priča svoje majke. Među njima se nalaze i delovi koji se odnose i na ženski udeo u običajima: rad u polju i domu, društvenom životu, pojedine uloge u svadbenim običajima, sve vrste sedeljki (pratke), među njima i ženske, zatim rad sa kudeljom, koji su pretežno žene obavljale. Tu su i procesije i molitvena društva, prolećni radovi oko kuće u kojima su učestvovali isključivo žene, zatim tkanje odeće i razni oblici narodne medicine. Melania Marinković (Marinković, 2003) u knjizi “Dati cvetu život” piše svoja sećanja na detinjstvo i mladost u Šidu i na putovanja po svetu.

Zabeleženih životnih priča Rusinki je malo i nigde nisu one u središtu pažnje kao što je to u ovoj knjizi. Postojeći fragmenti u drugim knjigama i publikacijama su izvori koje ne smemo zanemariti. Iz dveju već pomenutih knjiga Mirona Žiroša dobili smo podatke o krajevima u kojima su Rusini živeli i kroz koje su se selili; nekoliko diplomskih radova (iz oblasti etnologije odbranjениh na Katedri za rusinski jezik Filozofskog fakulteta u Novom Sadu) sadrže podatke o ženskim poslovima, posebno onim vezanim za pripremanje hrane i očuvanje naziva jela u Ruskom Krsturu. Neki od njih bave se rusinskom narodnom odećom i sistemom ličnih muških i ženskih imena (neki od ovih radova su objavljeni u časopisu «*Studia Ruthenika*» br.6). Ovde možemo uključiti i pojedina beletristička izdanja koja su, možda, nastala na osnovu istinitih događaja kojima je autor bio svedok (Kočić, 1968). Svi ovi podaci čekaju da budu uobičaćeni u jednu sveobuhvatnu studiju o različitim oblicima života Rusina u svakodnevici na području Vojvodine.

Na koji način većinsko društvo percipira Rusine u svom okruženju?

U jednom pilot istraživanju rađenom sa studentkinjama u Ženskim studijama u Novom Sadu Svenka Savić (2002) sumira prve podatke takve vrste u sumi

podataka dobijenih za deset različitih nacionalnih grupa u Vojvodini. Podaci su sakupljeni metodom slobodnih asocijacija – odgovori na jednostavno pitanje: Šta ti je prva asocijacija kad kažem Rusinka? Prikupljeni su odgovori 100 osoba, klasifikovani u nekoliko kategorija, kako bi se iz slobodnih asocijacija zaključilo nešto o ustaljenom (stereotipnom) shvatanju žena iz većinskog naroda o ženama iz manjinskog sa kojima zajedno žive na prostoru Vojvodine (nekada su takvi stereotipi predrasude).

Podaci autorke (Savić, 2002) pokazuju da Rusinku identifikuju žene iz većinskog naroda (Srpsko, uglavnom, mlađe osobe), pozitivnim osobinama: *vredna i marljiva, disciplinovana, simpatična, uredna, ponosna, skromna, povučena, odana, nežna, bliska, sposobna, spretna, svestrana...*

U zavisnosti od ugla posmatranja, mogu se tumačiti pozitivno i negativno neke društvene osobine koje im pripisuju: *slobodnog ponašanja, (pomal) alapača, patrijarhalna, tvrdoglavca, tradicionalna, proračunata, samoživa...*

Prema izgledu: *plava kosa, plave oči, lepa, nasmejana, vrlo lepa, belog tena i rumenih obraza...*

Prema sposobnostima: *koja lepo peva, igra...*

Prema tradiciji: a) oblačenja: *lutka u šarenim haljinicama, šarene/široke/dugačke sukњe, narodna nošnja, trake što vise sa kose, oko glave marama;* b) običaja: *kirvaj, folklor, njihove pesme, narodne igre...*

Prema boji: *tirkizno plavo, sve je puno jarkih boja...*

Prema jelima: *čaj, kolači, dobra kuhinja...*

Prema zaposlenju (ne vide je u javnom životu sem u privatnom): *dobra domaćica...*

Prema veroispovesti, ili mestu na kojem se okupljaju: *grkokatolici, crkvica...*

Prema umetnosti: *naivna umetnost, Rusalka.*

Sledi duga lista odgovora o svesti da su nacionalna manjina u Vojvodini: *pripadnica nacionalne manjine, narodnost, nacionalnost, druga nacionalnost, etnik, deo Vojvodine, Vojvodina, Vojvođanka, žena rusinsko porekla/nacionalnosti/narodnosti.* Za razliku od drugih nacionalnih grupa u Vojvodini koje povezuju sa matičnim zemljama (na primer, *Rumunka – žena iz Rumunije*), Rusinke se vezuju samo za vojvođanski teren.

Poznavanje mesta u kojima žive: *asocijacija na Ruski Krstur, Bački Petrovac, seoski pejzaž.*

Impresionira lista poznavanja konkretnih osoba, uglavnom, prijateljica: *Jelena, Nela, Marija, ujna, studentkinja na Fakultetu.*

U jednoj grupi odgovora vidi se odsjaj aktuelne diskusiju o poreklu: *Ukrajinka, Černobil, oni su faktički iz istočne Slovačke, to je isti jezik, veza sa Rusijom, žena strankinja.*

I u vezi sa tim odrednica jezika: *jezik, rusinsko prezime, lepa ženska imena*.

Jedna grupa odgovora se odnosi na Rusinku kao ženu iz manjinske grupe: *manjina – normalna žena, uklopile su se pa ne mogu da ih prepoznam, duplo diskriminisana, izgleda moderno kao i sve devojke, žene u gradu, sličnost sa Srpskinjom, sve ih razumem...*

Dodajmo ovde i podatak da je jedan broj žena odbijao da odgovori (kategorija bez odgovora): *ništa, ništa naročito, ne pozajem ni jednu Rusinku, nemam nikakvu asocijaciju.*

Svenka Savić (2002) zaključuje na osnovu testa asocijacija da su Rusinke prihvaćene od (mlađih) žena iz većinskog naroda. Postoji svest o tome da su one manjina u Vojvodini, odnosno da žive tu sa nama (za razliku od žena iz nekih drugih grupa, na primer Albance, koje se asociraju kao one iz Albanije). Jedan kratak dijalog je u tom smislu tipičan:

Šta ti je prva asocijacija kad ti kažem reč Rusinka?

Je l' misliš ove naše?

Kako ti misliš?

Uklopile su se!

Činjenica je da su Rusinke nevidljive po svojim izrazitim specifičnostima (kao što su, na primer, Romkinje, po boji kože, karakterističnim širokim šarenim suknjama, uglavnom ih vidimo na ulici u grupama).

Ako pogledamo kojih informacija nema u svesti žena iz većinskog naroda onda možemo, možda, zaključiti da one imaju pomalo stereotipno shvatanje o Rusinkama: nema odgovora o porodici, deci, o prisustvu u javnosti, mada je znatan broj Rusinki prisutan u javnom, naučnom i kulturnom životu. Većina se seti, ako ih posebno o tome pitamo, imena neke naivne slikarke.

Zašto životne priče žena?

Termin životne priče (oral history) pokriva različite metodološke pristupe, objedinjene idejom da životi individua mogu pomoći u objašnjavanju različitih pitanja života zajednice u nekom okruženju, vremenu i prostoru. Pojedini metodi se fokusiraju samo na određeni segment životnog ciklusa individue, u zavisnosti od pitanja na koje se želi istraživanjem odgovoriti na osnovu prikupljenih podataka (na primer o životu izbeglica i raseljenih lica u prostoru Vojvodine od 1990. do danas). Drugi se interesuju za ukupan životni ciklus individue, podjednako fokusiran na svaki segment života.

Životne priče žena u Vojvodini je longitudinalni projekat Ženskih studija i istraživanja «Mileva Marić Ajnštajn» u Novom Sadu koji je u toku poslednjih pet godina afirmisao metod, rezultate i svojevrsnu viziju koju realizuju istraživačice (koordinatorka Svenka Savić i asistenktinje Veronika Mitro i Sara Savić

Jevđenić) u saradnji sa studentkinjama u okviru obaveznog obrazovnog programa koji se, zatim, pretače u publikacije: *Vojvođanke* (2001); *Romkinje* (2001); *Žene iz manjinskih grupa* (2003), *Slovakinje* (2003), *Romkinje 2* (2003) i *Rusinke* (2003).

Građa za životne priče *Rusinki* nastala je kao rezultat treninga studentkinja za ospozobljavanje za ovaj metod (tokom 6 meseci: od septembra 2001. do februara 2002) u kojem su studentkinje iz različitih nacionalnih grupa sticale znanje o svim fazama istraživačkog metoda, kako bi, ovladavši njime, znanje prenеле na svoje (najmanje) nove tri saradnice (tzv. metod trening trenera). Nakon što je svaka ovladala metodom, okupila je nove saradnice koje su, shodno svome planu, formirale korpus od 11 životnih priča Rusinki: Marija Tot, Veronika Mitro, Irina Hardi Kovačević, Slavica Senderak, Karolina Džudžar. Životne priče (biografije) starijih Rusinki sakupljane su prema pravilima (uniformisanim za sve ženske priče na projektu), pomoću poluplaniranog upitnika, koji obuhvata sledeća pitanja:

Porodica iz koje žena potiče: detinjstvo, vaspitanje, generacijske veze sa majkom, bakom, ili sa čerkom i/ili unukom;

- školovanje, profesija/profesije, ravnopravnost na poslu i u različitim periodima života;
- partner, muž/muževi, ljubavni život, brak, seksualnost u životu, pitanje kontracepcije (razvod... itd);
- deca: rađanje, materinstvo, porođajno odsustvo, vrtići, škola, dečje bolesti, razlike u vaspitanju muškog i ženskog deteta, primer oca/majke u porodici;
- materijalno stanje u porodici tokom godina, stambena situacija (stan/kuća), pitanje ravnopravnosti u porodici; domaćinstvo i svakodnevne brige (radni dani, praznici);
- slobodno vreme: da li je žena uspela naći vremena za sebe, kulturu, prijatelje, važnije socijalne veze žene sa drugim ženama, prijateljima, kako je provodila praznike, vikende, godišnje odmore, raspuste, nega i briga o svom zdravlju;
- javni ili politički život: učešće u njemu i refleksija o njemu, pre svega u vezi sa ratovima: II svetski rat i ratovi na prostorima poslednje Jugoslavije. U Vojvodini neposredna poratna situacija: nacionalizacija, konfiskacija imovine, agrarna reforma, otkup žita, podela postojećeg stambenog prostora, uvođenje samoupravljanja 50-tih godina, zatvaranje u logore pripadnika pojedinih naroda (Nemaca), osuda kvislinga – Informbiro, 1949, uspon nove klase upravljača, definisanje politike nesvrstanosti, privredna reforma 1965, unutarpartijski i unutardržavni sukob sa A. Rankovićem; studentske demonstracije 1968, liberali 1971. i jačanje nacionalnih partijskih elita, ustavne promene 1974. i potiskivanje samoupravljanja, Titova smrt 1980, raspad

zemlje kroz bratoubilačke ratove, sankcije međunarodne zajednice protiv Jugoslavije, kriza na Kosovu i intervencija NATO pakta na Jugoslaviju;

- pitanje veroispovesti, uloga crkve;
- šta se bitno u životu žene promenilo posle 1990;
- ključni trenuci u životu: šta je najviše uticalo na život žene; najsrećniji/najgori period u životu žene (moguće krize), šta je žena želela kao devojčica da postigne u životu i šta joj se (nije) ispunilo, kako danas žena vidi sebe kao ženu u proteklih 50 godina, a šta bi preporučila svojim kćerkama i unukama.

Pored ovih pitanja, mogu se postavljati i druga, u zavisnosti od lične priče žene (ukoliko istraživačica procenjuje da je interesantno sa stanovišta ženskog ugla (na primer: AFŽ u Jugoslaviji nakon rata).

Metod rada na korpusu obuhvata šest osnovnih istraživačkih faza.

U I fazi mentorka najpre instruiše studentkinje na koji način treba voditi razgovor sa ženom, na koji način pripremiti tehnička pomagala za snimanje razgovora (trake, magnetofon, fotoaparat, svesku zabeleški...), uputstva o snimanju, transkribovanju i sistematizovanju materijala u pisanoj formi, posebno o vođenju uredne dokumentacije. Nakon obuke studentkinja se susretne sa ženom, objasni razloge za snimanje životne priče na magnetofonsku traku ("Želimo da zabeležimo Vašu životnu priču"), kako bi stekla njeno poverenje i saglasnost i predviđajući mogućnost kontrole nad materijalom do kraja rada.

II fazi: Snimanje razgovora nasamo sa ženom, uz osnovno uputstvo da se ženi pruži mogućnost da spontano priča o svom životu sa što manje prekidanja. Jedna kaseta (od 90 minuta) je najmanja količina razgovora koja može zadovoljiti potrebe korpusa, što je ujedno i opseg energije starijih žena da bez pauze govore u jednom dahu. Snimanje se može ponoviti nekoliko puta ukoliko se pokaže da žena želi više da govori o svome životu (i o drugim osobama). Takvo snimanje može biti završeno nakon nekoliko susreta. Svaka audio kaseta nosi odrednice na osnovu kojih se čuva u dokumentaciji (ime, godina rođenja žene; ime istraživačice, broj kasete u skupini (1,2,3...)). Kasete se mogu sistematizovati u dokumentaciji na različite načine. U našem primeru odabran je hronološki redosled rođenja (počev od 1909. godine pa nadalje). Preporučuje se takav način dokumentacije kojim će biti obezbeđeno brzo pretraživanje podataka u tri forme: u audio zapisu; u tekstu transkripta; u finalnoj, kompjuterski završenoj formi, uz tri prateća dokumenta: biogram, protokol, sažetak. Komplementaran je ovom materijalu sav drugi dokumentacioni materijal: fotografije koje snima studentkinja sa dopuštenjem žene, odabira od žene dokumente, fotokopije i druge spise koji pomažu rekonstrukciji perioda društva ili žene.

U III fazi istraživačica snimljeni, govoreni materijal transkribuje (= prenosi govorenu priču zabeleženu na magnetofonskoj traci u pisani tekst, prema

pravilima sačinjenim za ciljeve projekta). Zatim takav materijal ukucava u kompjuter. U fokusu je analiza sadržaja priče, a ne toliko konverzacioni postupci (ponavljanje, ispravljanje, dodavanje, loš početak...), a još manje gramatički ispravan govor, svakako ne precizan dijalekatski izgovor, leksika, priroda morfologije i sl.). U transkriptu se dosledno beleže reči, duže pauze, neizgovoreni delovi rečenice). Ustanovljena je i grafička prezentacija materijala u formi teksta koja uključuje osnovna pravopisna (ortografska) pravila. Reči se beleže kako su izgovorene (naročito to važi za izgovorene brojeve). Uz svaku priču sačinjavaju se tri prateća dokumenta koji sadrže osnovne podatke (beleže se u levom gornjem uglu): lično ime (pravo, izmišljeno, ili inicijal) žene, godinu i mesto rođenja; o istraživačici (ime, najčešće i njena godina rođenja); datum i mesto snimanja. Ukratko u fazi III se dokumentuje sve ono što može biti relevantno za buduću interpretaciju ovako zabeleženih podataka.

U IV fazi jedna osoba *rediguje* svaku pojedinačnu priču u korpusu. Redakcija rukopisa za štampu podrazumeva čitav niz pravila. Jedno od njih se odnosi na stepen približavanja izgovorenog materijala standardnojezičkoj normi. Ovakav način prikupljanja životnih priča žena različitog obrazovanja i dijalekatske osnove, traži adekvatan način jezičkog predstavljanja – pomiriti dijalekat i standardni jezički izraz u datoj jezičkoj formi. Ustanovljena su neka pravila (koja ovde navodimo, jer mogu biti od korisi istraživačima slične orientacije).

1. Ukoliko žena govori u dijalektu, zadržavaju se dijalektske osobine izgovora, morfologije i leksičke, u meri u kojoj je to moguće u pisanoj, odnosno transkribovanoj formi i u meri u kojoj želimo da transkript bude predstava o ženinom identitetu u pisanom tekstu. U tom smislu onda treba shvatiti da postoje *stepeni transkripcije* ovih tekstova koji svi zajedno treba da predstavljaju jedinstvenoštivo za čitanje u ovoj knjizi.

Svaka žena je imala mogućnost da izabere jezik na kojem želi da priča: maternji ili jezik sredine (srpski). U objavljenom tekstu izostaju gramatičke i druge pogreške, ukoliko žena priča na njoj nematernjem jeziku, zadržava se rečenica i način pričanja.

Objavljeni tekst ima osnovnu namenu da informiše, a drugi dokumenti (koji se čuvaju u dokumentaciji Ženskih studija) izvor su za druge tipove istraživanja: audio kaseta, prva transkribovana verzija teksta i 3 prateća dokumenta: protokol (beleženje informacija o toku snimanja), biogram (biografski podaci izneti redosledom životnog toka) i sažetak (ukupna suština priče izložena na način koji omogućava istraživačima da pronađu elemente za koje su zainteresovani: na primer, materinstvo, zaposlenje, rađanje itd.).

Nakon redakcije, koju je u ovoj knjizi dosledno načinila Marija Tot, tekst se stavlja se na uvid ženi čija je priča beležena. Ona daje svoje primedbe, izmene, dopune i ceo materijal vraća istraživačici da ga koriguje. Neke žene traže nanovo

da vide tekst, a neke se saglašavaju za štampanje nakon prvih ispravki, kada istraživačica iskoristi priliku da od žene dobije propratne materijale (fotografije ili neki drugi ilustrativni materijal). Može se dogoditi da žena i nakon nekoliko puta vraćanja teksta, na kraju ne bude zadovoljna i ne stekne poverenje istraživačice da materijal odobri za štampu, pa materijal ostaje samo u dokumentaciji projekta.

Potrebno je mnogo obostranog ulaganja da se neka žena poveri (nekada sasvim nepoznatoj i vrlo mlađoj) istraživačici tako da ona postane deo njene pričane priče. Obe prolaze kroz proces time što je u metodu predviđeno da žena može praviti ispravke (uvek na datom joj tekstu, kako bi ostale u dokumentaciji izmene kojih nema u audio formi). Unošenje ispravki u ukucan tekst u kompjuter posebno je dugotrajan posao, ali više susreta žene i istraživačice ima punog smisla u daljem približavanju i upoznavanju sagovornica, čime istraživački metod ulazi u deo njihovog svakodnevnog prijateljstva: on nije više samo istraživački metod nego deo životne zbilje. Budući da je prikupljanje priča dugotrajan posao, u našem slučaju trogodišnji, onda se i prijateljstva obnavljaju kroz različite oblike susreta koji nisu više deo prvobitnog istraživačkog metoda... prisnost među osobama postaje uslov za dalju saradnju. S druge strane, isti se proces odvija i među istraživačicama tokom višemesečnog timskog rada.

U V fazi istraživačica definitivno završava poslednju verziju teksta i na osnovu transkripta sačinjava tri prateća dokumenta koji pomažu budućim istraživačima da se snađu u određenim pitanjima u priči. Objavljeni tekst informiše, a prateći dokumenti su izvor za druge tipove istraživanja: audio kaseta, prva transkribovana verzija teksta, sve ispravljene verzije i 3 prateća dokumenta ostaju pohranjeni u dokumentaciji na osnovu određenih pravila.

U VI fazi rukopis se lektoriše (prema ustanovljenim pravilima na projektu) i štampa, ili pohranjuje u dokumentaciji projekta.

Ovako osmišljen metod je zahtevan. Evo samo nekoliko kvantitativnih podataka. Za jednu priču od 90 minuta potrebno je: dva sata pripremnog razgovora; zatim dva sata snimanja; transkribovanje traje oko 12 sati (u zavisnosti od iskustva osobe koja transkribuje); ponovnog razgovora sa ženom oko šest sati; unošenje ispravki tri sata; redigovanje ispravljenog teksta je oko šest sati; ukoliko se priča prevodi, još dodatnih osam-devet sati; tri sata za lektorisanje i najmanje dva sata za sačinjavanje propratnih dokumenata (protokol, biogram, sažetak) – ukupno je potrebno za jednu priču oko 44 sata timskog rada (ovamo treba dodati još i vreme utrošeno na putovanja u onim slučajevima u kojima žena ne živi u Novom Sadu). Posao trenerke u ovom projektu bio je da svaku pojedinačnu studentkinju provede kroz svaku od šest navedenih faza tako da postanu u potpunosti kompetentne za ceo metod koji mogu preneti saradnicama. Rad u timu na izradi publikacije o Rusinkama bio je olakšan činjenicom da su tri

autorke dugogodišnje novinarke, svikle vođenju intervjeta, četiri su diplomirale na fakultetima i odsecima za humanističke nauke, što njihovo profesionalno interesovanje približava ovom projektnom. Osnovni je produkt da se tokom procesa rada stvara novi kvalitet odnosa starije žene i njene mlađe sagovornice.

Istorijsko i individualno iskustvo: šta nam kažu podaci iz životnih priča žena?

Ovde štampane životne priče jesu deo dokumentacije koja tek čeka raznovrsnu obradu podataka kako bi se pomoću nje posvedočili različiti društveni, politički ili kulturni procesi na prostorima Vojvodine u periodu od 1917. godine, koji su uticali na život žena, implicitno ili eksplisitno.

Tek nakon većeg broja prikupljenih priča iz različitih uzrasnih i nacionalnih grupa, moći ćemo nešto više reći o međuzavisnosti u procesu zajedničkog suživota Rusinki u široj vojvodanskoj zajednici. S druge strane, svaka životna priča jedinstvena je i neponovljiva. Svaka žena se priseća događaja onako kako ih je ona doživela, uz sve emocije koje ponovno preživljava, sagledavajući svoj život, ovog puta naglas – pokušavajući da uobiči u priču davne događaje i potisnuta osećanja vezana za njih. Zato su rečenice u pričama često preduge, bez vidljive interpunkcije, među redovima ostaju nedorečenosti, stanke, uz emocionalne reakcije, radosti, tugu, bes. Sve to govori umesto reći da samo naslutimo šta se krije iza nedorečenosti ili zaboravljenog odgovora.

I pored sve različitosti priča, zahvaljujući određenim konkretnim pitanjima na koje su žene dale odgovore, može se stvoriti slika iz raznih oblasti i perioda života Rusinki: detinjstvo, školovanje, odnosi u porodici i između pojedinih članova, o statusu žene u porodici i u široj zajednici, o udaji i bračnom životu, privatnom životu žena, o radu, ratovima i ženi u ratnim vremenima, posleratnim periodima, o starosti i ženinom doživljavanju života. Na taj način se dobija obilje materijala, koji, uz druge priče rađene na istovetan način, može da posluži kao građa za razna istraživanja. Istovremeno je to i prilika da se sagledaju razni događaji iz raznih izvora, viđeni iz različitih uglova. Pa će tako u svedočenju o posleratnom periodu jedna žena sa sela tvrditi da nikad nikakvih problema nije imala kada je želela da održava religiozne obrede, a druga, intelektualka iz prosvete, u svojoj priči detaljno navodi sve probleme koje je imala kada je samo pomislila na crkvu.

Žene su iz različitih socijalnih slojeva. One rođene u siromašnim porodicama prati detinjstvo obeleženo radom i borbom za život. Takve nisu imale mnogo mogućnosti za duže školovanje kao one žene iz boljestojećih gazdinskih porodica, čija deca su se ili školovala, ili bila usmerena da ostanu na posedu, kao i deca iz zanatskih i klerikalnih porodica čiji su se roditelji često opredeljivali da ih školuju. Sve žene su isle u školu i sve su bile svesne značaja školovanja. Sve su pismene, sa najmanje završena tri razreda. Među obuhvaćenim ženama nema onih koje su završile visoke škole. Većina su domaćice i udovice. Rođene su u

mnogobrojnim porodicama, u proseku sa petero-šestoro dece, a u svom bračnom životu žene su se opredelile za manji broj dece, u proseku troje. Većina je rodila decu kod kuće uz pomoć babice. O deci su se u porodici brinule najviše majke i bake (majčina majka), a često se u pričama pominju i deca koju su podigle mačehe. Žene pokazuju veliku posvećenost porodici i ostaju vezane za nju i za širu porodicu, bez obzira na život i sudbinu bračne veze. U pričama nalazimo sve ono što su žene spremne da urade da bi porodica ne samo opstala, već i napredovala. To su neretko vrlo radikalne, smelete životne odluke: seoba cele porodice, odlazak za zaradom, udaja bake da bi pomogla čerci u podizanju dece. Utisak o učmalosti i getoiziranosti života naših predaka verovatno će pobiti životne priče žena i svesti ga na nivo predrasude. Žene putuju, školuju se, trguju u dalekim i stranim sredinama i na stranim jezicima. Većina žena više ne živi u mestu rođenja, a u toku svog života su promenile više mesta boravka. Žene su te koje se brinu i o majkama, bakama, svekrvama i starijim srodnicima sve do njihove smrti.

Sve žene su religiozne i crkva u njihovom životu ima velik značaj i kao mesto utehe i razumevanja. Ipak one su prema crkvenim velikodostojnicima i crkvi kao instituciji analitički i kritički raspoložene, a svojoj deci ostavljaju slobodan izbor u religioznom opredelenju.

Skoro sve žene su veoma suzdržane u iskazima o svom ljubavnom i intimnom životu. Pojedina svedočenja tek otvaraju neke teme, a neke oblasti života ostaju potpune nedostupne za razgovor, odnosno žene smatraju da se o njima ne govori javno (seksualni život, kontrola rađanja, porodične svade). Većina žena smatra da je imala ravnopravan položaj sa mužem i u porodici i nije se osećala podređeno. Naprotiv, većina je svoju ulogu u porodici ocenila kao vrednu i osećela je izvesnu moć. Žene u pričama smatraju da je žena danas opterećenija nego što su to one same bile u mladosti.

Značajan deo priča žena se odnosi na društveni život, običaje, odevanje, folklor, kuhinju ... Posebno na odevanje. Odeća je bila ne samo statusni simbol u okviru zajednice već i nacionalno obeležje. Ona je upravo stoga pretrpela korenite promene. Jedna žena kaže: – Onda sam zbacila «fićulu» i onda sam bila drugačija.

Sve žene se sećaju rata kao perioda koji im je u sećanju ostao kao nešto strašno, ali većina smatra da je period posle rata, doba nemaštine, oduzimanja i maltretiranja već izmučenih ljudi bio mnogo teži.

Žene svoj život vide kao stalnu borbu u kojoj su one izvojavale pobedu, ali u kojoj zbog gubitaka i bolesti ne mogu na pravi način da uživaju.

Pred čitaocima je 11 životnih priča Rusinki prvi put ovako predstavljene javnosti kao podsticaj da se ubuduće sistematski sakuplja ova vrsta dokumenta kao mogući izvor neke ženske istorije. U tom pogledu knjiga je uspešna inicijativa za one koje dolaze posle nje.

Literatura:

- Fejsa, Irina (1999), *Naš stari dom: život i običaji Rusina*, Grkokatolička parohija sv. Petra i Pavla, Novi Sad.
- Ferkova, Antonija et al. (2003), *Slovakije*, Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad (u štampi).
- Hnaćuk, Volodimir ur. (1988), *Svadba u Krsturu*, Etnografski materijali iz Ugarske Rusi: rasprave i tekstovi o Rusinima Bačke, Srema i Slavonije, tom V, Ruske slovo, Novi Sad, 234-281.
- Jovanović, Jelena ur. (2003), *Romkinje 2*, Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad.
- Kočić, M. Evgenij (1968), *Osušene suze: led na stepenicama*, Ruske slovo, Novi Sad.
- Kosteljnik, Havrijil (1998), Liber Memorabilium grkokatoličke parohije Bačkrsturske, Savez Rusina i Ukrajinaca Jugoslavije, Novi Sad.
- Marinković, Melanija (2003), *Dati cvetu život: Šid u mom sećanju*, Društvo za rusinski jezik i književnost i kulturu, Novi Sad – Šid.
- Ramač, Janko (1993), *Kratka istorija Rusina (1745-1918)*, Grkokatolička parohija sv. Petra i Pavla, Novi Sad.
- Ramač, Janko (1990), *Privredni i društveni život Rusina u južnoj Ugarskoj 1745 – 1848*, «Ruske slovo», Novi Sad.
- Savić, Svenka, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović (2001), *Romkinje*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Sabadoš, Janko (1971), *Problemi na liniji opredeljivanja Rusin – Ukrajinac kod ove narodnosti u SFRJ*, Prilozi sa savetovanja: Tradicionalna kultura Jugoslovenskih Rusina, Novi Sad, 239-282.
- Savić, Svenka et al. (2001), Vojvođanke (1917 – 1931): životne priče, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
- Savić, Svenka (2002), Žene iz manjinskih grupa u Vojvodini, CMK Informator (Rusinke), 8-15.
- Savić, Svenka, Veronika Mitro, Sara Savić-Jevđenić et al. (2003), *Žene iz manjinskih grupa u Vojvodini*, Futura publikacije i Ženske studija i istraživanja (u štampi).
- Studia Ruthenika 6* (1998), zbornik radova, Društvo za rusinski jezik i književnost, Novi Sad.
- Tamaš, Julijan (1988), *Volodimir M. Hnaćuk i identitet Rusina Ugarske i Jugoslavije*, Etnografski materijali iz Ugarske Rusi: rasprave i tekstovi o Rusinima Bačke, Srema i Slavonije tom V, ur. Volodimir Hnaćuk, Ruske slovo, Novi Sad, 297-358.

Tamaš, Julijan (1992), *Letopis i istorija Ruski Krstur 1745 –1991*, Mesna zajednica, Ruski Krstur.

Žiroš, Miron (1997), *Bačko-sremski Rusini kod kuće i u svetu*, I tom: 1745 – 1991, Grkokatolička parohija sv. Petra i Pavla, Novi Sad.

Žiroš, Miron (2002), *Dragi sine moj*, NVU «Ruske slovo» i Grkokatolička parohija sv. Petra i Pavla, Novi Sad.

Биографиј авторкох

	<p>Джуджар, Каролина (1976, Вербас), дипломовала на Катедри за руски јазик и литературу на Филозофским факултету у Новим Садзе. Студентка є магистерских студијох на Филозофским факултету. Роби у основнай школи у Руским Керестуре. Сотрудница є Женских студијох и вигледованьох у Новим Садзе на пројекту Животни приповедки женох зоз меншинских групох: Рускинї.</p> <p>Адреса: ЈОНА 118, Руски Керестур</p>
	<p>Гарди Ковачевич, Ирина (1944, Руски Керестур), дипломовала на Катедри за югославянску литературу на Филозофским факултету у Новим Садзе. Робела як новинарка и главна и одвичателна редакторка новинох Руске слово (по руски) и як новинарка у Дневнику (по сербски). Сотрудница є Женских студијох и вигледованьох на пројекту Животни приповедки женох зоз меншинских групох: Рускинї.</p> <p>Адреса: Булевар ошлебодзеня 153 XII-47, Нови Сад</p>
	<p>Митро, Вероника (1965, Нови Сад), дипломовала на Групи за психологију на Филозофским факултету у Новим Садзе. Закончела образовну програму Женских студијох и вигледованьох и Европски женски коледж (Цирих). Роби у Женских студијох и вигледованьох як координаторка документацијно–информативног центру. Асистентка є на пројекту Животни приповедки женох зоз меншинских групох.</p> <p>Адреса: Велебитска 5, Нови Сад</p>
	<p>Сендерак, Славица (1971, Коџур), дипломовала на Учителским факултету у Зомборе. Роби у Новинско–видавателней установи Руске слово як новинарка. Сотрудница є Женских студијох и вигледованьох на пројекту Животни приповедки женох зоз меншинских групох: Рускинї.</p> <p>Адреса: Булевар ошлебодзеня 66 а, Нови Сад</p>

Тот, Мария (1959, Вуковар), дипломовала на Групи за нѣмецки язык и литературу на Филозофским факултету у Новим Садзе и закончела образовну програму Женских студийох и вигледованьох зоз роботу „Представа о жени у информативно–политичних новинох на руским язику Руске слово у 2002. року,, Роби у Рускей редакцї Радио Нового Саду як новинарка. Сотруднїца є Женских студийох и вигледованьох на проєкту Животни приповедки женох зоз меншинских групох: Рускинї.

Адреса: *Фрушкогорскогод одряду 3, Петроварадин*

Женски студији и вигледованја Милева Марић Ајнштайн

Здружене граждано Женски студији и вигледованја образује жени и хлопох же би лепше могли розумиц дзелене по полох у обласци образованја, науки, уметносци религији, технологији и у других обласцих каждодњовог живота.

Теоријни приступ интердисциплинарни, методи алтернативни академским, а здобуте образованје у функцији активног примењивања у живоце и роботи и у самостојнай вигледовацкай роботи.

На крајко, Женски студији алтернативна интердисциплинарна, образовна програма наменена гевтим хтори жадају научиц веџеј о дружтвеней условеносци родносци у нас и у швеџе.

Udruženje građana Ženske studije i istraživanja obrazuju žene i muškarce kako bi bolje razumeli sadašnju podelu prema полу у домену образovanja, nauke, umetnosti, religije, tehnologije i drugih облика svakodnevnog života. Teorijski pristup је interdisciplinarni, метод alternativan akademskom, а стечено образovanje у функцији aktivne primene u životu i radu ili daljem samostalnom istraživačkom radu. Ukratko, Ženske studije su alternativni interdisciplinarni, образовни програм наменjen onima koji žele više da doznaју o pitanjima društvene uslovljenosti rodnosti kod nas i u svetu.

YU 21000 Novi Sad
Kralja Aleksandra 8
Tel. 381/21/614-697
Fax: 381/21/397-469
Email: studije@eunet.yu
mob. 063 8112412